ВАЗОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛЙ ВА МИЁНАИ МАХСУСИ РЕСПУБЛИКАИ ЎЗБЕКИСТАН

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ САМАРҚАНД

ФАКУЛТАИ ТОМАКТАБИ

КАФЕДРАИ “НАЗАРИЯ ВА МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ ТОМАКТАБИ”

ЗАБОНИ ВА АДАБИЁТИ БАЧАГОНА

(МАТНИ МАЪРЎЗА КУРСИ 2)

МУРАТТИБ: М.Қ. НАРЗИҚУЛОВ

САМАРҚАНД - 2019

1. Силлабус

1.1. Маълумотҳои умумӣ

1	**МТО**	ДДС	**Манзил: Хиёбони университет, 15**
2	**Факультет**	**Педагогика**	**Манзил: Хиёбони университет, 15**
3	**Кафедра**	**Методикаи таълими ибтидой**	**Манзил: Хиёбони университет, 15, хонаи № 225**
4	**Соҳаи таълим ва илм**	**100 000-фанҳои гуманитарӣ ва санъат**	**120 000-Фанҳои гуманитарӣ**
5	**Шӯбаи таълим, курс, гурӯҳ**	5111700- Таълими ибтидои ва корхои спортӣ	**Гурӯҳи- 205**
6	**Фан (Соатҳои хониш)**	**Забон ва адабиёт**	**Соатҳои хониш:** **Марӯза – 68соат** **Маш. амалӣ – 84 соат** **Корҳои муст.– 96 соат**
7	**Давомнокии фан**	**Семестри 3-4**	**2.09.2019 – 20.06.2020**
8	**Муаллим (лавозим ва унвон, манзили почтаи электронӣ)**	**Маърузачи: Нарзиқулов Меҳмон**	Муаллими кафедраи методикаи таълими ибтидой **mekhmon.narzikulov@mail.ru**
		Маърузачи: Нарзиқулов Меҳмон	Муаллими кафедраи методикаи таълими ибтидой **mekhmon.narzikulov@mail.ru**
9	**Вақт ва чои дарс**	**Машғулоти марӯзавӣ**	**Хиёбони университет, 15, факултети педагогика, гурӯҳи**

			205, хонаи 39 Рӯзи душанбе
		Машғулоти амалӣ	Хиёбони университет, 15, факултети педагогика, гурӯҳи 205, хонаи 39 Рӯзи сешанбе
10	Вақт ва чои консултатсия	Машғулоти марӯзавӣ	Хиёбони университет, 15, факултети педагогика, гурӯҳи 205, хонаи 39 Рӯзи чоршанбе
		Машғулоти амалӣ	Хиёбони университет, 15, факултети педагогика, гурӯҳи 205, хонаи 39 Рӯзи панљшанбе
11	Вақти кор дар асоси жадвали шахсӣ	Хиёбони университет, 15, факултети педагогика, кафедраи методикаи таълими ибтидой, хонаи 39	Рӯзи чумъа аз соати 15:00 то 17:00

1.2. Маълумотҳои асосӣ

1	**Муқаддима**	Мачмуаи таълимї барои такмил ва инкишофи љараёни таълим дар мактабњои таълими умумї, муассисањои таълимии миёнаи махсус, барои тайёр намудани кадрњои баландихтисос, амиќан омўхтани фанњои тахассусї, ташаккули таљриба ва малакаи эљодии толибилмон, тайёр намудани мутахассисон ва ходимони илмї ва таъмини самаранокии таълими њамагонї арзишманд хоњад буд. Омўзиши фанни «Забони модарӣ ва адабиёт» барои толибилмони бакалавриатҳои шўъбаи рўзонаи факултетҳои педагоги муқаррар гардидааст. Тавассути фанни мазкур муҳимтарин масъалаҳои адабиёти хурдсолон ва адабиёти шифохи, асосҳои илмию назарии он, ҳамчунин роҳҳои таҳлили мавзўъҳои мухталифи осори ба бачагон бахшидаи адибон муайян карда мешавад.
2	**Мақсад ва вазифаҳои асосии фан**	Маќсад аз омўхтани фанни «Забони модарӣ ва адабиёт» аз љониби донишљўёни факултаи педагогикаи Донишгоњи давлатии Самарќанд иборат аз он аст, ки толибилмон бояд бо асосњои илми забон адабиёт шиносо гарданд, дар бораи ќонуниятњои эљоди бадеї маълумот дошта, дар тањлили асарњои бадеї малакаи муайянро соњиб бошанд. Инкишофи тафаккури мантиқии шогирдон, омўзиши дарачаи чаҳонбинии шогирдон зери таъсири осори ба бачагон бахшидашуда аз ҳадафҳои асосии таълими фанни мазкур ҳисоб меёбад. Аз ин рў, таълими адабиёти бачагона барои омўзгорони оянда мактабҳои миёна ба мақсади амиқрафти таълим ва таъмини мунтазамию пайдарҳамии

		чараёни таълим дар мактаб хеле муҳим аст. Аз чониби дигар, фанни мазкур барои зина ба зина дуруст ташкил кардани дарсҳо дар асоси ба инобат гирифтани хусусиятҳои синнусолии талабагон зарур ҳисобида мешавад.
	Талаботи асосй аз рўи фанни таълимй.	Донишљў: Дар љараёни таълими фан бояд дар бораи забони модарй ва адабиёт маълумот пайдо намуда, бобати маќоми забон ва адабиёт дар њайъати илмњои суханшиносй ва робитаи он бо тамаддуни љањонї маълумот гиранд. Дар асоси таълими фанни мазкур донишчў бояд*:* - Марҳилаҳои асосии инкишофи адабиёти бачагона. - Омилҳои асосии ташаккули адабиёти бачагона. - Таъсир ва нуфузи чараёни маорифпарварй-тачаддудхоҳй ба адабиёти бачагона. - Давраҳои асосии ташаккули назм ва насри адабиёти хурдсолонро *донад ва ба тасаввурот соҳиб шавад:* Дар асоси таълими фанни мазкур донишчў дар бораи*:* - Матнҳои адабиро таҳлил кардан - Доир ба фанни мазкур маводи адабиро чамъ кардан - Осори бачагонро аз осори адабии калонсолон фарқ карданро *ба малака ва маҳорати соҳиб* бошад Дар асоси таълими фанни мазкур донишчў - Таҳлили пурраи матни адабй бобати: - Тарзи азхудкунй ва тадқиқи матнҳои адабиёти бачагон: - Мутобиқ гардонидани матн ба синну соли хонандагон: - навиштан ва эчод кардани порчаҳои назмй ва насрй барои бачагон, *ба тачриба* соҳиб гардад.
3	**Алоқаи фанни мазкур бо фанҳои дигар ва**	Фани мазкур аз фанҳои асосии тахассусй буда, аз бисёр чиҳатҳо таҳлил ва баррасй гардидааст. Таълими фанни адабиёти бачагон дар алоқамандй бо фанҳои адабиётшиносй-поэтика, муқаддимаи адабиётшиносй, фолклор, адабиёти халқҳои эронй, адабиёти халқҳои чаҳон, адабиёти

	пайдарҳамии он аз чиҳати услубй	маорифпарварй, адабиёти тасаввуф, адабиёти муосир, назарияи адабиёт, танқиди адабй, асосҳои тадқиқоти илмй тадрис мегардад. Он дар асоси таснифот ва марҳилабандии адабиёт ба толибилмон тадрис мегардад. Он аз рўзи тасдиқшавии дастури таълимй ба амал чорй карда мешавад. Дастури фан дар ҳолати тағйирёбии Стандарти давлатии таълим ва нақшаи таълим дигаргун карда мешавад.
4	**Тартиби алоқа бо воситаи почтаи электронй ва воситаҳои дигари алоқа**	Алоқаи муаллим ва донишчў бо воситаи почтаи электронй ҳам ба амал баровардa мешавад. Вақти кушодани почтаи электронй аз соати 15.00 то 20.00. Масъалаи баҳогузори бо воситаи почтаи электронй ва телефон ба амал баровардa намешавад. Баҳогузори фақат дар ҳудуди донишгоҳ дар хонаи муайяншуда ва ҳам дар чараёни дарс (НЧ) ба амал баровардa мешавад.
5	**Талаботи асосй барои донишчўён**	Риоя намудан ба тартиб ва қоидаҳои донишгоҳ ва маданияти либоспўшй; Дар дарсҳо дар вақти муайяншуда иштирок кардан ва бесабаб аз дарсҳо намондан, аз худ намудани дарсҳои иштироknакарда дар муддати муайяншуда; Хомўш кардани телефон дар вақти дарс ва назоратҳо; Ба дарсҳо тайёр омадан ва иштироки фаолона дар онҳо; Мавчудияти дафтарҳои алоҳида барои машғулотҳои маърўзавй, машғулотҳоиамалй, корҳои мустақилона ва вазифаҳои хонагй; Ичро намудани вазифаҳои хонагй ва супоришҳои илогай дар вақт ва сифати муайяншуда;

		Ба назоратҳо бо тайёрии пухта омадан ва дар он ҳолате, ки балли зарури гирифта нашавад, назоратҳоро такроран дар муддати муайяншуда супоридан; Дар вақти назоратҳо накардани нусхабардорӣ (плагиат), дар акси ҳол аз назорат пеш карданро дар мадди назар доштан; Дар он ҳолате, ки ба бали гузошташуда этироз бошад, баъд аз эълон карда шудани бал ба муаллими фан, мудири кафедра ва ё декани факултет (ба комиссияи апелатсионии назоратҳои ниҳой) мурочиат намудан; Дар вақти дарс ва берун аз он ба муаллим ва дигарон дар доираи ахлоқ одоб мурочиат намудан.

Накшаи таквимии машгулотхои назарии семестри саввум

	Мавзўъхо	соат	Муддати ичро
1.	Максад ва вазифахои фанни адабиёти бачагона	2	
2.	Маълумоти умумӣ дар бораи фолклор.	2	
3.	Эжодиёти пандомузи Мирзо Турсунзода дар солхои	2	.
4.	Тезгуяк, чистон ва латифа.	2	
5.	Афсона ва хелхои он	2	
6.	Хаёт ва эжодиёти устод Айни барои таълиму тарбияи насли наврас	2	
7.	Абу Абдулло Рудакӣ. Асархои хоси бачагонаи у.	2	
8.	Ибн Сино ва мавқеи он дар адабиёти бачагон	2	
9.	Абулкосим Фирдавсӣ. Акидахои ахломӣ ва пандомузӣ дар «Шохнома».	2	
10.	Носири Хисрав. Акидахои ахлокӣ ва пандомузӣ аклу хирад.	2	
11.	Лоик Шерали ва эчодиёти у	2	
12.	Заминаҳои ташаккул ва омилҳои инкишофи адабиёти бачагонаи тожик	2	
13.	Муносибати фолклори тожик бо фолклори хамзабонон ва халкхои дигар.	2	
14.	Убайди Зокомӣ. Акидахои панду насихати дар асархои у.	2	
15.	Абдурахмони Чомӣ. Акидахои педагогии шоир дар	2	
16.	Фолклори мавсими ва хусусиятхои он.	2	
17.	Маълумот дар бораи фолклори узбек.	2	
	Ҷамъи соатҳо	**34**	
Накшаи таквимии машгулотхои назарии семестри чаҳорум			
1	Заминаҳои пайдоиши адабиёти бачагонаи тоҷик	2	

2	Жанрҳои хурди фолклор	2	
3	Афсонаҳои халқи тоҷик	2	
4	Қасидаи шикоят аз пирӣ Рӯдакӣ ва аҳамияти тарбиявии он	2	
5	Ҳаёт ва фаъолияти Ибни Сино ва аҳамияти тарбивии он	2	
6	А. Фирдавсӣ. Достони «Рустам ва Сӯҳроб» ва аҳамияти тарбиявии он	2	
7	У. Кайковус . Таҳлили бобҳои ҷудогонаи «Насиҳатнома»	2	
8	Н. Ганҷавӣ. Мавзӯи инсонпарварӣ. Илму дониш ҳунар дар эъҷодиёти ӯ.	2	
9	Убайди Зоконӣ. Моҳияти асари «Мушу Гурба » дар тарбияи бачагон	2	
10	А. Ҷомӣ. Дар тарбияи фарзанд,илмомӯзӣ, меҳнат.	4	
11	А.Шукуҳӣ. Асарҳои насрии хоси баччагонаи адиб.	2	
12	Пулод Толис - ҳикоянавис аҳамияти тарбиявии он	2	
13	Гулчеҳра Сулаймонова- шоираи бачагон	2	
14	«Луғати турк»-и Маҳмуди Қошғарӣ асари момументали халҳои туркизабон	4	
15	Юсуф Хос Хоҷиб ва адабиёти бачагон	2	
16	Ҳиссаи Алишери Навоӣ дар таърихи ҷаҳонии илм, санъат, адабиёт	2	
17	Адабиёти бачагонаи ӯзбек	2	

	Ҷамъ:	**34**	

Мазмуни мавзӯъҳои машғулоти амали - 84 соат дар давоми 3-4 сместр

№	***Мавзӯъҳои машғулоти амалй,***	***Мақсади машғулоти Амалй***	***Натичаи чашмдошт (пешбинишуда)***	***Ҳачми соат***
1	***Робитаи байниҳамд игарии фолклор ва адабиёти бачагон***	Ошно намудани толабагон бо намунаҳои адабиёти хаттиву даҳонакии бачагона	Маълумот пайдо кардан ва идрок намудани умумият ватафовути ин ду адабиёт аз чониби донишчӯён	6 соат
2	***Самтҳи асосии инишофи адабиёти бачагона дар давраи истиқлол.***	Шинос намудан бо эчодкорон ва майлҳои нав дар адабиёти бачагонаи точик.	Ҳосил кардани малакаи таҳлил ва таҳқиқи асари бадеии бачагона ва ошно шдан бо шоирони кӯдаки имрӯз	4 соат
3	***Баъзе умумият ва фарқиятҳои адабиёти бачагонаи точик ва чаҳон.***	Муайян кардани умумият ва мушаххасоти адабиёти бачагонаи точик ва чаҳон.	Фарқ карда тавонистани арзиши бадей – эстетикии осори бачагонаи точик ва чаҳон .	6 соат
4	***Жанрҳои адабиёти бачагонаи точик.***	Маълумот додан доир ба жанрҳои адабиёти бачагона ва хусусияти онҳо.	Муайян карда тавонистани қонуниятҳои жанрҳои адабй	4 соат

5	***Хизмати шоир ва адибони точик дар инкишофи адабиёти бачагон***	Муайян кардани мавқеи шоир ва адибони точик аз қабили А.Лоҳутй, М.Миршакар, У.Рачаб, А.Баҳорй, П.Толис, А.Истад …	Муайян кардани аҳамият ва арзиши бадеии осори ин эчодкорон	6 соат
6	***Ташаккули публисистикаи бачагонаи точик***	Маълумот додан доир ба фаъолияти публисистии устод С.Айнй ва саҳми ӯ тдар инкишофи публисистикаи бачагонаи точик	Муайян кардани нашрияҳои бачагонаи имрӯза	4 соат
7	***Ташаккули насри бачагонаи точик***	Маълумот пайдо кардан доир ба жанрҳои асосии насри бадеии адабиёти бачагонаи точик, принсипҳои асосии асрофарй барои бачагон. Инкишофи насри бадеии бачагон дар солҳои 60-80	Муайян кардани жанрҳои асосии насри бадеии адабиёти бачагонаи точик, принсипҳои асосии асрофарй барои бачагон.	6 соат
8	***Жанри повест ва инкишофи он дар давраи баъд аз чанг***	Ҳикояҳои П. Толис, Б.Ортиқов ва мазмуну мундаричаи онҳо. Хизматҳои А. Истад ва нависандагони дигар дар ташаккули насри бачагонаи точик.	Пайдо кардан ва мутолиа намудани осори адибони бачагонаи точик	4 соат

9	***Назми бачагони точик ва жанрҳои асосии он***	Хизматҳои А.Лоҳутӣ, ММиршакар, У.Рачаб, А.Деҳотӣ, М. Турсунзода, А. Шукӯҳӣ, Г. Сулаймонӣ ва дигарон дар ташаккули назми бачагонаи точик	Мутолиа ва огоҳӣ аз намунаҳои эчодии шоирони бачагонаи точик	6 соат
10	***Адабиёти бачагони точик дар замони истиқлолият (амалӣ)***	Самтҳои тозаву асосии инкишофи адабиёти бачагона дар даҳсолаҳои охир. Мазмуну мундаричаи ғоявии осори адибони давр	Мутолиа кардани жанрҳои фолклории бачагона	4 соат
11.	***Фолклори маросими бачаҳо***	Урфу одатҳо ва маросимҳои бачаҳо	Мутолиа кардани жанрҳои фолклории бачагона	6 соат
12.	***Фолклори мавсими***	Бо мавсимҳои сол ошно шуда дар бораи фолклори бачагонаи он мафҳум пайдо кардан.	Суруду бозиҳои бачагонаро аз худ кардан.	6соат
13	***Чистон ва*** **тезгуякҳо**	Бо пайдоиши чистон ва хусусияти тезгӯякҳо шинос шудан	Огоҳи аз китоби “Чистон”-и А. Сӯфиев	4 соат
14	***Афсона ва хелҳои он***	Моҳияти тарбияви доштани афсона	Шиносои бо хелҳои афсона	4 соат
15	***Зарбулмасалу мақолҳо***	Тафовути байни зарбулмасалу	Мавзӯъ ва моҳияти зарбулмасал	4соат

		maқолҳо		

Маълумотҳои назарї оиди фан:

Мавзўъ: Мақсад ва вазифаҳои фанни адабиёти бачагона ва фолклор

Нақша:

1. Муқаддима а) мафҳуми адабиёт.

2.Ба вуҷуд омадан ва инкишофи адабиёти бачагонаи тоҷик.

3. Сарчашмаҳои адабиёти бачагона.

4.Хусусиятҳои хоси адабиёти бачагона.

5. Фанни адабиёти бачагона ва вазифаҳои он.

Хулоса.

Мақсади таълими : Толибилмонро бо адабиёт ва таърихи пайдоиши адабиёти бачагона, хусусиятҳои асосии он, мақсад ва вазифаи он ошно намудан.

Мақсади тарбияви: Дар рўҳияти толибилмон шавқу завқи мутолиаи асари бадеи, малакаҳои бо анъанаҳои милли тарбия намудани насли наврасро парваридан.

Калимаҳои такягоҳ:калом, адабиёти бадеии, далелҳои мантиқи, ҷунбиш ва таҳаввулот, санъати сухан, адабиёти классикӣ, хусусиятҳои барчаста донишандўмӣ.

Гузаре кун дар ин баҳористон,

То бу бинӣ дар ў гулистонҳо

В-аз латоиф ба ҳар гулистоне

Раста гулҳо дамида райҳонҳо.

«Адаб» аз калимаи «адаб»-и арабӣ ки ба маънои дониш, маърифат, хислатҳои писандида далолат мекунад гирифта ыгудааст. Илме, ки ба адаб вобастамӣ дорад, дар бораи масъалаҳои адамӣ гуфтугу мекунад «адабиёт» мегуянд.калимаи адабиёти дар замони мо боз ҳам маънии васеро дар бар гирифтааст. Аз ҳамин сабаб асарҳои ки аҳамияти ичтимоий дошта бошанд, адабиёт номидааст. Ин гуна асарҳо низ аз рўи характер ва моҳияти худ гуногун мешавад: адабиёти сиёмӣ, техимӣ, илмӣ, бадей ва ғайра.

Адабиёти бадей аз адабийти сиёмӣ, илмӣ ба таври чиддй фарқ мекунад. Чунки адабиёти илмӣ, технимӣ, масан таъриф, иқтисодиёт, химия, физика, математика ва ғайра ҳаёт ва воқеиятҳо ба воситаи далелҳои мантиқй ёки бо воситаи рақамҳо, озмоишҳо ва муқоисаҳо исбот мекунад. Аммо адабиёти бадей як навъй соҳаи санъати нафис аст, ки зинадамӣ ва ҳаётти воқеии одамонро ба шакли суратҳо образҳо нишон медиҳад, ки бо воситаи калому манзум ва мансуб ёки бо суханони пайваста ва пароканда инъикос мекунад.

Адабиёти бачагона як кисми чудонашавандаи адабиётиоуда, санъати сухан ва воситаи тарбия аст.

Ҳар як адабиёт дар заминаҳои муайяни тарихию ичтимоий ба вуҷуд меояд ва ташаккул меёбад. Чунбишҳо ва таҳввулоти муҳими ичтимоий дар оғози асри XX, ки бо таъсир шароитҳои Осиёи Миёна в Россия ба амал момад, ҳаракати маорифпарвариро ба миён овард ва вобаста ба ин давр дар доираҳои зиёиёни пешқадами тоҷик масъалаи усули нави таълиму тарбияи насли наврас аҳамияти калон пайдо карда. Дар натича ба вуҷуд овардани адабиёти махсусе барои бачагон фикру мулоҳизаҳои чиддй ба миён омад.

Дар солҳои бистуми асри XX адабиёти бачагона ба майдони адамӣ падид омад ва аҳамияти чамъиятиро пайдо кард. Масъалаи тарбияи насли хурдсол дар гузошта ахдмияти чамъиямӣ пайдо накарда, дар доира<*би^**сГ4а** ва манфиятҳои шамӣ^Г махдуд монда буд. Як силсила Мавзўъҳои дорои аҳамияти умуминсомӣ ва ичтимоий дар эчодиёти шоирон ва нависандагони тараққипарвар чун парастиши **Еатан** ва муқаддас донистани он, қадри инсон ва зарурати дўст доштани он, манфиати илму дониш, рафоқату дўсмӣ, ҳусни одоб, ахлоқи нек, накўкомӣ ва некномӣ, садоқат ва вафодомӣ, муҳаббат ба шеъру шоимӣ ва монанди инҳо дар адабиёти классики тоҷик ба хотири ҳамон наслҳо, пеш ах ҳама, насли наврас ва чаовнон тасвир шудааст. Дар фольклср бошад, бисьёр афсона, суруд, чистон, тезгўяк, бозиҳои гуногун, ки аз як қатор чиҳатҳо ба хусусияти адабиёти бачагона
мувофиқ мекунад, маҳз барои бачагон, хурдсолон эчод гардидааст.

Ҳоло китобҳои дарсии адабиёти мактабҳои миёна беҳтарин намунаҳои афкори дидактикии адибони гузаштаро дар бар кардаанд. Дар ин китобҳо мазмуну санъати асарҳои зиёд аз назари таҳлил гузаштааст. Фольклоршуносон дар бораи эчодиёти даҳонакии халқ барои бачагон тадқиқот бурдаанд ва асарҳо чоп гардидаанд.

Дар солҳои бист ташкили мактабҳои усули нав оғоз шуд, ки дар «Очерки таърихи адабиёти тоҷик», - дар кишвари Туркистон 98 мактаби услуби нави маҳалмӣ ташкил шуда буд, ки муддати таҳсили он чор сол буд.

Ба китобҳои дармӣ ва хрестоматияи барои ин мактабҳо таълифшуда, аз чумла дар чаҳор «Ктоби хониш»-и педагог С. Грамецкий, «Хрестоматия»-и В. Наливкин, «Устоди аввал»-и Саид Расул, 42-намуна шеърҳои С. Пушкин, масалҳои И.А. Крылов, ҳикояҳои хурди Толстой Л.Н., ба тариқи намунаҳои алоҳидаи рус нашр гардид, ки ин ба паҳн намудани саводи румӣ хизмат намудааст.

Барои мактабҳои усули нав паи ҳам китобҳои хониш таълиф шудааст: «Устоди аввал»-и Саид Азиз (1960); «Китоби қироат»-и Сиддиқии Ачмӣ; «Муаллими сомӣ»-и Али Аскар Калинен; «Баён-ул-ҳуруф»-и Васмӣ (1903), «Роҳбари мактаб»-т И. Раҳматуллозода ва ғайраҳо.

Бо воситаи ин китобҳо аввалин намунаҳои адабиёти классики рус А.С. Пушкин, И.А. Крылов ва Л.Н. Толстой дастраси хонандагони тоҷик гардидаанд. Чунончи, ҳикояи «Пирамард ва марг», ки тарҷумаи онро А.Ш.. Толибзода ба китоби «Гулшани адаб» ва Абдуқодир Шакумӣ ба китоби худ «Чомеъ ул-ҳикоёт» (Самарқанд, 1903, нашри I) дохил намуд.

Ҳамин тавр бо талаби давр пасу пеш асарҳои бачагона тарҷума, наш рва эчод гардидан гирифт.

Адабиёти бачагона аз сарчашмаҳои зайл ғизо гирифта ривоч ва равнақ ёфт.

1. Фолклор (эчодиёти даҳонакии халқ).
2. Адабиёти бои классикӣ.
3. Адабиёти халқҳои дигар.

Дар байни асарҳое, ки барои хониши бачагон тавсия шудаанд, асарҳои халқӣ мавқеи муҳиме доранд. Шиносоии бачагон бо асарҳои халқӣ хеле брамаҳал сар мешавад. Аз хурди бачагон афсонаҳо, суруду таронаҳои халқӣ, чистонҳо ва эпосҳои қаҳрамониро бисьёр дӯст медоранд.

Ҳатто адибони барчастаи чаҳон эчодиёти даҳонакии халқро сарчашмаи эчодиёти худ қарор додаанд.

Яке аз вазифаҳои муҳими адабиёти бачагона тарғиби ақидаҳои пешкдами тарбиявианд кибахри амалии гардонидагии он мероси бои халк – фолкор, асархои кимматноки классикӣ ва адабиёти хоссаи халқҳои дигар ҳамчун манбаъ ҷой дорад, ки махд сарчашмаи адабиёти бачагона гардидааст.

Пайдоиш ва инкишофи адабиёти бачагона бо ҳодисаҳои сиёсӣ-ичтимоии давраҳои таърихии ҳаёти халқ, бо пешрафти чамъият якчоя инкишоф меёбад.

Оғоз ва инкишофи адабиёти бачагона бо эчодиёти адибони барҷаста чун Абдулло Алвоний, Ҳ.Ҳ. Ниёмӣ, Ғафур Ғулом, Ойбек, Уйғун, АС. Горький, С. Маршак, С. Айнӣ, Лоҳутӣ, М. Миршакар ва монанди инҳо вобаста аст.

Адабиёти бачагона инчунин аз ҳисоби тарҷума ва нашри асраҳои машҳури чаҳон Даниэл Дефо «Робинзон Крузо», Чонни Родари «Саргузашти Чиполино», Расиэ «Саргузашти барон Мюнхаузэн», афсонаҳои Х.К. Андерсен, Шарм Перро, Ака-ука Гриммҳо ва ғайра ғанитар гардид.

Хусусияти барҷастаи адабиёти бачагона аз он равшан мегардад, услуб ва сохту шакли асарҳои бачагона вобаста ба синну соли бачагон тағъир меёбад. Ҳар қадар, ки синну соли хонанда асарҳои бачагона хурд бошад, хусусияти адабиёти бачагон ҳамон қадар бештар ва барчастатар зоҳир мегардад, асари бадей кўдакро аз фаҳмиши оддй ба мураккаб сафарбар месозад ва ў ба ҳодисаҳои гирду атроф зиёдтар майл пайдо мекунад, ҳисси кунчковияш меафзояд. Ба ҳамаи саволҳои кўдак адабиёти бадей чавоб дода, талабот ва завқи ўро қонеъ мегардонад. Бинобар ин барои бачагон асар эчод намудан маҳорату камолоти эчодиро талаб мекунад. А.С. Макаренко дар «Услуби адабиёти бачагона» ном мақолаи худ ҳамин хусусияти асарҳои бачагонаро дар назар дошта хотирнишон кардааст: «Хусусиятҳое, ки адабиёти бачагонаро аз адабиёти калонсолон фарқ мекунонад, на дар он аст, ки асар дар бораи мӣ навишта шудааст, балки дар он аст, ки асар мӣ гуна эчод карда шудааст».

Хонандагони асарҳои бачагона аз чиҳати синну сол ба чунин гуруҳҳо тақсим нгудаанд: 1. Бачагони сини томактамӣ;

Дар ин гурўҳ бачагон бо мазмуни асарҳои бадей асосан бо воситаи нақлу падару модарон, мураббияҳо ё худ рафти бозиҳои гуногун ва дар рафти тамошобинон нилгун, шунидани радио шинос мешавад. Мазмун асарҳои бачагона барои ин гурўҳ содда, завқовар, конкрет, образҳои зиндаву ҳаёмӣ ва ҳачми асар хурд мешавад. Соддагии забону равонии услуб, бадеияту образномӣ ва санъати сухан бояд ба завқии бадеии хурдтаракон мувофиқ бошад.

Н.К. Крупская нозукии тафаккур ва характери бачагонро таъкид нанамуда, маҳз ҳаминдаврро даври ҳалкунандаи такдири инсон шуморидааст.

Дар асари бадеие, ки барои хурдсолон эчод шудааст, роли рассом ва нависанда калон аст. Вай бо воситаи расмҳо, суратҳои рангаи чилодор барои барчаста ифода ёфтани ғояи асари бадей ёмӣ мерасонад. Жанрҳои асарҳои бачагона жанрҳои хурди адамӣ буда, бештар мазмунҳои фольккломӣ (афсонаҳои хурди халқй, ҳикояҳои панду ахлоқй, суруду таронаҳо, шеърҳои декламациомӣ)-ро дар бар мегиранд.

2. Бачагони сини хурди мактамӣ.

Ба ин гурӯҳ хонандагони синфҳои ибтидой дохил мешавад. Дар сини 10 соламӣ бачагон ба мустақилона хондан ва мутолиа намудани афсонаҳои нисбатан мураккабтари халқй, ҳикояҳои хурд, чистону масалҳо, достонҳо барин асарҳои бадей рағбат пайдо мекунанд, барои аз асарҳои хондаашон хулосаҳои мустақилона баровардан кӯшиш мекунанд. Аз синфҳои 2-4 ба хониши мустақилони порчаҳои алоҳида ва намунаҳои беҳтарини асарҳои реалисмӣ тайёр мешавад. Аз чумла «Аҳмади девбанд», «Чаноза ва тӯй», «Ятим», порчаҳо аз «Одина», «Дохунда», «Е**ддоҳо»-и** С. Айнӣ**,** «Қишлоқи тиллой», Қ« алами ман»-и М. Миршакар, «Гурбаи худписанди»-и Б. Раҳимзода, «Об аз кучо меояд»-и А. Шукуҳй ва ғайраро хонда метавонанд. Барои ин гурӯҳ хонандагон шаклу жанрҳои асари бадей низ бой мегардад.

4. Бачагони сини миёнаи мактамӣ.

Бачагони ин гурӯҳ асарҳои бадеии гуногуншаклу гуногунмазмунро мутолиа карда метавонанд. Бачагони синну соли 11-13 сола мустақилона ба мутолиаи намунаҳои беҳтари осори классикон ва адибони муосимӣ шуғл варзида метавонанд. Бачагони синфҳои миёнаи мактаби ба фаҳмидани моҳияти масъалаҳои
нисбатан мураккабтари ҳаёти воқей муносибати байни ҳамдигарии одамон, ватандӯсмӣ, инсонпарвамӣ, муҳаббату рафоқат навигариҳои технимӣ ва ғайра мароқ зоҳир менамоянд. 4.Бачагони сини болои мактамӣ (14-17 сола).

Дар ин синну сол хонандагон-бачагон бо хондани адабиёти умумӣ шавқ доранд. Асарҳои илмӣ-романтимӣ, таъримӣ-бадей ба хониши ин гурӯҳи бачагон зиёдтар дохил мешаванд. Ҳамин тавр, асарҳои бадеии бачагона ба шавқу завқ, тасаввурот, зеҳн, фаҳмиш, чаҳонбинии бачагон низ вобастамӣ дорад. Нависандаи машҳури бачагон С.Я. Маршак гуфта буд: «китобчаи бачагона дубора тафтиш карда мешавад. Ба он на танҳо кӯдак ё наврасон баҳо медиҳанд, балки одами калонсоли завқи баланддошта ва серталаб низ баҳо дода метавонад. Агар қитобча ба калонсолон маъқул шавад, маълум мешавад, ки ба адреси таъиншуда рафта нарасидааст. Агар он танҳо дар байни бачагон шӯҳрат пайдо кунад, ин ҳаргиз нишонаи он нест, ки асар ғоя ва сифати баланд дорад'» .

Нависанда ё шоир ҳангоми интихоби мавзўю мундарича, сюжету образ, шаклу жанр, забону услуби асар синну соли хонандагонро ҳатман ба ҳисоб мегирад.

Аз гуфтаҳои боло хулосаҳои зерин бармеояд:

а) Шаклу жанр, мазмун, мавзўъ, услуб ва образи асарҳои бадеии бачагон вобаста ба
талабот, психология, синну соли хонандагон гуногун мешавад.

б) Ддабиёти бачагона бо адабиёти классикӣ, адабиёти имрўзаи чаҳон, бо адабиёти даҳонакии к^ал фанҳои педагогика, психология, таърих, адабиёт, фалсафа, чугрофия ва ғайраҳо алоқаи зич дорад, зеро яке яз вазифаҳои он маълумот додан доир ба соҳаи гуногуни ҳаёти воқей ва бо ин роҳ бой гардонидани тасаввуроти бачагон мебошад.

в) Адабиёти бачагона адабиёти бадеист. Онро санъати сухан ва адибро санъаткор мегўянд. Ба воситаи санъати сухан офаридани образҳои зиндаи хосий вазифаи нависандаи санъаткор мебошад.

г) Услуби адабиёти бачагона равон буда, хонандаро тадричан аз фаҳмиши чузъҳои оддии ҳаёмӣ ба тасаввуроти фаҳмиши мураккабтари воқей сафарбар месозад.

д) Ба ҳама гунна асарҳои бачагона оҳанги шўху дилкаши мусиқӣ хос аст. Ин хусусият ва вазни сабуик шеър ба назми хурдтаракон оҳанги сабук бахшида, маъниву мантиқ мустақилияти мисраъҳои шеърро таъминмегардонад.

е) Қисми зиёди асарҳои барои хурдтаракон ва наврасон эчодкардашуда асосан дар вақти бозиҳои гуногун ба табъ мерасанд. Ин аст, ки бештарин мавзўъҳои асарҳои бадеии барои гурўҳи хурд эчод мегарданд хусусиятҳои бозиро дах.................................

ё) Дар адабиёти бачагона тасвири реалисмӣ аз тасвири романтики чудо нест. Вусъати хаёлоти нависанда барои бой гаштани фикру чаҳонбинии бачагон ёмӣ мерасонад.

ж) Илююстрация (ороиши китоб) низ яке аз воситаҳои ёридиҳандаи ифодаи ақидаи нависанда ва ғояи асари бадей мебошад.

з) Адабиёти бачагона на танҳо аҳамияти бадей ва тарбиямӣ, балки аҳамияти таълимӣ, маълумотдиҳӣ низ дорад. Аз инрў, қисми мавзўоти асарҳои бачагонаро васфи илму дониш ва шарҳи илмии ҳодисаҳои табиату чамъият, ки ба бачагон маълумот энциклопедӣ медиҳанд, ташкил мекунад.

Хусусиятҳои барчастатарин ва асоситарини адабиёти бачагона аз тачассуми омехтаи санъати бадеиву маҳорати нависанда ва вазифаҳои педагогии он, ба ҳисоб гирифтани завқу ҳавас, талабот, қобилияти бачагони синну солашон гуногун иборат мебошад.

Адабиёти бачагона аҳамияти тарбиямӣ, ахлоқӣ ва дидактимӣ дорад, аммо панду насиҳатҳои хушку хомӣ ҳаргиз завқи эстетики бачагонро ба вуҷуд намеорад. Ақидаҳои дидактимӣ, панду насиҳат, ки маҳз дар мисоли образҳои барчаста ифода ёфтааст, қисми зиёди осори адибони гузашта ва имрӯзаро ба наврасон ва ҳайвонон дастрас гарднидаанд.

Фанни адабиёти бачагона дар тӯли як соли таҳсил бо воситаи машғулотҳои маърӯзамӣ ва семинамӣ оиди адабиёти бачагон дар асоси мавзӯҳои зерин: китобхонии бачагон, эчодиёти даҳонакии хал моҳияти суруди «алла», сурудҳо, таронаҳо, афсонаҳо, чистонҳ, зарбулмасалу мақол тезгуякҳо дар тарбияи насли наврас; адабиёти бачагонаи тоҷик, адабиёти бачагонаи ӯзбек, адабиёти бачагонаи чаҳон, асарҳои адибони тоҷик ва хоримӣ: Ш. Перро, Д. Сефо, А.С. Пушкин, Л.Н. Толстой, С.Я.Маршак, Б. Корбобоев, З.Дияр, К.Мухаммадӣ, Х.Тухтабоев ва П.Мумин.

Мувофиқи дастури стандарти давламӣ гузаронида мешавад, ба донишуён дар бораи фан, намояндагони он, асархои бадеии бачагона ва хусусияту мохиятон таълимот додан аст.

Саволҳо барои мустаҳкамкуни:

1. Адабиёт чист?
2. Мақсад ва вазифаҳо адабиёти бачагонро шаҳр диҳед.
3. Сарчашмаҳои адабиёти бачагона кадомҳоянд?
4. Хусусияҳои хоси адабиёти бачагона.
5. Китобхонии бачагон.
6. Аҳамияти тарбиявии адабиёти бачагона.

Адабиётҳо:

1.4. Бобокалонова «Материалҳо оид ба адабиёти бачагонаи тоҷик». Д. 1975.
2. М. Жумабоев «Болалар адабиёти». Тошкент. «ӯқитувчи», 1994.
3. Тарихи адабиёти советии тоҷик. Душанба. 1982. чилди II.
4. Қарордодҳои давлат бид ба адабиёти бачагона, китобҳои дармӣ.
5. Ф.И. Сетин. История русской детской литературы. М. 1990.
6. Таскираи адабиёти бачагона. чилди 1. Душанбе. 1980.

7. А. Суюнов., М. Жумабоев. Болалар адабиёти (қўлланма). Тошкент. «Ўқитувчи». 1995.

Мавзўъ: **Маълумоти умумӣ дар бораи фолклор (эчодиёти даҳонакии халқ).**

Нақша:

1. Мафҳуми фолклор.
2. Фолклори маросимӣ ва ғайримаросимӣ.
3. Фолклори бачагона.
4. Мавқеи фолклор дар эчодиёти адибон.
5. Мавқеи фолклор дар таълиму тарбияи насли наврас.

Калимаҳои ёрирасон:фолклор, дурдонаҳои халқӣ, таърихи халқ, кишваршиномӣ, этнография, маросим, таъбирҳои ҳайратангез, тараққийпарвар, тарбияви ғоямӣ ва эстетимӣ.

Мақсади таълими: мафҳуми фолклор, хусусиятҳои хоси фолклори бачагонаи тоҷикро шарҳ додан. Мавқеи эчодиёти даҳонии халқро дар фаъолияти адибон нишон додан.

Мақсади тарбияви: Толибилмонро бо анъанаҳои милли ва моҳияти он мучассам гардонида, дар шахсияти онҳо рўҳи ингсонпарвари, халқпарвари, часорату қаҳрамониро тарбия намудан.

1. Фолклор дар замонҳои қадим ҳанўз хат ва адабиёти хатмӣ ба вуҷуд наомада, дар байни халқ пайдо шудааст. Дар фолклор ҳодисаҳои муҳими зиндамӣ инъикоси бадеии худро ёфтаанд. Азбаски фолклор аз тарафи халқ ба таври даҳомӣ эчод шудааст, онро эчодиёти бадеии даҳонакии халқ меноманд. Фолклор хусусияти ба худ хос дошта аз он асарҳое, ки ба таври хатмӣ аз тарафи нависандагон эчод карда мешаванд, фарқ мекунад. Ин пеш аз ҳама аз чиҳати забон аст.

Мувофиқи тадқиқи олимон он намунаҳои фолклор, ки дар қисми шимол оварда пгудаанд, аз асарҳои чануб фрақ доранд. Фолклор ё худ

эчодиёти даҳонакии халқ яке аз дурдонаҳои халқӣ ба пгумор мерарвад. Ҳарчанде эчодиёти даҳонакии халқи мо таърихи дур дошта бошад ҳам, аммо омўзиши он дар адабиёт.

Тамоми нависандагон ва бузургон эчодиёти даҳонакии халқро манбаи асосии эчодиёти илҳоми худ шуморида, аз он васеъ истифода бурдаанд. Дар фолклор низ хаёлоти бадей аҳамияти ҳалкунанда дорад. Дар байни асарҳои эчодиёти даҳонакии халқ асарҳое вуҷуд доранд, ки образҳои дар онҳо ба вуҷуд овардашуда ба одамони реамӣ-ҳаёмӣ монандӣ доранд.

Фане, ки дар бораи фолклор баҳс мекунад, фолклоршиномӣ мебошад. Фолклор бо кишваршиномӣ, этнография яъне урфу одат алоқаи наздик дорад. Эчодиёти бадеии даҳонакии халқ ба 3-гурўҳ чудо мешавад. Эпимӣ, лиримӣ, драмамӣ. Ҳар кадом аз ин гурўҳҳо хусусияти ба худ хос доранд. Мо ин навъи асарҳоро дар эчодиёти халқҳои гуногуни дуньё дида метавонем, ки он аз замонҳои қадим инкишоф ёфта омадааст. Асарҳои эчодиёти даҳонакии халқ баробари ба шаклу намуд ва жанрҳо тақсим шуданашон ба ду гурўҳ чудо мешаванд. Фолклори маросимӣ ва фолклори ғайримаросими. Он асарҳое, ки вобаста ба ягон урфу одат ва маросимҳо
эчод гардидаанд, фолклори маросимӣ номида мешавад. Масалан фолклори маросими туй, мотам ва дигарон. Фолклори маросимӣ ба ду гурўҳ чудо мешавад. Фолклори маросимҳои халқҳо ва мавсимӣ. Фолклори маросимҳои халқӣ ба урфу одат ва маросимҳои гуногуни халқӣ вобаста аст. Ҳар як халқ забон ва урфу одати худро дорост, ки бо ин забон фолклори ў эчод карда мешавад. Ба фолклори маросимҳои мавсимӣ бошад, иди фаслҳои сол аз он чумла Наврўз дохил мешавад. Он қисмати эчодиёти даҳонакии халқ аст, ки вобаста ба маросимҳои мавсимӣ эчод мешаванд. Ба ғайр аз ин ба мароми мавсимӣ "сусхотун", хирманкумӣ, дарав ва умуман одатҳои қадима, ки дар он халқ суруд хонда, таомҳои ҳархела мепазанд, дохил мешавад.

Дигар аз фолклори маросимӣ мавсимӣ, ки ба фасли баҳор мансуб аст, маросими бойчечак мебошад. Ин маросим характери маҳалмӣ дошта бошад ҳам, дар ҳама чо гузаронида намешавад. Сурудҳои ғайримаросимӣ аксарон хусусияти лиримӣ дорад ва онҳо мавзўъ ва мазмунҳои гуногуни ҳётиро дарбар гирифтааст. Сурудҳои ғайримаросими намуда назми фолклор буда, он дар шакли рубой, дубАйнӣ, байт, бадеҳа, суруд, ашўда ва ғайра эчод карда мешавад. Намунаҳои наср бошад, ҳикоя, ривоят, қисса ва латифаҳоро дарбар мегирад. Жанри бисьёр маъмули хурди фолклор зарбулмасалу мақолҳо буда, ҳам дар шакли назм ва ҳам дар шакли наср эчод мегардад. Намуди насрии онҳо муъчазу рехта ифода мегардад.

Фолклор ё худ эчодиёти даҳонакии халқи тоҷик аз давраҳои қадим ташаккул ваинкишоф ёфтааст. Он аз тарафи шоирон, нависандагон, олиму мутахасисон тадқиқ ва омӯхта шудааст.

2. Фолклори бачагона тамоми намудҳои маълуми эчодиёти даҳанакиро дарбар мегирад. Дар бораи он
як қатор олимон сухан ронда, фикрҳои мухталиф баён намудаанд.

Г.С. Виноградов, ки дар соҳаи гирдовамӣ ва тадқиқи фолклори бачагонаи рус хизмати арзандае гузоштааст, ба гуфти Э.С. Литвин: "мафҳуми фолклори бачагонаро бағоят маъдуд карда буд". М.С. Андреев ҳанӯз солҳои бистум дар бораи бозиҳои хурдтарона, ки бештар бо иштироки калонсолон гузаронида мешуд, мақолае навишта диққати фолклоршиносон ва этнографҳоро ба ин соҳаи эчодиёти бачагон чалб нашуда буд. Соли 1957 Ё.М. Пешерева тадқиқоти дигаре доир ба бомӣ ва бозичаҳо чоп намуд, ки он дар асоси материалҳои фаровони этнограмӣ ва фолклорие, ки муҳаққиқ дар бадали чандин солҳо аз маҳалҳои гуногуни халқҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистон гирд овардааст, навишта шудааст.

Р. Қодиров, ки фолклори маросимҳои мавсими тоҷикони води Қашқадарёро тадқиқ намудааст, қайд намоянд, ки дар эчодиёти даҳонакии халқи тоҷики води Қашқадарё фолклори бачагона низ мавқеи муҳим ва намоёнро ишғол менамояд.

Соли 1941 аз тарафи тадқиқотчиёни боистеъдоди чавонони тоҷик Лутфулло Бузургзода ва Р. Чалилов ба чоп тайёр карда пгудани китоби "Инъикоси пгӯриши Восеъ дар фолклор" муваффақияти дурахшон ва қадамҳои човидона ба фолклори халқи тавонои тоҷик мебошад. Аз аввлин рӯзҳои таваллуди бача сар карда, дар ҳар як марҳилаи муҳими ҳаёти ӯ каломи бадеъ - самараи эчоди бисьёр наслҳои гузашта фаровон истифода мешавад. Аввалин тадқиққунандаи фолклори бачагонаи тоҷик Баҳром Шермуҳаммедов бобби нахустин тадқиқоти худ "Назми халқии бачагонаи тоҷик"- ро, ки соли 1973 нашр гардида буд, «фолклор оид ба таваллуд ва тарбияи» номидааст. Дар боби дуюми асари ӯ фолклори мавсимии бачагона: сурудҳои мансуби
баҳор, тобистон, тирамоҳ ва зимистон аз назари тадқиқ гуфтааст. Фолклоршиносон ва адабиётшиносон муқарар намудаанд, ки аҳли қалам дар эчоди панду ҳикмат ва асарҳои пандомез аз эчодиёти даҳанакии бадеии халқ васеъ истифода кардаанд. Маълум аст(ки панд як ҳиссаи муҳими фолклорро ташкил медиҳад. Ҳар як халқ зарбулмасал ва мақолҳои зиёд офаридааст, ки дар ганчинаи фолклори он дурдонаҳои пурарзиш ба шумор меравад.

Зарбулмасалҳо дар эчодиёти халқ дурдонаҳои пурқимате багпумор меравад, ки дар ин бора Горкий мегӯяд.

"Зарбулмасалҳо таъбирҳои ҳайратангезона, бурою гӯё ва бехато ба нишон расандае мебошад". Горкий яке аз нависандагони барчастарини рус буда аз эчодиёти даҳонакии халқ истифода бурда, онро ба таври васеъ омӯхта, баҳои арзанда додаст.

Адабиёти даҳонакиро ба эчодиёти Савдо танҳо дар забон ва воситаҳои тасвири бадей чустаанд ва ё бо номбар кардани чанд зарбулмасали ба кор бурдаи Савдо қаноат кардаанд. Р. Ҳодизода дар тадқиқоти дар хусуси мақоми Савдо дар адабиёти он давр мулоҳиза ронда навиштааст, ки мероси боқимондаи Савдо дар ибтидои тараққиёти фолклор ва адабиёти пешқадами нимаи дуввуми асри XIX мавқеъ ва мақоми махсус дорад. Дар мероси адабии Савдо фолклор мақом ва мавқеи хос дорад. Ӯ бо кунчкомӣ ва аҳамияти махсус фолклорро омӯхтааст.

4. Ба мо бевосита маълум аст, ки фолклор барои ривочёбии шуури хурдсолон аҳамияти калонро дорост. Масъалаи тарбияи насли хурдсол дар гузашта махдуд намонда буд. Як силсила мавзӯҳои дорои аҳамияти умуминсомӣ ва ичтимоий дар эчодиёти шоирон ва нависандагони тараққипарвар ба хотири ҳамаи наслҳо, алалхусус, насли навраст ва чавон тасвир шудааст. Дар фолклор бошад, бисьёр асарҳои муҳим, ки аз як қатор чиҳтҳо ба хусусияти адабиёти
бачагона мувофиқат мекунад, маҳз барои хурдсолон эчод шуда будаанд. Дар ҳаёти маънавии бачагон чистогуй ва чистонёмӣ мавқеи калон дорад. Дар гузашта дар ҳар мавриди мувофиқ бачагон ба чистонгӯй ва чистонёмӣ машғул мешудаанд. Чистонҳо диққати касро ба ачоибии предмет ва ҳодисаҳои шавқовар чалб мекунанд ва доираи назарии бачагонро вусъат медиҳанд. Дар аксари афсонаҳои халқии бачагон, ки аз тарафи модаркалону бобоён, модрону падарон ба бачагон нақл карда мешуданд, суруд роли муҳим дорад. Афсонаҳои халқй ба тарбияи завқи бадеии хурдтаракон бо муваффақият хизмат кардаанд. Ба воситаи онҳо мардум ба фарзандони худ ахлоқи нек меомӯзанд.

Саволҳо барои мустаҳкамкуни:

1. Эчодиёти даҳонакии халқ чист?
2. Хусусиятҳои хоси фолклор.

3. Таърихи пайдоиши фолклори бачагона.
4. Фолклор ва мавқеи он дар эчодиёти адибон.
5. Аҳамияти фолклор дар таълиму тарбияи бачагон.

Адабиётҳо:

1. В. Асромӣ. Жанрҳои хурди фолклор. Душанбе. 1990.
2. Ч. Бобокалонова. Материалҳо оид ба адабиёти бачагона. Душанбе. 1982.
3. Тахзкираи адабиёти бачагонаи тоҷик. Жилди-1-5. Душанбе. 1982-84.
4. Р. Ҳодизода., М. Шукуров., Т. Абдучабборов. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиномӣ. Душанбе. 1966.
5. М. Ғаффуров. Фолклори халқи тоҷик. Матни маърӯзаҳо. Самарқанд. 2000.

Мавзӯи 3 **Мирзо Турсунзода (1911-1977)** Маърӯза

Нақша

1. Тарчимаи ҳол ва зинаҳои аввали эчодиёти шоир.
2. «Қиссаи Ҳиндустон» ва мавқеи он дар сарнавишти шоирии Турсунзода.
3. Лирикаи шоир.
4. Достони «Чони ширин» ва масъалаҳои озодию истиқлоли миллй, сулҳу амнияти байни халқҳо.
5. Турсунзода шоири драмнавис.
6. Маҳдудиятҳои эчодии шоир.
7. Мақоми шоир дар таърихи адабу фарҳанги точикон.

Роњи зиндагии Мирзо Турсунзода тавъам ба роњи ташаккул ва пешрафти Тољикистони нав ва халќи он аст. Худи Турсунзода бар он аст, ки Инќилоб ба сарзамини бостонии Тољикистон ва мардуми маърифатпарвари он умри дубора бахшида, «ба дасташ њуљљати поядагї дод». Замоне, ки номи тољик «сароѓози суруду достонњо» гашта, кишвари тољикон рў ба ободї нињод, Мирзо љавони наврас буд ва ба ќавли худаш «аз дилу љон ба њар иморати нав аввалин хиштро» мегузошт. Ваќте дар бораи сарнавишти Мирзо Турсунзода фикр мекунем њељ њуљљате ќотеъгар аз шеъри ў, аз маќолаву осори дигари ў пеши назар намеояд. Воќеан њам

«аз рўи асарњои Мирзо Турсунзода на танњо тарљумаи њол ва афкору андешаи ўро, балки таърихи бадеии тољикону сарзамини онњоро ба хуби барќарор кардан мумкин аст» (А.Сатторов).

Дар њаќќиќат шеъру њикоя ва очерку маќолањои нахустини шоир ифодагари сарнавишти ў ва њам кишвари ўянд.Солњои сї солњое буданд, ки бунёдкорињои сохти сотсиалистї дар тамоми љабњањои зиндагї идома дошт. Халќ бо љўшу хурўши бемислу монанд аз паи таъмини ѓолибияти комил ва бардавоми сохти нав буд ва дар ин замина байроќи зафарро аз даст фурў намегузоштанд. Нахустин навиштањои Турсунзода низ саршори њамин оњанги ѓолибият ва зафар буданд. Аз навиштањои шоир оњанги ѓолибият, суруди шодї, ифтихору ќаноатмандї, худшиносї ва љўшу хурўши мењнати озод ба гўш мерасад. Маљмўаи аввалини шоир низ бедалел «Байроќи зафар»

унвон нагирифтааст. Аз њар шеъру њикоя калимањои «зафару ѓалаба» бо тобиши хос садо медињанд. Мунаќќид А.Сатторов њангоми баррасии осори ин давраинаи шоир ба чунин хулосаи дуруст меояд, ки њанўз насри маљмўаи «Байроќи зафар» «аз шеъраш суфтатару мавзунтар асту шеъраш бештар ба наср монанд буд». Вале инъикоси бадеии рўњияи замон ва ањли он аз муњимтарин муваффаќиятњое буд, ки дар љодаи адабиёт аз ќадами аввал насиби адаиби љавон гардид ва баъдтар ба яке аз сифатњои аслии эљодиёти ў табдил ёфт. Њарчанд асарњои маљмўаи аввалини шоир хоманд, вале онњо љузъи сарнавишти инсонї ва шоирии Мирзо Турсунзода мебошанд. Беш аз ин хуб ё бад љузъи таърихи адабиёти моянд. Нашр ва баррасии онњо барои муайян кардани рафти ташаккули истеъдод ва пешрафти њунари шоир сарчашмаи боэътимоданд. **Мавзўъ ва мундарињаи осори солњои сиюми шоирро љараёни муборизањои синфї («Байраќи зафар»), музаффариятњои Инќилоб («Гудоки ѓолибият») мавзўи озодии занон («Назокат»), тасвири мењнати шоистаи мардум дар замони советї («Ѓалаба», «Видоъ», «Њамида», «Шарораи инќилоб», «Зарбдорон») ва ду олам – капиталистї ва сотсиалистї («Мављњои зафар», «Кулфатзадагон») ва ѓайра ташкил медињанд.** Тањаввули ин мавзўњо дар шеърњои дигари шоир, ки солњои сиюм ва чилум эљод шудаанд, низ ба назар мерасад. Муњимтарин оњанге, ки аз ин шеърњо ба гўш мерасанд, њамоно оњанги хурсандї, шодї, сарафрозї аз ѓолибият мебошад. Дар ин замина шеърњои «Муњаббати роњбар», «Суруди љавонї», «Бањор» ва «Мамлакати тиллої»-ро метавон ном бурд. Дар њамин солњо баёни мавзўи хориља низ як рукни андешањои шоиронаи на фаќат Мирзо Турсунзода, балки аксари шоирони тољик буд. Вале њарфи Турсунзода дар ин замина њарфи аввали љиддии шоирона буда, ба шеъри шоир мавзўњои тоза ворид мегардад, аз ќабили дўстии халќњо («Ба халќи далер») тасвири симои дољии муаззами халќњо њамчун шоир мекўшад, ки чењраи инсони муосирро ба шеър ворид кунад ва дар ин равиш шеъри «Ба депутат», «Аз Бадахшон то Кремл»-ро эљод мекунад.

Чунонки ишора шуд ин шеърњо аз лињози бадеияти чандон комил набуданд, вале эњтиросоти гарми дили шоири љавону љўянда аз онњо њис карда мешуд. Хусусияти шеърњои ин давраинаи шоир иборат аз он буд, ки онњо баёни ѓояи муайяни иљтимоиро фаро гирифта, бештар хусусияти баёния ва хитобаро доштанд ва табиист, ки шеърњои аввалини шоир гувоњи истеъдоди комили муаллифашон буданд ва роњи минбаъдаи эљодии Мирзо Турсунзода дар тасдиќи ин гуфта аст. Омўзиши бардавоми осори мардумї, шеъри классикї ва намунањои адабиёти дунё Мирзо Турсунзодаро ба арсаи

шўњрат овард. Баъди њаждањ соли мењнати пурсамар ў силсилаи шеърњои њиндустониашро навишт. Ин силсила гувоњи камолоти шоирии ў буд. Ин силсиларо бењтарин мунаќќидон ва адабиётштносон таъриф карданд ва воќеан њам ба муаллиф шўњрат овард. Аксари ин шеърњо якдаст ва санъаткорона гуфта шудаанд. Масалан, шеърњои «Ќиссаи Њиндустон», «Боѓи муаллаќ», «Тара-Чандри», «Сайёњи Њинд», «Тољмањал», «Дар орзуи ошён» басо шоирона гуфта шуда, мазмуни амиќи иљтимої доштанд. Ин шеърњо аз љињати бадеият низ дар њадди камол буданд. Банду басти комил ва вазнњои хушоянд онњоро хеле марѓуб љилва медоданд.

Силсилаи шеърњои «Ќиссаи Њиндустон» аз баёни бозгашти шоир ба ватан ва ифтихору шодмонї аз дидори он шурўъ мешавад. Ин силсиларо як навъ тарањњумнома ва ѓамхорињои шоир дар њаќќи халќи дигаре низ метавон њисоб кард. Воќеан њам шоир дар ин замина байте низ дорад:

Шодам, аммо мехўрам ѓамњои халќи дигаре,
Дар назар меоварам торољгашта кишваре.

Шоир дар шеъри дуюми силсила («Ќиссаи Њиндустон») аз хусуси ѓами халќи дигаре, яъне халќи њинд сухан меронад ва кишвари торољгашта – Њиндустонро пеши назар меорад:

Бидидам дар паси кўњи Њимолой,
Замини сабзу зархези саропой.
Агарчи ганљњояш пурбаќоянд,
Валекин мардумони он гадоянд.

Сабаби бадбахтии ин мардумро шоир дар нобаробарии иљтимої мебинад ва фоили онро «Мењмонони маѓрибї» мешиносад. Шоир дар шеърњои ин силсила аз халќи њинд њимоят мељўяд, онњоро шафоат мекунад. Ба њамин далел шоир таъкид мекунад, ки халќ набояд хору зору ѓуломи «Мењмони маѓрибї» гардад. Њамин гуна ѓояи озодихоњї тамоми силсиларо фаро мегирад.

Академик Муњаммадљон Шакурї дар мавриди чунин коесепсияи эљодии шоир сухан ронда, аз љумла таъкид мекунад, ки «Шеъри Турсунзода шеъри сиёсї ва саршор аз сиёсати њизби коммунистии Иттињоди Шўравї буд. Он ќисми осори ў, ки аз њаёти тољикон њикоя мекунад, парвардаи сиёсати миллии ленинї-сталинї буда, ашъори хориљии вай сиёсатро, ки Шўравиён дар Шарќи хориљї пеш меронданд, ифода менамояд».

Силсилаи шеърњои «Ќиссаи Њиндустон», «Садои Осиё», манзумаи «Љони ширин» ва ѓайра ба он дараља, ки сиёсати хориљии шўравї манфиатњои мардуми кишварњои Шарќ ва муборизаи онњоро ифода мекард, ба њаќиќати њол мувофиќат дорад. Дар ин маврид баёни хилофи

ҳақиқат намеомад, зеро шоир айни ҳақиқатро мегуфт. Вай дарди дили мазлумони Шарқ ва рӯҳи саркаши онҳоро, азму иродаи муборизони роҳи озодиро хеле изтиробомез ба забонии шеъри нафис овардааст. Аммо сиёсати дохилӣ, сиёсати миллии шӯравиён ками дар кам ба гуфтани ҳақиқат имкон медод. Бинобар ин ин ба Турсунзода низ тасвири манзараҳои воқеъии зиндагонии тоҷикони муосир, баёни дарди дил ва орзую омоли онҳо фақат дар баъзе мавридҳо даст додааст.

Муҳаммадҷон Шакурӣ дар мисоли шеъри «Май аз Шарқи озод» (1950) ба чунин хулоса меояд, ки он чи ки ин ҷо дар бораи Шарқи шӯравӣ гуфта шудааст, ба ҳақиқати воқеи кам нисбат дорад. Агар ин гуфтаҳо дар бораи Шарқи Шӯравӣ дуруст мебуд, он чи бахти саодат ва дӯстии халқҳо номида шудааст, дар охири солҳои ҳаштодум дар андак муддат худ ба худ ба боди фано намерафт, шеъри сиёсии таблиғи дар даҳаи сӣ ва чиҳил аз ҳақиқати воқеъи кам чизеро дар бар дошт.Бо ин мулоҳизаҳо мо ба рӯи ашъори дар мавзӯи Шарқи хориҷӣ ва Шарқи Шӯравӣ гуфтаи Мирзо Турсунзода хати батлон кашида наметавонем. Ин шеъргҳо имрӯз бояд чун моли таърихи адабиёти тоҷик баррасӣ ва арзёбӣ шаванд, бурду бохти онҳо аниқ карда шаванд.Дар маҷмӯъ силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон», аз ҷумлаи асарҳои пурмаънӣ ва бисёртарафа мебошанд. Ин гувоҳи камолоти Мирзо Турсунзода дар он солҳо буд. **Ба ин далел дар вақташ Самад Вурғун силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон»-ро яке аз муҳимтарин асарҳои замони мо номида, Расул Ҳамзатов сабаби шӯҳрати онро «ба шеърияти баланд ва эҳсосоти самимии он, ки аз ғами мардуми ҷабрдидаи ҳинд ва фахри кишвари хеш сар задааст»** нисбат медиҳад.

М.Турсунзода барои гуфтани чунин силсилаи шеърҳои пурмӯҳтаво ва ҳунармандона омода буд. Дар ин боб ӯ баъдтар навишта буд, ки «Агар ман ба гузашта ва ҳозираи Ҳиндустон муносибати бевосита намедоштам, магар ба навиштани силсилаи шеърҳои ҳиндустониам камар мебастам. Ман ба ин силсила, ҳарчанд ки худ хабар надоштам, аз давраи бачагӣ тайёрӣ медидам. Падарам шабҳо маро бо ҳикояҳои худ дар бораи мамлакате, ки дуртар аз мо дар паси кӯҳҳои баланде ҷойгир аст, мафтун мекард; барои он ки шавқи беандозаам қонеъ гардад, ман дар бораи Ҳиндустон китобро аз паи китоб мехондам; борҳо ҷуръат карда дар Қротоғ бо савдогарони ҳиндӣ, ки ба назарам вуҷуди аҷоиб менамуданд, ҳамсӯҳбат шудам. Оре, ин майле буд, ба Ҳиндустони афсонавӣ ва эстетикӣ. Вале вақте ки ман солҳои чилум ба он ҷо рафтам, ин шоҳдухтари афсонавӣ дар пеши назарам ба золим табдил ёфт. Ман ба таври ҳаққонӣ худро дар замони гузаштае, ки падару бобоям

зиндагї доштану ман њам, агар Инќилоби Октябр намешуд, дар он умр ба сар мебурдам, њис кардам.

Ман аминам, ки њамагуна шоир, бигзор таљриба ва малакаи кофии касбї надошта бошад њам, агар мавзўъро тавре тадќиќ накунад, ки вай бо тамоми рангњои зиндагї надурахшида, бо тамоми садоњои табиат ба забон наояд ва љањони ботинии ќањрамон бо тамоми зуњуроташ маълум нагардад, аз ўњдаи офаридани ягон чизи асил нахоњад баромад. Шеър «умумигўї»-ро намепарварад».

Аз ин баёноти шоир бармеояд, ки ў ќабл аз навиштан ин силсилаи шеърњо маънан ва рўњан омодагї дидааст, вагарна чунин силсилаи «шеъри нафис» (М.Шукуров) ба дунё намеомад.

«Ќиссаи Њиндустон»-ро Абдунаби Сатторов «њалќаи аввали як силсилаи кашфиёти Мирзо Турсунзода дар шеъри муосир» дониста, достонњои «Њасани аробакаш» (1952-1954), «Садои Осиё» (1956) ва «Љони ширин» (1959)-ро «њалќањои

Достони «Њасани аробакаш» асари комилан реалистї буда, дар он аз боби масоиди иљтимої бањси шоирона меравад. Мавзўи асосии достон ташаккули инсони замони сотсиализм дар симои Њасан аст. Муваффаќияти муаллиф дар он аст, ки барои ифодаи мулоду маќсади худ шакли мувофиќе дарёфтааст. Ин асар аз љињати шакл аз асарњои пешинаи худи муаллиф низ фарќ дорад. Дар он воситањои баён, калимаву таъбирњо њама маъмулї, оддї, муќаррарї, замонї ва њатто то андаке аз ќайду шартњои дуюмдараљаи адабї озод мебошанд, ки он намунаи барљастаи аз тарафи шоир афзудаи имкониятњои тасвир дар шеър ва аз љињати вусъати баён ќаробат додани он бо наср аст (А. Сатторов).

Образи Њасанро муњаќќиќон аз кашфиёти бадеии М. турсунзода донистаанд. Шоир типи инсони навро дар љомеъаи нав ба људ оварда, ба ин восита афзалияти сохти сотсиалистиро таъкид мекунад. Њасанро муњити љомеъаи нав аз «дайду»-иву «якрав»-и рањої мебахшад, амиќтараш дар чунин муњит Њасан ќадри инсонии хешро дармеёбад ва нињоят бо таъсири њаёти нав чун инсони љамъиятдўст ва аъзои фаъоли коллектив писандида мешавад.

Шоир образи Њасанро хеле даќиќ фикр карда офаридааст. Њар як рафтору кирдори ќањрамон хоси ў буда, мантиќан дуруст тањия шудааст.

Бояд гуфт, ки ин достон дар замони њокимияти назарияи носолими њизбї дар боби шинохти манфиатњои фард ва љомеъа эљод шуда буд, бинобар ин њам шоир дар тасвири образи Њасан рангу бори зиёдеро ба кор бурда, ўро чун инсони азхудгузашта ба тасвир мекашад, ки аз њаќиќат бар канор аст. Дар њамин замина воќеъанигории мањз дар достон хеле зиёд аст ва он ба сохти композитсионї ва бунёди бадеии он таъсири манфї расонидааст. Шахси шоир дар достон шорењи воќеањо буда, бинобар ин њам хеле пургўст, якеро сад ва садеро њазор бор такрор мекунад.

Асарњои Мирзо Турсунзода ва хусусиятњои муњимтарини онњо

↓

- **Силсилаи шеърњои «Ќиссаи Њиндустон»- силсилаи «шеъри нафис», самимї, ва пурэњсос**
- **«Њасани аробакаш»- достони комилан реалистї, воќеъбин**
- **«Садои Осиё»-достон, намунаи барљастаи шеър (монолог)-и публитсистї**
- **«Духтари муќаддас»- манзума, намунаи волои шеъри таблиѓотї**
- **«Љони ширин» - намунаи волои достони пайванди лирика ва эпика**
- **«Чароѓи абадї» - достони фалсафии лирикї**
- **«Хусрав ва ширин» - дроми бењтарини адабиёти муосир**
- **«Шўриши Восеъ» - либреттои таърихии адабиёти навини тољик**

«Тоњир ва Зўњро» - операи типи нав дар адабиёти тољик

Мутаассифона, ба таќозои ваќт ва урфи рўзгор дар замони таълифи асар ба баъд ањли танќид дар бораи ин асар њаќиќатро нагуфтаанд, балки онро аз кашфиёти адиб шинохтаанд, ки аз воќеият дур аст. Ин достонро њамчун воќеаномаи замони нав метавон пазируфт, вале чун осори асили бадеї дар баробари он суоле ќарор дорад.

«Садои Осиё» яке аз достонњои барљастаи Мирзо Турсунзода аст. Онро муњаќќиќон чун намунаи хуби шеъри публисистї ёд кардаанд.

Ин асар њаљман хурд буда, вале њудуди тасвир дар он хеле доманадор аст. Ин њолат, ба пайбурди А. Сатторов достонро пуршиддат кардааст ва шоир ба њамин восита њатто дар њамвортарин бањри арўз рамал садои бедории Осиёро ѓунљондааст. Ба дараљае, ки дар сатри он зангї бедорист.

Ин достонро А. Сайфуллоев монологи лирикї номида, Х.Отахонова (монологи лирикию публисистї) донистанро бењтар медонад, ба сабаби он ки дар он «лирикаю публисистика ба њам омехтааст».

Дар њаќиќат мавќеи муколама дар достон калон аст. Ќањрамони лирикї ба њамин васила дар боби олами њадис андеша ронад, ба муроќиба меравад. Асар оњанги ќавии публисистї ва таблиѓии сиёсї дорад.

Манзуми «Духтари муќаддас» низ асари таблиѓоти буда, аз сиёсати љањонгиронаи њизб пайгирї кардани шоирро собит мекунад.

Дар достонњои «Садои Осиё», «Љони ширин», «Чароѓи абадї» кўшиши гузориши муњимтарин масъалањои фалсафї ва таърихии замон, кўшиши ба товри доманадор фаро гирифтани воќеањо ва эљод намудани образи аз љињати психологї амиќи муосирони мо ба назар мерасад.

Дар достони «Љони ширин» љањонбинї ва тафаккури як нафар марди љањондида ва таљрибаандўхта бо эњтироми амиќ ифода гардидааст.

Мавзӯи марказии достони «Љони ширин»-ро адабиётшинос Х.Отахонова муносибати замон ва шахс, масъулияти шахс дар назди љамъият, дар назди Ватан ва умуман дар назди инсоният медонад.

Абдунабї Сатторов аз хусусияти ин асар сухан карда, ин достонро намунаи баланди ба њам омезиш ёфтан ва пайваст шудани ду љинси адабї – лирика ва эпос медонад. Беш аз ин достонро дар асл як муколамае медонад, ки дар он танњо суханони яке аз рафайн баён ёфтааст. Тарњи он аз мурољиат, руљӯъ ва хотира иборат мебошад.

Дигар аз масъалањое, ки шоир дар ин достон ба миён гузоштааст, масъалаи шахс, љамъият ва оила мебошад. Шоир масъулияти фардро дар назди оила воло шинохта, онро аз мушкилоти замона маънидод мекунад.

Дар достони «Љони ширин» тасвири бузургї ва матонати маънавии инсон, ќувваи рӯњии вай дар њадди аввал аст. Шоир дар ин асар шуљоати маънавии инсонро ситоиш мекунад. Ин консепсияи эљодии ӯро образи шоири муборизи Покистон Файз Ањмади Файз таќвият мебахшад.

Љањони маънавии ќањрамони лирикии достони «Љони ширин» бою рангин аст. Ин ќањрамон љањоншинос, њолшинос ва масъули дирӯзу имрӯз буда, аз таќдири амну осоиши дунёї меандешад. Озодї ва истиќлоли миллатњои дигар барояш аз мушкилоти замон мањсуб мешавад.

Зимнан бояд гуфт, ки дар њар ду достон шоири мо олитабор аст. Ӯ њадафњои олии инсониро њимоят мекунад, аз арзишњои умумибашарї сухан ба миён меоварад. Бехабар аз он ки њизб ва давалати Шӯрави аз ӯ барин ањли ќалам ва мардони сиёсат чун дастёрон ва пиёдасозони сиёсати худ истифода мекард.

Достони «Љони ширин» сањнаи робиатњои сарењи инсонии як нафар рӯшанфикри тољик бо њамќаламон ва намояндагони халќњои дигар аст. Дар достон мо чењрањои мањбуби фарњангу њунарро мебинем, ки њар кадом дар мавќеи худ барои адлу дод хидмат мекунанд.

Аз назари шакл достони «Љони ширин» ѓаноист (лирикї). Таносуби амиќи шакл ва маънии достон диќќатангез аст. Шоир бо забоне њарф мезанад, ки парвардаи эњсоси амиќ ва лутфу хушгӯињои мардумист. Аз ин мавќеъ сабки он соддаву малењ ва дилпазир аст.

«Чароѓи абадї» яке аз достонњои хуби Мирзо Турсунзода аст. Ин достонро адабиётшинос Ю.Бобоев «ба ќабили лирикаи фалсафи мансуб» кардааст. Шоир аз мавќеи ќањрамони лирикї ба сарнавишти инсонї ва адабии пири хирад, устод Айнї менигарад.

Сужети асар зоњиран хусусияти њасбињолї дошта, ангезањои ёду хотира дар он низ мавќеъ дорад. Воќеаи фарзанд ёфтани шоир ва истиќбол аз

адиби оламшумул ангезањои воќеаи тафаккури бадеии шоири тавоно њастанд. Аммо моњияти фикри бадеии шоир аз ин фаротар меравад. Аз як тараф шодї ва ифтихори шоирро сабаби љиддї њаст, халќи ў ба шумор меафзод: аз љониби дигар зуњури симои устод дар достон маънии амиќтари фалсафї мегирад. Ном ва нишони халќро фарзандони бономи он зиндаву поянда медоранд. Ин таъкиди рамзомези шоир маънии гурез аз ифтихороти пуч ва шинохти ќадру манзалати фарзандони баргузидаи халќро дорад. шоир аз он ки тифли нав ба дунё омад ифтихор накарда наметавонист, вале муњимтар аз ин чашми ў ба асли њаќиќат кушода аст. Фикри шоиронаи ў дар ќиёси ду њодисаи воќеї, ки низ таърихї ва фавќулода ба назар меояд, сари њикмати њазорсолаи «дусад марди љангї бењ аз сад њазор» гирењ мехўрад. Моњияти фикри шоиронаи ў бар таъкиди арзиши њунарї ва маќоми љамъиятии инсон аст. Мутаасифона бисёр муњаќќиќоне, ки (љуз Холиќ Мирзозода) дар бораи ин достон сухан кардаанд, моњияти аслии фикри адибро фурў гузошта ба тасвирњои зоњирии асар таваљљўњ кардаанд.

Агар мавќеи санъати тазодро дар достон санљем он гоњ сањењтар ба фикри бадеии шоирпай мебарем. Достон аз тасвирњои тазодї пур аст. Ин воситаи тасвир имкон додааст, ки шоир бо ќиёс њаќиќати шинохтаи хешро тафсир кунад, моњияти фикри хешро ба хонанда талќин намояд. Зимнан бояд гуфт, ки санъати тазод дар бисёр мавридњо на бо маќсади ин кор, баки тафсиру таќвияти њодисаи матлуб (як, ду ва зиёда) омадааст. Масалан, истиќболи зодани тифл, ки идомати њаёт ва рўзгори волидон аст ва пири баргузидаи рўзгор, ки сазовори ифтихор ва пайгирист, тасвирњое дар муќобили њам њастанд, вале њамдигарро инкор намекунанд, балки таќвият мебахшанд, аз љињати ѓунљоиши маънї ба фикри муаллиф вусъати фавќулодда ато мекунанд. Ин вусъати маънавиро шоир ба василаи ошкор сохтани хилќати инсонии ќањрамононаш дарёфтааст. Ба ин васила мо ба ашхосе рў ба рў мешавем, ки аз навари хилќат ва њиммат аз њам фарќи љиддї доранд, балки якдигарро инкор мекунанд. Ин консепсияи фикриашро шоир ба воситаи тасвири симои марди аз тавлиди духтар андўњгин ва норозї ва фарди дигаре, ки барояш ба дунё омадани инсон, хоњ писар бошаду хоњ духтар баробар арзишноканд, ифода кардааст.

Ќисматњои достон, ки «Интизорї», «Мулоќоти аввал», «Мулоќоти дуюм» ва «Дар боѓ» унвон доранд, зина-зина фикри бадеии шоирро ќувват мебахшанд.

Дар достон образи –

Куњансоле, ки дида ду замонро,
Ѓаму андўњу шодии љањонро –

маќоми хос дорад. Ба навъе бо ин достон шоир дар пои мазори ин марди таърих, яъне устод Айнї чароѓи абадї гузоштааст. Чароѓе, ки маѓзњоро рўшанї мебахшад.

Шоир муваффаќ шудааст, ки дар достон симои ботинї ва зоњирии Айниро офарад. Ба ин маќсад вай чењраи устодро аз оинаи таърих берун меоварад. Дар ин равиш сарнавишти Айнї барои ў таърихи зинда ва судманд ба назар меояд. Сарнавиште, ки аз сарнавишти халќ људо тасаввур намешавад. Балки ба ифодаи Бозор Собир, «халќ дар ўву ў дар халќ зиндааст».

Дар достон як силсила образњои дигар низ тасвир шудаанд, ки њар кадом дар муайян сохтани консепсияи эљодии шоир мавќеи муњим доранд. Яке аз образњои асосии дигар, ки хати андешаи шоирро тањрир мебахшад, образи шоир аст. Ин образро наметавон васила гуфт, балки бори маънавии достон бар дўши ин образ аст. Шоир дунёи андешаи хонандаро тањрик мебахшад, ўро барои дарёфт ва шинохти њаќиќат ёрї мекунад. Бо сарнавишти одамон, таърих ва масоили ахлоќиву иљтимої рў ба рў мегузорад, то ки аз ин њама хонандааш бардошти маънавї ва ахлоќї дошта бошад.

Ин достонро муњаќќиќон аз назари шакл њар хел тавсиф кардаанд. Яке достони лирикии фалсафї гуфта (Ю.Бобоев, Х.Отахонова) дигаре лирикию эпикї (Х.Мирзозода). шакли онро чи гуна тавсиф накунем моњияти аслии достон таѓир нахоњад ёфт. «Чароѓи абадї» андешањои фалсафии шоирро дар бораи дунё, инсон, шахсият, муњит, љомеъ ва бархўрди фард ба онњо дар бар мегирад. Ин достони Турсунзода асарест дар бораи инсон, инсони њунар ва маќоми љамъиятии он, дар бораи табиат, ифтихороти миллат ва шинохти њастии маънавии марди њунар.

Мирзо Турсунзода дар инкишофи драматургияи тољик низ хидмати шоён кардаат. Драмаи «Хусрав ва Ширин», ки яке аз бењтарин дромњои тољикист ва бо њамќаламии Абдусалом Дењотї эљод шудааст, солњои тўлони сањнаи театрњои тољикиро зеб додааст. Ин дром дар заминаи достони классикии «Хусрав ва Ширин» ривояти ишќи шўрангези ду дилдода таълиф шуда, оњанги амиќи замонї дорад.

Мирзо Турсунзода муаллифи яке аз нахустин либреттои тољикї – «Шўриши Восеъ» аст. Матни яке аз аввалин операњои тољикї – «Тоњир ва Зўњро» низ ба ќалами ў таалуќ дорад.

Ин шоири љањонгаштаи тољик дар таърихи фарњанги тољикї маќоми ба худ хос дорад. Ў њам марди сиёсат ва њам адабиёт буд. Худи ў дар фаъолияташ адабиёт ва санъатро тавъам шинохта, шояд бештарин фурсати

умраш дар роњи таблиѓи сиёсати Шўравї дар хориља гузашт, ки албатта сањифањои пурсамар низ дошт. Бешак, фаъолияти ў дар тањкими робитањои дўстии халќњо ва пайвандњои фарњангї сањми муфид гузоштааст.

Вале ў дар таърихи фарњангу адаби тољикї ќабл аз њама чун шоир боќї мемонад. Сањифањои нуронии осораш барои наслњои баъдї хидмат хоњад кард.

Хидмати адабии Турсунзодаро дар таърихи фарњанги тољикї вобаста ба сиёсати равоии давлат ва њизб бояд арзёбї кард. Агар аз њамин мавќеъ фаъолияти ўро баррасї кунем, мебинем,к и муносибати ў ба осори фарњангии гузаштагон дугона будааст. Вобаста ба таќозои сиёсати расмї солњое буданд, ки Турсунзодаро ба омўзиш ва нашри мероси классикї назари манфї дошт. Вале ин сањви љиддиро ў солњои баъд ислоњ кард. Ба нашр ва интишори осори классикї, махсусан шеър мусоидат намуд. Балки худаш низ бењтарин шеърњои солњои охирашро дар шакл ва равияи суннатї эљод кард, ки пурарзиш њастанд. Дар шакли ѓазалу рубої ва дубаёти шеър гуфтани Лоиќро самимона дастгирї кард.

Мавзўъ: Чистон ва латифа

Масъалаҳои асосӣ:
Истилоҳи «чистон» аз ибораи «чист он?» гирифта шудааст.

Чистон дар шакли кўтоҳи назмӣ ё насмӣ гуфта мешавад.

Дар он ашё ва ё ҳодисае дар асоси баёни хусусиятҳояш ба тарзи мачомӣ тасвир меёбад.

Чистон аз савол ва чавоб иборат аст. Дар қисми савол сурати мачозии ашё ва ҳодисаҳои зиндамӣ тавсиф шуда, дар қисми чавоб маънии аслии ашё ва ё ҳодисаҳо ифода карда мешавад.

Чистонҳо, ки саволи басо нозуку оқилонаро дар замир доранд, барои инкишофи зирамӣ, ақлу заковат, нозукфаҳмӣ, ҳозирчавомӣ ва дигар

хислатҳои неки инсомӣ ёмӣ мерасонанд. Чистонҳо аз тачрибаҳои бои халқ ҳосил шудаанд.

Чистонгӯй дар гузашта бештар дар байни деҳқонон ва ҳунармандон одат буд. Одамони меҳнамӣ чистонро шабона — дар вақти истироҳат ва рӯзона ҳангоми дамгимӣ мегуфтанд.

Чистон дар байни бачаҳо низ хеле бисёр истифода мешавад. ёбанда ва кушояндаи чистон бояд тамоми хосиятҳои предметҳоро донад.

Гоҳо барои ёфтани чавоби чистонҳои нисбатан мураккаб саволҳои иловамӣ талаб карда мешавад. ёбанда ва гӯяндаи чистон дар хусуси чондору бечон, хурду калон будани ашёи пинҳон дошташуда ва дигар чиҳатҳои ба худ хоси он як қатор саволҳо дода, бо ёрии онҳо аломат ва хусусиятҳои онро равшантар менамояд. Вақте ки чавоби ин саволҳо гирифта шуд, ёбанда фикрашро ба як тараф равона мекунад ва чизи пинҳоншударо пайдо карда метавонад.

Дар чистон баъзан масъалаҳои математимӣ ҳам дода мешаванд. Дар ин гуна чистонҳо ёбанда дар бораи ташбеҳу истиораҳо фикр накарда, бевосита ба муайян намудани ин ё он адади номаълум диққат мекунад.

Чистонҳои халқӣ одатан, аз ду-чор сатр зиёд нестанд. Чистонҳои дар як сатр гуфташуда зоҳиран наср бошанд ҳам, ботинан ба қонунҳои назм тобеъанд.

Дар байни бачаҳо як навъи чистонгӯй ҳаст, ки онро чистон-булбулон мегӯянд. Онро як навъ бозии бачагона гуфтан ҳам мумкин аст.

Рафти ин бомӣ чуни наст:

Саволдиҳанда бошандагони хонаеро интихоб карда, савол медиҳад:

Чистон, чистон, булбулон хонаи кист?

Бачаҳои дигар мепурсанд:

Чанд марду чанд зан?

Саволдиҳанда миқдори зану мардҳои хонаи дар назар доштаашро мегӯяд. Дигарон хонаҳои деҳаашонро як-як ба хотир оварда, муайян мекунанд, ки саволдиҳанда кадом хонаро дар назар дорад. Каси чавоби аниқ гуфта навбат мегирад. Агар ёфта натавонад, ба чистонгӯй «таслим шуда», қишлоқашро «пешкаш» мекунад, яъне «шаҳрашро медиҳад», яъне бозиро бой медиҳад. Чистонгӯй: «Ман бихӯрам қанду асал, шумо бихӯред ғӯраи талх, ман

биафтам рӯи зар, шумо биафтед ба поруи хар», гуфта ҳарифонашро мазаммат мекунад ва пас ҷавоби чистонро мегӯяд.

Чистон аз ҷиҳати мавзӯъ ва мундариҷаи ғоямӣ ҳамеша ба ҳақиқати зиндамӣ, ҳодиса ва ашёҳо вобаста аст. Чистонҳо, асосан оиди олоту воситаҳои меҳнамӣ, асбобу ашёҳо, табиат ва ҳодисаҳои он, чирмҳои осмомӣ, зироату сабзавот, ҳайвоноту паррандагон, узвҳои одамӣ ва ғайра гуфта шуда, дар онҳо ташбеҳ, киноя, истиора барин воситаҳои тасвири бадей истифода мегарданд.

Як қатор чистонҳое ҳастанд, ки онҳо хусусияти афсонамӣ доранд. Чунин чистонҳоро чистон-афсона мегӯянд.

ғайр аз чистонҳои хурдакаки кӯтоҳмисраъ боз чистон-шеърҳое низ мавчуданд, ки ба тавсифи ин ё он предмет, ҳайвон ё инсон бахшида шудаанд. Ин гуна шеър-чистонҳо бештар дар адабиёти хатмӣ дучор мешаванд ва муаллифи муайян доранд. Онҳо нисбат ба чистонҳои халқӣ калонтар мебошанд. Ба ин чистонҳои Восимӣ «Шоҳмот», «Шафтолу», «Шатранч», «Офтоб» чистони Лоҳутӣ «Тӯдаи булбулон», чистонҳои Деҳомӣ «Трактор», Латофат Кенчаева «Нилуфар» ва монанди инҳоро дохил кардан мумкин аст.

Намунаҳо аз чистонҳои халқӣ

Як суфача, панч бибича.

(Кафи дасту панчаҳо)

Аз саг паст, аз асп баланд.

(Зини асп)

Худаш якта, чашмаш садта.

(ғалбер)

Як чодари зангомӣ,

Шабҳо пуру рӯз хомӣ.

(Осмон ва ситораҳо)

Мепараду болаш нест,

Мегардаду пояш нест,

Чингиласар, мўяш нест,

Ранг дораду бўяш нест.

(Абр)

Дуто дорад осмонкўб,

Якто дорад заминрўб.

Чорто дорад рўғанӣ,

Чорто дорад заминкўб.

(Модагов)

Як саволе аз ту дорам, эй рафиқи боҳунар,

Дар биёбоне бидидам як ачоиб чонвар.

Морчашму мўрпо, лайлакпару аждаршикам,

Шутурзону, филгардон, шерсина, аспсар.

(Малах)

Чист он гирдгунбади бепўст,

Пўст дар пўст гирди якдигар.

Ҳар ки бикшояд ин муамморо,

Рухаш аз оби дида гардат тар?

(Пиёз)

Дар биёбон як гиёҳе ҳаст, ки онро хар хўрад,

Гар ба дасти шоҳ афтад, мулки Искандар хўрад.

Меравад роҳи сафед, қай мекунад хуни сиёҳ,

Гар зи раҳ рафтан бимонад, *бар сараш ханчар хўрад.*

(Қалам)

Ҳамдаме дорам, ки беовоз сўҳбат мекунад,

Бе даҳону бе забон нақлу ривоят мекунад.

Хуш ақлу завқ афзун мекунад гуфтори ӯ,

Аз кадомин фан, ки хоҳӣ ӯ ҳикоят мекунад.

(Китоб)

Мисли тарбуз лӯнда аст, аммо нарӯяд аз замин,

Бе замин асло намешуд шакли вай тарбуз барин.

Гар ту ҳастӣ бохабар аз илми олам чист он?

Бе ҳамон ҳаргиз надомӣ рӯи олам инчунин.

(Глобус)

Чистон-масъалаҳо

Аз осмон як гурӯҳ ғозҳо парида мегузаштанд. Як ғоз аз поён ба онҳо мурочиат карда гуфт:

- Ҳой, сад ғози паррон, маро низ ҳамроҳатон баред! Яке аз ғозҳо аз осмон гуфт:

- Рафиқ, мо садто нестем. Агар ба мо боз баробари худамон ва нисфи худамон ва нисфи нисфамон ғоз ҳамроҳ шавад ва боз ту ҳамроҳ шамӣ, баъд сад ғоз мешавем.

Шумо гӯёд, ки ғозҳои парвозкунанда чандто буданд?

Чавоб:

ғозҳо 36-то буд, ба онҳо боз 36, 18, 9 ва як ғози дигар ҳамроҳ шавад, миқдораш ба 100 мерасад.

* * *

Рӯзе аз як мӯйсафед пурсиданд:

- Бобо, камӣ гӯед, писаратон чандсола шудааст?

- Набераам чандрӯза, ки шуда бошад, писарам ҳамин қадар ҳафта зиндамӣ кардааст.

- Набераатон ба чанд расидааст?

- Ман чандсола, ки бошам, вай ҳамин қадар моҳ зиндагомӣ кардааст.

- Шумо чандсола шудаед?

- Ману писару набераам - ҳар се якчоя сад сол дорем. Ана акнун ҳисоб карда фаҳмед, ки синну соли ҳар яки мо чанд аст?

Чавоб:

Набераи бобо панчсола, писараш сиюпанчсола ва худи ӯ шастсола шудааст.

Чистонҳои китобӣ

ОФТОБ

Кист он султони гардунрифъати олампаноҳ,

Мулки оамро мусаххар карда бе хайлу сипоҳ?

Гарчи бошад бениҳоят фасҳати иқлими ӯ,

Пеши рахши хинг сайри ӯ бувад якрӯза роҳ?

Душманаш бошад сипоҳи шому дар чавлонгаҳаш –

Шаб ҳама шаб резаҳои шиша мерезад ба роҳ?..

Зайниддин Маҳмуди Восифӣ

ТРАКТОР

Аспе дорам беозор,

Хушсурату хушрафтор,

Монда намешавад ҳеч,

Доим ба гаштан тайёр.

Хӯрокаш обу бензин,

Поҳош бошад – аз резин.

Абдусалом Деҳотӣ

ГУЛИ ЗЕБО

Ҳафт ҳарфу як калима,

Номи хушрӯ, номи духтар.

Як гул аз гулҳои омӣ,

Ҳамсадо бо номи «ахтар».

Маънии се ҳарфи аввал

Мешавад як номи дарё.

Як ҳичо, лекин биёмӣ,

Ҳам гиёҳу ранги зебо.

«Ҳусн» дар се ҳарфи охир,

Маъниаш ҳам «нур» бошад.

Чор ҳарфаш созу рақсе,

К-он ба дил манзур бошад.

Латофат Кенчаева

Саволҳо:

Мӣ хел асари бадеиро чистон мегӯянд?

Мавзӯъҳои асосии чистонҳо аз чиҳо иборатанд?

Дар чистон кадом воситаҳои тасвири бадей кор фармуда мешавад?

Чистон-афсонаҳо мӣ гунна хусусиятҳо доранд?

Мӣ хел чистонҳоро чистон-масъала ё чистонҳои математимӣ мегӯянд?

Чистон-булбулон чист?

Кадом шоирон чистонҳо эчод кардаанд?

Шеър-чистонро маънидод намоед. ?

Супоришот:

Чистонҳоро аз ёд кунед.

Аз калонсолон ва рафиқонатон чистонҳои навро навишта гиред ва онҳоро ба дигарон гӯед.

Худатон низ чистон эчод кунед.

Адабиёт

Каримов И. А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ, «Шарқ», Тошкент, 1998.

Асромӣ В. Жанрҳои хурди фолкломӣ, Душанбе, 1990.

Дастуруламал оид ба чамъ кардани эчодиёти даҳанакии халқ, Сталинобод, 1960.

Қамарзода А. Адабиёт, китоби дармӣ барои синфи 5, Тошканд, 2005.

Сӯфиев А. Чистонҳои халқии тоҷимӣ, Душанбе, 1972.

Чистонҳо, Душанбе, 1962.

Латифаҳои халқӣ

Масъалаҳои асосӣ:

Мафҳуми истилоҳӣ ва жанрии латифа.

Сайри таърихӣ, мавзӯъ ва образҳои латифа.

Таъсири жании лати фа ба адабиёти китобӣ.

Мавзӯъ ва ғояи ичтмоии латифаҳои халқӣ.

Латфаҳои маҳаллӣ ва қаҳрамонони онҳо.

Таърихи гирдоварӣ ва тадқиқи латифа.

Адибони латифагӯ.

Аҳамияти ичтимоии латифаҳои халқӣ.

Латифа яке аз намудҳои васеъ паҳншудаи эчодиёти даҳанакии халқ мебошад. Вай дар адабиёти ҳамаи халқҳои чаҳон дучор меояд. Истилоҳи *латифа* аз забони арабӣ гирифта шуда, маънояш сухани нозук гуфтан аст. Ҳикоятҳои хурдеро, ки мазмуни ҳазломез, лутф ва ҳачмӣ доранд, латифа меноманд.

Дар латифаҳо одатан бо лутфе, яъне гуфтори нозуки ҳозирчавобона фикри асосӣ чамъбаст карда мешавад. Эчодкунандагони латифа бештар муаллифони номаълуманд, ки аз байни халқ баромадаанд. Қаҳрамонони асосии латифаҳои халқии тоҷик Насриддин Афандӣ ва Мулло Мушфиқӣ мебошанд. Инчунин латифаҳое ҳастанд, ки ба номи маҳалҳои чудогона вобастаанд. Аз чумла дар Самарқанд маҳаллатиҳо, дар Бухоро шириниҳо, дар Хучанд румониҳо, дар Ургут камонгарониҳо бо хусусиятҳои соддалавҳӣ, ҳозирчавомӣ, поктинатии худ ҳамчун қаҳрамони латифаҳои халқӣ ном баровардаанд.

Баъзе нависандагон латифаҳои халқиро чамъ ва таҳрир намуда, мачмӯаҳо тартиб додаанд. Китобҳои Муҳаммад Авфии Бухорой «Чавомеъ-ул-ҳикоёт», Убайди Зокомӣ «Рисолаи дилкушо» аз ҳамин қабиланд. Баъзе адибон баробари чамъ овардани латифаҳои халқӣ худашон низ латифаҳо офаридаанд. Дар адбиёти тоҷики асри бистум Абдусалом Деҳомӣ, Самад ғамӣ, аз адибони муосири мо Бахтиёр Чумъа аз ҳамин қабил адибон мебошанд..

Дар асарҳои адибони мумтоз, аз чумла, дар «Маснамӣ»-и Чалолиддини Румӣ (Балмӣ), «Гулистон»-и Саъдӣ, «Баҳористон»-и Абдураҳмони Чомӣ, «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восимӣ, «ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ низ истифода бурдан аз латифаҳои халқӣ ба назар мерасад

Латифаҳо дар мавзӯъҳои гуногуни ичтимой, сиёмӣ, маимӣ гуфта мешаванд.

Ин саллаю ҷомаи ман набудааст...

Мушфиқӣ шабе аз як пасткӯчаи Бухоро гузашта истода дид, ки дар сари роҳ як маст чурт парида хобидааст. Мушфиқӣ он мастро ин тараф ва он тараф ғелонда диду шинохт, ки раиси шаҳр будааст. Ба даҳону биниаш боб карда се-чор лағад фуровард. Аммо маст ҳушёр нашуд. Баъд Мушфиқӣ саллаю чомаи вайро кашида гирифту ба роҳаш рафт.

Саҳамӣ раис ҳушёр шуда, ба раисхона рафту ба мулозимонаш гуфт:

— Имшаб аз хона саллаю чомаи маро duздида рафтаанд. Шумоҳо дар кӯчаю бозорҳо диққат карда гардетон, ҳамин чизҳои маро дар даст ё дар сару тани ягон кас дида шиносетон, ҳамон одамро ба пеши ман гирифта биёретон!

Мулозимони раис дар кӯчаҳо гашта истода буданд, ки баногоҳ чашмашон ба Мушфиқӣ афтоду дар сару тани вай саллаю чомаи раисро шинохтанд ва ӯро кашола карда ба раисхона бурданд. Раис Мушфиқиро дида дарғазаб шуду дӯғ зад:

— Саллаю чомаи ман аз кучо ба дасти ту расид?

Мушфиқӣ бо оромӣ чавоб дод:

— Тақсир, аввал пурсиш, баъд кушиш гуфтаанд. Ман дина шаб аз фалон пасткӯча гузашта истода, ба як маст вохӯрдам, ки дар сари роҳ ба хоку лой чӯлида хобидааст, се-чор лағад кӯфтам, ҳушёр нашуд. Охир саллаю чомаашро кашида гирифтам. Агар ҳамон маст шумо бошед, ин саллаю чома ҳам аз они шумо буда-гист, марҳамат карда гиред!

Раис дид, ки аз ин гап шарманда мешавад, гуфт:

— Не, не, ин саллаю ўомаи ман набудааст, ба корат рафтан гир!

Фақат дар даруни тобут набошед!

Аз Мушфиқӣ пурсидаанд, ки дар вақти ба қабристон бурдани тобути мурда аз рӯи ҳукми шаръ ба кадом тарафи тобут истодан чоиз аст?

Мушфиқӣ чавоб додааст.

— Ба ҳар кадом тарафи тобут истед — ихтиёр ба худатон, фақат дар даруни тобут набошед шудааст!

Луч гӯронед ҳам майлаш

Мушфиқӣ аз хӯчаинаш пурсид:

— Агар ман мурам, мӣ навъ мегӯронед?

Мӣ навъ мегӯронам. Чор газ карбос мегираму кафан дӯзонда мурдаатонро ба вай печонда, ба мазор мефиристонам, ба гӯре метиқонанду мемонанд-дия, — гуфт хӯчаин дар чавоб.

— Ин тавр бошад, — гуфт Мушфиқӣ, — биёед дар вақти зиндагиам ба ман як курта-эзори карбос дӯзонда диҳед. Баъд аз мурданам луч гӯронед ҳам майлаш.

Фақат шумо кати ман мондем

Падари Мушфиқӣ молу ашёи зиёде дошт. Вақте ки вай мурд, қозикалони шаҳр Мушфиқиро чеғ зада пурсид:

— Аз падарат чиҳо мерос монданд?

Мушфиқӣ гуфт:

— Аз падарам бисёр чизҳо мерос монд, аммо аз меросхӯрҳо фақат шумо кати ман мондем.

Дузд ва Мушфиқӣ

Шабе ба хонаи Мушфиқӣ дузд даромад, ҳар чанд чор тарафро кофт, чизе наёфт. Аммо дузд умедашро наканда токчаҳо, зери болорҳо ва тагҳои синчҳоро даст-даст карда медид...

Мушфиқӣ, ки бедор буд, баъд аз хеле саргардон шудани дузд ба вай гуфт:

— Бародар, беҳуда ташвиш накашед! Ман аз ин хона дар рӯзи равшан чизе намеёбаму шумо дар шаби торик мӣ мекобед?

Гапи ту ҳам ҳақ аст!

Мушфиқӣ ба мансаби қозии шаҳр таъин шуда буд ва аксар вақт арзи мардумро дар хонаи худаш мепурсид. Як рӯз касе омада аз ҳамсояи худ шикоят карда гуфт:

— Вай бачаи маро бегуноҳ зад, баъд ман ҳам вайро задам. Ҳамин кори ман ҳақ аст ё не?

— Ҳақ аст! — гуфт Мушфиқӣ.

Баъд аз баромада рафтани ин арзкунанда ҳамсояи вай даромада арз кард:

— Ман бачаи вайро назадаам. Аммо вай маро беҳуда зад. Ҳамин кори вай ҳақ аст ё ноҳақ?

— Ҳақ аст! Ҳақ аст! — гуфта сухани вайро ҳам тасдиқ кард Мушфиқӣ.

Зани Мушфиқӣ, ки аз ин «арзпурсии» шавҳараш хабардор буд, ҳайрон шуда гуфт:

— Шумо мӣ хел қомӣ, ки ба ҳар ду арзкунанда ҳам як ранг ҷавоб дода фиристодед. Охир гапи кадоми онҳо ҳақ буду кадомаш ноҳақ?

Мушфиқӣ дар ҷавоб гуфт:

— Занак, ин гапи ту ҳам ҳақ аст!

Масъала ранги дигар мегирад

Насриддин Афандӣ чанд рӯз дар шаҳри худ қомӣ шуда буд. Дар аснои қозигии Афандӣ касе ба пеши ӯ омада арз кард:

— Ман ба худи шумо як мурофиаи шаръӣ дорам, ин мурофиаро мӣ мепурсад?

— Худам мепурсам! — гуфт мулло Насриддин. — Даъвоятро бигӯй.

— Барзагови шумо дар кӯча гови маро зада кушт, бояд аз рӯи шариат шумо товони гови маро диҳед! — гуфт он одам.

— Ҳайвон як ҷонзоди беақл аст, аз рӯи шариат ба кори беақлон касе ҷавобгар намешавад! — гуфт Афандӣ.

— Не, ман саҳв кардаам, — гуфт он одам, — гови ман гови шуморо зада кушт. Дар ин бора шумо мӣ мегӯед?

— Ин тавр бошад, масъала ранги дигар мегирад, — гуфт Афандӣ бо ҳаяҷон, — дар ин сурат соҳиби ҳайвони зананда ҷавобгар мешавад.

Бояд имсол баробар шуда бошем

Аз Афандӣ пурсиданд:

— Шумо калонед ё занатон?

Афандӣ гуфт:

— Соли гузашта падарам гуфта буд: «занат аз ту як сол хурд аст». Бояд имсол баробар шуда бошем.

Моҳ манфиатноктар аст ё офтоб

Аз Афандӣ пурсиданд, ки моҳ манфиатноктар аст ё офтоб?

Афандӣ чавоб дод:

— Азбаски офтоб рӯзона мебарояд ва дар рӯз ба рӯшноӣ эҳтиёч нест, вай он қадар манфиат надорад. Моҳ, ки дар шаби торик баромада рӯи дунёро равшан мекунад, албатта манфиактноктар аст!

«Бузам ба хотирам омад...»

Мушфиқӣ як рӯзи чумъа аз пеши масчиде гузашта истода шунид, ки имом бо овози баланди ларзишнок қироат карда истодааст. Даромада ба қатори қавмҳо истоду дар айни авчи қироат гиря карда сар дод. Баъд аз тамом шудани намоз имом ба Мушфиқӣ гуфт:

Аз афташ қироати ман бисёр таъсир кард, ки гиряатон омад? — гуфт Мушфиқӣ, — як бузи фарбеҳ доштам, ки ба наздимӣ ҳаром мурд. Овозаш монанди овози шумо ларзон ва ришаш худди риши шумо барин дарози тунук буд. ҳамон бузам ба хотирам омаду гиря кардам...»

Савол:

Мӣ хел асарҳои адабиёти бадеиро латифа мегӯянд?

Латифа бо кадом мақсад гуфта мешавад?

Дар латифаҳои болоӣ кадом хислатҳои одамон ҳачв карда шудааст?

Кадом адибони тоҷик дар асоси латифаҳои халқӣ асарҳо навиштаанд?

Боз кадом қаҳрамонҳои латифаҳои халқиро медонед?

Супоришот:

1. Аз ҳаёти худ ягон лаҳзаи латифабобро ба хотир оварда нақл карда диҳед.

2. Аз одамони зарофатгӯӣ латифаҳои шунидаатонро навишта гиред ва онҳоро гуфта диҳед.

Адабиёт

Асромӣ В. Адабиёт ва фолклор, Душанбе, 1967.

Асромӣ В., Амонов Р. Эчодиёти даҳанакии халқи тоҷик, Душанбе, 1980.

Асромӣ В. Жанрҳои хурди фолкломӣ, Душанбе, 1990.

Дастуруламал оид ба чамъ кардани эчодиёти даҳанакии халқ, Сталинобод, 1960.

Латифаҳо, Душанбе, 1994.

Маҳдиев С. Проблемаи жанри латифа, Душанбе, 1977.

Раҳмомӣ Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ, Душанбе, 1999.

Убайди Зокомӣ. Рисолаи дилкушо, Душанбе, 1991.

Ҳодизода Р. Ҳикоятҳои халқӣ дар «Маснамӣ»-и Чалолиддини Румӣ., Душанбе, 1973.

Достони «Гӯрӯғлӣ»

Масъалаҳои асосӣ:

Мафҳуми луғамӣ ва истилоҳи достон.

Мавзӯъ ва мундаричаи ғоявии достони «Гӯрӯғли»

Вазну қофия, санъатҳои бадеи достон.

Санъати гӯрӯғлисарой.

Достони «Гӯрӯғли» давоми мантиқии достонҳои «Рустами Достон», «Шерак», «Спитамен»ва ғайра дар шароити нави таърима̄.

Достони «Гӯрӯқғли»-и тоҷикон тафовут ва муносибати он бюо достонҳо халқии туркзабон.

Мавзӯъ, сужет, образ ва мундаричаи ғоявии достон. Вазн,офия ва санъатҳои бадеии достони «Гӯрӯғли».

Достони «Гӯрӯғли» - асари милллии мардуми тоҷик ва муносибати он бо халқҳои туркзщабон.

Тарзи ичро ва мактаби гӯрӯғлихомӣ дар Тоҷикистон.

Анъанаи гӯрӯғлисарой ва мақоми гӯрӯғлисароёни тоҷик – Бобо.нус Худойдодзода, Қурбон Чалил, Ҳикмат Ризо, Одина Шакар, Ҳақназар Кабут, Қурбонамӣ Рачаб дар таҳаввул ва инкишофи достон. «Гӯрӯғли» ва афсона. Образҳои асосии достон ва санъати таъсири амалиёти онҳо. ғояҳои меҳнатдӯммӣ, қаҳрамомӣ, озодихоҳӣ, ватанпарвамӣ ва адолатхоҳӣ дар достон. Тасвири воқиаҳои таъримӣ, лаҳзаҳои лирикиву романтимӣ, сабку гуфтор, банду баст, оғоз ва анчоми достон. Таърихи сабту гирдовамӣ ва тадқиқу нашри достони ««Гӯрӯғли».

Саволҳо

Дар бораи таърихи айдоиши достонҳои халқӣ ва мақоми «Гӯрӯғли» дар байни онҳо. маълумот диҳед.

Чиҳатҳои ҳаёмӣ ва афсонавии достонро гуфта диҳед.

Гӯрӯғлисароёни номии точи кро номбар кунед.

Образҳои асосӣ ва ҷойи воқеаҳои асарро гуфта диҳед.

Хусусиятҳои бадеии достони «Гӯрӯғли»-ро маънидод намоед.

Адабиёт

Каримов И. А. Туркистон - умумий уйимиз, «ўзбекистон», Тошкент, 1995.

Каримов И. А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ, «Шарқ», Тошкент, 1998.

ғафуров Б. Тоҷикон, китобҳои 1 ва 2, Душанбе, 1983, 1985.

Дастуруламал оид ба чамъ кардани эчодиёти даҳанакии халқ, Сталинобод, 1960.

Гӯрӯғли, чилдҳои 1-3 , Душанбе, 1963.

Савол:

Мӣ хел асарҳои адабиёти бадеиро латифа мегӯянд?

Латифа бо кадом мақсад гуфта мешавад?

Дар латифаҳои болой кадом хислатҳои одамон ҳачв карда шудааст?

Кадом адибони тоҷик дар асоси латифаҳои халқӣ асарҳо навиштаанд?

Боз кадом қаҳрамонҳои латифаҳои халқиро медонед?

Супоришот:

1. Аз ҳаёти худ ягон лаҳзаи латифабобро ба хотир оварда нақл карда диҳед.

2. Аз одамони зарофатгӯй латифаҳои шунидаатонро навишта гиред ва онҳоро гуфта диҳед.

Адабиёт

Асромӣ В. Адабиёт ва фолклор, Душанбе, 1967.

Асромӣ В., Амонов Р. Эчодиёти даҳанакии халқи тоҷик, Душанбе, 1980.

Асромӣ В. Жанрҳои хурди фолкломӣ, Душанбе, 1990.

Дастуруламал оид ба чамъ кардани эчодиёти даҳанакии халқ, Сталинобод, 1960.

Латифаҳо, Душанбе, 1994.

Маҳдиев С. Проблемаи жанри латифа, Душанбе, 1977.

Раҳмомӣ Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ, Душанбе, 1999.

Убайди Зокомӣ. Рисолаи дилкушо, Душанбе, 1991.

Ҳодизода Р. Ҳикоятҳои халқӣ дар «Маснамӣ»-и Чалолиддини Румӣ., Душанбе, 1973.

Мавзӯъ: Афсона ва хелҳои он

Масъалаҳои асосӣ:

Афсона – насри бадеии қадимаи фолклори тоҷик.

Жанри афсона ва намудҳои он.

Санъати афсонагӯй.

Афсонаҳои китобӣ ва нависандагони афсонапардоз.

Афсона яке аз қадимтарин ва маъмултарин намуди эчодиёти даҳанакаии халқ мебошад. Афсонаҳое, ки ҳоло ҳам дар байни мардум ҳастанд, гувоҳӣ медиҳанд, ки таърихи онҳо ба замонҳои қадим рафта мерасанд. Дар афсонаҳо ҳодисаю воқеаҳои бофтаю хаёмӣ ва саргузаштҳои ачоибу ғароиб тасвири худро ёфтаанд. Асоси онҳоро бовамӣ ба ғалабаи қувваҳои немӣ бар бадӣ, чомаи амал пӯшидани орзую умеди мардум, беҳтар шудани зиндамӣ, тарғиби накӯкомӣ ва инсофу адолат, даъват ба мубориза барои озодии инсон ташкил медиҳанд.

Афсонаҳои халқӣ аз чиҳати мазмуни худ гуногунанд.

Афсонаҳои сеҳрангез.

Афсонаҳои ишқӣ-романтимӣ.

Афсонаҳои ҳаёмӣ-маимӣ.

Афсонаҳои тамсимӣ.

Афсонаҳои баҳодумӣ ва қаҳрамомӣ.

Афсонаҳои ҳачмӣ.

Шаклҳои паҳншудаи он афсонаҳои қаҳрамомӣ, ҳачмӣ, раммӣ, хаёмӣ, оиламӣ-маимӣ мебошанд.

Халқи тоҷик дар афсонаҳои худ қаҳрамониҳои мардуми меҳнаткаш, адолатпарвамӣ, вафодомӣ, садоқатмандӣ барин хислатҳои неки инсониро тараннум кардааст. Ин маъниро дар афсонаҳои халқии «Подшоҳ ва духтари оҳангар», «Кали зирак», «Гавҳарак» ва ғайра дидан мумкин аст.

Дар афсонаҳои ҳачмӣ ба чуз ҳазлу шӯхиҳои латиф зулму ситам, бедодӣ, хасимӣ, фиребу макри давлатмандон зери тозиёнаи танқид гирифта шудаанд.

Афсонаҳои сеҳрангез ҳодисаҳои ҳайратовари ба ҳайвон мубаддал шудани одам ва баръакс, бо забони одамӣ сухан рондани ҳайвонот ва ғайраро дар бар кардаанд. Қаҳрамонони ин гуна афсонаҳо дар як дам ва ё дар як шаб қаср месозанд, дар як лаҳза онҳоро барҳам медиҳанд ва ё аз чое ба чое мекӯчонанд. Онҳо дар болои қолинҳои худпар нишаста, дар ҳаво парвоз мекунанд ва ба манзилҳои дурдаст мераванд. Ба ин хели афсонаҳо «Чӯбаки сандалвор», «Деги худчӯш», «Моҳии тилло» барин афсонаҳоро дохил кардан мумкин аст. Кор фармуда шудани муболиғаву иғроқ - ғулувв ва унсурҳои хеле гуногуни хаёмӣ хусусиятҳои хоси афсонаҳои сеҳрнок аст. Қаҳрамонони чунин афсонаҳо асосан махлуқҳои хаёмӣ — памӣ, дев, чин ва ғайра мебошанд.

Дар тасаввуроти халқ агар деву ачина душмани ашаддии одам ҳисоб ёбад, памӣ, ки одатан дар афсонаҳо дар шакли духтари соҳибчамол нишон дода мешавад, дӯсти одамизод шуморида шудааст. Памӣ дар бисёр мавридҳо ба одам ёмӣ мерасонад, роҳ нишион медиҳад ва мушкилоти ӯро осон менамояд. Чизҳои ба одам ёрирасон дар ин гурӯҳи афсонаҳо одатан ба шакли предметҳои гуногун ҳам медароянд. Ба ин муносибат, ба сифати қаҳрамони афсонаҳои сеҳрнок чизҳои гуногуни сеҳрангез ҳам амал мекунанд. Аксар вақт амалиёти памӣ ва чизҳои сеҳрнок, аз қабили аспи паррон, сандуқчаи худкушо, оинаи чаҳоннамо ва ғайра мақсади ягона дошта, ба фоидаи одам равона карда мешаванд.

Аз ин сабаб дар афсонаҳои сеҳрнок, қатъи назар аз хаёмӣ ва дур аз ҳаёт будани онҳо орзую умеди одамон ба озодӣ ва бахту саодат ифода ёфтаанд. Чунин афсонаҳо низ дар ҳаёти маънавии халқ мавқеи муҳим бозидаанд.

Афсонаҳои ҳаёмӣ-маимӣ бевосита аз ҳаёту зиндагии одамон баҳс мекунанд ва қаҳрамонони асосиашон аз байни худи одамон гирифта ва ё интихоб карда шудаанд. Доираи ин гуна афсонаҳо хеле васеъ буда, аз чиҳати мақсад ва мавзӯъ онҳо гуногунанд.

Ба афсонаҳои ҳаёмӣ-маимӣ як силсила афсонаҳои таърихии ба ҳаёти подшоҳону салтанати шоҳӣ, тарғиби давлатдомӣ ва зисту зиндагонии онҳо алоқаманд дохил мешаванд.

Кали зирак тачассуми ақлу заковати одамони оддӣ буда, яке аз образҳои машҳури афсонаҳои ҳачмӣ ба шумор меравад.

Ҳар гуна афсонае, ки маҳсули эчодиёти даҳанакии халқ аст, қатъи назар аз мӣ ва мӣ будани қаҳрамонаш парому мақсад ва орзуву ҳавас, хуллас ақидаҳои халқиро ифода мекунад.

Афсона дар адабиёти хатмӣ ҳам дида мешавад. Нависандагоне ҳам ҳастанд, ки бо афсонапардозии худ машҳур гардидаанд.

Аз адибони давру замонҳои гуногуни олам Низомии Ганчамӣ, Салмони Совамӣ, Бедил, Пушкин, Лермонтов, Толстой,, бародарон Гримм, Андерсен, Горкий ва дигарон афсонаҳои зиёде навиштаанд. Аз адибони муосири тоҷик Адаш Истад бо афсонапардозии худ машҳур аст. Дар китоби «Чароғи сеҳрнок» беҳтарин афсонаҳои ин нависандаи самарқандӣ чоп шудааст.

Гарчанд афсонаҳо бо тасвирҳои муболиғанок гуфта ва ё навишта мешаванд, вале дар замири онҳо ҳақиқати ҳаёт ниҳон аст. Бисёр афсонаҳо дар заминаи умеду орзуҳое, ки халқ дар дил мепарваранд, ба вуҷуд омадааст. Аз ин чост, ки дар бораи воқеа ва шахсони таърихӣ, аз қабили Эрачи тилисмшикан, Шерак, Спи-тамен, Искандар, Ибни Сино, Фирдавсӣ, Навой, Улуғбек ва дигарон афсонаҳо офарида шудаанд. Чунончи, дар афсонаҳои «Эрачи тилисмшикан», «   Қиссаи Шерак», «Синдбоди дарёгард» орзуи ғолиб омадан бар золимон, озод кардани халқ аз зулму ситам ва тантанаи ҳақиқату адолат акс ёфтааст.

АФСОНА, яке аз маъмултарин жанрҳои эҷодиёти даҳанакии халқ, асари бадеии эпикии бештар насрист, ки сеҳромезу пурмоҷаро ё маишӣ буда, ба воқеаҳои бофтаю хаёлӣ ва тасвирҳои иғроқомез бунёд ёфтааст. Афсонаҳо тахайюли бадеии халқ бошанд ҳам, аз ягон ҷиҳат ба ҳаёти воқеӣ алоқаманданд. Афсонаҳо дар давраҳои хеле қадим ба вуҷуд омадаанд. Афсонаҳо, ки дар тӯли асрҳо аз насл ба насл гузашта, такмил ёфтаанд, на танҳо дар дарки шароити зиндагӣ, расму оин, рӯҳия ва таъриху маданияти давраҳои гуногуни ҷамъияти инсонӣ мадади хуб мерасонанд, балки аҳамияти калони бадеию эстетикӣ низ доранд. Афсонаҳо наслҳои ояндаро дар рӯҳи меҳнатдӯстию ватанпарварӣ, поквиҷдонию дурандешӣ, фидокорию накӯкорӣ тарбия намуда, баробари ин дар дили онҳо нисбат ба танбалӣ, дурӯғгӯӣ, фиребгарию муфтхӯрӣ ва ғ. барин хислатҳои зишт ҳисси нафрат пайдо мекунанд.

Афсона навъҳои бисёре дорад, ки асоситаринашон инҳоанд: дар бораи ҷонварон, сеҳромез, саргузаштию моҷарой ва маишӣ. Афсонаҳо дар бораи ҷонварон хеле қадимӣ буда, бо таъсири ақоиди тотемистии одамони қадим ба вуҷуд омадаанд ва баъзеашон хусусиятҳои мифологӣ доранд. Ин навъи афсонаҳо ба масал, ки низ дорои образҳои рамзию маҷозист, бисёр наздиканд.

Масалан, дар афсона рӯбоҳ рамзи макру фиреб ва найранг буда, гург аксаран тимсоли гӯливу нодонист. Афсонаҳои сеҳромез дар байни афсонаҳо мавқеи калон доранд. Ба ин навъи афсона образҳои тахаюлии иғроқӣ, типҳои мавҳум, суханрониҳои мӯҳташаму мутантан, иборaю таркибҳои махсус, оғозу анҷоми мураккаб ва воқеаҳои печ дар печ хос мебошанд. Одатан образҳои ин афсонаҳо хеле аҷоибу ҷолиб буда, қаҳрамонони онҳо нерӯи фавқуттабиӣ доранд — зуд ба воя мерасанд ва корҳои ақлнорасро анҷом медиҳанд. Онҳо тавассути ашёи сеҳрнок, аз қабили гилеми ҳавопаймо (худпар), аспи болдор, ангуштарин ва ғ. душвориҳои зиёдеро паси сар карда, ниҳоят ба мақсадашон ноил мешаванд. Халқ дар ин афсонаҳо аз орзую омоли худ сухан меронад. Азбаски афсонаи сеҳромез чун афсонаи оид ба ҷонварон ба ҷамъияти ибтидоии бесинф тааллуқ дорад, дар он низ ақидаю тасаввуроти одамони қадим дар бораи ҳодисоти олам, хусусан сеҳру ҷоду мавқеи асосиро ишғол менамояд. Вале бо мурури замон дар ин навъи афсона муносибатҳои синфии одамон низ накш гузоштаанд. Дар ин хел афсонаҳо бештар нақли саргузашти қаҳрамонҳои асосӣ дар мадди аввал қарор мегирад («Эраҷи тилисмшикан», «Ҳафт додарон», «Қиличпаҳлавон» ва ғ.). Дар онҳо унсурҳои сеҳру ҷоду камтар бошад, ҳам тамоми амалиёт аз ҷониби як шахси чобуку бебок ва дурандешу ботадбир ба иҷро мерасад. Китобҳои халқии саргузаштӣ, аз қабиди «Чаҳор дарвеш», «Саргузашти Ҳотам», «Далла ва Мухтор», «Самаки айёр» ва ғ. дар асоси ин навъ афсонаҳо ба вуҷуд омадаанд. Дар афсонаҳои маишӣ ҳолатҳои рӯҳӣ, андешаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқии одамон равшантар ифода ёфта, масъалаҳои муҳимми ҷамъиятӣ бештар муҳокима мешаванд. Амалиёти ин навъи афсона дар муҳити муқаррарӣ (ҳавлии бой ё мулло, хонаи деҳқони камбағал ва ғ.) мегузарад. Қаҳрамонони афсонаҳои маишӣ аксаран аз табақаи поёни ҷамъият буда, мушкилиҳои пешомадаро на бо ёрии қувваҳои фавқуттабиӣ, балки ба шарофати фаросат, зиракӣ ва ботадбирии худ бартараф месозанд (силсилаи афсонаҳои «Кали айёр»). Дар ин афсонаҳо ҳаҷв мавқеи калон дорад. Ҳаҷв, хусусан, дар афсонаҳое, ки ба амалиёти кал ва кӯса оиданд (подшоҳ, бой, қози ва мулло барин намояндагони ҷамъият масхара мешаванд), басо пурқувват аст.

Афсонаҳо аз давраҳои хеле қадим ҷамъоварию китобат шудаанд. Ҳануз пеш аз истилои араб китоби «Ҳазор Афсона» фароҳам омада буд, ки он дар асри IX ба забони арабӣ тарҷума шуда, бо номи «Ҳазору як шаб» дар саросари ҷаҳон машҳур гашт. Дар асрҳои баъдина баъзе адибон ҳикояву афсона ва латифаҳои халқиро дар маҷмӯаҳо фароҳам овардаанд, ки «Ҷавомяъ-ул-ҳикоёт ва лавомеъ-ул-ривоёт»-и ***Авфӣ*** аз ҷумлаи онҳост. Ровиёну

қиссахонон афсонаҳои зиёдеро дар китобҳои бузургҳаҷм ҷамъ кардаанд, ки нусхаҳои бисёри дастнависҳои онҳо бо унвони «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт» дар китобхонаҳои олам маҳфузанд. Ҷамъоварӣ ва нашри илмии афсонаҳои тоҷикӣ асосан дар давраи нав ба роҳ монда шуд («Афсонаҳои халқи тоҷик», 1963; «Афсонаҳои Самарқанд», 1965). Афсонаҳои тоҷикӣ ба воситаи «Ҳазору як шаб» ба ганҷинаи адабиёти ҷаҳон ворид шудаанд. Афсонаҳои халқӣ омили пайдоиши асарҳои бадеӣ гаштаанд. Баъзе асарҳои адибони маъруфи форс-тоҷик, аз ҷумла Силсилаи достонҳои Фирдавсӣ, Низомӣ, Салмони Соваҷӣ, Ҷомӣ, Бедил, суханварони рус. А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов ва дигарон дар зимни беҳтарин афсонаҳои халқӣ офарида шудаанд. Як зумра адибони дигар дар пайравии афсонаҳои халқӣ асарҳо навиштаанд (афсонаҳои нависандагони немис бародарон Грим, нависандаи Дания Андереен, адибони рус М. Е. Салтшов-Щедрин, М. Горкий ва ғ.). Нависандагони тоҷик низ ба афсонаҳои халқӣ мурочиат кардаанд. Мас, достони М. Миршакар «Қишлоқи тиллоӣ» дар асоси як Афсонаи халқии бадахшонӣ таълиф ёфтааст.

Афсонагӯӣ, як навъ санъати театри халқӣ аст, ки ба эҷодиёти шифоҳии халқ асос ёфтааст. Афсонаҳо дар сайри таърихӣ вобаста ба замону шароит такмил меёбанд, мутобиқат пайдо мекунанд ва ҳамчун санъати хос — «театри халқии Афсона» шакл мегиранд. Дар афсона ҳангоми нақли Афсонаҳои .тамсилӣ, маишӣ, ҳаҷвӣ ва сеҳрангезу пуртаваҳҳум унсурҳои театрӣ бештар зоҳир мегарданд. Афсонагӯйҳо монанди актёри касмӣ ба овози персонажҳо тақлид мекунанд, аз забони онҳо сурудҳои шух мехонанд, ба ҳаракати дастҳо, ваҷоҳати руй ва ишороти чашмон бадеҳакорӣ мекунанд. Аксар Афсонаҳои маишӣ, лирикиву сеҳрангезро занон ва тамсилоту ҳаҷвиётро мардон нақл мекунанд. Ҳоло бидуни афсонагуйҳои халқӣ ва ҳавасмандон, актёрони касмӣ афсонаҳои саҳнавӣ шударо тавассути телевизион барои бачаҳо ҳафтае як маротиба намоиш медиҳанд.

ДУХТАРИ ПОДШОҲ

Буд, набуд, як подшоҳ буд. Подшоҳ духтаре дошт, ки бо ақли расо ва ҳусни беҳамтои худ машҳури олам гардида буд.

Як вақт аз се кишвари бузург се шаҳзода бу духтар талабгор шуда омаданд. Духтар ҳар сеи онҳоро чеғ зада гуфт:

- Ман касеро ба худ шарики зиндамӣ интихоб мекунам, ки пурқиматтарин чизи дунёро ёфта, ба ман тақдим кунад.

Шоҳзодагон ба чустучӯи чунин чиз баромада рафтанд. Яке аз онҳо кофта-кофта як аспи парранда ёфт, ки дар як нафас оламро тай менамуд, шоҳзодаи дуюм оинаи чаҳоннаморо ба даст овард. Шоҳзодаи сеюм себе ёфт, ки себи ҳаёт мегуфтанд ва ҳар касс онро хӯрад, умраш дароз мешуд.

Дар вақти бозгашт онҳо дар як шаҳр ба ҳамдигар вохӯрда монданду аз чизҳои ёфтагиашон хабардор шуданд. Баъд онҳо хостанд, ки аз аҳволи духтар хабар гиранд. Ба оинаи чаҳоннамо назар андохта диданд, ки духтар ба бемории марговар гирифтор аст. Ҳамон замон ҳар се ба аспи парранда саво шуда, ба ёрии духтар шитофтанд.

Асп дар як нафас онҳоро ба манзил расонид. Себро зуд ба духтаре доданд. Духтар онро хӯрда аз марг начот ёфт.

Вақте ки духтар сиҳат шуд, ҳар се шаҳзода даъвои домодй карданд. Шоҳзодаи якум мегуфт, ки агар аспи ман намешуд, маликаро начот додан мумкин набуд. Шоҳзодаи дуюм мегуфт, ки агар оинаи чаҳоннамо намешуд, бемории маликаро магар фаҳмида метавонистем? Шоҳзодаи сеюм мегуфт, ки агар себ намешуд, малика аз марг халомӣ надошт.

Пас малика кадом шоҳзодаро ба худ шарики зиндагомӣ интихоб кард?

Чавоб:

Духтар ба орандаи асп миннатдомӣ изҳор карда, аспро гардонда дод, ба орандаи оина ҳам ташаккур гуфта, оинаро гашта дод. Аммо себи ҳаётро,

ки хӯрда буд ва гардонда дода наметавонист, орандаи себро ҳамболини худ интихоб кард

ПОДШОҲ ВА ПОСБОНИ Ӯ

Подшоҳе як рӯз ба сафари баҳр баромадамӣ шудааст. Акнун ба роҳ баромадамӣ мешавад, ки яке аз посбонони хазинааш бошитоб омада мегӯяд:

Подшоҳи олам, имрӯз сафар накунед, ман имшаб хоб дидам, ки тӯфони сахте хеста, киштиҳоро ғарқ мекунад.

Подшоҳ ин гапро шунида, як рӯз сонитар сафар кардамӣ мешаваду ба одамонаш мефармояд, ки рафта фаҳмида оянд, ки дар баҳр тӯфон мешавад ё не. Надимон хабар меоранд, ки дар баҳр тӯфони сахте ба амал омадааст.

Баъд аз ин подшоҳ ба посбон тӯҳфаҳои қиматбаҳо медиҳаду аммо ҳамон замон аз посбомӣ пеш мекунад.

Барои мӣ подшоҳ ин тавр кард?

Чавоб:

Подшоҳ ба посбон барои он тӯҳфаҳои қиматбаҳо дод, ки гапи ӯро гирифта, аз ҳалокат халос шуд. Аммо ӯ барои он посбонро аз вазифааш хомӣ кард, ки шабона дар вақти посбомӣ хоб кардаасту боз хоб ҳам дидааст.

Саволҳо:

Мӣ хел асарҳои бадеиро афсона меноманд?

Кадом хели афсонаҳоро медонед?

Қаҳрамонони афсонаҳои сеҳрнок киҳоянд?

Аз калонсолон кадом афсонаҳоро шунидаед?

Нависандагони афсонапардозро номбар кунед.

Супориш:

Афсонаҳои «Чӯбаки сандалвор», «Зани ҳунарманд» ва «Кали зирак»-ро хонда, ба рафиқонатон нақл карда диҳед.

Адабиёт

Каримов И. А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ, «Шарқ», Тошкент, 1998.

Амонов Р. Афсонаҳои халқи тоҷик, Душанбе, 2001.

Афсонаҳои Самарқанд, Душанбе, 1965

Дастуруламал оид ба чамъ кардани эчодиёти даҳанакии халқ, Сталинобод, 1960.

Куллиёти фолклори тоҷик, чилди 1, Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот, Душанбе, 1981

Қамарзода А. Гулистони адаб, Тошканд, 2007.

Обидов Д. Афсонаҳои ҳачмӣ-маишии тоҷимӣ, Душанбе, 1978.

Раҳмомӣ Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ, Душанбе, 1999.

Раҳмомӣ Р. Таърихи гирдовамӣ, нашр ва пажӯҳиши афсонаҳои мардуми форсизабон, Душанбе, 2001.

Раҳмонов Р. Назария ва сайри таърихии устурасозии формӣ-тоҷимӣ, Душанбе, 1999.

Азимов ў. Чароғи ақл, Тошканд, 2010.

Мавзўи 7

Садриддин Айни (1878-1954)

Маърўза

Накша:

1. Айнӣ симои бузурги адабиёти точик.
2. Зиндагиномаи Айнӣ.
3. Мавқеи Айнӣ дар ташаккули насри точикӣ.
4. Хусусиятҳои асосии насри нависанда.
5. Таваччҳҳ ба воқеияти замон ва таърих.
6. Мавқеи назм дар эчодиёти адиб.
7. Айнӣ ва сарнавишти таърихии халқи точик.
8. Айнӣ адабиётшинос, мунаққид ва таърихнигор.

Айниро то ба имрўз мо њамчун «асосгузори адабиёти советии тољик», «шогирди чињилсолаи Октябр» ва «њамсафи Горкий ва муаллими аввалин роману повестњои оптимистона» мешинохтем. Вай дар тафаккури мо чун шоир ва эњёгари миллат ба љилва меояд, ки ин њама воќеъият аст. Вале замон наќши худашро дар таъйини сарнавишти шахсиятњо чї дар зиндагї ва чї баъди маргашон мегузорад. Аз дидгоњи имрўз мо њаќиќати сарнавишти инсонї ва нависандагии Айниро бояд комилан муайян кунем. Маќоми ў дар адабиёт њамчун нависанда ва шоир, Айнии љадид, Айнии олим ва ёддоштнавис аз масъалањоест, ки таљдиди назар мехоњанд ва дар кўтоњтарин муддат бояд адабиётшиносону таърихнависон ба он љавоб гўянд. Айнї ба эътирофи худаш њамчун шогирди чилсолаи Октябр ба адабиёт омад. Дар шинохти њаќиќати инќилоб саргум нашуд, балки Инќилобро чун наљотгари зањматкашон шинохта, дар тањкими ѓояњои инќилобї сањм гирифт. Дар њамин замина «таронањои инќилобї» ва пазируфтани сохти навро ба дўстону душманон итминон дод.

Аввалин шеъри инќилобии ў «Суруди озодї» буд. Баъд таронањои дигар, монанди «Ба шарафи Инќилоби Октябр», «Инќилоб» ва ѓайраро навишт. Айнї дар ин шеърњо азамати Инќилобро, сурури рућияи хешро аз ин гардиши таърихї ифода кардааст. Ин шеърњо дар он рўзгор арзиши таблиѓотї доштанд, ки Айнї инро хуб мефањмид. Дар ин шеърњо ў воќеиятро аз хаёл боло шинохт. Адлро муњимтарин рукни њастии инсон таъбир карда, аз ин мавќеъ љањолати замони амирро бо адолатпарварињои замони инќилоб, ќиёс кард ва аз ин ќиёс натиљањоеро барои хонанда ирода дод. Аз ин мавќеъ навиштањои индавраинаи адиб аз сиёсатгароии мањз озод набуд. Балки замони пурошўб ва беадолат њамин гуна дасти тањрирро ба сарнавишти инсонї ва нависандагии ў ворид сохт.

Шеъри Айнї сарнавишти худи ўст, ки пастиву баландињое дошт. Љое, ки шеърро дар мавзўи суннатї гуфтааст, аз назари њунар тамомияте дорад. Љое, ки дар мавзўи инќилобу мактабу маориф сухан мекунад, шеъраш хусусияти воќеагароии дурушт мегирад ва савќу савияи шоириаш халалпазир мешавад. Ин њама дар

Зимнан бояд эътироф кард, ки на њамаи шеърњои Айнї арзиши хешро то имрўз њифз кардаанд, хоса ашъори сиёсии ў. Вале ин ашъор низ рукни таърихи халќи мост ва порањое аз ин таърих дар роњи худсозии љомеаи нав бешак хидмат хоњанд кард **(20, 60).**

Чунон ки маълум аст Айнї ба зудди шеърро фурў гузошта, ба тасвири эпикии воќеияти таърих дар замони нав шурўъ кард. Ба ифодаи худаш азбаски «чорчўбаи назм» барояш тангї кард, ба наср гузашт. Худи воќеияти бопањнои замон ин шароитро барои нависанда таъйид кард. Вале Айнї њам дар назм ва њам дар наср њуввияти инсониву адабиашро аз даст надодааст. Вай ба воќеияти замон ва таърих таваљљўњ карда, сарнавишти бадеии халќро дар масири таърих ва раванди воќеияти замон ба вуљуд овард. Ин њама зери таъсири сиёсати рўз сурат гирифт ва бешак, дар мавридњои арзишњои сиёсї бар њуввияти адабї бартарї доштаанд.

Осори насрии Садриддин Айнї

- **«Љаллодони Бухоро»**
- **«Одина»**
- **«Дохунда»**
- **«Марги судхўр»**
- **«Мактаби кўњна»**
- **«Ѓуломон»**

«Исёни Муќаннаъ»

«Ќањрамони халќи тоҷик Темурмалик»

«Ёддоштњо»

Консепсияи солими бадеии Айнӣро дар шинохти воќеияти таърих ва рўзмара асарњои ў аз ќабили «Љаллодони Бухоро», «Одина», «Дохунда», «Мактаби кўњна», «Ѓуломон», «Марги судхўр», «Исёни Муќаннаъ», «Ќањрамони халќи тољик Темурмалик», «Ёддоштњо» шарњ додаанд. Айнӣ дар ин асарњо ба тасвири њодисаву воќеањо ва амалу кирдори ашхосе пардохтааст, ки нахуст вазифаи таблиѓотӣ дошта (хости замон буд!), дигар њамчун сабаќи ибратбахше барои муосирон хизмат мекард. Дар аксари ин асарњо Айнӣ таваљљўњи бештаре ба шаклу тасвири воќеањо дорад. Яъне ба ин далел насри ў асосан њамчун насри воќеагаро бояд таъриф шавад, вале њадафгароии нависанда насри ўро аз воќеагроии дурушту мањз наљот дода, арзиши бадеии онро таъмин намудааст.

Айнӣ як андоза тавонист, ки аз сиёсатгароии мањз ва воќеанависии дурушт њам дар шеър ва њам дар наср гурезад. Вазъи сиёсию иљтимоии замон њамин гуна адабиёти гапдаро ва гапфурўшро ба вуљуд овард, вале Айнӣ тавонист, ки дар њамин раванд «то андозае ба љамъбастњои адабии фалсафӣ даст занад» **(115).**

Муњимтарин коре, ки Айнӣ бо эљоди «Одина», «Дохунда» ва «Ѓуломон» кард, ин ба тасвири бадеӣ кашидани худшиносии иљтимоии заҳматкашон – мустаъзафон аст. Дар ин замина Айнӣ тавонист, ки марњилањои гуногуни бедории иљтимоии халќро

Ба њамин далел, ки заҳматкаши оддӣ дар љомеаи истеъморӣ зулму хорӣ дида, одамияти хешро дар ќиёси зулму истибдод ва озодиву рафоњият

дарёфт ѓояест, ки «Одина»-ро зинда ва хонданї нигоњ медорад. Романи «Ѓуломон» корномаи мўњташами оммаи мардум дар роњи адолатљўист. Ба ифодаи М. Шакурї дар романи «Ѓуломон», «оммаи мардум дар муборизаи роњи адолатхоњї худро ба сифати як ќувваи таърихсоз» дарёфт.

«Ёддоштњо» бошад бешак, муњимтарин асари Айнист ва ин асар достони нируи азими инсонї буда, Айнї тавонистааст, ки дар баробари чењраи ситамкашони оњизу нотавон симои мардуми андешапарвари њикматписанд, њунарпешагони забардаст, хуштабъону шоирон, олимону мутафаккиронро ба вуљуд оварад. Айнї медонист, ки падид овардани чењраи маънавии ин ашхос барои

Аз ин љињат «худшиносии иљтимої дар нахустин асарњои устод Айнї бо шуури синфї мањдуд бошад њам, баъдтар дар «Ёддоштњо» тањќиќи ў вусъат пайдо карда ва амиќтар рафта пањлўњои гуногуни њастии инсон, аз љумла, масъалањои ёди таърихї ва меросбандии маънавиро фаро гирифт.

Дар «Ёддоштњо»-и Айнї худшиносии иљтимої аз чорчўбаи танги мањдудияти табаќотї берун рафта, ба марзи худогоњии маънавї ќадам гузошт» (116, 114).

Тадќиќоти илмии ў дар бораи Рўдакї, Ибни Сино, Фирдавсї, Саъдї, Камоли Хўљандї, Навої, Восифї, Бедил ва дигарон низ бо њадафњои волои миллї пайванде дошта, дар роњи худогоњии миллии тољикон хидмат хоњанд кард.

Фаъолияти Айнї ба инкишофи насри муосири тољик бетаъсир набудааст. Таъсири ўро аксари шогирдону пайравони ў тасдиќ кардаанд ва дар ин боб маќолањои зиёди ќиёсї низ навишта шудааст. Дар ин боб мо суханро дароз накарда, фаќат иќтибосе аз ёддошти Сотим Улуѓзода меорем. С.Улуѓзода пас аз хондани «Одина» менависад, ки «китоб аз сањифањои аввалинаш манро мафтун кард. Ман ин гуна суханњои зебои хушоњангро

пеш аз он њељ, нахонда ва нашунида будам. Аз варaќањои китоб гўё мусиќии љозибадоре садо медод гумон мекардам, ки дар ин љањон чизи форамтару зеботар аз забони тољикї нест. Ман бисёр љоњои «Одина»-ро сањифа-сањифа ба дафтарам кўчонда, аз ёд мекардам» **(99,319-320).**

Айнї воќеан њам мактаби адабии худро таъсис дод ва ин мактаб дар тарбияи нависандагони тољик сањми бузург дошт. Таъсири осори Айниро эљодиёти Љ. Икромї, С. Улуѓзода ва дигарон бисёр навиштањои адабиётшиносони тољик собит кардааст.

Айнї ба адабиёт ё худ осори адабие, ки асоси њаётї дорад, таваљљўњи хос доштааст. Вай аз њамин мавќеъ ба эљодиёти Саъдї, Восифї ва Навої хоса ба «Хамса»-и ў бањо медињад. Дар эљоди асарњои бадеї низ ба ин тамоюли адабиёти пешин пайравї намудааст. Ин усули тасвир сабки нигориши ўро низ муайян кардааст. Сабки Айнї соддаву бетаккалуф буда, аз унсурњои солими адабиёти пешин ва забони зинда бањра бурдааст.

Махсусан таъсири насри ривоятї дар осори нависанда назаррас аст. Њам дар забон, њам дар сохтмони композитсионї, њам дар муколамаю муњовараи персонажњо ин таъсир ва бањрабардорї ба

«Љаллодони Бухоро» (1920) аз нахустин асарњои калонњаљми устод Айнист. Ин асарро баъзе муњаќќиќон, аз љумла, Муњаммадљон Шакурї воќеъномаи рўзгори ба завол расидаи амирони манѓити Бухоро шинохтаанд. Дар њаќиќат њам дар асар асосан њодисањои воќеї тасвир шудаанд. Дар ин боб њатто ќањрамони повест гувоњи медињад: «Ман шуг (афсона) намегўям чизњоеро гуфта медињам, ки њамаи онњоро ба чашми худ дидаам» (1, 161). Далели дигар дар воќеи будани ин асар дар номи ќањрамон аст. Нависанда амир Олимхон, Усмонбеки ќушбегї (сарвазир), Бурњониддини ќозикалон, шахсиятњои дигар, аз љумла, Абдурањмони Рафтор, Акамахсус, љаллодон Њамрољ-гавбоз, Маљиди ќањкашонї ва дигаронро бо номи аслиашон зикр кардааст. Њаминро низ бояд гуфт, бисёре аз ин ќањрамонон бо номи аслиаш дар «Ёддоштњо» низ ёдовар шудаанд, ки далели ќавиест, барои воќеї будани повест.

Замони рўйдодњои мавриди тасвир низ аз љониби нависанда даќиќ таъкид шудааст ва дар оѓози китоб мо мехонем: «Дар моњи марти соли 1918 дар арки Бухоро барои љаллодон машѓулият зиёд шуда буд» **(1, 105).** Нависанда бо таъкиди ин санад ва санадњои дигар аз бунёди ќавии воќеї доштани асар таъкид мекунад.

Аз ин таъкидњову далеловарињо хулосаи нависанда он аст, ки «воќеаи љадидкушї» «нуќтаи олии таърихи пурфољиаи сулолаи манѓитиёни ўзбек» (М.Шакурї) аст. Дар њамин замина муаллиф боњадаф донистааст, ки дар ќисми аввал маълумоти таърихиеро низ оид ба вазъи Бухоро ва арк фароњам орад.

Бо ин гуфтањо мо сари чунин андеша њастем, ки такя ба воќеият Айниро ба воќеанигорї ва натурализм бурда, љанбаи бадеии асарро коњиш додааст. Шояд Айнї дар рўзгори таълифи ин асар њадафи ѓоявї ва таблиѓии асарашро хуб эњсос карда, дар ин замина бештар ба таъкиди вањшонияти замони амир саъй кард. Барои ў санадњои таърих њуљљати бадеї намуданд ва њамагуна пардозгарї ва хаёлбофиро гузошта буд.

Агар фикри асосии адибро аз китоб берун оварем дурустии ин хулоса таъйид мегардад. Ба назари Айнї–Њайдарча, Маљиди-канњкашонї, Њамрох-гавбоз, Ќурбон-девона ва дигарњо љаллод нестанд, балки љаллоди аслї амир ва наздикони ўянд. Яъне ѓояи падид овардани сурат ва сирати вопасин сулолаи манѓитњо барои нависанда нињоят муњим буд. Барои ин ки ин айбнома ба гардани амир часпад бояд шавоњиди зинда ва махсус сабт мешуд ва Айнї бо ин рох рафта, шояд дар оѓози фаъолияти нависандагиаш тасаввур њам намекард, ки дар истифода аз санадњои воќеї дар асари бадеї њадди эътидол аст ва агар аз он гузаштед, ба ифрот мерасед.

Сохтмони сужети «Љаллодони Бухоро» аз бисёр љињат ба «Њазору як шаб», «Чор дарвеш» ва монанди инњо асарњои насри ривоятї монанд аст. Ин асар низ бо услуби суннатњои њикоят андар њикоят таълиф шудааст. Вале Айнї дар ин замина низ нављўињо дорад.

Ба шањодати донишмани адабиёт М.Шукуров «ин тарзи ќиссапаймоии анъанавї аз љузъиёту тафсилоти конкрет, аз тасвирњои воќеї, аз оњангњои табии гуфтугўи оддї ва сўњбату мунозира имконоти тозае пайдо карда, барои нишон додани манзарањои гуногуни зиндагї, барои аз чанд љињат ва нисбатан васеъ дар бар гирифтани воќеияти Бухорои феодалї замина ... (117,74)

Баъзе муњаќќиќони эљодиёти Айнї, аз љумла, М. Шукуров дар ин аќидаанд, ки аз тасвиру наќли воќеањои таърихї дар ин асар фикри бадеии нависанда равшан нест ва сабаби инро равшан набудани «идеали нави

љамъиятии ў, тасаввуроташ дар бораи ќуввањои асосии пешбари инќилоби Бухоро» медонанд, ки ба назари мо дуруст нест.

Чунонки дар боло ифода рафт Айнї њадафи аслии хешро аз навиштани ин асар дар баъзе ишорањояш пинњон надоштааст. Мавќеи Айнї дигар буда наметавонист, зеро фољиањое, ки дар ин повест тасвир шудаанд, сарнавишти фољеаноки љадидону рўшанфикрони Бухоро буда, худи Айнї низ ќариб ќурбонии ин фољиа гардида буд.

Асари дигари устод Айнї «Одина» (1924) аст. «Одина» бори аввал дар рўзномаи «Овози тољик» (23 ноябри 1924, 5 майи соли 1925) ќисман чоп шуд. Нависанда ин нусхаи чопиро «Саргузашти як тољики камбаѓал, аз хотирањои истибдод» унвон карда буд. Дар ду нашри дигар низ, ки ба шакли китоб чоп шудааст (1927, 1951) њамин номро дошт. Ин повест дар нигоњи аввал ќиссаи сарнавишти таъмимї ва пурфољиаи тољиконро дар замони «номард» (истилоњи мардумї) ба тасвир мегирад. Ин сарнавишт бисёр фољиарез аст ва байте, ки муаллиф чун эпиграф дар оѓози ќисса меорад, низ баёнгари нияти эљодии ўст:

Зи сар бигзашт бе ту оби чашмам,
Яке аз саргузаштам бе ту ин аст.

Кадом саргузаш? Саргузаште, ки њазорон одинањоро гиребонгир буд. Барои як бурда нон сарсонињову хорињоро аз сар гузаронида, аз љониби арбобњо ѓорат дида, тањќир дида, аксаран нокому номурод дунёи равшанро падруд мегуфтанд.

Ба ин маъни повест бо њаќиќатнигорї, бо тасвири амиќ ва ботааммуќи њаёти тољикони кўњистони Бухорои Шарќї, њадафњои олии инсонпарварона, њамчунин тасвири пурмўњтавои табиат, наботу љамод диќќатангез аст.

Дар боби тааллуќоти табаќотї ва сиёсии повест мулоњизањои гуногуне ба вуќўъ пайваста буд. Рањим Њошим ва нависандаи рус Лев Славин онро «повести инќилобї» таъбир карда буданд. И.С.Брагинский низ онро «комилан асари инќилобї» шинохта буд **(117, 87).**Муњаммадљон Шукуров низ ин фикрро тањќиќ карда, онро бо далелњо таќвият бахшидааст.Ба назари мо новобаста ба тасвири назарњо оид ба намуди он арзиши умумиинсонии ин асар коњиш нахоњад ёфт. Зеро муњимтарин масъалае, ки муаллиф матрањ кардааст, муборизаи инсони хокї алайњи зулму бедодист ва талош барои адлу дод мебошад, ки њељ ваќт кўњна намешавад.Дар ин асари Айнї низ таъсири насри гузашта назарраст аст. Айнї дар «Одина» низ аз усули њикоябандї истифода карда, порањои зиёди шеъриро низ ба таќозои мавзўъ

фаровон истифода намудааст, ки ќиссаи ўро мисли насри пешин њикматнок, бадеъ ва хонданї кардааст.

Дар усули њикоябандї Айнї суннати воќеанигории насри пешинро огоњона истифода карда, ба ин восита ба ифшои сарнавишти комил ва амалу кирдори ќањрамон мусоидат кардааст. Аз ин љињат сабки нигориши адиб низ дилангез ва хотирмон буда, таъсири тафаккур ва забони мардумї дар он амин аст.

И.С.Брагинский побандии Айниро бо тарзи суннатии тасвир таъкид карда, ин усулро монеае донистааст дар роњи тасвири такомулоти тадриљии рўњии ќањрамон **(20,79).** Ин мулоњиза ба маънии дигар, инкори тасвири психологї дар асар аст, ки ба воќеият рост намеояд. Баръакс М.Шукуров ањамияти тасвирњои психологиро дар повест таъкид карда, таъкид мекунад, ки «онњо орзую омол, изтиробу њаяљон, тапиши дили нокоми ќањрамонро зоњир намудаанд. Аз ин гуна тасвирњо садои дили халќ, ба гўш мерасад. Ин тасвирњо ќувваи ќалами реалистии нависанда, дар тасвирории реалистї мањорат њосил карда истодани ўро нишон медоданд» **(117, 93).**

Арзиши повести «Одина» ба он чї гуфтем мањдуд намешавад. Ба ќавли шарќшиноси маъруфи рус Е.Э.Бертелс «алњаќ, ин китоб нишони оѓози як ќарни љадид барои Тољикистон» **(117, 96)** буд. Беш аз ин, ба назари мо ин повест дар роњи бедории маънавї ва худшиносии тољикон дар муњити нави зист кўмак кард, новобаста ба савияи бадеиаш ба чанд насл маърифати адабї омўхт.

Романи «Дохунда» аз љињати мавзўю мундариља ба «Одина» дар як саф аст. Вале ин асар дар усули тасвир дигаргунињои љиддї дорад, ки нишонаи такомули њунари нависандагии Айнист.

«Дохунда» соли 1930 дар шањри Ќазони Тотористон ба чоп расидааст ва онро муњаќќиќон «якумин романи реалистии тољик» (М.Шукуров) шинохтаанд. Ба пайбурди М.Шукуров «нависанда дар ин асар сайри такомули шуури як тољики камбаѓал – аз мазлумию нотавонї то ба дараљаи муборизи фаъоли роњи озодї расидани ўро нишон медињад.

Роман аз панљ ќисм иборат буда, дар ќисми аввал даврони бачагї ва наврасии Ёдгор ва дўстдоштаи ў Гулнор тасвир шудааст. Дар ќисми дуюм њаёти ќањрамон дар Бухоро, ба хизмати аскарї даромадан ва зиндонї шудани вай ба тасвир омадааст. Ќисми сеюми асар рўзгори муборизањои инќилобиро дар бар мегирад. Дар ќисми чорум муборизаи Ёдгору Гулнор алайњи «унсурњо» нишон дода шудааст. Дар ќисми панљум ангорањое аз бунёди љомеаи сотсиалистї дар Тољикистон наќл шудааст.

Бар хилофи Одина дар романи «Дохунда», Ёдгор «муборизи фаъоли њаёти нави советї» **(20)** ба назар меояд. Вобаста ба такомули иљтимоигарої

дар усули эљоди Айнї дар «Дохунда» тасвири табиат низ аз «Одина» фарќ мекунад. Лўйбору дарёчањо дар ин асар ангезаи дигареро дар шуури бадеии нависанда талќин мекунанд. Ин таѓйиротро муњаќќиќон ба такмили назари иљтимоии адиб вобаста медонанд. Дар њамин замина мавќеи ѓоявии муаллиф дар тасвири чењрањои Одинаву Ёдгор дигаргуна аст.

Сарнавишти Ёдгор аз бисёр љињатњо ба Одина монанд аст. Аммо аз хурдї чашми Ёдгор ба воќеият ва љабркорињои замондорон кушода шуда буд. Аниќтараш хорињое, ки падару модараш кашида буданд, чашми ўро ба беадолатињои замона кушод. Баъдтар зиндагї ўро ба роњи мубориза њидоят кард. Дар ин замина сарнавишти муборизони шердил ба ў дарси ибрат низ гардид. Ин гуна шахсият дар «Дохунда» барои Ёдгор Абдуллохоља буд.

М.Шукуров Ёдгорро дар адабиёти тољик «нахустин образи муборизи собитќадами роњи озодї медонад. Ва муборизаи Ёдгорро муборизае медонад, ки байраќи он ѓоянњои олии инсониятпарварист». Шояд њамин љињати асар барои Айнї муњим буд, вале дар тасвири мукаммал ва бадеии муборизањои озодихоњона адиб то ба охир комёб намемонад. Дар ќисматњои баъдии роман баёни публисисти бар тасвири ботаании бадеї тасаллут пайдо карда, асарро «ба як таърихномаи публисистии нимбадеї табдил» (М.Шукуров) додааст.

Бо вуљуди баъзе нуќсонњои љиддї роман дар муњити нави љомеаи мо мавќеи сазовор пайдо кард. Образњои офаридаи адиб, махсусан Ёдгору Гулнор миёни хонандагон мањбубияти хос пайдо карданд. Садњо нафар фарзандони худро бо ин номњо муаммо карда, дар шеър низ (Дењотї, Юсуфї) образи таъмимии Ёдгору Гулнор дар тафсири моњияти замон ба кор рафт. Адибоне чун Њаки Карим, Љалол Икромї ва Абдусалом Дењотї аз ин асар истиќболи хуш карданд.

«Ѓуломон» романи њамосї ва бузургњаљми Айнист. Устод онро соли 1934 ба чоп расонидааст. Ин асар комилан асари њамосии пурвоќиа буда, воќеагарої дар он тасаллути комил дорад. Воќеањои сад сол – як садаро дар бар гирифтани асар низ бар ин далел аст. Миќдори иштирокдорони воќеањо низ 400 нафар буда, хеле зиёд аст. Асар аз панљ ќисмат иборат буда, воќеањои он аз чоряки дуюми асри XIX шурўъ шуда, то соли таълифи асар идома ёфтааст.

Дар асар зиндагии аљиб ва ибратомўзи се насли мардуми зањматкаш ба тасвир омадааст.

Насли аввал Навќадаму Гулсум, њамсафони онњо ва дењќонони озод њастанд, ки аз љињати мавќеи иљтимої аз њамдигар кам фарќ доранд.

Ҳадафи Айнӣ падид овардани манзараҳои даҳшатангези ғуломонаи халқ будааст.

Насли дуввум, яъне Эргаш (писари Навқадам), Сафар Ғалом, Муҳаббат мавқеи иҷтимоии фаъолтаре доранд. Ҳадафи навсианда дар ин қисм нишон додани такомули тадриҷии шуури синфии қаҳрамонаш будааст, ки ба ин кор муваффақ низ гардидааст.

Насли сеюм – Ҳасан (писари Эргаш), Фотима ва ҷавонони дигар ҳастанд, ки дар муборизаҳои синфии давраи колективонии хоҷагии халқ ширкат ҷустаанд.

Ҳамин тариқ, нависанда кӯшидааст, ки дар «Ғуломон» ҳаракати бошукуҳу пурмуборизаи халқро аз ғуломию бандагӣ ба сӯи озодӣ нишон диҳад. Ин нияти нек ва бақодори эҷодии нависанда аст.

Вале, мутаассфиона, дар контексти роман ин нияти нависанда зери пардаи назари табақотии ӯ анқариб маҳз, ҳатто ҷои арзишҳои умумиинсониро худпарастии сиёсӣ мегирад, ки ҷанбаи бадеӣ ва ғоявии асарро поин меорад.

Дар тафсири бадеии «Ғуломон» мо мулоҳизаи профессор Г.И. Ломидзеро иқтибос меоварем, ки хеле муҳим аст. «Дар романи эпопеяи «Ғуломон»-и С. Айнӣ қисми якум пур аз воқеаҳо, санадҳо, мулоҳизаҳо, характеристикаҳои ҷамъбастии замон аст. Қаҳрамонони эпопея Ашӯр, Ризо, Ҳошим, Неккадам дар пеши назари мо ба сифати ифодагари як ғояи муайяни иҷтимоӣ намоён мешаванд ва аз якдигар бисёр ҳам фарқ доранд. Онҳо ҳанӯз соҳиби «Хусусиятҳои фардӣ, соҳиби характери худ нестанд. Он сифатҳои шахсияти онҳо, ки чашми борикбини С. Айнӣ дидааст, як портрети дастҷамъии мардумонеро, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳамнавъанд, ғуломони тамғадорро фароҳам овардаанд. С. Айнӣ таноби замони таърихиро кашида, он солҳои зиндагии қаҳрамонашро, ки ҷолиби диққат набуданд, фурӯ гузоштааст. Воқиаҳои романи эпопеяи Айнӣ ба замони тайёрии дигаргуниҳои инқилобӣ ва амалӣ шудани онҳо (1917-1920, 1920-1922), ба замоне, ки аҳамияти омилҳои шахсӣ зиёдтар шуда, воқеаҳо ба ифодаи одамон тобеъ гардиданд, ҳар чи наздиктар ояд, дар таркиби бадеии асар дигаргуниҳои муайяне рӯй додаст. Садоҳои гуногун ва роман шунида мешаванд. Адади ширкаткунандагони воқиаҳо то рафт афзудааст. Дар афзоиши адабӣ қаҳрамонон сифати нави шуури онҳо акс андохтааст. Замон аз лабҳои бесадо муҳри хомӯшӣ бардошт. Он гоҳ дар роман сарнавишти мардумон, тадқиқи характерҳое, ки дар шароити дигаршудаи иҷтимоӣ барои нишон додани умқи назар, қобилияту истеъдоди худ имкон ёфтанд, ба маркази диққат гузашт» (116, **118-119).**

Яке аз масъалањои муњимме, ки Айнї дар «Ѓуломон» ба миён гузошта, дуруст њал кардааст, масъалаи «халќ ва таърих» аст. Айнї кўшидааст, ки роњи таърихии халќро аз дирўз ба имрўз тарњ дињад. Бо ин маќсад Айнї тавонистааст, ки моњияти таърихи халќро падид орад. Ба пайбурди М. Шукуров «Халќ дар роман вазъияти худро дар даврањои гуногуни таърих аз назар гузаронид ва сарнавишти таърихии худро ба андеша гирифт»

Романи «Ѓуломон» ба мушоњидаи муњаќќиќон сабки Айниро муайян кард ва асарњои баъдии ў дар њамин равиш эљод шудаанд.

Махсусияти забони «Ѓуломон»-ро М.Шукуров дар «Баёни соддаву даќиќ ва тасвири ќобили дид» мебинад. Муњаккиќ таъкид мекунад, ки «Соддагии забони Айнї иборат аз табиат ва равонии зебову зўрманда мепбошад» **(116,130).**Дар боби нигориши роман сухан карда И. Брагинский таъкид кардааст, ки романи «Ѓуломон» асари соф миллист. Вай бо забони бои адабии тољик навишта шудааст. Дар ин асар бисёр услубњои адабии ба насри бадеии тољик хос дида мешавад, њикоятњои хурди пандомез, шеърњо ва сурудњои бешуморе истифода шудааст. Вай аз зарбулмасалу маќолњои халќї саршор Буда, бисёр элементњои фолклори тољик мушоњида мешавад **(20,112).**

Ќиссаи «Марги судхўр»-ро Айнї соли 1939 ба чоп расонида он аз муњимтарин асарњои бадеии ў шинохта шудааст. Айнї дар сарсухани «Марги судхўр» ишора кардааст, ки ќањрамони асосии он «Як шахси реалии таърихї» мебошад. Ин нукта ишора ба он аст, ки дар Бухоро чунин шахс будааст ва бо номи худ ба асар ворид шудааст. Айнї ёд мекунад, ки аз соли 1895 ин шахсро дида аст ва бо «диќќати табиати куљњков» сарнавишти ўро омўхтааст. Ин мулоњизањои Айнї барои шинохти моњияти асар арзиши фаровон дорад.

«Марги судхўр»-ро Айнї бо тањриру такмил, соли 1952 бори дуюм ба чоп расонид, ки бењадаф набуд. Устод сабаби ин њодисањоро дар он мебинад, ки дар тањрири аввал «Дар воќеањои дар ин китоб наќлёфта халќ кам иштирок мекард» ва муомилаи судхўр «бо майдасавдогарони шањрї тасвир ёфта бошад њам, тарзи торољ, кардани ў оммаи мењнаткашро, хусусан дењќононро бо мисолњои равшан наќл наёфта буд». Нависанда барои ислоњи чунин камбудї ќањрамони асар –Ќориишкамбаро ба дењот баровард, ањволи зањматкашони дењот ва «Боз як воќеаи њаќиќї», яъне воќеаро, ки дар њаќиќат рўй дода буд, ба таври пинњонї аз судхўр интиќом гирифтани дењќонони ба љои расидаро дар бобби XV тасвир надидааст. Бо истифодаи сухани Саъдї – Чашми танги дунёдорро ё ќаноат пур кунад

ё хоки гўр – «њукми таљрибаи таърихиву маънавии халќ ва фарзандони бузурги ў ќувваи ёфтааст» **(117, 199)**. Муњаќќиќ ба чунин хулоса меояд, ки «аз он тавзењу иловањо дар «Марги судхўр» пеш аз њама образи халќ пурратар» гардид.

Ин асар аз лињози бадеият дар адабиёти тољик мавќеи муњим дорад, ќувваи бадеии љамъбастњои Айнї асарро ба дараљаи њуљљати замон – њукмномаи адиб дар њаќќи олами

Ќањрамони асосии асар Ќори Исмати «судхўри хунимардумхўр» ва «мумсики дарунсиёњ» ба тасвир омадааст. Аз њамин љињат проф. И. Брагинский ќањрамони Айниро бо «мумсики классикї»-ќањрамони Балзак Гобсек муќоиса карда, таъид мекунад, ки «образи Гобсек» баробари ин ќадар манфуру ќабоњатнок буданаш чун пањлавони майдони манфиату даромади бедарди миён бо сангдилии фалокатовари худ дањшат илќо мекунад. Ин образ образи подшоњи тилло ва пул мебошад.

Ќабоњати образи ќањрамони «Марги судхўр» Ќориишкамба аз ин мондавї надорад, вале ба мо дањшат илќо намекунад, балки дар мо њисси нафрат ба вуљуд меоварад ва мо њаќириву нотавонї ва таърихан мањкум шудани ўро дарк мекунем. Ин подшоњи тиллову пул набуда, ѓуломи он аст **(116,192).**

Айнї симои манфури шахсеро падид овардааст, ки амалу кирдораш хилофи ахлоќи инсонист. Айнї дар симои Ќориисмат моњияти тамоюли судхўриро, ки дар Бухорои амирї вусъат пайдо карда буд, мањкум мекунад. Тааљљубангез набояд бошад, ки дар ин замин фикри Айнї ва мавќеи ў бо таълимоти шариати ислом як астю. Ислом судхўриро манъ мекунад ва онро гуноњ медонад.

Дар ин замина Айнї барои фош сохтани сирату сурати ќањрамони худ аз усулу василањои гуногун истифода кардааст. Њаљви тезу тунд, санъати худифшої, тасвири њаљвї, муболиѓаву иќрор воситањое буданд, ки Айнї дар падид овардани чењраи ботин ва зоњири ќањрамонони судхўр истифода кардааст. Ин асар нерўи азими фошкунанда дошта, айбномаест ба номи дунёи истибдоду истисмор.

Айнї дар замони љанги дуюми љањонї фаъолияти пурдоманае дошт. Аз нахустин рўзњои оѓози љанг ба мубориза алайњи зўровари њамроњ гардид. Айнї љангро мањкум карда, соли 1941 дар шеъри «Марши интиќом» моњияти зидди инсонии фашизмро таъкид карда буд:

Эй љањони башар! Эй гурўњи аном!
Аз фашистони шар, интиќом, интиќом!

Аз нахустин навиштањои Айнї дар ин мавзўъ назари консепсуалии вай ба воќеияти љанг, ба моњияти зиддиинсонии он равшан аст. Дар ин заминав ай ёди таърихии мардумро ба љунбиш меорад, ќаринањои ин фољиаи башариро аз таърих иељўяд, меёбад ва барои мардум пешнињод мекунад. **Маќолаи публитсистии «Чингизи асри XX»** дар њамин равиш эљод шудааст. Номи Чингиз дар лавњи хотири мардум зиндааст, ўро чун рамзи бади мардум дар ёд дорад. Айнї бо зикри ин таърих ва фољиањои он чашми муосиронро ба љанг, ки њељ гуна хубї надорад, мекушояд ва мардумро ба мубориза зидди Чингизи асри XX даъват мекунад.

Дар њамин равиш **«Ќањрамони халќи тољик Темурмалик», «Исёни муќаннаъ», «Деви њафтсар»** барин асарњои ў арзиши муњимми ѓоявию бадеї ва ахлоќї доранд. Айнї дар ин асарњои худ рўњи таърихии халќро зинда сохта, ба эњё кардани ном и ќањрамонони таърихї ѓояи ватанхоњиро тарѓиб кардааст.

«Ёддоштњо» дар эљодиёти Айнї асари марњилавист. Ин асар арзиши фаровони таърихї, ахлоќї ва бадеї дошта, дар раванди суннатии ёддоштнависии адабиёти њазорсолаи мо сухани тоза аст.

«Ёддоштњо» аз чор љилд иборат буда, солњои 1949-1954 ба чоп расидааст. «Ёддоштњо» охирин асари устод буда, «Дараљаи олии эљодиёти ўро ифода мекунад» (И. Брагинский бо фарогирии воќеањо ва вусъати тасвир ин асарро «энсиклопедияи њаёти Бухорои охири асри XIX меноманд», ки комилан сањењ аст.

Муњаммадљон Шукуров халќро ќањрамони асосии ин асар мешиносад. Ба ин далел, ки **«Дар маркази диќќати нависанда образи халќ»** меистад. Илова ба ин, назар ба пайбурди муњаќќиќ «Нависанда аз аввал то охири асар чандин нафар намояндагони халќро тасвир намудааст ва њамаи онњо якљоя як образи љомеаи њамаљонибаи мукаммал, як образи умумият ёфта ва типии халќро ба вуљуд овардаанд» **(116, 219).**

Вале мафњуми халќ дар ин асар дар тафсири Айнї маънии васеътаре дорад. Нависанда ба тоифањои гуногуни мардум њусни таваљљўњ дорад. Ба ин маънї Айнї дар асараш зиндагонии табаќањои

гуногуни мардуми Бухороро сабт кардааст. **Образи љомеаи халќ дар «Ёддоштњо» ифодагари пањлўњои мухталифи њаёти мардум аст.**

Бояд гуфт, ки манбаи асосии фикри бадеии Айнї зиёву рўшании маънавиёти халќ аст. нависанда ба заковати халќ эътимод дорад, нируи офарандагї ва диди шоиронаи халќ наљобати симои маънавии бењтарин фарзандони халќ нависандаро гирифтор карда, ба андеша мебарад.

Олими нуктасанљ донишманди варзидаи Эронї Саъиди Сирљонї дар пешгуфторе, ки ба чопи форсии «Ёддоштњо» навишта буд, таъкид мекунад, ки

«Ёддоштњо»-и Айнї оинаи безангори тамомнамое аст ва зиндагии падарони мову шумо дар вопасин дењањои ќарни гузашта ва солњои нахустини ќарни њозир «Дар ин даврањо Балху Бухоро аз Исфањону Шероз фарќе надоштааст ва дар сар то сари фалоти Эрон ва Мовароуннањр осмон ба як ранг Буда ва

Баъд инќилоб ин сарзаминњо ва фарзандони он падару бобоњоро аз њам људо ва парешон сохт. Вале Айнї аз пайвани маънавии ин сарзаминњо ёд мекунад.
Шояд яке аз сабабњои ба сарнавишти маънавии халќ такя задании Айнї низ њамин буд.

Њаёти маънавии халќ дар «Ёддоштњо» ба воситаи чењраи Саидмуродхоља (падари нависанда), дуредгари гулдаст, Устоамак (Њидоятхоља) Тўтапошои 80-солаи афсонагўии мохир, устоди «Шашмаќом» њољї Абдулазиз ва дигарон нишон дода шудааст. Ин чењрањо инъикоскунандаи њаёти маънавии халќанд. Њам Саидмуродхоља ва њам Усто-амак одамони оддї нестанд. Онњо маънавиёти халќро дар худ таљассум кардаанд. Аз ин мавќеъ назари Айниро оид ба мавќеи фард дар љомеъа таъйин мекунад. Дар ин замина ў таъкид мекунад, ки љомеъаро маънавиёти пок ва ахлоќи солим посдорї» мекунад.

Дар мисоли дањњо маќолаву рисолањо ва нињоят «Ёддоштњо» маълум мегардад, ки Айнї ба таърих эњтироми хос дорад. Таърих барои ў ќабл аз њама сарнавишти халќ аст.

Дар њамин замина Бухоро алораѓми маркази аморати иљтимої буданаш, бо тамоми аќибмондагињо, бо тамоми аломатњои иртиљої ва манфур мањди бењтарин, фидокортарин, некахлоќтарин ва фозилтарин

шахсони асрњои охири Осиёи Мина будааст. Силсилаи ин гунна касон дар осори Айнї зиёд аст ва Айнї њамаи онњоро бо муњаббати фавќулодда зиёд, бо њусни таваљљўњи беандозае дар пеши назари хонанда муљассам менамояд. Дар ин равиш Айнї таърихгаро нест, балки воќеъбин аст.

Дар «Ёддоштњо» мо ба назари Айнї ба дин ва њуруфоти динї рў ба рў мешавем ва бояд моњияти чашмандози ўро оид ба ин масъала муайян кард.

Маълум аст, ки аз оғоз Айнї шахси мазњабї буд ва то охири умр намозро ва иљрои маросимњои диниро тарк накардааст. Вале ў шахсияте буд, ки њуруфотро чашми дидан надошт. Аз оғози фаъолияташ ба таблиғи дастурњои динї машғул шудааст, дар ин замина васоити таълимї низ таълиф кардааст, ки арзиши муњимми ахлоќї доштанд. Назари ўро ба њуруфот ва исломи асил њикояи «Ањмади девбанд» беш аз њама ошкор месозад. Вале дар «Ёддоштњо» ин назар амиќтар аст. ў ба шахсиятњои динї эњтиром меоварад, вале онњоеро, ки боиси интишори љањолат ва нодонї шудаанд, сахт мазаммат мекунад. Мисоли бењтарин ва амиќтарин барои донисти мавќеї Айнї оид ба ин масъала ангорањост, ки аз давраи мактабхониаш наќл мекунад, таълими муллоњои љоњилро сарзаниш мекунад, навињои рўзгорро пазиро мешавад.

«Ёддоштњо» арзиши фаровони адабиётшиносї дорад. Айнї дар ин асар маълумоти зиёдеро оид ба зиндагї ва осори рўшанфикрони Бухоро, аз љумла ањли адаби он, ба монанди Ањмади Дониш, Зуфунун, Њайрат ва дигарон меорад, ки арзиши муњимми адабию таърихї дорад. Зикри шахсиятњои адабї дар тасвири Айнї бењадаф набудааст. Ин шахсиятњоро адиб барои «Фањмидани мазмуни замон муњимтарин протсесњои таърихии љамъият» **(117)** истифода кардааст. Дар тасвири баъзеашон назари онњо ба халќи зањматкаш њадафи асосист.

Айнї аз «мактаби адабиёт»-и Шарифљон махдум ёд карда, аз муњити адабии Бухоро сухан мекунад. **Зикри Њайрат, Шарифљон-махдум, Яњёхоља, Садри Сарир** ва дигарон бо маснади чењраи адабии Бухороро намудан сурат гирифтааст.

Айнї дар боби нияти неки адабиётшиносиаш дар «Ёддоштњо» менависад, ки «ба асоси асарњои худи Ањмади Дониш ва њамзамонони ў пурра навиштани тарљумаи њоли ўро ба оянда мавќуф гузошта, мехоњам он чизњоеро, ки дар бораи ањвол ва зиндагонии шахсии ў дар хонаи Шарифљон-махдум шунидаам ва онњо то њол дар љое навишта нашудаанд, дар ин љо ќайд карда гузарам (УП, 2), вале, мутаассифона, Айнї ин ањдашро

иљро карда натавонист ва маълумотњои дар «Ёддоштњо» оид ба Ањмади дониш овардааст, бешак, арзиши таърихї доранд.

Чунин далелу бурњонњоро оид ба дигар шоирони Бухоро низ мо дар «Ёддоштњо» мехонем. Њамчунин тањлилњое, ки Айнї зимни њикоятњо меоварад, назари амиќи таърихдонї ва адабиётшиносї ўро собит карда, «Ёддоштњо»-ро њамчун асари пурарзише, ки санадњои зиёди адабиётшиносї дорад, арз медињад.

Садриддин ровии донову њамабин аз чењрањои љолиби асар буда, образи таълимии рўшанфикрони нимаи дуюми асри XIX ва оѓози асри бист аст.

«Ёддоштњо» арзиши бузурги адабї ва таърихї дошта, адр роњи рушди маънавиёти халќи мо хизмат хоњад крад. Дар боби арзиши бадеї ва таърихии ин асар гуфтугузорњои зиёде сурат гирифтааст. Ин љо мулоњизаи **Леонид Леоновро меорем, ки дар боби арзиши асар љолиб аст. Вай менависад:**

«Китоби С. Айнї аз љињати ќувваи умумиятдињии бадеии худ, аз љињати амиќу њимматнокии афкор ва аз љињати мањорати олии адабї дар адабиёти умумиитифоќї мо њодисаи бузурге мебошад. Китоби мазкур бо вуљуди аз љињати мавзўъх ба гузашта нигаронида шуданаш оњанги актуалї ва њаминзамона (20.126)

Айнї аввалин президенти академияи улуми Тољикистон буд. Вай дар равнаќи илмњои забоншиносї, адабиётшиносї, таърих хизмати бебањое кардааст. Бо таълифи «Намунаи адабиёти тољик» вай дар саргањи илми адабиётшиносї ва танќид ќарор дорад. Таълифоти дигари ў, аз ќабили «Таърихи амирони мангити Бухоро», «Таърихи Инќилоби Бухоро», «Забони тољикї», «Фирдавсї» ва «Шоњномаи ў», «Шайхурраис Абуалї ибни Сино», «Шайх Муслињиддин Саъдии Шерозї», «Восифї ва хулосаи «Бадоеъ-ул-ваќоеъ», «Алишер Навої», «Мирзо Абдулќодири Бедил» ва ѓ. Сањми ўро дар илм собит мекунанд.

Мавзўъ: А.Рудакӣ ва адабиёт бачагон

Нақша:

1. Сарсухан.
2. Адабиёти классикӣ-манбаи адабиёти бачогона.
3. Мавкеи панду насихат дар ашъори Рудаки ба насли наврас.

1. **Мавқеи истифодаи намунаҳо аз ашъори Рӯдаки дар рафти таълиму тарбия.**

2. **Худаса.**

__**Мақсади таълими:**__ Маълумот доир ба А. Рӯдаки ва асарҳои хоси бачагонаи ӯ.

__**Мақсади тарбияви:**__ Омӯзиши донишчзён ба хоксори, камтари, қадр намудани чавони.

Калимаҳои ёрирасон.Асосгузор, неку бад, хислатҳои ҳамида, бино, мил, дарбор, ручӯи лирики, талхи, шириниҳои зиндаги.

Адабиётҳо:

1. А.Рӯдаки. Асарҳои мунтахаб Душабе 1977.

2.Тазкираи адабиёти бачагона и тоҷик. Душанбе, 1983.ч.з.

3.Ч. Бобокалонова. Материалҳо оид ба адабиёти бачагон Душанбе 1976.

Адабиёти классикӣ **давраи дуру дарозеро** аз асри X то нима **аввали асри XIX-ро фаро мегирад.** Мероси **бое,** *ки* **дар тӯли ин асрҳо аз тарафи адибон офарида** шудаанд дар **адабиёти бачагона ҳамчун ашё, масолеҳ дар** *офаринишии* **асарҳои бадеӣ мавқеъ дорад. Адабиёти классикӣ аз асри X бо мероси бои Рудакӣ сар шуда то нимаи аввали асри XIX ба ақидаҳои маорифпарварии А.Дониш доманадор гардидааст.**

Тамоми адибон дар рафти фаьолияти адибии худ ба тарбияи фарзанддон бефарқ наменигаранд. Ҳанӯз дар асри X Абӯабдулло Рудакӣ ба тарбияи ҷавонон диққата калон дода дар достони «Калила ва Димна»,

«Сингбоднома», «Даврони офтоб» за маснавии «Шикоэт аз пирӣ» еа чанд қитъаю рӯбоиҳояш дар ин бора сухан рондааст.

Дар бораи Рудакӣ маълумоти пурраи тарҷумаиҳолӣ набошад ҳам, оиро порча-порча аз асарҳои таърихӣ, тззкираҳо ва ишораҳои худи шоир дар шеърҳояш ба даст оеардан мумкин аст„ Абӯабдулло Ҷаъфар Муҳаммади Рудакӣ дар соли 858 дар Панҷруд дар оилаи шахсе, ки ба фарзанди худ доиниши лозимае дода таеонистааст ба дунё омадааст, Ҷараёни давраи ҳаёти бачагӣ еа ҷавонии Рӯдамӣ маълум нест. Аз тазкираи «Лубоб-ул=албоб» сар карда, қариб аксарияти тазкиранаеисон дорои истеъдоди бзурги «модарзод»=ӣ будани ӯро қайд кардаанд, ки дар ҳаштсолагӣ Қуръонро пурра аз ёд карда буд еа хуб қироат мекард.

Эҳтимоли қави мераеад, ки ӯ таҳсили илмри дар мадрасаҳои Самарқанд ки дар асри IX ягена маркззи шмӣ ва адабии Мовароуннаҳр буд, гир^фта ба камолот расидааст. Дар суруду мусиқӣ шӯҳрати тамом доштани ӯро гуфтаи худаш тасдиқ мекунад:

Рӯдаки чанг *бигирифту наеохт*

Бода андоз, к-ӯ суруд андохт

Рӯдаки дар суруду мусиқӣ шогирди Бахтиёри Самарқандӣ буда, аз ӯ бабатро омӯхтааст. Вай бо табъи баланди шоирӣ еа истеъдоди беназири мусиқидонӣ ба дарбори ҳар амире метавонист, пазируфта шавад.

Ашъори Рӯдакии оеозадор дили бошандагони пойтахтҳоро мафтун мекард. Цду хаёли амри Исмоилу Балъамӣ банд буд ва мехостанд, ки ин марди машҳурро ба дарбор даъеат намоянд. Ба даргоҳи Рӯдамӣ касон омаданд ва еай ҳамроҳи онҳо ба пойтахти Сомониён рафт. Рӯдаки шод буд ва хизмати Сомониёнро аломати некию хушбахтӣ меҳисобид. Ба чунин сулолаи мӯътабар хизмат карда инкиофи адабиёти кишеарро беeосита дар пойтахт ба роҳ мокда, пас дар тамоми мамлакат онро сохтан аҳамияти даелатӣ дошт. Ҳамин таер Рӯдамӣ дар миёнаи солҳои 90-уми асри IX ба хизмати Сомониён - сулолаи олитабори тоҷикон ихтисос ёфта, бо амири машҳури онҳо - Исмоил ва вазири машҳури мадаииотдӯст - Балъамӣ ба пешрафти корҳои давлатӣ камар баст. Рӯдаки дарбори сомониёнро маҷмуи шеъру шоирӣ қарор дода буд. Ҳаёти Рӯдаки аз- ибтидои солҳои 15-уми асри X дар дарбори Наср бинни Муҳаммад ҷараён мекард. Ба дарбори сомониён ҷавон омада пир гаштани ӯ нишон медиҳад, ки вай дар сарой химат кардааст.

Нақли дигаре, ки омд ба тарҷумаи ҳоли Рӯдакист воқеан ба Балх рафтани вай овозаи шоирӣ еа ошиқии Робеаро дар сӯҳбати подшоҳ нақл кардани вай аст, ки дар ин хусус дар боби Робеаи балхӣ ишорат рафта буд. Дз рӯи қасидаи

тарҷумаиҳолии «Шикоет аз пирӣ»-и Рӯдаки давраи ҷавонӣ ва миёнсолии худро бе оила - бе зану фарзанд гузаронидааст:

Иёл не, зану фарзанд не, муанат не,

Танам аз ми **ҳама осуда буд, осон буд.**

Мавқеи Рудакӣ дар таълиму тарбиш бачагени синнм хурди мактамӣ ниҳоят аҳамияти оламшумули ҷаҳонӣ дорад. Боад гуфт, ки Рудакӣ тамоми ҳаёти худро барои тарбияи *халқ* **ба роҳи хирадмандӣ, накукорӣ, дустӣ ва хоксорӣ бахшида кардааст. Рудакиро тамоми шоирон ва навиеандагон устозӣ худ шуморида ба ҳар** ш **гуфтаҳои он таъзим мекунанд. Муаллимони синфҳои ибтидоӣ барои таълим ва тарбия додан ба синфҳои ибтидоӣ аз гуфтаҳои ин шоири бузург истифода мебаранд. Барои тарбияи бачагон гуфтаҳои** мн **шоир** *бо* **тарзи оддӣ ва содда ба тарзи ба бачагон фаҳмо навишта шудаанд. Хшир ҳаминро бисёртар қайд мекунад,** *ки* **«Ҷаҳрн мисли дарёст, гар аз вай хоҳиши гузаштан дошта бошӣ,** *аз* **накукорӣ завраќе бисоз». Гуфтаҳои пурқиммати устод барои мо ба тарзи асоси зиндагӣ нотамом мондааст. Зеро Рудакӣ дар тамоми ҳаёти худ аз таҷрибаҳои зиндагӣ гирифта суханҳои пурмазмуни худро баён намудааст. Ин барои бештар равон ва фаҳмо хондак, навиштан ва** *аз* **худ кардан ёри медиҳад. Дар замони ҳозира, ки барои пешравии Республикаи Ўзбекистон аз тарафи Президенти ҷумҳуриамон барои ҳам руҳан ва ҳам ҷисмонан тарбия намудани кадрҳои нав, барои пешравии ҷамъият мо аввало** *аз* **гуфтаҳои Рудакӣ барин шахсони ботаҷриба, ҷаҳондида истафода барем.**

Рудакӣ дар давоми умри худ бисёр таҷрибаҳои ҳаётро мушоҳида карда барои сиёҳро аз сафед ва некро *аз бад* **фарк кардани бачагон суханҳои пурқиммат гуфтааст.** *Мавқеи* **дигари асарҳои Рудакӣ барои таълиму тарбияи бачагон** *он* **аст, ки бачагон асарҳои ин устозро хонда** *ба* **худ хулосаҳо бароранд ва аз рўи ҳамин фикру ақидаҳо зиндагӣ кунанд. Рудакӣ дар бораи дустӣ ва чӣ тавр нигоҳ доштани дустии еамимӣ ҳам барои ҷавонон суханҳои пурқиммат гуфта гузаштааст.**

Шомрон ва олимонм бузург ҳаётро омўхта, талхию **шириниҳои зиндагиро чашида, аз умри одам хулосаҳои муҳим мебароварданд. Онҳо ин хулосаҳои худро ба тарзи панду насиҳат ва ба шакли шеър ё насри зебо баён мекарданд, то ки дигарон хенда, аз онҳо ибрат гиранд ва дар зиндагӣ хато накунанд.**

Ин шеърҳо хусусан ба ҷавонон, ки ҳанӯз зиндагиро нағз намедонанд, хеле муҳиманд. *Мо* **аз панду насиҳатҳои классикон мефаҳмем, ки чӣ тавр зиндагӣ кардан ва бо одамон чӣ гуна муомила кардан лозим аст, дар мавридҳои гуногун чӣ тарз рафтор кардан беҳтар аст.**

Яке аз бузургтарин шоироне, ки бисёр панду насиҳатҳои хуб гуфтааст Абӯабдуллои Рӯдакист, ки дар асри X, ҳазор сол пеш аз ин гузаштааст. Вай умри дароз дида, бисёр воқеаҳои аҷибро аз еар гузаронидааст, шодию хурсандӣ ва гаму андӯҳи дунёро хеле санҷида, бо одамони нағзу бад нишастухез кардааст. Мазмуни асарҳои Рудакӣ аз ҳамин таҷрибаи ҳаёти ӯ гирифта шудаанд.

Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,

Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор овд.

Устод зиндагиро ба як мактабхонаи калон монанд мекунад, ки дар ин одамон таҷриба меомӯзанд. Агар одам аз ин мактабхонаи зиндагӣ сабақи даркорӣ гирифта натавонад, вай дар ҳаёташ ба душвориҳо, маҳрумиҳо гирфитор мегардад. Ва баръакс, агар еабақи зиндагиро хуб омӯзад, мушкшшҳои пешомадаро бо мардонагию солори бартараф хоҳад кард.

Андар балои сахт падид ояд

Фазли бузург, мардию солорӣ.

Барои ҳаётро омӯхтан ин ду чашми бино кам аст, мегӯад устод Рудакӣ; ҳаётро бояд бо чашми хирад, бо чашми дил назар кард еа омӯхт. Ин ҷаҳон мисли дарёи азиме мебошад. Инсон бояд аз некномӣ киштие созад ва дар ин киштии некномӣ дарёро шино карда гузарад. '

Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад,

Не **бад-он чашм, к-андар ӯ нигарӣ.**

Ҳамчу дарёст, е-аз накукорӣ,

Киштие соз, то бад-он гузарӣ.

Ба қавли устод Рудакӣ одам худ аз худ хирадманд намешавад. Барои хирадманд шудан омӯхтан еа дониш андӯхтан лозим аст. Калиди дари ҳамаи муваффақиятҳо дониш аст. Одамон аз замонҳои хеле қадим ба омӯхтани илму дониш рағбати калон доштанд. Дили бедониш мисли хонаи торики бечароғ аст. Дил бояд аз чароғи дониш шуьлавар бошад.

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,

Кас набуд аз роҳи дониш бениёз.

Мардумони бохирад андар замон

Роҳи донишро ба ҳар гуна забон

Гирд карданду гироми доштанд,

То ба санг андар ҳаме бингоштанд.

Дониш андар дил чароғи равшан аст

В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан ает.

Устод Рудакӣ қадршиноеиро яке аз фазилатҳои бузурт инсон **медонад. Ӯ қадру қимати дӯстро ба осмонҳо мебардорад**5 **аз дидори дӯст беҳад шоду мамнун мегардад.**

Ҳеҷ шодӣ нест андар ин ҷаҳон

Бартао аз дидори рӯи дӯстон.

Устод ба одамон сабақи мардонагӣ ва далерӣ медиҳад. Ӯ мегӯяд, ки бояд одам нафси худро мардонавор идора карда тавонад, ба каси бечора ва оҷиз ҷабру зулмро раво набинад, афтодаро дастгирӣ ва мададгорӣ кунад.

Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,

Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ,

Мардӣ набувад фитодаро пой задан,

Гар дасти фитодае бигирӣ, мардий.

Панди устод сабақи зиндагӣ, машъали раҳнамои рӯзгор аст. Худи ӯ як умр аз ҳаёт панд омӯхтааст ва ба дигарон низ инро талқин кардааст:

Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,

Ҳеҷ н-омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор.

Ниҳоят давраи пирии Рудакӣ ҳам расид. Дар зодгоҳе, ки хуни нофаш рехтааст, дар соли 941 дар синни 83 вафот кард.

Баъзеҳо ақида доранд, ки Рудакӣ низ дар қатори қарматиҳо дар зодгоҳаш кушта шудааст. Ин фикри пуч албатта нодуруст буд. Чанд калима дар бораи кур будани Рудакӣ, Бори авеал Авфии Бухорой, ки баъд аз сесад соли вафоти Рудакӣ зиндагӣ кардааст, кўри «модарзод» гуфтааст. Вале кӯр шудани Рӯдакиро дар баъзе ҷойҳо чунин маълумот **медиҳанд. Гурӯҳи сиёҳкори суннипараст аз паи Рудакӣ афтода бо роҳи махфию фиреб аввалҳои соли** 941 **ба ӯ дарафтода ба чашмонаш мил-сихи-оҳани тасфон мекашанд. Рӯдакии нобино дар пирӣ азоб мекашид, хизматгорону шоирон ўро парсторӣ мекарданд. Наҷоти Нишопурӣ дар китоби «Басотин-ун-фузало» дар охири умр мил сихи тафсон кашида, чашми ўро кӯр кардани онҳоро таъкид менамояд. Дар бораи мероси адабии Рудакӣ се сарчашмаи муҳим маълумот медиҳад. Гуфтаи шеърии Рашиди Самарқандӣ (асри XSl) тазкираи «Пубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорой (аввали асри ХШ) ва «Таърихи гузида»-и Ҳамдуллоҳи Муставфӣ (асри ХШ). Гуфтаи Рашидӣ ба тарики зайл ифода меёбад.**

Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некушоирӣ,

Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ

Шеъри ўро бишмирдам сездаҳ раҳ сад ҳазор,

Ҳам фузун ояд агар чунон, ки бовд бишмарӣ.

Авфӣ шеъри Рӯдакиро сад дафтар гуфтааст. Дар роҳи ҷустуҷуи шеърҳои Рудакӣ дееони дар Теҳрон чопшудаи ӯ муайян гардид, ки бо шеърҳои Қатрони Табрезӣ омӯхта гардидааст. Тадқиқотчӣ ёки боқимонда нӯҳ маснаеӣ еа достон доштани ӯро қайд кардаанд, ки номи баъзе аз онҳо маълум аст: «Калила ва Димна», «Синдбоднома», «Даврони офтоб», «Ароис-ун-нафоис».

Ғазалҳои Рудакӣ чунон шавқоваранд, ки касро аз як **хоидани ӯ боз ба такрор хондан даъват** мекунад ва шахсро ба **ммсонларварию дустӣ даъват менамоэд.**

Устод Абӯабдуллои Рӯдакиро *мо* еардафтари адабиёти **классикии тоҷик гуфта метавонем. Аз** Рудакӣ пеш низ **шомрон эҷод кардаанд, навиштаанд, аммо ба** дараҷаи Рудакӣ **нараеидаанд. Рудакӣ аввалин шуда ба ҳар як жанри адабиёт ғазал, қасида, рубоӣ, қитъа, байт, достон ва дигарҳо асос гузоштааст. Аз ин ҷиҳат Рудакӣ аввалин шоири классикии адабиёти мо, саромади шӯҳрату бузургӣ ва қаҳрамони беҳамтои он дар асри Х мебошад. Дунёи шеъру шоирии асри IX ва нимаи аввали асри Х ӯро пешво ва шахси баргузида қарор додаанд ва аз ин рӯ, огози адабиёти бузург ва мӯҳташами он давр бешубҳа, бо номи ӯ алоқаманд аст. Таърифу тавсифҳое, ки дар ҳаққи Рудакӣ ҳанӯз дар замонаш ва баъдҳо гуфта шудаанд, ниҳоят бисёр буда, қадррасӣ ва эътирофи дигаронро ба ӯ нишон медиҳанд ва бузургии устодро таин месозанд.**

Вайро султони шоирӣ номидаанд. Дар таърихи ҳазорсолаи адабиёти мо ҳамаи муаллифони еарчашмаҳои адабию таърихӣ номи Рӯдакиро бо ҳурмат ба забон мегиранд, ба ӯ, ба шеъри оламгираш баҳоҳои ниҳоят баланд додаанд. Дар замони мо номи ин устоди беназир зиндаю ҷовид аст. Соли 1958 ҳазору садсолагии рӯзи таваллуди ӯ дар аксари мамлакатҳои ҷаҳон ҷашн гирифта шуд. Китобу мақолаи зиёде дар бораи ӯ таълиф ёфтаанд. Рудакӣ дар устувор намудан ва инкишоф додани шаклҳои шеърии қасида, маснавӣ, рубоӣ, дубайтӣ ва қитъа хизмати босазое дорад. Дар шеърҳои боқимондааш оҳанги динӣ ва мистикӣ хеле кам ва баръакс ҳамдӯстии риндона пурқувват аст. Рудакӣ на танҳо дар ҷорӣ намудани анъанаҳои гоявӣ ва

Мавзӯъ: Ибни Сино ва мақеи он дар адабиёти бачагон.

Нақша:

1. Ҳаёт ва фаъолияти Ибни Сино.
2. ақидаҳои ичтимой ва фалсафии Ибни Сино.
3. Ибни Сино ҳамчун шоир.
4. Аҳамияти ҳаёт ва эчодиёти Ибни Сино дар таълими тарбиявии бачагон.

Калимаҳои такягоҳ: зеҳну ҳодисаи фавқулода, ҳандаса, сомониён, таваччӯҳ, чоҳимӣ, илмӣ ва адамӣ, офаранда, олами моддий, куфр, илоҳий.

<u>Мақсади таълими:</u> Дар бораи алломаи Шарқ Ибни Сино ва моҳияти ҳаёт ва фаъолияти ӯ дар камолоти авлоди баркамол маълумот додан.

<u>Мавқсади тарбияви:</u> толибилмонро ба илмомӯзи ва ба ҳама тарафа ба олами ҳасти назар афканда хулоса баровардан омӯзонидан.

Манбаи асосии қадимое, ки дар бораи Ибни Сино малумот мадиҳад хотираҳои худи ӯ ва ёддошти шогирди вай Абубайд аст. Илова бар инг малумоти гуногун ва зиддиятноки шарқи ҳолнависон низ кам нест.

Абӯамӣ Ҳусайн ибни Абдуллоҳ ибни Сино дар атрофи шаҳри Бухоро дар оилаи хизматчии идораи давлати ба дунё омадааст. Падари Абӯали аслан аз Балх буда, дар замони ҳукмрони Нӯҳи II ибни Мансури Сомони (976-997) ба Бухоро омада дар қишлоқи Ҳурметан (Рометани ҳозира) ба хизмат таин шуда, аз қишлоқи Афшона (Лакдаққаи ҳозира) ба Ситорабону ном духтаре хонадор шудааст. Онҳо ба аввалин фарзанди арзманди худ Ҳусайн ном гузоштанд. Падари Абӯали шахси фозиле буд(ба тарбияи фарзанди худ этибори жиддий дод. Бад аз муддате аз Ҳурметан ба Бухоро омада, писари худро ки нав ба синни панжсолаги расида буд(ба мактаб дод. Абӯали зеҳни ҳофизаи фавқулоддае дошт. Вай дар мактаб ҳату савод бароварда. Қуронро аз ёд карда, сарфу наҳв ва қисман илми адабро омухт. Ин таҳсили ӯ то синни даҳсолаги давон кард. Падараш истедоди фавқулоддаи ӯро пай бурда ба вай муаллими хусуси аз илми арифметика (ҳисоб) ва геометрия (ҳандаса) мегирад ки номи ӯ аз рӯи нақлҳо Маҳмуди Массоҳ ва касбаш баққол будааст. Вай ин илмҳоро бисёр ба зуди аз худ мекунад ва талаби илмжуиаш торафт меафзояд. Падараш барои ӯ аз илми фалсафаӯаб^ллоҳи Нотилиро ба муаллими даъват менамояд. Абӯали ин илмро ҳам ба зуди аз худ карда, бо

роҳи худомӯзи донишашро зиёд мекунад ва муаллимаш дар баъзе масалаҳо ӯро қоне гардонида наметавонад. Дар ин давра асосан фалсафа ва тибро меомузад Ӯ дар 16-солаги аллакай табиби машҳур нгуда, бемортони сершуморе табобат карда буд вале ҳоло дар доираи дарбор алоқае надошт. Дар ин ҳамон воқеаи бемории амири сомони Нӯҳи II ибни Мансур рӯй дод, вале онро ба жуз Ибни Сино касе тобобат кардана метавонист.

Ин тасодуф такдири ӯро ба дарбори амирони сомони вобаста кард. Шарқи ҳолнависони Ибни Сино қайд карданд, ки ӯ ба ивази табобаташ аз амир ижозат гирифт, то ки аз китобхонаи бузурги шоҳи "Авонис-ал-улум" баҳра бардорад. Бо ин восита дари илм барои Инби Сино боз ҳам васетар кушода шуд. Вай аз руи гуфтаи худаш, дар он жо китобҳоеро дид ва мутолиа кард, ки дар китобхонаҳои машҳури жаҳони мадании онрӯза набуд. Вай бороҳи мутолаи шахси илмҳои машҳури он давр-ҳандаса, ҳаят илоҳиёт, ҳикмати табиии ва ғайраро омухт. Хулоса илмҳои замонашро то 18-солаги аз худ кард, дар айни замон, бо тибби амали машғул шуда, аз омухтан ҳеч гоҳ бознаистод. Барои тасдиқи ин фикр он ҳақиқати шарҳи ҳам ӯро метавон ба хотир овард ки дар бораи китоби метафизикаи Арасту дар ёддонгҳояш накл кардааст: Вай китоби оид ба илоҳиёти Арасту то чил бор хондааст, ба дарачае, ки порчаҳои зиёде аз ин китоб аз ёд пгуд, вале фармидани он душвор буд. Аммо китоби тасодуфан аз бозори китоб, аз дасти саққофе (бо илтимоси китобфуруш, ки соҳибаш муҳтожи пул будааст) харидан вай ки шаҳри Абунасри Фароби ба он китоб будааст, масалаҳоро ба ӯ равшан менамояд. Азин ҳақиқати шарқиҳолии ӯ, аз як тараф, мутаман бардавани ӯ то фаҳмидани умқи масала, иродаи маҳками вай дар ин роҳ, аз тарафи дигар, ҳисси инсонпарварии ӯ, ки китобро, пеш аз ҳама, барои муҳточи соҳибаш харида буд, намудор гаштааст.

Дар ин ҳатан вафоти падараш ташвиши зиндагиро бар сари ӯ гузошт, вай бо хизмати дарбори сомониён алоқа пайдо кард, вале он дер накашид, зеро дар соли 999, ки Ибни Сино 19-сола буд, давлати Сомониён ба ҳужуми Туркҳои қарахони аз шимолу шарқ Султон Маҳмуди Ғазнави аз жануб, ба исёнҳои феодалони марказгурези иртижони дохили дучор шуда, барҳам хӯрд. Ба Ибни Сино ҳамчун ходими давлатии Сомониён тарафдори хонадони онҳо, шахси ватанпавар ва олими тараққихоҳи илми дунёви лозим омад, ки аз дасти жаҳолатпарастон (ду-се нодон) жалои ватан кунад. Вай аввал ба Хоразм ба дарбори Али ибни Мамун, ки дастнишондаи Сомониён буд ва ба ахди илму фазл рағбати зиёде дошт, рафт.

Ӯ дар он чо хуш қабул пгуд, имконият пайдо кард, ки корҳои илмии худро давом диҳад ва бо олимони машҳури он замон: Абурайҳони Беруни,

Абунасри Ироқ, Суҳайли Масеҳи, Абулхайри Ҳаммор ва ғайра шиносо шавад. Баин тариқ 10-12 сол дар Хоразм зиндаги кардааст. Аммо ин осоиштаги тул накашид. Султон Маҳмуд ба воситаи мактуб аз ҳукмрони Хоразм талаб кард, ки олимонашро ба дарбори ӯ ба Ғазна фиристонад. Ибни Сино ба ин таклиф рози напгуда, бо роҳи саҳрои регзори Хоразму Хуросон роҳи Журжонра пеш гирифт ва азоби зиёди роҳ тоб оварда ба он жо расид. Муроди ӯ аз ин сафар, аввалан аз дасти Султон Маҳмуди жоҳили мутасссиб халос пгудан, сониян, аз истиқлолиятчӯй ва қисман илму олимпарварии ҳокими он чо Қобус ибни Вушмгир (976-1012) баҳраманд шуданд ва дар шароити нисбатан ором корҳои илмию эчодии худро давом додан буд, зеро ҳоким фозил Буда, ба аҳли илму адаб пуштибомӣ мекард. Аммо вай ҳанӯз ба Чӯрчон нарасида, Қобусро исёнгарон аз тахт маҳрум ва ҳабс карданд. Писари ӯ Фалакулмаомӣ Манучеҳр (1012-1029) ба Султон Маҳмуд тобеҳ буд. Бинобар ин, дар ин чо будан ба Ибни Сино, ки дар корвансарой номаълум зиндамӣ мекард, мақбул набуд, аз ин рӯ, Чӯрчонро тарк кард. Ба Деҳистони Мозандарон, дар лаби баҳри Хазар буд, рафт, аммо аз сабаби бемомӣ баргашт. Абӯубайди Чузчомӣ, ки шогирди содиқаш буд, мадади зиёде кардааст, то ки донишҳои бои ӯ рӯи қоғоз бароянд. Ибни Сино дар Чузчон истоданро хавфнок шуморида, бо Абӯубайд ба Рай рафт, зеро он тобеи ҳокимияти Султон Маҳмуд набуд, вале баъд аз райро ба худ тобеъ кардани ин султони муқтадил аз Рай ба Қазвин ва аз он чо ба Ҳамадон сафар кард.

Вай ҳокими он чо Шамсуддавла (997-1012)-ро аз бемории сахти меъда муолича карда, хусни таваччӯҳи ӯро ба худ кашид ва вазир таъин нгуд. Аммо кордории олими вазир ба дарбориён ва аскарони кироя маъқул наафтод, онҳо хонаи ӯро тороч, қатлашро аз Шамсуддавла дархост карданд. Вай аз дасти чоҳилон ниҳон шуда, дар хонаи яке аз дӯстонаш меҳист. Баъд аз он ки ҳоким боз бемор шуд ва ба Ибни Синоро ёфта, худро муолича кунонд, ӯро дуюмбора вазир таъин кард. Вай дар ҳамин тавр бо хоҳиши шогирдаш Абӯубайд ба навистани китоби бисёрчилдаи «Китоб-уш-шифо» нгуруь кард ва аз мансаби вазимӣ истеъфо дода, ба хонаи яке аз дӯстонаш кӯчида, бо корҳои эчодӣ машғул шуд ва он чо қисми зиёди ин асари худро навишт. Аз рӯи навишти шогирдаш вай мурочиат накарда, аз ёд навишт. Ин далел аз бузургии қувваи ҳофиза ва дониши бои вай гувоҳӣ медиҳад.

Ин тавре ки дар боло дидем, Ибни Сино душманони зиёде дошт. Онҳо тӯҳмат карда, ба ҳокими Ҳамадон Самоуддавла (1021-1023) навиштанд, ки ӯ гӯё бо ҳокими Исфаҳон Алоуддавла (1007-1041) алоқаи чосусии хатти дорад. Ин ду ҳоким бо ҳам душмамӣ доштанд. Самауддавла ба ин иқво бовар накарда бошад ҳам, Ибни Синоро дастгир ва дар қалъаи Фардчон бандӣ кард.

Душманон гумон карданд ки бо ҳамин ҳаёт ва фаолияти ӯ қатъ хоҳад шуд, вале дар ҳабсхона ҳиссаи фалеафии «Ал-Ҳидоят»ро навишт.

Баъд аз он ки Алауддавла Ҳамадонро забт кард, Ибни Сино аз зиндон озод шуда, ба Исфаҳон омад ва боз ба вазифаи вазири якум маъин гардид. Вай ҳар шаби чумъа мачлиси илмӣ меорост, аз ҳар чонибба назди ин донишманди бузург арбоби давлат, толибони илм мешитофтанд. Ӯ «Китоб-уш-шифо»-ро дар ҳамин чо ба анчом расонид. Вай асари машҳури худ «Донишнома»-ро низ дар Изфаҳон ба номи «Алоуддавла» навишт. Асари дигари ӯ оид ба забони арабӣ, ки то имрӯз боқӣ намондааст, дар ҳамин шаҳр навишта шудааст.

Дар Исфаҳон ҳам ҳаёти ӯ ором набуд. Писари Султон Маҳмуд Султон Масъуд (1030-1041) бо Алоуддавла борҳо чанг карда, ду бор Исфаҳонро забт кард ва ҳамаро ба ғорат бурд. Ибни Сино ҳар бор аз душман пинҳон мепгуд. Асари мапгҳураш «Китоб-ул-инсоф» (дар 20 чилд), ки фалсафаи пеш аз замонашро чамбьаст кардааст, талаф пгуд. Аз ин кашма-капгу тохту-тозҳо Ибни Сино хеле монда шуд ва аз шиддати кор саломатиашро аз даст дод. Бо вужуди бемори, 17-июни соли 1037 ҳамроҳи Алоуддавла ба Ҳамадон рафта 18-уми июн дар ҳамон чо дар айни камолот -57-соламӣ вафот кард. Ҳоло оромгоҳаш дар шаҳри Ҳамадон аст.

Маҳсули эчодии Ибни Сино аз асарҳои илмӣ ва адамӣ иборат аст. Ҳар чанд ки ҳаёти асосии ӯ аз 18-19-соламӣ то охири умр нооромм, дар гурезамӣ ва обу оташи чангҳои ҳокимону т чаҳолатпарастон гузашт, вале асарҳои бузургеро, ки бештарини инҳо 5,10, 20 чилдаанд, эчод карда тавонист. Микдори ҳамаи онҳо ба 200 адад мерасад ва маҳз ҳамин асарҳо номи ӯро дар чаҳон матттҳур кардаанд. Номи Ибни Синоро «Ал-қонун фит-тиб» аз аз ҳама зиёдтар машҳур кард ва абадӣ гардонид. Ин асар ба забони лотимӣ тарҷума шуда то давраи инкишофи ренесанси Аврупои ғармӣ дастури тибмӣ буд. Вай табиб, файласуф, олими илмҳои дунёмӣ, шоир ва филолог мебошад. Ақидаи ичтимоий ва фалсафии **Ибни Сино.** Мутафаккири бузург Ибни Сино дар қддаи ичтимоий адолатхоҳ ва халқпарвар буда, тарафдори шоҳи одил ва бомаърифат аст. Ӯ хашм ва зулмро мазаммат карда гуфтааст:

Ба ҳар диёр, ки хашми ту корзод кунад,

Замона бар сари хунобаи чигар гардад.

Магар, ки баҳр ба хоки дари ту назд бгошт,

Ки рӯзғор аз ӯ дасти пургуҳар гардад.

Дар ақидаи Ибни Сино оид ба синфи ҳоким ва мансабдорон лаҳзаичолиби диққат ҳаст. Ҳокимони чоҳилу мансабпараст бо ҳар роҳ худро ба пояҳои балнди мансаб мерасонад. Вай ин одамони шахшудаи кундзеҳнро ба чизҳои чамодӣ ташбеҳ ва мансабпарастии онҳоро ин тавр тамаскур мекунад:

Соҳибони мансаби омӣ чамодон
гаштаанд
Эй ачаб, чизи чамодӣ мекунад нашъу
нумўъ?!

Вай дар масъалаи чаҳонбинии фалсамӣ пайрави Арасту ва Абунасри Форомӣ буда, дар мавқеи машоъ (аз байн - миёна рафтан) ва маштоин аст. Аз рўи ин ақида худо бурурн аз олами физимӣ вуҷуд дорад, барои пайдоиши дунёи моддӣ як бор такон додаст, вале ба чузъиёти он коре надорад. Илми ў бо зоти худ аст(ба кори олам дахл надорад. Азбаски худоро эътироф карда, ўро аввалин ҳаракатдиҳанда ва офарандаи олами моддӣ донистааст, идеалист аст, вале вай дар забон идеалист бошад ҳам, дар амал ба материализм майл дорад. Ин маъниро асарҳои ў дар бобати илми тиб ва илмҳои дигари тибий исбот мекунанд. Ҳамин чиҳати материалистии ақидаи фалсафии Ибни Сино буд, ки душманони ғоявиашро ба муқобили вай бархезонд ва бо вуҷуди дар масъалаи асосии фалсафа маснўъ будан ё набудани олами моддӣ ва ҳастии худ идеалист аст (зеро вуҷуди худоро инкор намекунад), ўро кофир эълон кардаанд, ин олами бузургро бо худо муқоиса карда, ўро дар назди худо рурўғгўи ва худоро «ростгўй» маънидод намудаанд «Садақа-аллоҳ-ул-азим» ва каззиба Ибни Сино (худои бузург рост, вале Ибни Сино дурўг гуфт). Ҳарчанд ки Ибни Сино дар назди душманони ғоявиаш руҳониён ва уламои динии чаҳолатпараст устувор будани имони дини мусулмонии худро даъво кард ва мусулмониро аз чоҳимӣ неғ балки аз донной ва донишмандӣ иборат донист:

Куфри чу мане газофу осон набувад,

Маҳкамтар аз имони ман имон набувад.

Дар даҳр чу манн якеву он ҳам кофир

Пас, дар ҳама даҳр як мусулмон набувад.

Вале моҳияти фалсафии ӯ бар зидди дини ислом - бар зидди фалсафаи «калом» нигаронида пгуда, қудрати дар ҳамаи корҳои олам (ччузъиёт) дахл доштани худои исломӣ-оллоҳро, ки гӯё ҳозиру нозир ва холиқи олами моддист, инкор мекунад. Уламои дини ислом бо вуҷуди худоро эътироф кардани Ибни Сино сарфаҳм рафтаанд ва ба муқобил вай муборизаи шадид бурдаанд.

Таълимоти Ибни Сино чи маъмӣ дорад? Гуфтаи Ибни Сино чунин маъмӣ дорад, ки худо бо як бор такон додан чаҳони моддиро офарида бошад ҳам, бо кори дохилии он, яъне ба тараққиёту қонунҳои дохили он, афзоиш ва барҳам хӯрдани шаклҳои мода (ҳаюло) коре надорад, яъне дунё мустақилона бе мудохалаи худо вуҷуд ва инкишоф надорад. Пас Ибни Сино дасти худоро аз мудохала намудан ба кори дунёи моддӣ кӯтоҳ карда, онро ба олами худ, ки берун аз табиат номидааст, маҳдуд намудааст. Пас, илми илоҳи, ки он илми динист ва Ибни Сино онро «илми барин» (дар Арасту - метафизика) номидааст, бояд бо омӯзиши олами худ ба худи худо, ки бо кори олами чисмомӣ ва илми табиии он, ки Ибни Сино онро илми зерин (дар Арасту - физика) мешуморад, машғул шавад. Пас, илми дунёмӣ - илми табий бояд мустақилона бе мудохилаи илми димӣ ва илоҳӣ инкишоф ёбад, ки он ба тарақиёти илмҳои дунёмӣ ва монанди ин роҳ мекушояд.

Мавқеъ ва муносибати инсон дар маншати чамъиятиии он предмети ранду ҳикмати Ибни Сино қарор ёфтааст, ки он ба озодии шахс алоқаманд аст. Вай хислатҳои ҳасадбамӣ, насмӣ, дуруғгӯй, худро очиз, мӯҳточу дардман, нишон додан, ҳасосату худхӯрамӣ, бо мардум доду гирифт накарданро маҳкум намуда, инсони мазлум ва мӯҳточро ба сир надодан ба одамони бераҳму шавқат даъват кардааст, зеро мӯҳточ ба касе будан боиси банди иқтисоди ва маънавии дигаре шудан аст, ки шараф номус, истиқлолият ва озодии шахсии ӯро паймол менамояд:

Ҳаром аст даҳ чизбар родмард, К-аз он шаш бувад озода фард: Ҳасад бардану сифтагию дурӯғ, Намудан ниёзу заифию дард Чу неъмат бувад даст бар дӯстон Бибояд кушудан ба доду хвард Чу шиддат бувад роз пайдо макун, Биҳил, то шавад рӯят аз дард зард.

Ибни Сино ба дӯстон ёмӣ додан ва бо онҳо доду хӯрд карданр таклиф карда дар айни замон фарқ кардани дӯсту душманро таъкид намудааст. Дар ин таълимоти дидактики ӯ муносибат бо душмани дурӯя чои асосӣ дорад ва

ин гуна дӯстонро ба шакари бо захр омехта ва магаси бар мор нишаста, ки дигаронро заҳролуд мегардонад, ташбеҳ кардааст:

Бо душмани ман чу дӯст бисёр нишаст, Бо дӯст набоядам дигар бор нишаст. Парҳез аз он шакар, ки бо захр омехт, Бигрез аз он магас, ки бо мор нишаст.

Азбаски душманони ғоявии ӯ ба вай ба сифати дӯстон ва шогирдон наздик пгуда, аз вай гап гирифтамӣ мешуданд, масъалаи сир нигоҳ доштан дар пандҳои ин ҳаким мавқеи муайяне пайдо кардааст, ки имрӯз, балки дар ҳар замон ҳам барои шахс ва ҳамдавлат аҳамияти кулмӣ дорад:

Ба пурсиши ҳама кас сирри хеш пинҳон кун, Кассе, ки бар ҳазар аст, ӯ бувад мулоҳизакф, Асири туст ҳама сиррат ар ниҳон домӣ, Асири сир бишамӣ, гар ҳаме кумӣ изҳор.

Ибни Сино ҳамчун шоир. Шеърҳои Ибни Сино ба забони тоҷимӣ ва арабӣ эчод пгудааст. Ӯ мисли шоирони касмӣ танҳо бо шеър машғул гнашудааст, вай пеш ах ҳама, олим, файласуф ва табиби ҳозиқ мебошад. Аммо ӯ лаёқат ва истеъдоди фавқулоддае дорад, ки афкори илмӣ, фалсамӣ, дидактимӣ ва тасаввуроти амиқи аз ҳаётгирифтаи худро дар шакли шеър ё ки асарҳои манзул баён намояд. Дар пгуърҳои ӯ ғайр аз мазмун, қофия ва радиф, образҳои бадей низ мавчуд аст. Масалан рубоии зерини дар мавзӯи ишқ эчодкардаи ӯ дорои образи маъпгуқа ва ошиқ буда, предметҳои зоҳирии шахс «зулф» дар ифодаи «афъй», «лаб» дар калимаи мачозии «лаъл» ва дигар ҷойҳои тахту пасту баландии андоми одамӣ дар ифодаи истиорамӣ ё ки киноявии «кӯҳу камар» тасвир ёфтааст.

Зулфи ту чи афъй паи шарр мегардад, Домӣ, паси пушаиаи зи мӣ бармегардад? Чун дид, ки таъли ту зумуррад дорад, Афъй шуду дар кӯҳу камар мегардад.

Ҳамин тавр ҳиссиёти ошиқонаи инсомӣ, ки гоҳе аз азоби ҳичрон ва сахтгириҳои ёр нороҳа ва гоҳе аз лаззати висол дар ҳаловат аст, ҳамчун ҳиссиёти олами ботинии инсон хеле кам бошад ҳам, дар ашъори ошиқонаи ӯ акс ёфтааст:

Хаста гардидам зи мижгоне, ки мебошад сиҳат,

Ҳам касал созанд онҳо, ҳам парастомӣ, яқин.
Лутф бар ман кун висолатвору хушбахтам намой!
Медиҳад табдил чавҳарро араз баъзан чунин.

Зебогии маъгпуқа дар мисоли равшании рӯй ва сиёҳии гесӯ (зулф) тасвир ёфта, дар асоси аз сиёҳӣ зӯр будани рӯшной афзалияти рӯи сафеди беҳамтои ёр тасвир ёфтааст:

Хост ах гесӯи худ шабро кунад зоҳир, вале Рахшиши рӯяш надод имкон, ки шабро
оварад.

Қадру қиммати Ибни Синоро дар замонаш паст карда бошанд, ҳам асрҳои аср инсонияти тараққипарвар мартабаи ӯро ба пояи баланди иззат гузошта, дар замони ҳозираи тараққиёти илмию технимӣ мавқеи вайро беш аз пеш устувортар сохт. 19-уми феврати соли 1952 раиси собиқи Совети Умумичаҳонии Сулҳ Жолио Кюри дар мурочиатномаи хур арз кард, ки «чашни мубораки он шахсонеро якчоя барпо намояд ки онҳо ба шарофати аҳамияти асарҳояшон маҳбуби тамоми инсоният мебошанд». Бо ин муносибат дар чумлаи номҳои бузург номи фарзанди арчманди халқи тоҷик Ибни Сино ҳам қайд шудааст. Инсонияти тараққипарвар 1000-солагии зодрӯзи ӯро дар соли 1980 бо тайёрии чиддӣ чашн гириф.

НАҚЛУ РИВОЯТҲОИ ХАЛҚӢ ДАР БОРАИ АБӮАМӢ ИБНИ СИНО

Дар аксар ривоят ва ҳикоятҳои халқие, ки то ба мо омада расидаанд, лаҳзаҳои чудогонаи ҳаёт ва фаъолияти Ибни Сино баён мешавад, ки онҳо аз хушзеҳмӣ, соҳиби ҳофизаи баланд, табиби ҳозиқ, марди ҳозирчавоб ва тезбин будани ӯ, инчунин аз фазилатҳои дигари вай ба мо маълумот медиҳанд. Ҳоло чанде аз ин ривояту ҳикоятҳо оварда мешаванд.

Танга дар зери курмӣ

Нақл мекунанд, ки рӯзе Амири Сомомӣ Абӯалиро имтиҳон кардамӣ шуд. ӯ ба пешхизматони худ амр намуд, ки дар зери чор пои курсии Абӯамӣ чор танга гузоранд. Онҳо амри ӯро ба чо оварданд, вале Абӯамӣ аз ин кор қатъиян хабаре надошт.

Вақте ки Абӯамӣ омада, ба рӯи курсии худ нишаст, рӯй ба чониби осмон кард ва боз ба чониби замин нигоҳ карда аз тааччуб ва ҳайрат сари худро чунбонидан гирифт.

Амири Сомомӣ гуфт:

— Ҳакими замонро мӣ ба тааччуб андохтааст, ки ин қадар дар ҳайратанд?

Абӯамӣ гуфт:

— Ман имрӯз чунин дармеёбам, ки тахти ман ба миқдори пушти корде баланд гашта ё худ осмон ҳамин миқдор ба замин наздик шудааст.

Амири Сомомӣ ва аркони давлаташ бар камоли ҳис ва эҳсосоти ӯ таҳсин ва офарин намуданд.

Бемор, мор ва косаи шир

Нақл мекунанд, ки беморонро аз ҳар кучо оварда, дар сари роҳи Абӯамӣ мешинониданд. Вақте ки Абӯамӣ ҳар субҳ аз хонаи худ берун мебаромад, аввал ба як тараф нигоҳ карда, беморони дар ҳамон чониб нишастаро ҳолпурмӣ мекард ва мегуфт: «Ин фалон мариз аст, илоҳи вай ин аст». Дар вақти бозгаштан ба чониби дигар нигоҳ мекард ва бо дастури боло илочи дарди беморонро муқаррар мегардонид.

Рӯзе бемореро бо диққат нигоҳ карда истода, дар бораи илочи дарди вай чизе нагуфт ва ба тарафи дигари беморон гузашта рафт.

Аз ин муомилаи Абӯамӣ дар он бемор ҳолати ачибе рӯй дод. Вай аз зиндагомӣ тамоман дил канд ва аз сиҳат ёфтан даст шуста, хоҳиш намуд, ки ӯро ба зудӣ бардошта ба хонааш баранд. Дар хона ба наздикони худ гуфт:

— Эй азизон, дар фикри тобуту кафани ман бошед, кори ман нашуд. Абӯамӣ донистааст, ки дарди ман бедавост, бинобар ба ман аҳамияте надода гузашта рафт...

Бемор марги худро интизор шуда, нишаста буд, ки аз сӯрохии кунчи хона море берун шуда, ба давродаври хона сайр карда истод. Ҳамон вақт дар миёни хона косаи шир меистод. Мор бо оҳистамӣ худашро ба косаи шир наздик карда, шири косаро тамоман дам кашид, пас чанде ба замин ғалтида печутоб хӯрд ва дубора даҳонашро ба лаби коса ниҳода, шири хӯрда-гиашро тамоман қай кард.

Вақте ки мор ба сӯрохии хона даромада аз назар пинҳон шуд, бемор ба чунин андешае афтод: «Чун ман дигар умедвомӣ надорам, ҳолам соат ба соат бад мешавад, беҳтар он аст, ки ин ширро хӯрда, қонамро аз азоб халос кунам».

ӯ ба пеш ҳаракат кард ва косаи ширро гирифта тамоман дам кашид. Вале бар акси интизории бемор, дарди ӯ сабук гашта, соат ба соат сиҳат гаштан гирифт. Баъд аз чанд рӯз, ҳангоме ки худашро тамоман дуруст ҳис кард, фармуд ки ӯро дубора бурда ба сари роҳи Абӯамӣ гузоранд, то ки ба он муомилаи Абӯамӣ эътироз баён кунад.

Хоҳиши ӯро ба чо меоранд. Вақте Абӯамӣ аз хона баромад ӯро дучор омада, ба тааччуб афтода фавран мепурсад:

— Эй мард, ту мори афъиро аз кучо ва ба мӣ кайфият пайдо кардӣ? Илоҳи касалии ту вобаста ба хӯрдани қайи мори афъи буд. Азбаским ҳосил кардани он бисёр душвор ва ғайриимкон буд, ман он рӯз ба касалии ту дахл накарда будам.

Марди бемор воқеаро ҳамон навъе, ки рӯй дода буд, нақл карда медиҳад.

Кӯдак ва ангуштарини модар

Овардаанд, ки Абӯамӣ ҳангоме, ки аз модар таваллуд шуд, доя ӯро дар тағорае шустушӯ намуд. Ҳамин вақт ангуштарини модараш, ки нигини вай фирӯзаи пурқимат буд, гум шуд.

Наздикони хонавода аз канизаке бадгумон шуда, ӯро бисёр заданд «ва бегуноҳро монанди ҳалқаи ангуштарин дар кӯраи уқубат андохтанд ва баданашро аз зарби чӯб чун нигини фирӯзаи ангуштарин кабуд сохтанд».

Ҳамин вақт ҳолати ачибе рӯй дод: ҳар гоҳе ки ба чафо ва изои канизак машғул мешуданд, Абӯамӣ фарёд кашида, ба гиря медаромад ва беором мегардид. Ҳангоме, ки аз чафои канизак даст нигоҳ медоштанд, Абӯамӣ аз гиря истода, хомӯш мешуд.

Наздикони Абӯамӣ ин ҳолро дида, ба тааччуб афтоданд, мачбуран аз озори канизак даст кашида, ангуштаринро гумшуда ҳисоб карданд.

Он замоне, ки лаъли дурафшони Абӯамӣ ба такаллум даромад, яъне ба гап задан сар кард, аввалин сухане, ки ба забони ӯ чомӣ гашт, ин буд:

— Шумо, — гуфт у ба наздикони худ нигоҳ карда, — дар ҳаққи он канизак ачаб зулм ва ситаме намудед. Вақте ки маро модарам шустушӯ мекард, дидам, ки ангуштарини вай дар тағора афтод, ман сухан карда наметавонистам, ки шуморо хабардор гардонам.

Пас фармуд, ки ҷойи оби тағора рехташудаnecessarily кофта, чустучӯ намоянд. Дар ҳақиқат, ангуштарини гумшуда аз он чо ёфт шуд.

Абӯамӣ ва кудунгарони Самарқанд

Нақл мекарданд, ки рӯзе Абӯамӣ ба амири Сомомӣ гуфт, ки «вақти мутолиаи илмии ман саҳар аст, лекин айнан ҳамин вақт чамоаи рангрезони Бухоро тавассути кудунг ба ман халал мерасонанд ва ташвиш медиҳанд».

Амири Сомомӣ амр кард, ки рангрезҳо минбаъд дар вақти саҳар ин корро накунанд. Баъд аз чанде Абуамӣ гуфт, ки «Кудунгарони Самарқанд ба ман халал расонида, хотири маро мушавваш мекунанд». Амири Сомомӣ дар тааччуб афтод ва ба худ гуфт: «Ин мӣ навъ будааст, ки кас дар Бухоро истода, овози кудунгарони Самарқандро шунавад». Аммо дар ин бора ба Абӯамӣ чизеро изҳор накард.

Абӯамӣ донист, ки Амири Сомомӣ ин сухани ӯро дурӯғ пиндошт, вале ӯ низ чизе нагуфт.

Ҳамин ки якчанд вақт гузашт, Абӯамӣ ба пеши Амири Сомомӣ омада:

— Имшаб, — гуфт ӯ, — овози кудунг маро беором накард.

Амири Сомомӣ фармуд, ки дарҳол ҳамон таърихро нависанд. Пас ба Самарқанд кас фиристода амр на-муд, ки ҳақиқати ҳолро санчида, ба ӯ хабар диҳанд. Каси фиристодашуда боз омад ва хабар расонид, ки «дар ҳамон шаби ишораткардаи Абӯамӣ калонтарин кудунгарони Самарқанд вафот намуда будааст. Бино-бар ин онҳо ҳамон шаб кудунг назада будаанд».

Ҳангоме Амири Сомомӣ ин ҳолатро мушоҳида на-муд, эътиқоди ӯ нисбати Абӯамӣ хеле афзуд.

Саволҳо:

Боз кадом ривоятҳоро дар бораи Ибни Сино медонед?

Боз дар бораи кадом шахсони таъримӣ ривоятҳо хондаед?

Супориш:

Ривоят ва ҳикоятҳои доир ба Ибни Сино хондаатонро нақл карда диҳед.

2. Нақлу ривоятҳои дигарро дар бораи Ибни Сино ва дигар шахсони таъримӣ аз калонсолон навишта гиред ва ба шарикдарсонатон гуфта диҳед.

Самари қироати «Шоҳнома»

Як марди сарватманд ҳама чизро дошту фарзанд надошт. Аз байн чанд сол гузашту худо як писари нозанин дод. Ягона фарзандро пуф-пуфу суф-суф карда калон карданд. Кӯдаки нозпарвар аз шамоли қаноти пашша ҳам шамол мехӯрд, аз шақ-шақи кафгиру дег метарсид. Мактабрав шуд. ӯро ба мактаб бурданд. Бо талабаҳо чӯр нашуд. Бачаҳо вайро «ту писар не, ту духтар» гуфта мазоҳ мекарданд. Модараш ҳафтаи дигар ӯро ба мактаби духтарона бурд. Моҳу солҳо гузаштанд. Писарак калон шуд. Калон шуду лекин мизочаш духтарона, аз кори вазнин мегурехт, аз ҳар як чизу ҳодиса метарсид. Пайкараш ҳам латифу лоғар. Гап заданҳояш ҳам духтарона, шишту хезҳояш ҳам.

Падарашро ғам гирифт. Пеши ҳакимон, донишмандон, мардони рӯзгордида рафт. Пурсид:

— Маслиҳат диҳед, мӣ кор кунам, ки писарам чавони далер, паҳлавон, бардам, часур, нотарс шавад.

Яке маслиҳат дод, ки:

— Шогирди паҳлавон шавад.

Падараш пеши паҳлавони номдор бурд. Писарак ба варзишу гӯштин, тарбияи бадан машғул шуд, каме обу тоб ёфт.

Дигаре маслиҳат дод, ки:

Ҳамроҳатон ба шикор баред, тирандомӣ омӯзед.

Писарак шикорчии моҳир ва тирандози хуб шуд.

Сеюмӣ маслиҳат дод, ки:

—Шиновамӣ биомӯзонед.

Писарак дар чанд моҳи машқ шиновари моҳир шуд.

Бо вуҷуди ин ҳама заҳматҳо он тарсу шарми духтарона аз писарак дур нашуд. Хислатҳои хосаи мардона — шучоат, часорат ва мардонамӣ намерасиданд.

Падари писарак пеши мударриси мадраса рафта, муроди дилашро гуфт.

Мударрис гуфт:

— Писаратонро ду-се моҳ ба тарбияи ман гузоред.

Падар ромӣ шуд ва писарашро ба мадраса бурд. Мударрис зуд ҳис намуд, ки зеҳни писарак тез аст. Ба вай фармуд, ки китоби «Шоҳнома» пайдо кунад. Писарак ҳам «Шоҳнома»-ро ҳозир кард ва устод аз «Шоҳнома» дарс гуфт. Дусе моҳ гузашту писарак «Шоҳнома»-ро хонда тамом кард.

Дар ин мӯҳлати шоҳномахомӣ писарак тамоман тағйир ёфт. Як навраси далер, паҳлавон, часур, нотарс шуд. Гуфтор, рафтор, кирдор ҳама чавонмардона. Падараш бо ҳадяи зиёд пеши мударрис рафта сипосгузомӣ карду гуфт:

— Агар махмӣ набошад, гӯед ки шуморо мӣ тавр муяссар шуд, ки писараки тарсончаку заифмизоч ва бечораи маро ба ин чавонмарди паҳлавону нотарс, часуру далер табдил додед?

Мударрис гуфт, ки:

— Аз Ҳаким Фирдавсӣ миннатдор шавед. Писаратонро «Шоҳнома» мард кард. Мардум беҳуда нагуфтаанд:

Ҳар он кас, ки шоҳномахомӣ кунад,

Агар зан бувад, паҳлавомӣ кунад.

Саволҳо барои мустаҳкамкуни:

1. Дар бораи ҳаёти Ибни Сино маълумот диҳед.
2. Ибни Сино ба илми фалсафа чи алока дорад?
3. Дар бораи шоирии Ибни Сино маълумот диҳед.
4. Оид ба Ибни Сино ривоятҳо бигуед.

Адабиётҳо:

3. Х. Мирзозода. "Таърихи адабиёти тоҷик". Чилди-1. Душанбе. 1989.
4. Тазкираи адабиёти бачагонаи тоҷик. Душанбе. 1982.

Кори мустақилона:

Супоришот:

1.Оид ба ҳаёт ва фаъолияти И. Сино ривоятҳояшро аз худ намудан.

2.Ақидаҳои ичтимои ва фалсафии И. Синоро дар акси порчаҳои манзумаш шарҳ додан.

3.Мавқеи И. Сино дар адабиёти бачагона нишон додан.

Мавзўъ: А.Фирдавсӣ ва адабиёти бачагон

НАҚША:

1. **Таржумаи ҳоли Фирдавсӣ ва овони ҷавонӣ.**
2. **Фаъолияти адабии Фирдавсӣ.**
3. **Маъхазҳои «ШОҲНОМА».**
4. **Солҳои охири ҳаёт.**
5. **Фикрҳои ватандўсмӣ ва панду ахлоқӣ,тарбиямӣ дар «Шоҳнома».**
6. **Мавқеи Фирдавсӣ дар адабиёти бачагона.**

Калмаҳои ёрирасон:Таърихи халқ, фолклор, шоҳасари чаҳони, қаҳрамони, ватандўсти, достонҳо.

<u>Мақсади таълими:</u> Доир ба ҳаёт ва фаъолияти А. Фирдавси ва ақидаҳои ватандўсти, панду ахлоўии ў маълумот деҳид.

<u>Мақсади тарбияви:</u> Толибилмонро бо мутолиаи достонҳои “Шоҳнома” водор намуда, бо воситаи он дар он тарбия намудани хислатҳои ҳамидаи инсони.

Мавқеи Фирдавсӣ дар адабиёти бачагона хеле бузург аст. Фирдавеӣ тамоми ҳаёти худро баром навиштани асарҳои ибратомез бахшидааст. Фирдавсӣ биеёр таҷрибаҳои ҳаётро дида дар асарҳояш онҳоро ба таври хулоса як-як тахил кардааст.

Дар ҳаёти худ Фирдавсӣ биёр талхиву шириниҳои ҳаётро чашидааст. Аз ҷумла дар достони «Шоҳнома»-и худ ин фикрҳоро хулоса кардааст. Ў дар ин достон -барои бачагони синфҳои ибтидоӣ биеёр асарҳои пандомез баён кардаает.

Дар ин доетонҳояш Фирдавсӣ барои бачаган чӣ тавр тарзи ватандуетӣ, меҳру муҳаббат, садоқат ба ватан ва инсонҳои дар атрофи худ буда8 нишон дода шудаает. Фирдавсӣ барои тарбияи насли наврас асарҳо ва 'достонҳои худро бахшидаает.

Фирдавсӣ аз таҷрибаҳояш ҳамииро таъкид менамояд, ки бояд ҳар як инсон дар ҳаёти худ некро аз бад фарқ кардан ва ҳаёт танҳо барои боигарӣ ва зебу зинат не, балки аз худ барои насли наврас номи нек мондан мебошад.

Биноҳои обод гардад хароб,
Зи борону аз тобиши офтоб.
Пай афкандам аз назм кохе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд.

Намирам аз'ин пае, ки ман зиндаам,
Ки тухми суханро парокандаа

«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ чӣ аз ҷиҳати ҳаҷм ва чӣ аз ҷиҳати мазмум яке аз бузурпгарин достони адабиёти ҷаҳон мебошад,

Достони «Кова ва Заҳҳок» як порча аз «Шоҳнома» ает„ Дар ин достон ҳаёти гузаштаи дури халқҳо ва таърихи онҳо нақл шуда3 корномаҳои дар роҳи бахту саодати халқ нишондодаи қаҳрамонон бо маҳорати баланди еуханварӣ тасвир гардидаанд.

Ғояҳои аеоеии достон муҳаббати самиуӣ ба халқ, ватандустӣ, мубориваи беамон бар зидди душман ва золимон, мардонагию далерӣ ва ғайра мебошанд.

Қофиябандии достони «Кова ва Зоххок» ба тарзи алоҳида ҳамқофиа омадаанд, ки схемаи онҳоро ин тавр ишорат мекунанд: аа, бб, гг .... Тамоми «Шоҳнома»=и Фирдавсӣ бо ҳамин тариқ навишта шудааст.

Эпосибузурги қаҳрамомӣ «шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, ки аз 120 ҳазор мисраъ иборат аст, шоҳбайтҳои зиёдеро дар бар мегирад, ки агар кас гирд оварад як китоби панду **ҳикмат** мешавад. Дар Душанбе бо эҳтимоми М.Фозилов «Панду ҳикмат» ном китоОб нашр шуд ва чанд сол пеш мухтасари он ба забони русӣ дар Москва бо номи «Ключ истыны» ба табъ расид. Дар китоби «Панду ҳикмат» ҳазорҳо порчаҳои шеърҳои классикони адабиёти форсу тоҷик гирд омадааст ва ба он байтҳои зерини муаллифи «Шоҳнома» эпиграф интихоб шудааст. Дар ин байтҳо сухан дар бораи он меравад, ки инсон дар зиндагӣ ба чӣ дараҷае нарасад, ба раҳнамой эҳтиёҷ дорад. - Фақат каси нодон худро донои доноён метарошад ва панди доноёро шунидан намехоҳад:

Ҳар гоҳ, ки гуӣ расидам ба ҷой,
Набояд зи гетӣ маро раҳнамой,
Чунон дон, ки нсдонтарик кас туӣ.
Агар панди донандагон нашнавӣ.

Дар саҳифаҳои аввали китоб, ки дар хусуси меҳнат аст, як қатор байтҳои «Шоҳнома» оварда шудааст. Мана, намунаҳои онҳо:

Ба ранҷ андар орӣ танатро, равост,
Ки худ ранҷ бурдан ба дониш сазост.
Ба ранҷ андар аст, эй хирадманд, ганҷ,
Наёбад касе ганҷ нобурда ранҷ.

Таносоию коҳилӣ дур кун,

Бикӯшу зи ранҷи танат сур кун.

Ки андар ҷаҳон суди беранҷ нест,

Касеро, ки коҳил бувад, ганҷ нест.
Ба ранҷ андар аст, эй хирадманд, ганҷ,

Наёбад касе ганҷ нобурда ранҷ.

Таносоию коҳилӣ дур кун,

Бикӯшу зи ранҷи танат сур кун.

Ки андар ҷаҳон еуди беранҷ нест,

Касеро, ки коҳил бувад, ганҷ нест.

Фирдавсӣ ба масъалаҳои гуногуни меҳнат дахл мекунад: зарурати ба охир расонидани ҳар коре, ки кас ба он даст задааст ва ба *ш* **андоза муҳим будани ҳамаи намудҳои меҳнатро таъкид менамояд:**

Ту коре, ки дори, набурди ба сар
Чаро даст ёзӣ ба шри дигар?
В-агар ҳар ки дорад зи ҳар кор нанг,
Бувад зиндагонию рӯзаш танг.

Фирдавсӣ мақоми меҳнатро хело боло мебардорад еа бо таъкид қайд мекунад, ки ҳеҷ чиз, ҳеҷ сареати дунё роҳати уеҳкатро надорад:

Агарчанд бифзовд аз ранҷ ганҷ,

Ҳама ганҷи гетӣ наярзад ба ранҷ.

Қариб ҳар ҳамаи бобҳои китоби «Панду ҳикмат» пандҳои пурарзиши дар қолаби суфтаву рехта ва бо суханони нафису таъсирдор гуфтаи Фирдавсӣ ба назар мерасад. Фирдаесӣ дар бораи ҳунар сухан ронда ва онро аз «гавҳари номдор» бартар дониста, таъкид кардааст, км **барои истифодаи гаеҳар ҳам ҳунар лозим аст, аз ҳунар ҳам гавҳар ба даст меоаду ҳам** акд **меафзояд ва ҳам тан меосояд.**

Шоири бузург ҳатто масъалаи мувофиқи истеъдод интихоб намудани ҳунарро ба миён гузоштааст гуфтааст, ки: «Ҷавонони донандаи богуҳар, Нагиранд беомезиш ҳунар».

Байти зерини Фирадвсӣ шӯҳрати калон дорад ва *дар* **байни мардум зарбулмасалвор паҳн шуда рафтааст.** *Ранҷ* **кашидан барои дониш кори шоиста аст:**

Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,

Ба дониш дили пир барно бувад.

Барои ба даст овардани дониш ранҷ кашидан лозим -дар «Шоҳнома» ин фикр борҳо таъкид шудааст.

Ба ранҷ андар орӣ танатро, равослг,

Ки худ ранҷ бурдан ба дониш сазост.

Донишмандон на фақат худ, балки кишварашонро роҳату сурур мебахшанд.

Нигаҳ куи ба ҷое, ки дониш бувад,

Зи донанда кишвар ба ромиш бувад.

Бинобар ин ду касро ба як паҳлӯи тарозу гузоштан мумкин нест каси донишманд ва бедонишро.

Дар «Шоҳнома» дар бораи ақлу инсоф, халқу ватан, дӯстию накукорӣ, ҷангу сулҳ, кӯшишу ҳиммат, ростию росткорӣ, ишқу вафо, ору номус ва бисёр масъалаҳои дигар афоризмҳои пурмазмун ва дар таҷрибаи рӯзгор бисёр муфид ҷой дорад.

Афоризмҳои Фирдавеӣ ҷавҳарм мазуунм доетонхвм **сершумори «Шоҳнома»-анд еа ҳаминро ифода мекунанд,** *ш***рафтори қаҳрамонони асар аз меъёри ахлоқи чамъияти хуруҷ намекунад ва бо одамгарӣ мутобиқати пурра дорад. З.Г.Османова бесабаб қайд накардааст: «Қаҳрамонони эпос дар давоми тамоми асар пайваста тарбия мегиранд, тинати белаҷоми онҳо дар зери таъсири доимии ахлоқи маълум** ва **қонунҳои инсонӣ ба накукорӣ ва бунёдгузорӣ равона мешавад»**

Дар яке аз **достонҳои басо ҷолиби «Шоҳнома», ки дар он ҷаҳонбинӣ ва назари фалсафию ахлоқӣ ва эстетикии Фирдавоӣ гӯё дар шакли ҷамъбаст ифода шудааст, аз гузаштаи рӯзгор панд гирифта** ва **ба худтаҳлилкунӣ машғул шудани яке аз шоҳони ҷангҷуй Афросиёб, ки ҳар бор боиси харомӣ** ва **хунрезии зиёд мешуд, тасвир шудааст,** Вай **бузургонро** ҷамъ **намуда мегӯяд, уи дар натиҷаи ҷангҳои дуру дароз чи қадар номдорон ҳалок гардидаанд, шаҳру деҳот вайрон шуданд, бӯстонҳо** ба **хористонҳо мубаддал гардиданд. Ҷанг ба дилам зад. Акнун ба ҷои ҷанг ба халқ оромию осудаҳолӣ бахшидан зарур аст:**

Бад-эшон чуни гуфт,
К-аз рӯзгор,
Набинад ҳаме бар ҷз аз корзор,
Басе номдорон, ки бар дасти ман,
Табаҳ шуд ба ҷанг андар он анҷуман.
Басе шорсон гашт беморсон,
Басе бӯстон шуд низ хорсон
Басе роғ к-он размгоҳи ман аст,
Ба ҳар сӯ нишони сипоҳи ман аст...
Маро сер шуд дил зи ҷангу бадӣ,
Ҳаме ҷуст хоҳам раҳи эзидӣ..

Мавзӯъ: Носир Хисрави Кободиёни

Накша

1. Муқаддима.
2. Мероси адабии шоир.
3. Таҳлили асарҳои пурмазмуни «Рӯшноинома Саодатнома»-и Носири Хусрав.
4. Моҳияти асарҳои хоси шоир батаълиму тарбияи наврас.
5. Хулоса.

Калимаҳои ёрирасон: Чаҳонгард тачрибаи зиндагони, маснави, рисолаҳои фалсафи

Адабиётҳо:

1.А.Мирзоев. Таърихи адабиёти тоҷик. Д.1982

2.Амонов. Таърихи адабиёти тоҷик Д-1982 ч.2 адабиёти бачагона.

3.Н.Хусрав. Сафарнома. Д.1976.

НОСИР ХИСРАВ (1004-1088)

Ҳаким Абӯмуиниддин Носир бинни Хисрав бинни Ҳормс Ал-Қубодиён дар ҳудуди моҳҳои август ва сентябри соли 1004 дар Қубодиён (Қубодиёни ҳозираи вилояти Қурғонтеппаи ҶШС Тоҷикистон) дар оилаи деҳқони давлатманд ба дунё омадааст. Вай маълумоти ибтидоиро дар зодгоҳаш гирифта, арӯз, фалсафа, ҳисоб, алгебра, табиатшиносӣ, тиб, ҷуғрофия, ҳандаса, нуҷум, таърих, забони юнонӣ ва ғайраро бо роҳи худомузӣ аз бар намуда буд.

Баъди фориғ шудан аз таҳсил Носири Хисрав дар 26-солагӣ ба дарбори Ғазнавиён ба хизмати давлатӣ медарояд. Сипас, зиндагии ӯ то тирамоҳи соли 1045 дар пойтахти Салчуқиён-шаҳри Марв мегузарад. Вай то 40-солагиаш дар Марв дар хизмати дарбор будааст. Дар он замон давлати Салчуқиёнро аввал Ҷоғирбек ва баъд Ҷалолиддин Маликшоҳи Салчуқӣ идора мекарданд. Носири Хисрав дар дарбори ӯ вазифаи боҷу хироҷғундориро адо менамуд.

Ҳангоми гирд овардани боҷу хироҷ аз аҳолӣ шоир бо зисту зиндагонӣ ва тарзи рӯзгузаронии мардум аз наздик шинос шуда, бечорагӣ, мазлумӣ ва

ҳаёти қашшоқонаи онон ва порахўрии аҳли дарборро дида, тарки вазифа мекунад.

Чи тавре ки дар «Сафарнома» гуфта шудааст, Носири Хисрав хост, ки соли 1045 тарзи зиндагии худро тағъир диҳад. Ў ҳамин тавр ҳам мекунад. Шоир ба обрў ва шўҳрати худ нигоҳ накарда, аз вазифааш даст мекашад ва ҳамаи чизу чораашро ба бечорагону бенавоён тақсим карда медиҳад. Худ тарки ватан намуда ба сафар мебарояд. Ин сафари ў аз **16** октябри соли 1045 то 23 октябри соли 1052 давом мекунад.

Дар давоми 7 сол Нисири Хисрав Ҳинду Озорбойҷон, Осиёи Хурд, Сурия, Фаластин, Миср, Ҳиҷоз, Мадина, Макка, Басра, Еруссалим ва дигар ҷойҳоро дида, дидаю шунидаҳояшро дар асари машҳури худ «Сафарнома» ба қалам медиҳад.

Носири Хисрав бо ҳамроҳии бародараш Абўсаид ва як ғуломи ҳиндӣ ба сафар баромада, аввал аз Марв ба Нишопур меравад. Моҳи январи соли 1047 ў ба Ҳалаб рафта, ҷойҳои таърихӣ ва мукаддасро зиёрат намуда, 14 маи соли 1047 **ба** Макка мерасад. **4** августи соли 1047 Носири Хисрав ба Миср ба шаҳри Қоҳира рафта, **8 уоҳ** дар ок ҷо мемонад. Ҳамагӣ ў чор маротиба дар Мата. еа са бор дар Миср мешавад. 26 октябри еоли 1052 **вай** бо ҳамроҳии бародараш Абўсаид ба Балх бармегардад. Онҳоро бародари дигарашон Абулфатҳ, ки дар он ҷо зиндагӣ ба сар бурда, хизмати Ҷоғирбеки салчуқиро адо менамуд, пешвоз гирифт. Сафари шоир ба Миср нисбат ба дигар сафарҳояш ҷолиби диққат мебошад. **Зеро** ў дар Миср бо пайравони мазҳаби исмоилия аз наздик шинос шуда, ба ақидаи онҳо пайравӣ мекунад. Шоир дар Миср **ба** яке **аз** баландтарин мансабҳои мазҳабии исмоилҳо, ки «Ҳуҷҷат» ном дошт, мерасад. Ў дар қисми асарҳояш ин унвони мазҳабии худро чун тахаллус истифода мебарад. Билохира, ў мехоҳад, ки мазҳаби исмоилияро дар Балх тарғиб намояд ва бо ҳамин мақсад ба он ҷо бармегардад.

Носири Хисрав дар «Сафарнома» дар бораи ободонии шаҳрҳою роҳҳо, хулқу атвор ва урфу одати мардуми гуногун, тарзи давлатдорӣ, ғамхор будан нисбат ба мардуми қашшоқ, эҳтиром намудани аҳли илму адаб, санъат, кабу кор ва ғайра изҳори ақида кардааст. Ў аҳволи вазнини халқи камбағал ва беқадрии аҳли санъату илму фазлро дида, мушоҳидаашро бо нафрат **бо** таври зайл ҷамъбаст менамояд:

Якеро беҳунар мол аз адад беш,

Яке бо сад ҳунар дилтангу дарвеш.

Адиб ба муқобили амалдорону мардумфиребон, ҳаннотону ҷалоҳатпарастон бераҳмона баромад карда, сирри онҳоро **фош** менамояд. Маҳз чунин баромадҳоли нотарсонаи ӯ буд, ки феодалони мутаассиб домо шоирро таъқиб мекардаанд. Ҳаман ҳолатҳои ногуворро шоир **бо** ҳамаи азобу шиканҷаҳояш пеши назар оварда, **аз** бераҳмии замон менолад: Гар бар қиёси фазл бигаштӣ мадори даҳр,

Ҷуз бар мақарри моҳ набудӣ мақар маро.

Не, не ки чарху даҳр надонанд қадри фазл,

Ин гуфта буд гоҳи ҷавонӣ падар маро.

Дониш беҳ аз зиёъу беҳ аз ҷоҳу молу мулк,

Ин хотири хатир чунин гуфт мар-маро.

Аз мазмуни шеър пурра маълум мегардад, ки шоир ҳаёти пурмашаққатеро аз сар гузаронида, аз ғаму андӯҳи замона, аз беҳуруатӣ нисбат ба ахли илму санъат ҷигархун шуданашро ифода кардааст.

Аммо баромадҳои нотарсонаи Носири Хисравро саркардагони дину мазҳаб ва амалдорон намеписанданд. Аз ин рӯ, рӯҳониён ва ҳукуматдорон ба андешаҳои шоир муқобилият нишон дода, вайрс аз рӯи шариат «кофир» ва «дузахӣ» эълон мекарданд.

Ин тӯҳмату бӯхтонҳои ноҳақ ва беадолатиҳои замона шоири ҳақиқатҷуйро азият медод ва ӯро маҷбур месохт, ки такроран тарки ёру дӯст, хешу ақрабо ва ватани азизи худ кунад. Дар чунин як вазиъяти тоқатнопазир шоир бо душвориҳои зиёде пинҳонӣ аз Хуросон ба Мозандарон ва аз он ҷо соли 1060 ба Юмгони Бадахшон мегурезад. Зиндагии шоир пас аз таъқибу гурезо-гурезҳои зиёде дар Бадахшон каме осуда мегузарад. Ин осудагӣ ба Носири Хисрав имконият медиҳад, ки ӯ дар деҳаи Юмгон истиқомат намуда, кори эҷодии худро давом диҳад.

Носири Хисрав соли 1088 дар он деҳаи дурдаст аз олам гузашт. Ӯро дар ҳамон ҷо дафн карданд. Мақбараи ӯ то имрӯз чун зиёратгоҳ нигоҳубин ва эҳтиром карда мешавад.

МЕРОСИ АДАБИИ НОСИРИ ХИСРАВ

Эҷодиёти Носири Хисрави Қубодиёнӣ хеле бой буда, мероси гаронбаҳое, ки ӯ боқӣ гузоштааст, аз назму наср иборат аст. Ӯ дар асарҳои худ ба масъалаҳои ҳаёти иктисодӣ, иҷтимоӣ, маишию маърифатӣ, фалсафа, конноту илоҳиёт ва ғайра дахл мекунад.

Мероси манзуми Носири Хисрав аз газал, қасида, қитъа, рубОИ ва маснавӣ иборат буда, ашъори лирикии ӯ дар девони алоҳида ҷамъ оварда шудааст. Ғайр аз ин, маснаеиҳои «Рӯшноинома», «Саодатнома», асари мансури ӯ «Сафарнома», рисолЭДЗИ фалсафиаш «Ваҷҳи дин», «Зодул-мусофирин», «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» ва «Кушоиш ва роҳаиш» хеле машуҳранд.

«САОДАТНОМА»

Ин нахсутин масавии Носири Хисрав буда, ҷиҳатҳои падомузӣ дорад. Дар он масъалаҳои ахлоқӣ ва фалсафӣ бештар муҳокима мешаванд. Дар бораи адади байтҳои «Саодатнома» ва номи он худи шоир ин тавр мегӯяд:

Бигуфтам байт сесад аз дили пок,
Ҳама дӯшизагони таъбу идрок.
Табиат дода ороиш тамомаш,
Хирад карда «Саодатнсма» номаш.

«РӮШНОИНОМА»

Ин маснавии дигари Носири Хисрав аст. Он солҳои зиндагии шоир дар Юмгон таълиф шудааст. «Рӯшноинома» асари ахлоқӣ буда, аз ҷиҳати ҳаҷм ду баробари «Саодатнома» мебошад. Дар он афкори фалсафии омехта ба мазҳаби исмоилӣ бештар дида мешавад. Ифодаи чунин афкори шоир дар муҳокимарониҳои ӯ дар бораи пайдоиши оламу одам, бунёд гардидани ҷамъият, ба табақаҳо тақсим шудани онҳо, пайдоиши давлат, идора намудани он ва амсоли онҳо ифода мегардад. Носири Хисрав дар ин маснавӣ тақдири худро бо ҳаракати мазҳаби исмоилӣ пайваста медонад.

Сарчашмаҳои адаби ва таърихӣ нишон медиҳанд, ки аз Носири Хисрав ду девон: яке ба забони форсии дарии тоҷикӣ ва дигаре ба замони арабӣ мерос монда будааст. Девони тоҷикии ӯ аз ҷиҳати ҳачм хеле **бузург буда, аз** 11000 **байт иборат мебошад. Ин девон ду хуеуеияти хос дорад. Аввалан, як қисми ашъори он мазмунҳои амиқи фалсафӣ,** дини, **мазҳамӣ ва сиёсӣ дорад.** Қасидаҳое, ки дар он дида **мешаванд, аз ҷиҳати мазмун ва нигориш риеолаҳои хурдеро мемонанд, ки мавзӯъҳои муайянеро дар бар мегиранд. Шоир ба онҳо танҳо либоси назм пӯшондааст. Баъдан, қисми дигари девон мундариҷаи бои лирикӣ дорад. Шоир дар ин қисмати девонаш аз дурии ватани азиз ва пирию азобу шиканҷаҳои ба** сараш омада **шишят мекунад.**

Омӯхтани эҷодиёти Носири Хисрав ба мо, пеш аз ҳама, барои он зарур аст, ки вай ҳамчун шоир, олим, файласуфу паҳнкунандаи идеяҳои пешқадам дар таърихи адабиёти тоҷик маеқеи намоён дорад. Ӯ ҳанӯз дар асри XI шоҳону намояндагони синфи ҳоким, шоирони маддоҳ, соҳибдавлатон ва умуман, синфи дорро зери танқид гирифта, синфи меҳнатиро ситоиш кардааст.

Дар замоне, ки истисмор шудани халқ ниҳоят афзуда, барои сар задани бисёр ҳаракатҳои деҳқонон боис мешуд, баробари ҳаракатҳои дигари мазҳамӣ исмоилҳо ҳам ба ҳаракат даромада буданд. Носири Хисрав бештар дар бораи сохти ҷамъият, тарзи идора кардани давлат, зиету зиндагонии халқи камбағали меҳнаткаш, дар хусуси пайдоиши дунё, қадру қимати шахс дар ҷамъият, мавқеи эҳтироми инеон, масъалаи илму маданият, санъат, роххҳои худдорӣ кардан аз ҳаққи мардум, нафърасон будан ба бечорагону дармондагон, ҳурмату эҳтиром нисбат ба аҳли адаб ва амсоли инҳо реалистона назар андохта, муқобилони чунин ақидаҳои наҷибро зери танқид гирифтааст. Илова бар ин, дар ашъори шоир мисраҳое ба назар мерсад, ки онҳо касро ба роҳи нек ҳидоят намуда, ба инсон дар бораи некӣ кардан, ба қадри некӣ расидан, хубии касро фаромӯш накардан ва онро мудом пос доштан сабақи зиндагӣ шуда метавонанд:

Зи некон бош, андар некӯи кӯш,
Макун некии кас аз дил фаромӯш.
Касе, к-ӯ бо ту некӣ кард як бор,
Ҳамеша он накӯи ёд медор.

Носири Хисрави Қубодиёнӣ, ки дар ҳамаи намудҳо оа жанрҳои адамӣ асар офаридааст, бо маҳсули эҷодии худ захираи адабиё™ классикии тоҷикро бой намуда, дар сафи бузургтарин адибон ва муғафаккирони мо ҷой гирифтааст. Ашъори ӯ бештар ҳаёти вазнини одамони замони ӯро инъикос менамояд. Шеърҳои Носири Хисрав дар мавзӯъҳои дӯстию рафоқат, душманбадбинӣ, мазаммати тамаь, ситоиши ҳоҷатбарорӣ, ҷавонмардӣ, роҳатрасонию некхоҳӣ, такрғиби ҳурмати падару модар, ташвиқи наздик шудан бо мардуми **доно,** ҳурмати устод, дурӣ ҷустан аз нодонон, талқини саъю кӯшиш, пайдо намудани ёри мувофиқ, аҳду вафо, шинохтани дӯст **аз** душман, танқиди беамони баднафсӣ, судхурӣ, ҳирс, мазаммати шоирони дарбор ва амсоли инҳо эҷод шудаанд. Инчунин шеърҳои **ӯ** дар васфи

бузургии аҳли меҳнат, ки офарандагони неъматҳои моддии ҷамъият мебошанд, навишта шудаанд. Барои мисол шеъри **«Дар** ҳаққи кашоварзон»-ро аз назар мегузаронем.

Дар шеъри «Дар ҳаққи кашоварзон» Носири Хисрав **маком** *ва* мартабаи кашоварз, яъне деҳқонро ба дараҷаи олӣ бардошта, тамоми неъматҳои моддӣ, ҳастии ҳаёт, фаровонӣ, хушбахтӣ, ризқи ҳайвонҳою ваҳшиҳо, паррандаҳо, хуррамию ободии мамлакатро *аз* кувваи бозуи деҳқон медонад. Шоир макоми деҳқонро дар зиндагӣ дар мадди аввал гузошта, қайд мекунад, ки ободии олам **аз** деҳқон аст:

Беҳ аз санои олам деҳқон аст,
Ки ваҳшу, тайрро роҳатрасон аст.

Шоир ҳатто хотирнишон мекунад, ки аз ҳунарманд неъмати муфт ба даст намеояд, вале фазилати деҳқон **он** аст, ки аз ҳосили дасти **ӯ** бисёриҳо муфт баҳра мебаранд:

Зи сонеъ, ройгон нафъе нахезад,

Зи деҳқон оқибат чизе бирезад.

Мавзӯи 15	Лоиқ Шералӣ (1941 - 2000)	Маърӯза

Нақша:

1. Лоиқ ва сарнавишти шоирии ӯ.
2. «Модарнома»-и Лоиқ.
3. Лоиқ шоири ошиқ: ошиқи зиндагӣ, маслаки ҳ ишқи ғаризӣ.
4. Қаҳрамони лирикии ашъори Лоиқ.
5. Ишқ аз назари Лоиқ Шералӣ.
6. Ҳадафи Лоиқ аз ишқи озод.
7. Масаъали худшиносии миллӣ дар ашъори шоир. Моҳияти фалсафии ашъори Лоиқ.
8. Сабақи таърих аз нигоҳи шоир.
9. Нерӯи шоирии Лоиқ.
10. Мушкилоти анъана ва навоварӣ дар ашъори суннатии ӯ.

11. Мачмӯаи «Фарёди бефарёдрас» ифодагари орзуву омоли идеалии эчодкор.
12. Мавзӯъҳои човидонаи ҳаёт ва мамот дар ашъори шоир.
13. Лоиқ ва шеъри нав.
14. Мавқеи Лоиқ дар назми кунунии точикӣ ва форсӣ.

Шеъри Лоиќ сарнавишти шоирии ўст. Лоиќ соли 1941 дар дењаи Мазори Шарифи ноњияи Панљакент ба дунё омадааст. Баъди хатми мактаби дења дар омўзишгоњи муаллимии шањри Панљакент тањсил карда, сонитар донишкадаи омўзгории шањри Душанберо хатм кардааст.

Фаъолияти шеъргўии ў аз рўзгори љавониаш шурўъ шуда, нахустин маљмўаaш соли 1966 бо номи «Сари сабз» ба чоп расидааст. Маљмўаи нахустини ва шеърњои аввалини шоир диќќати хонандагон ва ањли танќидро ба худ кашид. Донишманди адабиёт М. Шукуров дар бораи шеърњои нахустин маљмўаи шоир навишта буд: «Аз шеърњои ин маљмўа садои тапиши дили беѓубори љавоне шунида мешавад. Шеъри Лоиќ пур аз њаяљон аст, ки аз њар мисраи он њис карда мешавад» (115**, 210).** Аввалин ќадамњои Лоиќро мунаќќиди шинохта дар шеър «Хеле хурсандибахш тавсиф карда, лирикаи ўро мисли њаёт пурљўш, пурмаъно ва рангин дида буд.

«Ишќияњои вай боз як бори дигар нишон медињанд, ки – гуфта буд мунаќќид, -дар ин гуна шеърњо њаяљон ва мазмуни њаќиќатан эмотсионалї, љустуљўи рўњњои кушодани олами њиссиёти мардуми имрўза то чї андоза зарур аст» (115,211).

Лоиќ аз нахустин шеърњояш ба зиндагї назари тоза дошт. Шеъри ў бо бардошти шоиронааш аз воќеият аз бисёр навиштањои њамсолону њамќаламонаш фарќ дошт. **Шеърњои маљмўаи «Сари сабз»** аз њунари волои як шоири тасвиргар ва тааммуќтасанљ мужда меовард. Аксари шеърњои ин маљмўа дар мавзўи ишќ гуфта шуда, дар онњо њиссиёт чизе нест, ки ба сари худ, ба алоњидагї вуљуд дошта бошад, балки маънои васеътаре пайдо карда, ба як љузъи дарки дунё табдил ёфтааст. Бисёр шеърњои ин маљмўа шогирдона бошанд њам, ќалби пурэњтироси муаллифи онњо ташнаи њаёт будани ўро ба хубї ифода мекунанд. Дар аксари шеърњои он замон таълифкардаи шоир калимањои «орзу» ва «умед» дучор меояд. Њатто ќисмате аз маљмўаи аввалаш «умедњо» номида шудааст. Умедворињои ў хонандаро низ умедвор медошт ва нињоят ин умедворињо бор овард. Маљмўаи дуввуми шоир «Илњом», ки баъди ду соли нашри маљмўаи аввал чоп шуда буд, гувоњ ба ќаламии расои шоири баркамол (А. Њакимов) гардид. Шеърњои ин маљмўа гувоњи он буд, ки

«Шоир зоњирбинию дурахши фиребои сухан ва андак мафњумбаёнї канора љуста, бешатр ба сурудани њиссиёти заминї ва ба шеър кашидани таассуроти ба худ ошно пардохта буд. Нигоњаш ба зиндагї амиќтар шуда, дар суханварї њам њунар андўхта буд». (106,166).

Баъди маљмўаи «Илњом» яке аз паси дигар китобњои шоир ба чоп расидан, ки њар кадоме як пањлуи тозаи њунари шоирии ўро ба мо нишон медоданд. Шоир роњи мустањками хешро дар шеъри муосири тољикї муайян кард. Дар ин замина мазмуну мундарињаи маљмўањои **«Нушбод», «Сонњилњо», «Хоки Ватан», «Резаборон», «Марди роњ», «Хонаи чашм»** ва ѓайра хеле ѓанї ва рангоранг буданд. Моњияти иљтимої ва арзиши бадеии шеъри шоир низ ба маротиб афзуд. Вай дар шаклњои суннати шеъри пешин монанди ѓазал, рубої, дубайтї ашъоре суруд, ки ба воситаи шеъри ў ин навъњои шеърї аз ёд рафта, умри дубора ёфтаанд. Ѓазалу рубоию дубайтигўї аз нав дар адабиёти тољик ба расмият даромад.

Лоиќ дар мавзўњои суннатї ва муќаддаси адабиёт, монанди ашъор дар ситоиши Модар, Ватан ва ѓайра шеърњое гуфт, ки онњо ба тозагии назари шоирона ва моњияташон миёни хонандагон мањбубияти хос пайдо карданд. Дар ин равиш махсусан **«Модарнома»**-и ў њодисаи мусбат дар шеъри муосир арзёбї гардид.

Мунаккид Аскар Њакимов ба як силсилаи шеърњо бањо дода, онро «Муваффаќияти шоир ба замми ин муваффаќияти адабиёти тољик» шинохта буд.

Воќеан њам шоир дар гуфтани шеъри модар роњи тоза ва пурмояро пеш гирифт. Вай ба урфу одатњои пешќадами мардумї такя карда, симои воќеии модари тољикро бо нишонањои мушаххас ва равшан ба шеър овард. Расму русуми мардумї дар кушодани чењра ва хислати модар ба шоир кўмак кард. Лоиќ дар ин силсила тавонист, ки олами дар назар содда, вале мураккаб, сокиту ором, вале пурошубу пурсадо, андешањои оддї, вале пандомўзу пурњикмати модар, тасвири олами зебою орзую њавасњои модарро ба ќалам орад.

Шоир дар аксари шеърњои ин силсила ба љањони ботинии модар сар фурў бурда, њаќиќати ўро бозгў мекунад.

Аз ин силсила љои шеъри «Ба модарам» људогона аст. Ин шеър ифодагари чењраи хоси модари шоир ва модарони дигар аст.

Лоиќ ба воситаи ин силсилаи шеърњо тафаккури миллии моро дар шеър зинда кард. Ба ифодаи дигар, аз рўзгори модари тољик шеъри тољикона гуфт. Хислатњои ноаён ва муњиби модарро дар шеър зинда кард. Ормонњову њасратњои модарро ба шеър овард.

Мавзўи ишќ барои Лоиќ аз туѓёни њиссиёти инсонї, аз муомилаю муносибати мураккаби одамон иборат аст. Ин фањмиш барои шоир санги мањакест, ки сифатњои маънавии одам, хислатњои олї ё пасти ўро дар назар дорад. Дар бисёр мавридњо шоир ба воситаи ин мавзўъ тавонистааст, ки дар бораи њаёт, муносибати инсон ба инсон, муносибати одам бо љамъият ва ѓайра хулосањои амиќ бардорад, ба зиндагї ва њамзамонони худ назари њакимона дошта бошад. Аз ин мавќеъ Лоиќ аз тавонотарин шоирони ишќисарои адабиёти муосир аст.

Ишќи Лоиќ заминист ва наќши ормонњои заминї дар он равшану пурљилост. Оё дар ин мавзўъ шеър гуфтан барои Лоиќ осон буд? Инро Лоиќ хуб медонист, вале ба нерўи суханварии худ бовар дошт. Дар ин маврид њарфњои шоири австриягї Рилке ба ёд мерасад, ки гуфта буд: «Шеърњои ишќї нанависед: дар аввали кор аз мавзўъњои бозоргиру оддї парњез кунед: онњо аз њама мушкиланд, чунки дар он љое, ки чи ќадар чизњои хуб ва ќисман олї њам њам гуфта шудаанд, барои чизи худро додан ќудрати бузург ва баркамол зарур аст. Бинобар њамин аз мавзўъњои умумї гурехта, дар чизњои шахсї, ки њамин рўзи зиндагиатон ба шумо мебахшад, паноњ љўед: аз ѓуссаю умедњо, фикрњои гузарон ва боваре, ки ба ягон чизи зебо доред бо як њаќќонияти амиќ ором ва њалимона њикоя кунед ва барои ифодаи худ чизњои атроф, хобњо, хотирањоятонро истифода баред».

Лоиќ аз мавќеи он ки ин мавзўъ бозоргир аст ба гуфтани шеърњои ошиќона майл надоштааст, балки танњо ќасди ифшои њиссиёти шахсии худро кардааст. Ў ба воситаи шеъри ошиќона зиндагиро, муњаббат ба њастиро ба шеър овард. Лоиќ симои шоириашро дар шеърњои ошиќона муайн кард. Дар ин ќабил шеърњои ў таассуроти лирикї аввалу охир дорад, зиндагї бо њама пастию баландињои дар шеър мављ мезанад. Лоиќ илова ба таассурот ва њиссиёти фардї андешањои умумиятёфтаро ба ишќиятњояш ворид сохт. Ба назари мо, сабаи мањбубияти бештаре касб кардани шеъраш њамин буд. Хонанда дар шеъри ў армонњояшро дид ва шинохт.

Шеърњои «Муњаббати аввал», «Додгоњи хотира», «Њандаи занона», «Торњои нонавохта дар таѓйири њамин равиши эљодии шоирї гуфта шудаанд.

Минбаъд назари Лоиќ ба воќеият амиќтар мешавад. Ишќро дар оинаи тазодњои олами мављуд тафсири шоирона мекунад. Ва шеърњои дар ин давра навиштаи ў танњо њасратњои ошиќи армоншикан нестанд, балки дарди иљтимоъро низ фаро гирифтаанд. Шеърњои «Шаби тўй», «Кўзаи армон», «Ту хушбахтї?», «Паймонаи муњаббат», «Бињишти гумшуда» њамин мавќеияти шоирии ўро равшан ифода мекунанд.

Мавзўи ишќ ва муњаббати поки инсонї аз мавзўъњои муќаддаси адабиёт аст. Лаѓљишњои ахлоќиро дар ин мавзўъ гузаштагони мо ќабул надоштаанд. Мутаасифона дар адабиёти имрўзи мо, шояд ба таъсири муњаббатномањои бепардаи русї бошад, лаѓљишњои ахлоќї дар шеърњои ба ин мавзўъ гуфта шуда мушоњида мешавад. Ин гуна шеърњои ишќї дар эљодиёти Лоиќ, Бозор, Гулназар низ њастанд, ки онњоро намунаи адабиёти парнографї бояд шинохт. Таъсири зиёновари ин гуна осор ба ахлоќи љавонон љубронннопазир аст.

Ин равия, ки дар зинањои аввали эљодиёти Лоиќ мушоњида мешуд, хушбахтона, минбаъд инкишоф наёфт.

Дар маљмўъ шеъри ишќии Лоиќ поку беолоиш ва ахлоќписанд аст. Ишќ чун падидаи зиндагї андешањои шоирро ба њаракат меоварад. Аз ин мавќеъ шеъри ишќии Лоиќро дар «андешапарварии шоирона» бояд дида. Воќеан њам Лоиќ лирики тааммуќписанд буда, шеъраш аз андешањои мураккаб ва пуршиддат фароњам омадааст. Вай на фаќат олами маънавию ахлоќии муосирон, балки моњияти иљтимоъї ва эњсосоти граждании онњоро низ ифода кардааст.

Лоиќ дар ин гуна шеърњо тазодњои зиндагиро ба андеша мегирад, дар бораи зиддиятњои табиати инсон дар бораи зиндагї ва марг, мењру муњаббат ва кинаву адоват, шодиву хурсандї ва ѓаму андўњ, одамият ва ноодамї мулоњиза меронад.

Њам дар лирикаи ишќї ва њам иљтимоии Лоиќ фикру њисси ќањрамони лирики «њаётї, заминї буда, аз конкретияти воќеии зиндагї ѓизо мегирад… воќеањои конкрети зиндагї шоирро ба андеша мебаранд ва аксаран андеша ва сарманшаи њаётиаш ба шеър дохил мегардад. Ќањрамони лирикии Лоиќ ончунон андешапарвар аст, ки боре њатто раќси духтари зебои санъаткор њам дар даили ў шодї ва шурў шавќ бедор накардааст, балки ўро дар сари рўйдодњои зиндагї ба фикру мулоњиза бурдааст» **(116,116).** Дар шеъри «Раќќоса», ки М.Шукуров дар назар дорад, мушоњида ва андеша як љо омадааст, сарманшаи андеша ва худи андеша дар шуури ќањрамон зоњиран паси њам, вале моњиятан омехтаи якдигар вуљуд доранд.

Солњои њафтодум худљуиву худшиносї дар шеър афзоиш ёфт. Назари шоирона ба таърих моњиятан дигар шуд. Дар ин давра бисёре аз ќаламкашон ба таърих рў оварда дар мавзўъњои таърихї асарњо эљод кардаанд.

Дар ин раванд мавќеи Лоиќ дигар буд. Вай аз шонаи таърих ба фардо нигаристан ва моњияти онро дарёфтан мехост. Ин кўшиш ўро ба гуфтани силсилаи «Илњом» аз «Шоњнома» водор кард.

Њадафи Лоиќ аз гуфтани шеъри таърих ин буд, ки аз сабаќи таърих барои фардо истифода кунад. Зарурати маънавию ахлоќї ўро сари эљодї силсила оварда буд. Ба ифодаи Аскар Њакимов «Дар силсилаи «Илњом» ва «Шоњнома» Фирдавсї ва ќањрамонњои ў Кова, Рустам, Тањмина, Сўњроб, ки муборизаашон барои адолат буд, ба мо аз фирўзии некї, бар бадї, вале аз фирўзии гарон, ки онро дар ивази љон ва хун ба даст оварда буданд, њикоят кардаанд. Навњаи љонгудози Кова ва Тањмина дар марги фарзандон аз нолаи волидайни шањидфарзанди асри мо асар дорад. Шоир ба мавзўъњои љовидони њаёт ва мамот, нек ва бад, ки љавњари фалсафии силсила дар онњост, оњанги замонї медињад, онњоро бо чашми аср мебинад» **(106,184).**

«Фарёди бефарёдрас» охирин китоби Лоиќ аст, ки дар ваќти барњаёт буданаш чоп шуд. Шоир дар зери аксари шеърњои ин китобаш таърихи навишта шуданашро гузоштааст ва ин таърих ба солњои охири садаи бист, ки барои Тољикистон ва шоири он Лоиќ фољиабор буд, ишора мекунад.

Ин маљмўаи ашъори шоирро метавон бардошти шоиронаи Лоиќ аз фољиањои ахлоќиву маънавие донист, ки махсусан дар солњои љанги њамватанї ба сари мардуми бечора омад ва кишвар рў ба харобї оварад. Чун Лоиќ шоире он њама бемаънавияти бадахлоќї ва носипосиеро, ки мутаассифона дар ватанаш он солњо њодисаи муќаррарї шуда буд, мехост ба фољиањои рухдода шоирона бањо медод ва њамин тавр њам кард.

Албатта, Лоиќ ба мо аз воќеањои рухдода ќиссаи манзум намегўяд, санадњои урёнро ба шеър намеоварад. Балки аз воќеият образњои шоирона дар меёбад, онњоро ба шеър меоварад ва ба ин восита шеърашро мўъљаз ва ботаърих месозад. Вале чунин шеърњои таърихдори шоир тааллуќоти якрўзаву дурўза надоранд, балки маъниву орои онњо ба инсонњо, замонњо ва маконњои бењудуд тааллуќ доранд. Хайру шарр дар тафаккури шоиронаи Лоиќ замонро фаро гирифтааст, имрўз Тољикистон майдони нишаст ва парвозгоњи шарр аст, агар он мањв нашавад, фардо кї медонад, ки чї миќёсро ишѓол хоњад кард. Агар аз њамин мавќеъ ба шеърњои шоир нигарем маънии љовидонаи онњо кашф хоњад шуд. Яъне он чи шоир аз боби бадї ва решањои он меандешад дар њама замонњо одамони хирадманду огоњро ба андеша бурдааст. Ба ин маънї Лоиќ наметавонист он чиро ки дар канораш мегузарад, беѓарзона тамошо кунад, аз он натиљагирї накунад.

Яке аз шеърњои шоир, ки як навъ ќасидаи нияти неку орзуњои созандаи ўст, **«Соќиномаи имрўз»** унвон дорад. Шакли ин шеър мисли соќинномањои адабиёти пешин ќасида нест. Вайро шоир дар жанри тарљеъбанди озод гуфтааст. Вале мояи он фалсафї ва аз ин љињат ба соќиномањои классикї њамсон аст. Љомї саршори шоир дар ин соќинома љоми умед аст. Вай нўшбод мегўяд ва умед мекунад, ки кош соќї башорат дињад «ки наздик созад рањи дури мо», «ки бино шавад, дидаи кўри мо», «ки равшан шавад хонаи гўри мо», «ки бинем он рўзи манзури мо» ва ѓайра. Шоир аввал пеши соќї сустињову нокомињову бадбахтињоро зикр мекунад ва баъд аз ў шафоат мељўяд:

Бидењ, косагул, оби ангури мо,
Ки равшан шавад шоми дайзури мо!
Бидењ, косагул, оби ангури мо,
Ки мерад зи ѓам хасми манфури мо!
Бидењ косагул, оби ангури мо,
Алораѓми ин даври нољўри мо!…

Ин соќиномаи шоир на фаќат аз љињати шакл, балки моњиятан низ аз соќиномањои адабиёти гузашта фарќ дорад ва дорои мавзўъ ва муњокима дар он хеле васеъ, тоза ва замонист. Њатто шоир ба љои шакли анъанавии мурољиат ба соќї калимаи «косагул»-ро истифода мекунад, ки ѓунљоиши маънї ва оњанги замонии асарро фарох месозад. Аз ин љињат бо тасвири

ваќту фазои аниќ «Соќиномаи имрўз» бе таъкиди шоир дар унвони он низ њамчунон тоза маънию имрўзист. Ва мо дар паси њар сатри он чењраи озорхўрдаву халќпарвари шоири арљманди тољикро эњсос менамоем ва равшан тасаввур мекунем, ки ѓами ў ѓами башар будааст, танњо ба халќ ё ватани алоњида тааллуќ надорад, зеро амн, осоиш, сулњ ва сафо ќарини кулли инсонњои рўи заминанд. Ин маъниро шеъри дигари шоир «Барои соњибназарон» таќвият мебахшад ва маънии тозатареро ба миён мегузорад. Шоир ба дард навња мекашад, ки ифтихори пуч ќавмеро ба манзили маќсуд намерасонад ва бо ифтихори беравнаќ ба куљо расиданро ин тавр арзёбї мекунад, ки таънаи созандааст:

Номи баланду пастии оњанг,
Рўхи баланду рўи пурожанг.
Дарё пуробу лабташна соњил,
Кўњи баланду пастии фарњанг…
Эй вой бар ман, эй вой бар мо!

Мо дар боло ишора кардем, ки ангезаи бештарини шеърњои ин китоб воќеияти солњои навадуми асри охири ватани шоир аст. Шоир медонист ва ба чашми сар дид, ки яке аз омилњои фољиањову бадбахтињо дар диёраш бемории вазнин-мањалгарої буд. Ин њодиса боис шуд, ки пайванди миллат гусаста шавад ва њазорон-њазорон фарзандони халќ гурезаву дарбадар гарданд. Ва њарчанд номи китобро шоир «Фарёдї бефарёдрас» гузошт, вале шеъри ў «Алораѓми мањалгароён» бо мазмун ва маънии созанда садњо фарёдрасе пайдо хоњад кард. Ва фарёдраси ў дар ин замина фаќат њамдиёронаш нахоњанд буд, балки одамони поктинату хайрандеше, ки маќоми инсонро аз рўи ќавму миллат ё мањал намешиносанд, низ фарёди шоирро хоњанд шунид ва ин таъсир ва арзиши мавќеии шеърро таъйин хоњад кард.

Шоир дар оѓози шеър ќитъаеро аз Толиба Ќандањорї иќтибос карда (Агар аз Балх ё Ќандањорем, њама парвардаи як кўњсорем. Дар ин дарёи нопайдоканоре, ба як киштии тўфонї саворе), бо ин таъкид карданист, ки беморї хоси як ќавлу миллат ва Ватан нест. Он дар дунё вуљуд дорад ва бояд решакан шавад. Аз ин љињат шоир дар шеъраш мухотаби хос надорад ва он мутаалиќ ба њамагон аст:

Гар дили моро бихонї, тољикї,
Гавњари моро бидонї, тољикї.
Фарќ набвад аз куљої, эй њабиб,
Гар ту мої, гар ту мої, эй њабиб.
Берун аз њар ќайду бастї, зинда бош!
Мисли мо миллатпарастї, зинда бош!

Ба вазъе, ки он солњо њукмрон буд, Лоиќ дигар хел сухан гуфта наметавонист. Зеро ў Ватанро дўст медошт ва аз дарди Ватан зор менолид:

Њар чї дорам дар ин љањон Ватан аст,
Ватан асту модари љону тан аст!

Вале он рўзњо ин ватани дўстдоштаи шоир ба њоле расид, ки шоир ба дард фарёд мезанад.

Дар њељ одам ояте з-одам намондааст,
Дар ќавли мард њуљљате муњкам намондааст.
Чун тир рост мезанад бар синањо халќ,
Љуз марг бар љароњате марњам намондааст.

Ин мисраъњо аз як ѓазали Лоиќ аст ва тасодуф нест, ки бештарин ѓазалњои китоби охирини шоир «дарди замон»-ро дар худ фаро гирифтаанд. Ва дар миёни ин «дарњо» дарди сухан, мавќеи суханвар ўро беш аз њама озор медињад:

Сухан вирди забонњо буд, имрўз аз дањон мондаст,
Чу њар хору хасе даъвои шеъру шоирї дорад.
Дилам аз шоирї мондасту аз шеъру сухан мондаст…
Бад-ин минвол агар таќдир бетадбир хоњад буд,
Аљаб набвад агар гўянд Лоиќ бекафан мондааст.

Лоиќ бори вазнини ѓаму дарди ватандориро тањаммул карда, расидани сулњу оромишро сахт интизор буд ва пайки расидани онро **бозони** муштоќ мубbooракбод гуфт:

Рањми парвардигори мо омад,
Нури њаќ бар диёри мо омад.
Љанги бунёдсўзи мо бигзошт,
Сулњи бунёдкори мо омад…

Ин даврае буд, ки шоир ба ављи сухангўї расида, шеъраш мазияти шеъри њазорсоларо медод. Њикмат ва санъат љавњари шеъри ўро ташкил мекард. Њар ѓазал, њар рубої ва дубайтиаш достони орзу, умед ва њикмати созанда буд. Вале афсўс, касе намедонист, ки Лоиќ чанде баъд аз гуфтани ѓазали зер мемирад ва марги торики ў суоле то ќиёмат дар дили њавохоњонаш хоњад буд:

Он лаъли дилљўро бигў, Лоиќ видоат карду рафт,
Он ёри мањзунро бигў, Лоиќ вафот карду рафт.
Ќолиб тињи созам агар зору њазин, љони падар,
Рав беди маљнунро бигў, Лоиќ вафот карду рафт.

Лоиќ шоири неруманд аст. Неруи ў дар шеър на фаќат њангоми баёни афкори зиндагисоз зоњир мегардад, балки вай дар тарзи шеър гуфтан низ ќудратманд аст. Сабки хоси шеъри ў эътироф шудааст. Хусусияти асосии сабки ў дар тарзи баён, истифода аз забон, аз суннатњои шеъри гузашта ва адабиёти мардумї зоњир мешавад.

Лоиќ ѓазал, рўбої ва њатто ќасидаро на фаќат дар адабиёти имрўзи мо зинда кард, балки дар ин тарз салиќаи шоириашро нишон дод. Дар ин шаклњои шеъри ў аз воќеият нишонањоро ѓунљонд, армонњои инсони имрўз, ташкилоти зиндагии иљтимої, рўњонї ва маънавиро ба ин намудњои шеър ворид кард.

Лоиќ њам шоири суннатписанд ва њам нављўст. Ў шеъри сафедро низ ба тарзи хос ва лањни шево суруд, ки ќасидаи «Сапеда» намунаи олии ин бархўрда аст. Њунари ў дар гуфтани шеърї, ба истилоњи сафед, танњо дар шикастани банду мисраъњо зоњир нашудааст, балки вай маънї ва мазмуни шоиронаро дар ин ќолаб гуфта тавонист. Мисли бисёр шоирон шеъри нав мегўям гуфта таронаи берўњи мансур нагуфт, балки шеъри сафед, шеъри хаёл, шуури пурвусъати андешаписандро бо камоли њунар гуфта

Лоиқ ва сарнавишти шоирии ӯ. «Сари сабз» нахустин маҷмӯаи Лоиқ. Нигоҳи тозаи шоиронаи Лоиқ ба зиндагӣ. Тасвиргарӣ ва тааммуқписандии ӯ дар шеър аз аввалин қадамҳо. Майлони эҷоди хамосаи рӯҳи инсон дар

шеърҳои ин маьмўа. Тафовути љиддии сабки эљоди ў аз шоирони ҳамовардаш.

«Модарнома»-и Лоиқ ва мақоми он дар адабиёти кунунӣ. Падид овардани оини миллӣ, тафаккури миллӣ ва ҳақиқати муҳити зисти миллӣ дар шеър. Ба ифодаи дигар аз рўзгори модари тољик тољикона ва барои тољикон шеър гуфтан. Таваљљўҳ ба хислатҳои ноаён, вале муҳиби модар, ба хислатҳое, ки хоси модарони занони тољик аст. «Модарнома» - сарномаи модарони тољик.

Нақша:

1. Маълумот дар бораи заминањои ташаккули адабиёти бачагона.

2. Эҷодиёти шифоњии халќ яке аз заминањои бунёдии адабиёти кўдак.

3. Адабиёти мумтози форс-тоҷик ва наќши он дар инкишофи ин адабиёт.

4. Адабиёти бачагонаи ҷањон яке аз омилњои инкишофи адабиёти кўдакон.

1. **Эҷодиёти шифоњии халќ.** Яке аз сарчашмањои муњими адабиёти бачагон фолклор аст. Эҷодиёти шифоњии халќ барои инкишофи ин адабиёт сањми босазо дорад. Дар аввалин намунањои адабиёти бачагона низ

аз намунаҳои шеърҳои бачагонаи халќї истифода мешуд. Минбаъд ҳам дар пайравии эҷодиёти даҳанакии халќ асарҳо офарида, жанрҳои халќии чистону латифа ва афсонаҳоро ба кор бурданд.

Эљодиёти даҳанакии бачагон як соҳаи нисбатан қадимаи фолклор аст. Фолклори бачагон як қисмати эљодиёти даҳонакии халқ буда, барои бачагон офарида шудааст. Ба ин гурўҳи эљоди бадеї сурудҳоеро, ки дар фаслҳои гуногуни сол доир ба ҳодисаҳои гуногуни табиат, ҳайвоноту наботот гуфта шудаанд; сурудҳои алла ва дигарҳоро дохил намуд. Яъне фолклори назмии бачагон низ аз рўи мундариљаву мазмун гуногунрангу ғанї аст.

Гузашта аз ин, афсонаҳое низ мављуданд, ки аз љониба халқ бо назардошти табиати бачагон ва бо мақсади тарбияти онҳо офарида шудаанд. Махсусан афсонаҳои тамсилиро ба ин гурўҳ метавон дохил намуд, чунончи, «Бузаки љингилапо», «Бибигамбусак», «Рўбоҳи ҳилагар»… Тезгўякҳо, ки хурдтарин жанри эљодиёти бадеии халқ ҳастанд, барои равон кардани талаффуз ва нутқи бачагон офарида шудаанд. Ба ғайр аз ин дар фолклори бачагон бозиҳои халқии бачагона мавЧуд аст. Ин бозиҳоро халқ барои истироҳат ва инкишофи қувваи љисмонии бачагон эљод намудааст.

Ҳарчанд фолклори бачагон як қисмати таркибии эљодиёти даҳонакии халқ аст, ки ҳанўз пурра омўхта нашудааст.

Азбаски асарҳои фолклорї барои бачагон аз љониби калонсол офарида шудаанд, ба истиснои ифодаи баъзе љиҳатҳои забони бачагон, лаёқат, табиат ва синну соли онҳо дар љараёни офариниши асарҳо, чунонки дар адабиёти хаттии бачагон шартаст, пурра риоя нашудааст.

Дар жанрҳои фолклории бачагон мавзўъҳои табиат, ҳайвонот, ҳодисаҳои гуногуни ҳаётї ифодаи худро ёфтаанд. Дар байни ин жанрҳо бештар дар шеъру сурудҳои бачагона хусусияти хоси забони кўдакон нигаҳ дошта шудааст. Истифодаи фаровон аз қофияву радиф, ҳиссачаву нидоҳо, такрор, калимаҳои тақлидї хусусияти муайяни забонии фолклори бачагонро нишон медиҳад. Ин хусусияти забониро дар шеъру суруди бачагонае чун «Зоғи ало», «Мусичаи бегуноҳ», «Се дугона», «Дар таги анљир»,

Ба ғайр аз воситаҳои муоссири забон, ки дар боло овардем, санъатҳои такрор, истиора, саволу љавоб, сифатчинї дар ин жанрҳои фолклории бачагон истифода шуда, боиси таъсирбахшї ва хотирмонии шеъру таронаҳои бачагона мешаванд.

«Дастёри додо»

Додо, калонак шудаям,

Кўчадавонак шудаям,

Китобхонак шудаям…(Санъати сифатчинї)

Тезгўякҳо низ жанрҳои хурди фолклорї буда, бештар барои буро гардонидани талаффузи бачагон кўмак менамояд. Сар тезгўякҳо мазмун набуда, шакл аҳамияти аввалиндараља доранд. Тезгўякҳо одатан аз калимаҳои таркиб меёбанд, ки аз калимаҳои дар талаффуз ба ҳам монанд, ё дорои якчанд ҳамасадоҳои яксони ҳастанд.

Сармои сахт шиша шикаст,

Шохи шамшод шилшила баст.

Як силсила асарњои бачагонаи М.Миршакар, ки дар солњои ҷанг ва баъд аз он аз нашр баромадаанд, дар равияи афсона эҷод шудаанд, чунончи, афсонањои манзуми «Гунҷишкак»(1942), «Се гурбачаву як гург»(1941), манзумаи «Чистонњои Бобосалом». (Тарбият на бо панд, балки бо тасвири ахлоќу одоб ва рафтори неки бачагон)

2. **Адабиёти мумтоз –** Адабиёти классикии форсу тоҷик, ки анъанањои беш аз њазорсоларо дар худ муҷассам намудааст, дар инкишофи

адабиёти муосири тоҷик, аз ҷумла, адабиёти кўдакон мавќеи муњим дорад. Адабиёти муосири тоҷик дар асоси анъанањои азалии адабиёти классикї ривоҷ ёфта, баъзе дастовардњои он дар адабиёти кўдак њам истифода шудаанд ва боиси инкишофи ин адабиёт гаштаанд, чунончи аз ҷониби М.Миршакар офарида шудани манзумаву достонњои бачагона мисоли ин аст. Њамчунин дар баъзе шеърњои бачагонае, Ки Айнї, Лоњутї, Пайрав, Турсунзода офаридаанд, шакли ѓазал, маснавї риоя шудаанд. Ин хусусияти рўњияи классикї доштан ба шеърњои давраи аввали адабиёти бачагона бештар хос аст:

Намак дар комњо ширинтар аз шањду шакар гардад.
Ҷигарњо хун шавад то як писар мисли падар гардад.
Падар аз шавќи дил дар кўдакї дасти писар гирад,
Ба уммеде, ки дар пирї писар дасти падар гирад. (Лоњутї)

Њамчунин адабиёти классикї мавзўъњои тарѓиби панду ахлоќ, илму дониш, тасвири манзарањои табиат ва дигарњоро ба адабиёти имрўза, аз ҷумла адабиёти кўдакону наврасон интиќол додаст. Гузашта аз ин баъзе намунањои адабиёти классикї барои хониши бачагона ањамиятнок аст. Чанд намуна аз осори бузургони классикї меорем.

1.Зи ањди падар ёд дорам њаме.
Ки борони рањмат бар ў њар даме,
Ки дар тифлиям лавњу дафтар харид,
Зи бањрам яке хотами зар харид.
Бадар кард ногањ яке муштарї,
Ба хурмое аз дастам ангуштарї.
Чу нашносад ангуштарї тифли хурд.
Ба ширинї аз вай тавонанд бурд.

Ту њам ќимати умр нашнохтї.

Ки дар айши ширин барандохтї! ***(Саъдї)***

***

2.Волидайн аз њар касе хушнуд шуд,

Он кас аз шоистаи маъбуд шуд.

Волидайн аз њар кї дар озор шуд,

Осї аст, аз ў Худо безор шуд…

Њар кї бо модар-падар эњсон кунад,

Кори боѓу ҷаннату ризвон кунад.

Хидмати ишон куну фармон бикаш,

Гар ба хидматгордорї дастрас.

Чун сухан гўї ба ишон нарм гўй,

Бо њаёву рифќу њилму шарм гўй. ***(Аттор)***

***

3.Ба пирї хидмати модар-падар кун,

Ҷавонию ҷунун аз сар бадар кун.

Машан таъна бар эшон аз дили сер,

Ки гар ёбї замон, гардї ту њам пир.

Ки парвардаст модар дар канорат,

Падар буд солњо тимордорат.

Биҷў дилшон ба хулќу хубрўї,

Ки ин аст, эй бародар, некхўї. ***(Носири Хисрав)***

***

Он рўз, ки ту њафтсола будї,

Чун гул ба чаман њавола будї.

Акнун, ки ба чордањ расидї,

Чун сарв ба авҷ сар кашидї,

Ѓофил манишин, на ваќти бозист,

Ваќти њунар асту сарфарозист.

Дониш талабу бузургї омўз,

То бењ нигаранд рўзат аз рўз.

Мекўш ба њар вараќ, ки хонї,

К-он донишро тамом донї.

В-он шуѓл талаб зи рўи њоҷат,

К-аз карда набошадат хиҷолат. (Низомии Ганҷавї)

3. **Адабиёти бачагонаи ҷањон –** ин адабиёт яке аз омилњоест, ки барои дар сатњи нав инкишоф ёфтани адабиёти бачагонаи тоҷик хидмат намудааст, махсусан, адабиёти бачагонаи рус.

Солњои 30-юм як зумра тарҷумонњои хуб, мисли Рањим Њошим, Абдушукур Пирмуњаммадзода, Абдусалом Дењотї, Њаким карим, Ҷалол Икромї, Эмонуил Муллоќандов, Њамид Баќозода, Њасан Ирфон ба воя расиданд, ки мањз бо зањмати онњо асарњои тарҷумавї аз адабиёти русї ва халќњои ҷањон аз нашр баромаданд.

Дар зарфи 2-3 сол бисёр намунањои осори классикони рус ва ба воситаи тарљумањои русї осори баргардонишии тоҷикии адибони мамлакатњои ҷањон аз нашр баромаданд. Ин тарҷумањо барои вусъати ҷањонбинї ва маълумот пайдо кардани бачагони тоҷик ањамият дошт. Аз ровњи тарҷумаи китобњо нависандагон дарси мањорат меомўхтанд.

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи заминањои ташаккули адабиёти бачагона маълумот диҳед.

2. Эҷодиёти шифоњии халќ яке аз заминањои бунёдии адабиёти бачагона

3. Адабиёти мумтози форс-тоҷик ва наќши он дар инкишофи ин адабиёт.

4. Адабиёти бачагонаи ҷањон яке аз омилњои инкишофи адабиёти бачагона

Мавзўи 4

Муносибати фолклори тољик бо фолклори ўзбек

Маърўза

Наќша:

1. Робитаи фолклори тољик бо эљодиёти шифоҳии мардуми ҳамзабони хориљї - Эрону Афғонистон.
2. Муштаракї ва тафовутҳои фолклори тољик ва ўзбек.
3. Муштаракї ва ҳамбастагии эпос, достон, зарбулмасалу мақол, афсона, чистон ва латифаҳои халқии тољику ўзбек

Мафњуми асосї: *фолклори тољик, афсона, латифа, зарбулмасал, сюжет, образ, мазмун ва мундариља, алоќањои адабї, робитањои шифоњї*

Халқи тољик бо бисёр халқҳои ҳамсоя муносибатҳои таърихї, маданї, иқтисодї ва сиёсї-иљтимої дорад. Фолклори тољик махсусан бо фолклори ўзбек хеле наздик аст. Жанрҳои афсона, латифа, зарбулмасал, ашула дар фолклори ин халқҳои бародар аз љиҳати мазмун, сюжет, образ басе монандиҳо доранд. Таъсири байниҳамдигарии фолклори тољик, ўзбек, туркман, қазоқ, қиргиз, озарбойљон низ бузург аст.

Фолклори тољик бо фолклори халқҳои Афғонистон, Эрон, Ҳиндустон, Покистон низ алоқаи зич дорад. Аз љиҳати жанрҳо, образҳо, сюжетҳо ва ҳатто воситаҳои бадеии тасвир дар фолклори ин халқҳо ягонагї ва умумият дида мешавад. Як қисми калони суруд, рубої, бадеҳа, зарбулмасал, чистон, афсона ва латифаҳои тољикї, дарї ва форсї варианти якдигаранд. Ин навъ ягонагї ва наздикї бо таърихи гузаштаи ин халқҳо ва муносибатҳои маданї, иқтисодї ва сиёсии онҳо дар замонҳои собиқ вобаста мебошад.

Олими адабиётшинос А.Самадов дар китоби худ «Пайвандҳои дўстї ва адабї» доир ба алоқаҳои адабии тољику ўзбек маълумотҳои судмандро

оварда, оиди муносибати эљодиётии шифоҳии ин ду халқ чунин таъкид менамояд: «Равобити адабии халқҳои тољику ўзбек пеш аз ҳама дар эљодиёти даҳанакии онҳо мушоҳида мегардад. Дар фолклори ин халқҳо бисёр достону афсонаҳо, зарбулмасалу мақолҳо, латифаю таронаҳо мављуданд, ки аз љиҳати мазмуну мундариља ва ғоя ба ҳамдигар хеле наздику муштараканд. Ин аст, ки баъзан моли кадом халқ будани онҳоро муайян кардан душвор аст»[1]. Ҳақ ба љониби муҳаққиқи адабиёти халқҳои тољику ўзбек И.С.Брагинский аст, ки дар мақолаи «Доир ба омўзиши равобити адабии тољику ўзбек» хеле барљастаю назаррас зуҳур ёфтани алоқаҳои адабию мадании ин халқҳоро дар асарҳои эпикї, достонҳои қаҳрамонї, аз қабили достонҳои «Алпомиш», «Гўрўғлї» дуруст мушоҳида кардааст.

Ин ақидаи чолиби диққати олими шарқшиносро фолклоршиноси тољик, академик Р.Амонов пайравї карда, чунин мешуморад, ки образи машҳур ва дўстдоштаи мардуми эрониналљод – Рустами достон дар байни ўзбекон хеле маъруф бошад, эпоси «Алпомиш»-и халқҳои туркизабон дар байни халқи тољик низ ҳамон андоза машҳур аст. Аз ин рў дар таъсири ин эпоси халқї «Алпомиш»-и тољикї офарида шудаасту «Гўрўғлї»-ҳои тољикї бо вариантҳои ўзбекии он низ муштаракиҳо доранд[2]. Гарчанд ин эпосҳои халқї дар асоси сюжети ягона офарида шуда бошанд ҳам, онҳо асарҳои мустақили эпикии халқианд.

Таъкид кардан љоиз аст, ки байни асарҳои шифоҳии тољикону ўзбекон достонҳои қаҳрамонї мавқеи људогонаро ишғол менамоянд. Дар ин жанри фолклорї воқеаҳои таърихї, ки халқҳоямон якљоя аз сар гузаронидаанд - муборизаҳо ба муқобили душманони аљнабї, ғалабаи адолат бар зулму истибдод инъикоси будеии худро ёфтааст. Фидокорї ва ватандўстии мардуми диёрамон тавассути образҳои Тўмарис, Рустам, Сиёвуш, Алпомиш, Гўрўғлї, Равшан ва монанди инҳо тасвири бадеии худро ёфтааст.

---

[1] Самадов А. Пайвандҳои дўстї ва адабї. –Тошканд, Муҳаррир, 2012, саҳ. 14.
[2] Гўрўғлї. Сарсухани Р.Амонов. –Душанбе, 1962, саҳ. 13

Аз достонҳои халқии қаҳрамонӣ эпоси «Алпомиш» хоса дар байни халқҳоямон шӯҳрати беандоза касб намудааст. Аљибаш ин аст, ки бештар аз ҳазор сол боз ин достони халқӣ аз тарафи гӯяндагони мардумӣ иљро карда мешаваду ҳоло ҳам арзиши ғоявию бадеиашро гум накардааст. Ин буд, ки соли 1999 бо ташаббуси Президенти Ўзбекистон Ислом Каримов ҳазорсолагии бунёди ин эпоси халқӣ дар Сурхондарё пуршукӯҳ љашн гирифта шуд. Сарвари мамлакатамон дар китоби худ «Маънавияти воло – нерӯи мағлубнопазир» дар бораи достони «Алпомиш» алоҳида сухан ронда таъкид менаоянд, ки агар таърихи қадимӣ ва пуршаъни мо як достони беинтиҳо бошад, «Алпомиш» шоҳбайти ҳамин достон аст[3].

Достонҳои халқии тољику ўзбек гувоҳӣ медиҳанд, ки тољикону ўзбекон дар тасаввури худ образҳои паҳлавонони афсонавӣ – Алпомиш, Гӯрӯғлӣ ва Авазро эљод карда, тавассути онҳо оиди озодиву ободии сарзамини худ, муборизаи қувваҳои некию бадӣ пайваста мулоҳизаҳои љолиби диққатро пеш рондаанд. Гӯяндагони тољику ўзбек ба ин гуна офаридаҳои шифоҳӣ, ба ҳаёти маданию маишӣ, урфу одат ва завқу табъи халқи худ обуранг ва љилои миллӣ бахшидаанд.

Дар асоси эпосҳои халқии ўзбек афсонаҳои тољикӣ низ эљод шудаанд. Чунончи, дар афсонаи «Алпомиш» аз љасорати беҳамтои ин марди далери афсонавӣ, муҳаббати гарму љўшони ў нисбати Гулпарвиной, макру ҳилаи кампири зол, чӣ тавр аз дасти Қултой озод гаштани падару модар ва зану фарзанди Алпомиш нақлу ривоятҳои таъсирбахш оварда шудааст. Инчунин афсонаҳои «Тоҳир ва Зӯҳро», «Аёз», «Хусрав ва Ширин» дар байни ҳар ду халқ аз қадим ин љониб маъруфу машҳуранд. Масалан, афсонаҳо оиди Фарҳоди кӯҳкан, ки ба Ширини зебо дил бастааст, дар байни халқҳои туркизабону тољикзабон хеле шӯҳрат ёфтааст. Маҳз дар асоси ин гуна афсонаҳои халқӣ ишқномаи Фарҳоду Ширин ба адабиёти хаттӣ дохил шуда, аз

[3] Каримов И.А. Маънавияти воло – нерўи мағлубнопазир. (Баёни мухтасар). –Тошкент, Маънавият, 2008, саҳ. 12

тарафи Фирдавсї, Низомї, Хусрави Деҳлавї, Навої ва дигарон бо маҳорати баланд ба риштаи назм кашида шудааст.

Наздикию ҳамоҳангии мазмуну мундариља на танҳо дар афсонаю достонҳо, балки дар зарбулмасалу мақолҳо ва чистонҳои халқии тољику ўзбек низ равшан ба мушоҳида мерасад. Гўё чунин ба назар мерасад, ки дар ин зарбулмасалу мақолҳо ва чистонҳо як мазмун ба ду забон ифода ёфтааст.

Дар ҳақиқат, халқҳоямон аз мушоҳидаҳои зиндагї хулосаҳои амиқ бароварда, бисёр зарбулмасалу мақолҳо ва панду ҳикматҳо эљод кардаанд. Мутаносибан ба лаҳзаҳои гуногуни ҳаёт суруду таронаҳо офарида, онро аз сидқи дил тараннум намудаанд. Онҳо имрўзҳо низ аз ин гуна дурдонаҳои пурқимати ҳамдигар баҳра мебаранд. Чунончи, ҳангоми гуфтугў тољикон панду ҳикматҳои ўзбекиро бо роҳҳои гуногун барои факту ҳуљљат ва хулосаи фикрашон истифода кунанд, дар навбати худ, ўзбекон ҳам ба адабиёти лафзии тољикон мурољиат карда, онро аз таҳти дил самимона кор мефармоянд. Дар ин бобат аз рўзгори мардуми ин ду халқи бо ҳам дўст садҳо мисолҳо овардан мумкин аст.

Адабиётшинос А.Самадов таъкид менамояд, ки «Гуфтан бамаврид аст, ки адибони ҳар ду халқ дар асарҳояшон аз ин боигарии шифоҳии якдигар моҳирона истифода мебаранд ва бо ин роҳ љозибанокї ва бадеияти фикру образҳои худро таъмин менамоянд. Ин хусусият аз як тараф, халқияти асари бадеиро амиқтар намояд, аз тарафи дигар, барои муайян шудани услуби хоси эљодии суханварон ёрї мерасонад. Нависандагон барои ошкор намудани характери персонажҳои худ, барои ба моҳияти тасвир амиқтар сарфаҳм рафтани хонанда аз зарбулмасалу мақол, панду ҳикматҳо ва ибораю ифодаҳои образноки ҳар ду халқ фаровон истифода бурдаанд»[4].

Инчунин қайд кардан лозим аст, ки адибонамон аз зарбулмасалу мақол ва панду ҳикматҳои якдигар асосан бо ду роҳ - айнан иқтибос кардан ва ба тариқи тарљима истифода мебаранд.

[4] Самадов А. Пайвандҳои дўстї ва адабї. –Тошканд, Муҳаррир, 2012, саҳ. 14.

Масалан, дар осори нависандагони тоҷик С.Айнӣ, Ҷ.Икромӣ, Р.Ҷалил зарбулмасалу мақолҳои ўзбекӣ, аз қабили «Сўраб бергунча уруб бер», «От кимники? Минганники», ибораҳои образноки «тайёр ошга баковул», «баъзи кунларни қурбони бўлай», «итни улфати бит» ва дигарҳо васеъ истифода шудаанд. Дар адабиёти ўзбек низ ин тарзи ифода кам намебошад. Масалан, «девона, гурез ки маст омад», «муросою мадоро», «тарки одат-амри маҳол», «инсоф дорӣ-барака» аз ҳамин қабиланд. Онҳоро адибонамон айнан дар шакли иқтибос истифода бурдаанд. Баъзан зарбулмасалу мақолҳо бо роҳи тарҷима ҳам истифода мешаванд: «Агар ба тўй равӣ, шикаматро сер карда рав», «Девона ба кори худ ҳушёр» ва ғайра.

Ин ҷо боз як роҳи истифодаи зарбулмасалу мақолҳоро қайд кардан ба мақсад мувофиқ аст. Яъне халқҳоямон як гурўҳ зарбулмасалу мақолҳоро ба тариқи муштарак дар гуфтугўи худ истеъмол мекунанд. Масалан, мақолҳои «Вақт-ғанимат», «Сукут-аломати ризо», «Салом ҳам фарз, алек ҳам фарз», «Сайл ҳам сайл, саргардонӣ ҳам сайл», «Аз нўги хамир фатир», «Ангура хўру боғаша напурс» ва монанди инҳо. Баъзе зарбулмасалу мақолҳо ва ибораҳои тоҷикию ўзбекӣ ба тарзи ширу шакар бо ду забон сохта шудаанд: «Қочмаган номард!», «Текинхўр-ҳаромхўр», «Тегма нозук» ва дигарҳо.

Ҳамин тавр, дар гуфтугў ва адабиёти бадеии халқҳоямон зарбулмасалу мақол, панду ҳикматҳои ҳамоҳангу муштарак бисёранд. Худи ҳамин нишон медиҳад, ки мардуми тоҷику ўзбек таърихан ба ҳам дўст буда, дар урфу одат ва анъана умумияти зиёде доранд.

Алоқаи эҷодиёти даҳанакии халқҳоямонро дар ҳамаи жанрҳои фолклорӣ, аз ҷумла дар латифаҳо ҳам равшан пай бурдан мумкин аст. Агар мо латифаҳои тоҷикию ўзбекиро бо ҳам муқоиса намоем, байни онҳо тафовути ҷиддиро мушоҳида намекунем. Онҳо чи аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва чи аз ҷиҳати образу образнокӣ ба ҳам хеле шабоҳат доранд.

Латифаҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ, бидуни шубҳа, дар давоми таърихи тараққиёти худ такмилу таҳрир ёфтаанд. Онҳо мувофиқи қонуну қоидаҳои эчодиёти даҳанакии ин ду халқи бародар мунтазам инкишоф ёфта, баъзе

чиҳатҳои хоси худро зоҳир намоянд ҳам, бо тарзи эчоду мавриди гуфтан ва аз чиҳати мавзўъ, мазмун, образҳо ва инчунин воситаҳои тасвир аз ҳамдигар фарқе надоранд.

Гурўҳи латифаҳое, ки дар байни ин ду халқ маълуму машҳур гаштаанд, дар вариантҳои гуногун вомехўранд ва ҳар кадоми онҳо мавзўъҳои якхеларо соҳиб буда, танҳо бо иваз намудани персонаж ва қаҳрамонҳо аз ҳам фарқ карда меистанд. Ин андешаҳоро латифаҳои «Ду хара борро бардошт» («Икки эшакнинг юки»), «Дар қиёмат сару либос» («Қиёмат»), «Думаш дар хўрчин» («Думи хўржинда»), «Доруи мушкушак» («Сичқон дори») ва дигарҳо тасдиқ менамоянд. Ин гуна муродифҳо дар фолклори точику ўзбек хеле зиёданд ва онҳо сайри таърихии дуру дарозеро тай намудаанд. Аз ин рў дар бораи маҳсули эчоди кадомин халқ будан ва маҳз ба кадоми онҳо мансуб будани ин қабил латифаҳо фикри қатъй гуфтан душвор аст.

Бешубҳа, ин гуна афсонаю достонҳои халқй на танҳо дар такомули маънавияти адибон, балки дар рушду камоли завқи эстетикии ин халқҳо низ роли калон бозидааст. Вақте дар бораи тољикон ва ўзбекон сухан меронанд, онҳоро ба «ду мағзи як бодом», «ду решаи як чинор», «ду мисраъи як шоҳбайт» қиёс мекунанд. Ин беҳуда нест, албатта. Зеро дўстии азалии онҳо таърихию самимї буда, онро адабиёти шифоҳии онҳо низ равшан исбот менамояд.

Савол ва супоришот:

1. *Доир ба робитаи эљодии шифоҳии мардуми ҳамзабони хоричй - Эрону Афғонистон маълумот диҳед.*

3. Алоқаҳои адабии шифоҳии тољику ўзбекро дар эпосҳои халқї нишон диҳед.

4. Муштаракї дар зарбулмасалу мақол, афсона, достон, латифа ва нақлу ривоятҳо.

Адабиёт:

1. Асрорй В., Амонов Р. Эчодиёти даҳанакии халқи точик, Душанбе, 1980.
2. Муқимов Р. Ўзбек ва тожик адабиётида сатира ва юмор, Самарқанд, 1973.

3. Шерназаров А. Суруди «Ёр-ёр» ва робитаи шифоҳии тоҷикону ўзбекони водии Қашқадарё. Анҷумани байналхалқї. Тошкент, 2012.
4. Раҳмонй Р. Таърихи гирдоварй, нашр ва пажўҳиши афсонаҳои мардуми форсизабон, Душанбе, 2001.
5. Раҳмонов Р. Назария ва сайри таърихии устурасозии форсй-точикй, Душанбе, 1999.
6. Сўфизода А. Фолклор – афкори эстетикй ва ичтимоии халк, Душанбе, 1982.
7. Намунаҳои фолклори Афғонистон, Душанбе, 1965
8. Намунаҳои фолклори Эрон, Душанбе, 1963
9. Норматов С. Фолклори даризабонони Афғонистон, Душанбе, 1974
10. Таронаҳои мардумии Эрон, Тошканд, 2006.

1. .

Мавзўъ: Убайди Закони ва адабиёти бачагон

Накша:

1. Сарсухан.
2. Ҳаёт ва фаъолияти Убайди Зоконӣ.
3. **Мероси адабии Убайди Зоконӣ.**
4. Таҳпили ҳикояҳои Убайди Зоконӣ ба синфҳои ибтидоӣ мувофиқ буда.
5. Хулоса.

Калимаҳои ёрирасон:

Майли чоҳонгарди, таърихи гузида, мадҳиягўи, назария, мухтор,рисола, ақидаю чаҳонбини,

Саволҳо барои мустаҳкамкунии мавзўъ:

1. Мухтасари ҳаёти У. Зокониро баён намоед.
2. Дар бораи эчодиёти У.Зокони маълумот деҳид.
3. Мавқеи асарҳои У. Зокони дар адабиёти бачагон.
4. Аз эъчодиёти У. Зокони намунае оред ва шарҳ деҳид.

УБАЙДИ ЗОКОНИ

(1270 - 1370)

Шоиру нависандаи шухтабъ, латифагӯй ва қачвнавис Убайди Зокони соли 1270 дар дехаи Зокони наздикии шахри К^азвин (Эронӣ Шимолӣ) аз оилаи шахси донишманд ба дуньё омадааст. Номи у Убайдуллох буда, Убайд тахаллуси адабии вай аст. Вай лақаби эҳтиромии Низомиддин дошт. «Зокомӣ» нисбати у ба ма^аллае, ки таваллуд шудааст, тааллуқ дорад. Дар хусуси Убайдуллох будани номи шоир байти зерини у шаҳодат медихад:

Гар куни бо дигарон чавру чрфо,
Бо Убайдуллоҳи Зокомӣ макун!

Тахсили ибтидоии Убайди Зоконӣ дар дехаи Зокон гузаштааст. Аммо тахсили мадрасагии у дар маркази сиёсию илми ва мадани империяи муғулхои Эрон - >|алокуиҳо, ки шаҳри Бағдод буд, сурат гирифтааст. Убайди Зокони баъд аз таҳеили илм як муддати муайян қозигиро адо намудааст. Шоир дар ин мансаб чи кадар кор кардааст ва барои *чм* **онро истеъфо додааст, маълум нест. Дере нагузашта ба Убайди Зоконӣ майли ҷахонгарди пайдо шуда, у ба бисьёр шахрҳои Эрону Ироқсафар мекунад.**

Убайди Зокомӣ бисьёр камбағалона ва кашшоқона зиндаги кардааст. Вай аз нодорию ноосудагии худ борхо шишят мекунад:

Нест дар дастам кунун аз хушку тар,
З - он чи вакте дар шуморе омадӣ.
Ғайри ман дар хонаам чизе намонд,
Ҳам **намондӣ гар ба коре омадй.**

Аммо шоир тоқату сабр ва каноатро дар зиндаги пешаи худ қарор дода буд:

Эй дил, пас аз ин андӯҳи беҳуда махӯр!
З - ин беш гами будаву нобуда махур!
Чон медихи, доди тамаъу, ҳирс магир!

Хун мехури, хӯр, нони миннатолуда махур!

Дар асри 14 баробари Убайди Зоконӣ тамоми ахли илму адаб нихоят қашшоқена зиндамӣ мекарданд. Илму адаб аз раена афтода буд. Хусусан дар дарборхри феодамӣ онхо талабгор надоштанд. Убайди Зокомӣ соли 1329 «Наводир - ул - амсол» - ро навишта ба дарбори Султон Абусаиди Элхонӣ мебарад, вале онро ка--се кабул накард. Убайди Зокони" ин рафтори ношоями аҳли дарборро сахт мазамат карда, аз онхр тамаъ накарданро авло медонад.

Эй хоча макун то битвони талаби илм,
К - андар талаби ротиби[5] харруза бимонӣ.
Рав масхараги пеша куну мутриби омӯз,
То доди худ аз мехтару кехтар биситонӣ.

Убайди Зокомӣ хамчун шоир ва нависандаи боистеъдод дар замони зиндағиаш машҳур гардида буд. Ҳамдуллоҳ Мустамӣ соли 1330 дар асари худ «Таърихи гузида» менавмсад: «Убайд ашъори хуб дорад ва расоили[6] беназир».

Дар замони зиндагии Убайд ва пеш аз он ҳам мардум чунин акидае доштанд, ки ҳокимону подшоҳон ду хел мешаванд. Онхо одил ва золим, яъне тарафдори илму адаб ва ҷохилу бемаърифат. Вале подшоҳи^ҳеч, гох, вуҷуд надошт. Хамин ноахлии подшоҳону хркимони ҷоҳилу бемаърифат боиси хонахаробу мухточ^ гардидани халқ, боиси бекадрии илму адаб ва нихрят, боиси камбағалона зиндамӣ кардани мардум гардида буд. Аз чумла хаёти Убайди Зокони дар Бағдод (1327 - 1330) хеле ғамангез буд. То андозае, ки у худро *хея* **гоҳ аз карз озод намебинад:**

Мардум ба айш хушдилу ман дар балои кдрз,

Хар як ба кор бореву ман мубталои карз.

Чунин тарзи зиндагонии кашшоқона ба ин марди хакиқатпуй имконият дод, ки ҳаёти замони худро амиктару пухтатар омузад, иллат ва нуқсонхри онро бештар бинад ва таҳдил намояд. Ба тарзи зисту

[5] Ротиб - хакки мукаррари, маош.
[6] Расоил - рисолахо.

зиндагонии халк ва роҳбарию давлатдории амирону ҳокимон, фиребу **найранги рухрниёну федалон ба тоаври реали баҳр диҳад.**

Убайди Зошмӣ тахминан дар байни солхои *1341 – 1345 аз Ирок ба* **Шероз омада, ба хизмати дарбори Абуисхоки Инчу** *(1341 - 1357)* **медароянд.**

Хангоми хизмат дар дарбори Абӯисҳок Убайд муддате ба навиштани касидахри мадхмя шуғл меварзад. Аз руи гуфтаи худи шоир маълум мешавад, ки ин хизмати ӯ 12 сол давом кардааст.

Кунун дувоздах сол аст зи мулки Ирок,

Кашида ахтари саъдам ба даргохи ту зимом[3]

Хизмати дарбор мадхиягӯиро талаб мекард. Аз ин ру, фаъолияти хачрнависии умах^дуд гардида, чри хаҷвро дар эчодиёти *ӯ* **бештар латифаҳри дилчасп иваз мекарданд. Шоир соли** *1350* **«Ушшокнома» ном достонашро навишта онро ба Абуисҳрк мебахшад. Аз эҷрдиёти Убайди Зокомӣ маълум мешавад, ки зиндагиаш дар Шероз хуб гузашта ва ӯ аз ин каноатманд будааст. Вале дар хамин айём, соли** *1353* **дар Шероз хрдиеаи нохуше руй дод. Ҳокими вилояти Кирмон Музориздин Шерозро мухрсира намуд. Хожа Абу исхркро дастгир намуда ба қатл мерасонад ва доираи адабии Шерозро праоканда мекунад. Бисьёре аз одамони ахли илму адабро хамчун тарафдори Абуисхрк^ махкум ва нобуд месозанд. Дар қатори онхо Убайди Зокони хам буд. Шоир ин ахроли тоқатиопазирро дида, тарки Шероз мекунад.**

Шахру вилоятхри Қазвин, ки ватани аслии Убайди Зоконӣ буд, дар ин вакт зери хавф буд. Ин ҳрлат шоирро водор менамояд, ки ба шахрхои нисбатан осуда ва ороми Иров^ сафар намояд. Дар Ироқу Араб ва Озарбойчрн Увайси Ҷаломӣ *(1354 - 1373)* **мамлакатдори мекард. Дар Бағдод амирону феодалхо ва шоирони дарбор ба адибони пешқадам рақрбат доштанд. Бинобар хамин онхр ба Убайд руи хуш намедоданд, зеро онхо аз ҳачвхри чрнгудози ӯ метарсиданд. Дар Бағдод Убайди Зокомӣ бо шоири дарбор Салмони Совамӣ мулокрт мекунад.**

Мероси Адабии убайди зокон

Шоир ва нависандаи оташинтабъ мероси адабии **бой** ва пурмазмуне **боки гузоштааст. Он аз назму наср иборат аст. Мероси адабии Убайди Зокони хонандаро дар рухи ахлоқи поки инсони тарбия менамояд.**

Мероси адабии Убайди Зокомӣ" аз рисолаҳри насрии «Ахлок - ул - **ашроф», «Садпанд», «Дах фасл», «Дилкушо», «Ришнома», достонхри «Ушшоқнома», «Мушу гурба», «Фолномаи буруч», «Фолномаи вухуш ва туюр» ва девони шоир иборат аст. Девони ашъори Убайд касидахо, газалҳо, к^итъақо, рубоиҳои ӯро фаро мегирад. Гарчанде Убайд дар гуфтани панду ҳикмат, сурудани ишқу муҳаббат, эҷоди мадху сано махррати баланд дошта бошад хрм, вале дар иншои ҳачв крбилияти фавк ллодае доштааст.**

Рисолаи «Ахлок^ - ул -ашроф» соли 1340 навишта шудааст. Он аз 7 боб иборат мебошад. Ҳар боби ин рисола ба ду қисм чудо мешавад. Дар кисми якум - мазхдби мансу^[7], яъне нест шуда, бархам хурда, бекор шуда, аз эъттЗор соқ^итшуда, дар к^иеми дуввум - мазхаби мухтор[8] , яъне еохибихтиёр, баргузидашуда, интихобшуда, шукчкардашуда афкори х^мзамонони худро роҷеъ ба ахлоқи ашроф накл мекунад. Барои такаияти фикри худ муаллиф бисьёр шеърхои тоҷики ва қадисхри арабиро овардааст.

Боби якуми «Ахлок - ул - ашроф» ба хикмат бахшида шудааст. Дар ин боб шоир ду назарияро кушода додааст. Яке кувваи назамӣ, ки хавасу шавқи он ба тарафи шинохтан ва омӯхтани дониш аст, то ки ба воситаи он ба маърифати чизхр дастрас бошад, яъне ҳақиқатро донад.

Аз руи ақидаи мазхаби дуюм - мухтор, ки онро Убайди Зокони тарафдорони онро бо пичинг бо калимахои «бузургон», «зиракони хурдадон» меномад, рух^ пас аз мурдан ба зотихуд, яъне ба олами рухи илох) меравад. Он чр ӯ ба рохат хоҳад расид. Вале Убайд тасдиқ^ менамояд, ки одам мурад, рӯхи нотикаи вай ҳам нобуд мешавад.)|амаи ширинихри хаётро дар ҳамин думӣё лозим аст.

Онро, ки донанд, ҳамин чрш додаанд,
В - онро, ки нест, ваъда ба фардош додаанд.

Боби дуюм масъалаи «Шуҷрат» - ро дар. бар мегирад. Одами **шучратмандро на танхр дар гузашта, балки имруз ҳам таърифу тавсиф мекунанд, зеро шуҷрат яке аз фазилатхои бехтарини шахс дониста шудааст.** Аз **руи мазхаби мухторихр дар нафси инсон се қувваи аз Х£М**

[7] Мансух - насх^ кардашуда, бекор кардашуда.
[8] Мухтор - сохибихтиёр, озод.

ч_удонашаванда **дида мешавад. Яке аз он қувваи нотиқа, яъне сухангуй мебошад, ки асоси он фикр ва тамиз аст. ^увваи дигар** газабонист, ки **ба он шавқу -завки ғурур ва бо зўри ба даст овардани чизе** дохил **мешавад. Сеюмин кувваи шаҳвонист. Агар ин се қувва орому муътадил кор кунанд, дар он сурат адолат низ ба вуҷуд меояд, ки далели ин фикр байти зерин шуда метавонад:**

Сармояи мард мардонагист,

Далериву родиву[1] фарзонагист[2].

Дар боби сеюми «Иффат» бошад, Убайди Зокони аз руи акидаи бузургони гузашта амал карда, таъкид менамояд, ки кас то метавонад аз дидани рӯи номаҳрамон, аз шунидани ғайбат, аз дастдарози ба моли мардум, аз гуфтори носазову чун сарв ростии инсон дар покдомонӣ", росткориГва беандешагии уст:

Ба ҳама халк сарфароз бувад хар ки чу сарв,

Покдоман бувади ростраву кутоҳдаст.

Масъалаи адолат боби чаҳрруми «Ахлок - ул - ашроф» - ро дар бар мегирад. Убайди Зокони дар ин боб бештар аз руи акидаи хар ду мазхаб: яке аз мансаби мансух ва мазхаби мухтор сухан меронад. Аз руи акидаи мазхаби мансух кору бори дуньё бояд ба адл рост бошад. Аммо акидаи мазҳаби мухтор асоси пойдории мамлакатро дар зулм мебинад. Тарафдорони ин мазхаб барои далели фикр чунин мисолеро овардаанд: «Чамшед адл кард, давлаташ хароб шуд. Заҳхрк зулм кард, давлаташ хазор сол пойдор буд ва гайра». Мисоли дигар «алокухон баъд аз фатхр Бағдод **онҳоеро, ки аз дами шамшер мокда буданд,** *чшъ* **гарда, еавдогар, дехзн ва хунармандонро озод кард, боқӣ, крмӣ, шайхо, сӯфиён, хрҷиён, воизон, крландарон, шоирон, гуштингирон, киссахонхр ва ғайрахрро удо карда гуфт: «Инон дар офариниши зиёданд» ва хцмаро ба дарьё гарқ^ кард. Ин буд, ки хукмрониаш дер давом кард».**

Бо овардани ин нақлу ҳикоятхри тамасхуромез Убайди Зокомӣ, аз *як* **тараф, золимию беадолатии подшохону ҳокимони муғ-улро фош карда бошад, аз тарафи дигар, таъкид менамояд, ки муфтхурони замони**

феодалӣ . дар чамъият зиёдатианд. Бинобар хдмин, адиби бузург набудани онҳрро писандидааст.

Боби панчуми ин асар ба саховат бахшида шудааст. Гузаштагон саховатро аз беҳтарин хислатхои писандидаи инсон медонанд. Гузаштагон саховатро аслиха намуда, ба ин рох^ одамони камбағалу фалокатзадаи ҷамъиятро хам мехӯронданд ва хам мепушонданд. Аммо бузургони асри Убайди Зокомӣ ба ин ақида муқрбил баромада, қайд мекунанд, ки худо ин қабил одамонро ба ин хрл гирифтор кардааст. Агар лозим донад, худаш ба онхр р$зи медихад, онхрро хушбахт мегардонад. Барои равшан гардидани ин фикр Убайд хикоятеро меорад:

«Давлатманде хасис пеш аз вафоташ васият кард, ки ин пулхри гункардаи маро сарф накунед, нигоҳ доред, ки ман онро бо азоб гундоштаам:

Зар азиз офардааст, худо,
Хар ки хораш бикард, хор бишуд.

Агар касе ба шумо гуяд, ки падаратро дар хоб дидам, ки гушти қима мехоҳад, бовар накунед, ки мурда хӯрок намехӯрад. Агар худам ба **хобатон даромада, хамин илтимосро кунам, эътибор надихед, ки онро хоби парешон мегӯянд. Ман он чизеро, ки дар зиндаги нахурдаам, дар мурдаги талаб намекунам. Инро гуфт ва чрн ба сохиби дузах супурд».**

Аз мазмуни хикоят маълум мешавад, ки Убайди Зокони образи давлатманд, мумсику чашмгурусна ва хасисро бо як х^вссн бадбинии зиёде оварида, кахру ғазаб ва нафрати одамонро нисбат ба ии **гурӯхи чдмъият зиёд мегардонад.**

Солхои **1353 - 1357 ҷрнги байни хркимони Кирмон Муборизиддин еа Форс** Абуисход **мерафт. Ин** вокеаро Убайди **Зоконӣ чанги** байни мушону гурбахо **медонад.**

Достони «Муш ва Гурба » баръакси достонхри дигар, ки х^гма дар шакли маснави навишта шудаанд, дар тарзи кофиябандии касида (ва, ба, ва, га) дар вазни хафифи мусаддаси махбуни аслам офарида шудааст, ки рукни он чунин аст; фоилотун, мафоилун, фаълан - *V - - / V - - - V - -* .

Убайди Зокони яке аз шоири бузург аст, ки дар асоси эҷодиёташ дар тамоми дуньё машхур гардидааст. Он шеъру достон ва касидаву рубоиётхое, ки менавист хрмаи он ба «Куллиёташ» чамъ омада ба дарачаи баланд баромадааст. Убайди Зокониро дар тамоми дуньё хама он шоиру нависандагон алалхусус тамоми ахли уламо онро

мешинохтанд ва асару шеърхри онро хонда тахлил мекарданд. Убайди Зокони шахсе буд, ки худро бо симу зар пушонда намегашт ва хамавакт мехост, ки ба либосхри фақиронаю кашшокона умр ба сар барад.

Рисолаи «Дилкушо»

Рисолаи «Дилкушо» асари насри буда, онро Убайд бо ду забон-араби ва тоҷики" навиштааст. Соли навишти ин асар маълум нест. Мундариҷаи асар аз ҳиқятхои арабӣ ва тоҷимӣ иборат аст. Убайди Зокони натичаи мушоҳидахри чандинсолаашро, ки масъалаҳои гуногуни зиндагиро дар бар мегиранд, дар асараш ба шакли х^коятҳои хурд - хурд ва латифаҳои халк баён кардааст. Ҳикоятҳои рисола мавзўъхри гуногунро дар бар мегиранд. Онҳо аксаран аз танқиди вазъияти замона, аҳволи қашшоқонаи мардум, бехонумони ва гуруснагии одамонӣ" мазлум, танқиди подшоҳону амалдорон, боёну феодалон, ғоратгарону лаганбардорон, хушоматгўёну руҳониён, бидъат ва ҳ,урофоти дини, такаббури аъёну ашроф, аҳволи сахти илму адаб, таъмакори, фиребгарии шайхону қозиёну воизон, бахили ва хасиси, ҳрзирчавобии одамони оддиву камбагал ва ғайраҳо иборат мебошад. Масалан, Убайд дар яке аз хикоятхри ҳачвии худ гуфтугуи хоча ва ноиби ўро меорад, ки яке аз дигаре бадшаклтар мебошад. Хоҷа азбаски ӯ аз табақаи болоии ҷамият аст, **намехохад, ки ниебат ба зердасти худ бадшакл бошад. Ин мазмунро адиб ба таври зайл додааст. «Хоҷае бадшакл ноибе бадшаклтар** аз **худ дошт. Рузе оинадоре оина ба дасти ноиб дод, он ҷо нигох кард. Гуфт: Субҳо-**нолло, **басе таксир ба офариниши шумо рафтааст. Хоҷа гуфт; Лафзи ҷамъ мегуи! Бигуй, дар офариниши ман рафтааст. Ноиб оина пеш дошт, гуфт: Хоҷа агар бовар намекуни, ту низ дар оина нигоҳ кун!»**

дар ин асар ахлоқу одоб ва хулку атвори табакахри болсии чашьият, **инчунин рафитору кирдор ва хислатхри ношоистаи одамони алоҳида** хачв **ва мазамат шудаанд.**

Убайди Зокомӣ бо ҳачву латифахои худ дар адабиёти классикии форсу тоҷик мавкеи хоса дошта, акидахри иҷтимой, халқпарвари, адолатҳохи худро асоси ин қисмати эҷодиёташ қарор додааст. *Мо* **акидахри иҷтимои ва ҷаҳонбинии ин шахси хрзирҷавобро бо шароити таърихии замони худи ӯ вобаста медонем. Яъне акидахри ичтимои ва чахрнбинии Убайдро шароити таърихии у муайян мекунад. Зеро нависанда дар замони зиндамӣ" ба сар бурдааст, ки ихтилофот ва зиддиятхри байни феодалон торафи авч мегирифт. Аммо ак^идахри**

ичтимоии Убайд бошад, ақидахри халви адолатх.оҳ^и аст. Эътирози у пассив набуда, фаъолият ва характери пешравандаро дорад. Характери ичтимои доштани хикояхои нависанда боз аз он равшан мегардад, ки ӯдар ҳикояхри худ асосан бар зидди иллатхо ичтимои хуруч. намуда, намояндагони хркимро масхара кардааст.

Лаззатбахшии хикояҳри ин адиби ширин гуфтор аз зохр мегардад, ки кахарамони онхр одамони гуногунтабақа ва гуногунтоифа буда, саргузашт, хислат, ахлоки атвори .онхо дар хикояҳр оварда мешавад. Нависанда дар вақти баёни ин ё он вокеа ба равшанию соддагии он ахамият медихад, ки ин боиси пуррагии мақсад мегардад. Аз дигар чих^т хикояхри Убайд чиҳатхои тарбияви ва панду ахлоқи, ватандусти низ дорад.)амин аст, ки вай дар асарҳряш истилогарони турку муғул ва лаганбардорону ва аристократияи махаллиро бо кахру газаб ба зери тозиёнаи хачив гирифтааст. Адиби бузург бо офаридани образхри бадеи хасиси, танбали, номеҳрубони, соддалавхи, нодони, мардумфиреби, дуруғгуй ва нуқсонхри ҷудогонаи ононро сарзаниш намуда, рустгуию росткавли, доноию зираки, покию софдили ва мехнатдустию касбомузиро талкин кардааст. Масалан, дар х^икояи зерин ба бачагон нашояд дуру **гуфтан, аз онхо чизҳри даркору нодаркорро пинҳон кардан** таъкид **карда** шудааст, **зеро дуруғомузони бад ва акси хоҳиши** дуруғомузандаро **медихад.**

Убайди Зокони хикояту латифахое дорад, ки бо соддагию дитжаши ба латифаҳри **халқи монанд аст. Онхо аз чихати Мавзӯъь ва характери иҷтимои ба латифаҳрои халки қаробати наздик дорад. Як фарқи байни онҳо ҳаст: Агар дар латифахои халқии тоҷики қахрамонхо** маҳаллитиро, **румонихр, ширинихр, дарвозихр ва Афандию Мулло Мушфиқи,** Мулло **Насриддин бошад, дар ҳикояи Убайди Зокомӣ қаҳрмонхри ҳшояхри латифаҳо қазвини Ҷӯҳо, Талҳак, аъробию хуросони мебошанд.**

Хикояхои ба синфи ибтидои мувофик буда.

1. **«Қазвиниро писар дар чоҳафтод, гуфт: Ҷони бобо, марав, то ман биравам, расан[9] биёварам ва туро берун кашам». 2. «Чамъе казвиниён ба чанги мулоҳида[10] рафта буданд. Дар бозгаштан ҳар як сари мулҳиде бар чуб карда меоваранд. Яке пое бар чуб меоварад. Пурсиданд, ки инро ки кушт? Гуфт: Ман. Гуфтанд: Чаро сараш наоварди? Гуфт: То ман бирасам сараш бурдаанд».**

Расан - таноб, аркумчин.

[10] Мулохида - кофирон

Ҳикоятхри Убайд бо латифаҳои халқии точиқи монанди дОранд. Хамоханги ва монандии хикояту латифаҳри Убайд бо хикояту латифахри халки боз аз он маълум мегардад, ки каҳармонони мусбати онҳр аз байни мардуми камбағал гирифта шудаанд. Онҳо аз чихати мазмуну мундарича пухта буда, дар байни оммаи васеи мардуми мехнаткаш паҳн гаштаанд ва ба онхр писанд омадаанд.

Хикояту латифа ва маълумтарин жанрхри насри тоҷики буда адибони машҳур МуХхаммад Авфии Бухорой, Саъдии Шерози, Убайди Зокомӣ^ Абдурах^мони Чоми, Восифи ва чанде дигарон ақидаву ҷаҳрнбини ва нобаробарихои замонаашонро ба ин жанр баён кардаанд.

ХУЛОСА

Хулоса карда гуем, Убайди Зокони яке аз шоири барҷастатарими форсу точмк ба хисоб меравад. У дар таркиби ҳамаи давлатхри чахрн бо шеър, асар, достон, қасида, қитъа ва ғайрахо обрую нуфузи баланд шрифтаает. Он асару достонхре, ки у эчрд кардааст бисёрии онхр барои тарбия кардани насли наврас инчунин дар бораи синфхри ибтидой" тааллуқ^ дошта мебошад. Убайди Зокони эҷрдиёт ва фаъолияти худро ба он шоироне, ки ҳамзамонони худ буд, аз руи шеъру ғазалҳри онҳр истифода бурда як қатор шеъру рубоиҳр эчрд кардааст.

Яъне:

Чаханнамию ҳичргу Убайди Зокомӣ,
Мукаррар аст ба бедавлативу бединӣ.
Агарчи нест зи Казвину рустозодааст,
Валек мешавад андар ҳадис КазвимӣТ

Шоир дар ин байти худ он зиндагихре, ки дар ҳаёти аз сар гузарондааст, дар ин мӣти худ ба назм даровapда гуфтааст. Хдёти шоир хеле бо азобу бо машаққат гузаштааст. Шоир бо ҳамин азобу машаққат нигоҳ накарда боз эчрдиёти худро. давом медиҳрд ва барои аз худ мерос мондан ба ояндаи насли наврас кушишу ғайрати зиёде кардааст.Адабиётхо

1. **Р.Хомидов, М.Мирзохуҷаев «Адабиёти Ватан». - Душанбе: «Матбуот» еоли 2000.**

2. **Х. Микозода «Таърихи адабиётҳои тоҷик». - Душанбе: «Адиб»** соли **1979.**

3. Х. Норматова, Симоди. «Адабиёти клласикии точ^ик». - Душанбе: «Ирфон» соли 1980. 4. А. Афсаҳзод, Ш. Тагаев, Ш. Насриддинов. «Ддабиёти тоҷик» **- Душанбе: «Маориф», 1987.**

Мавзўъ: Абдурахмони Чоми ва адабиёти бачагон.

НАҚША

1. Мукаддима.
2. "Баҳористон" - и бехазони Чомӣ.
3. Ахамияти таълими ва тарбиявии "Бахористон".
4. Панди "Баҳористон" - Чоми барои илмомузии чавонон.
5. Намуна аз хикоятхои "Бахористон" барои наели наврас.

Мақсади таълими: Бо ҳаёти А Чоми ва асрҳои хоси бачагонаи ӯ шинос намудани толибилмон.

Мақсади тарбияви: Ҳисси иломӯзи, меҳнатдӯсти саховатиро тарбия намудан.

Адабиётҳо

1. Р. Амонов. Таърихи адабиёти тоҷик. Душанбе 1982
2. Ч. Бобокалонова Материалҳо доир ба адбиёти бачагон Душанбе 1976
3. А. Чоми Баҳористон. Д. 1986

Фозилтар аз ӯ касе наёяд

“Устоди сханварони номи Чодусуханони замона Чоми! Он дар сухан мубарҳам майдони фасонро Таҳамтан! Дар баҳри сухан дури ятим ӯ, ба таври суханвари Калим ӯ. Чун лаб ба фасона баркушода, чон дар тани қисса ҷой дода . Имрӯз ба зери чархи гардон Хуршеди раҳили некмардон Фоӯилтар аз ӯ касе наёяд бар хубтар орзӯи нашояд!”

Низомиддин Суҳайли

“Хушо он замон, ки бо вуҷуди шарифи ин гуна бузургворон ороставу даврон бо ин қабил хелқатҳои азизи рафеъулмиқдор нероста буд!

Ҳайфу сад ҳазор ҳайф дареғу сад ҳазор дареғ, ки он офтобҳо ҳуруб карда якчанд хаффоши тирарӯзгор пару бол кушода дар ҳавои баландрӯзгор баландпарвози назарбози чилва мекунанд!”

Алишери Навои

“Дар зери либос мутафарид будан: бар ҳар сурат, ки бармеомаданд дилкаш буданд.

Гоҳ қабо пушидандиву гоҳ чубба гоҳ алоқа аммома гузоштандиву гоҳ не ва гоҳ як гӯша гузоштаандиву гоҳгиррду гоҳе бар баногӯшу гоҳе бар қафо гузоштаанди. Чомеъи ҳаракату саконати ҳазрати эшон хуш ояндаву писандида буд”

Абдулғафури Лори

“Эчодиёти адаби ва осори илмии А.Чоми дар таърихи маданияти гузаштаи тоҷикон яке аз саҳифаҳои дурахшонеро ишғол мекунад. Гуфтан мумкин аст, ки ӯ на танҳо бо фикру андешаҳои илми-назарияви, балки бо тачрибаҳои адаби-бадеии худ дар соҳаи тараққиву такомули забони адаби ва адабиёти асрҳои XV-XIX мавқеи арзандаву ҳалкунанда мебозид ва бо асарҳои бадеиву назарияҳои адабиаш ба муштоқону илму адаби тоҷик аслиаҳои тавоное мебахшид”

Шарифчон Ҳусейнзода

АДАБИЁТҲО

1. А.Афеаҳзод, Ш.Тагаев, Ш.Насриддинов, «Ддабиёти ватан», нашриёти «Маориф», Душанбе-1991сол.
2. А.Маниёзов ва А.Абдувалиев, «Адабиёти ватан», **нашриёти** «Маориф», Душанбе -1977сол.
3. Р.Амонов, М.Шукуров, «Адабиёти ватан»,барои синфҳои 4, нашриёти «Маориф», Душанбе -1985сол.

А Б Д У Р А Х М О Н Ч О М И (1 4 4 1 - 1 4 9 2)

Яке аз вазифахое, ки Ҷоми дар назди чигаргуша еа нури дидаи худ мегузорад, ба кадри вакт расидан, аз он хуб истифода бурдан ва дар чавони илму хунар омухтан аст„ Ґ талаб мекунад:

Чу нодон на дар банди падар бош,
Падар бигзору фарзанди хунар бош!

Хамин Мавзўъъи на дар банди падар, яъне магрури ному маком ва сарвати ў шудан, балки фарзанди хунар будан, яъне албатта барои ба худ ва ба чамъият нафъ раеондан хунару илм (Точи сари чумла хунархост илм, - Куфлкушои хама дархост илм) омухтанро Чоми дар тамоми зиндагии худ таълим медод:

Хар писар, к - у аз падар лофад, на аз фазлу хунар, Филмасал гар дидаро мардум бувад, номардум аст. Шохи бебар арча бошад аз дарахти мевадор, Чун наорад мева бар, андар шумори хезум аст.

Шоир аз писари худ талаб мекунад, ки дар касби камолоти инсони ва манфиат расондан ба мардум хеч гох ба он чизе, ки ноили он гардидааст, конеъ нашавад:

Конеъ нашави ба хар чи ёби, Аз хуб ба хубтар шитоби.

Панду насихатхои Чоми ба писараш ва "Баҳористон" бо мохияти худ ахдмияти умуминсони доранд. Барои хамин чоеидони хастанд ва ба дили хар як одам рох ёфта, уро ***ба*** **суи неки рахнамун менамоянд.**

"Баҳористон" аз мукаддима ва хашт боб (равза) иборат аст: 1) **саргузашти орифон;** 2) **хикмати бузургон;** 3) саргузашти **подшохон, адолат ва ахлоки неки онхо;** 4} таргиби **саховатманди;** 5) **хикоятхои шавкангези ишки;** 6) **мутоябахои сафобахш;** 7) **зикри шуаро, таърифи шеър, пайдоиш ва хусну кубхи он; хикоятхои тамеили.**

"Бахористон" асари бадеиест, ки дар он ба тарзи хосе хам аз зиндагонии ибратомузи шайхону орифон, хам *аз* **дурдонахои андешаю афкор ва хикмати донишиандони бузург, хам аз накли амали хайри хокимону мансабдорон, хам** *аз* **ривояти хайру саховати муболигаомези афроди таърихи ва химмату некукории шахсони афсонаеи, хам аз тасвири гудози ишк ва дуетига вафодории дилбохтагон, хам аз хигаёти пандомузи тамсили рочеъ ба хайвонот натичахои ахлоки гирифта мешавад. Дар баробари ин муаллифи "Бахористон" иллатхои ичтимои ва айбхои шахсиро фошо - фош ба зери танкид гирифта, ба василаи мукобилгузорни ходисахои ба** *хам* **зид акоиди худро рочеъ ба неки таквият медихад. Равзаи хафтуми "Бахористон" аз хусуси пайдоиши шеъру адаб анвои шеър ва хусну кубхи он сухан ба миён меорад.**

"Бахористон" ба мазмуии дуняви, акоиди умумиинсонӣ ва нуктахои гуманистии худ чилои махсусмедихад. Имтиёзи Ъахористон" аз асархои дигари хамчинсу хамзамонаш дар он низ хувайдо мегардад, ки адиби инсондуст дар танкиди хокимони золим, ки дину мазхабро никоби худ карда буданд, аз хеч чиз нахаросида, чаеурона никоб аз руи онхо бардошта, аз подшохи диндори золим бехтар будани подшохи бединро пеш мегузорад. Ба акидаи у на дину мазхаб, саччоданишинию тоат, балки **адолат сифати ягонаест,** *кш* **ба подшох обру ва шаъни човидони меорад.**

Инчунин муаллифи "Бахористон" таъкид мекунад, *км* **"агар кас ба маи^рдум теғи номехрубони** кашад, куштаи *теги* **номехрубонон мегардад". Бинобар ин подшох боад окибатандеш ва аз хунрези бархазар бошад.**

Масъалаи мухими дагаре, ки Чоми дар "Бахористон" пеш **мегузорад, шинохтани кадри инсон аст. Шоири** бузург мегуад, ки **ба инсон на аз руи сарват ва мансаб, балки** аз **руи хунармандиаш бахо боад дод, зеро: .**

Кимати мард на аз симу зар аст,
Кимати мард ба кадри хунар аст.
Эй басо банда, ки аз бахри хунар
Кадраш аз хоча басо бештар аст!

В - эй басо хоча, ки аз бехунари
Дар рахи бандаи худ пайсипар аст.

Худи мартабаи хамин гуломи хукармандро аз хочаи бехунар бол гузоштани Чоми яке аз фикрхои пешадами уст, ки аз зубдаи афкори мутараккии инсондустонаи аслофи у, **хусусан Саъди, ибтидо мегирад. Аз руи ин таълимот барои кадри инсон сурати вохири хам ахамият надорад, кас бояд ботинан ва аз чихати маънви зебо ва гани бошад, чунки:**

Тан бувад чун гилофу чон шамшер,
Кор шамшер мекунад, на гилоф!

Абдурахмони Чоми дар "Бахористон" ахамияти бузургии илму донишро дар хаёти инсоният кайд намуда, одамонро ба пардохтани илму дониш хидоят мекунад. Лекин у **нишон мадихад, ки дарьёи илм бепоён буда, фаро гирифтани** *жишы* **илмхо аз имкон берун аст. Бинобар ин, кас боад ба** *камош* **уаеъулият факат илми зарургаринро оуузад.** АУУО *iипи* **беамал хам фоида надорад. Аз ин ру мутгафакшри аср** *XV* **ба хонандагон еа ультакидони худ маслихат медихад:**

Илуе, ки ногузори ту бошад, бад - он гарой,
В - онро, к - аз он гузир буеад, чустучу макун
В - он дам, ки хосили ту шавад илми ногузир,
Гайр аз амал ба мучиби он орзу макун!

"Бахористон" аз чихати пандомузиву ибратбахши низ нишонрастар буда, нависанда аз мушохидаи манзарахои хузновари факиронаи мамлакат, нобасомонихои чамъиети, бехукукии раият, горати туркони чигатой, ривочи бозори зулуи хокимони худ, бедиёнатии арббобони дин низои асосии ичтимои ва ахлокии зиндагии чомеаи даврони хешро дарк менамояд. У дар ин асараш низ идеали адолати ичтимоиро тафсилу тахким дода, мусовоти инсонхо ва бебакоии хокаи зулму ситамро ба калам медихад. Вай аз хар як инсон такозо мекунад, ки дар муносибат бо инсони дигар эхтиром, риояти иззати нафс, сидку сафо, ахду вафо ва хайру некиро ба кор андозад. Андешахои Чоми дар бораи кадру киммат ва макому уанзалати волои инсон, ки -на вобастаи наелу насаб, мулку дорои, балки самараи уаънавиёти гани ва аклу хирад aет,

низ муфид ва шоистаи тавaччуханд. Хамчунин Чоуи дар як силсила хикоятхои "Бахориетон" бо шеваи мазхакави вокеияти мудхиши замонаи хеш ва сиришти манфури ахли зулу -подшохони ситамгар, вазирони бемурувват ва амалдорони чафокори замони феодалиро чилвагар менамояд. Ба хамин тарик, танкиди разолатхои замони феодали ва хислатхои нохуби намояндагони алохидаи он мазмуни бисьёр хикоятхои "Бахористон" - ро ташкил мекунад» Вале *Номш* аз айбхои инсонхои одди низ чашм намепушад. Вай гохе дар инсонхо иллатхо, нуксонхоеро мебииад, ки сарфи назар аз макоми чамъиятии шахс, манфур еа барои чомеа зарарнок мебошанд. Аз ин ру баъзе хикоятхо ва мутоибахои "Бахористон" ба мукобили кохилию хасад ва бухл барин айбхое нигаронида шудаанд, ки барои хама зиштанд. *Пке* аз иллатхои кабехтарини инсони, ки дар байни афроди табакахои гуногуни нимаи дуюми асри XV низ пахн гардида буд, майхораги ва бадмасти буд. Ин одати зишт дар он замон махсусан дар байни табакаи боло - шоху дарбориёни у, амалдорони олирутба, хатто рухониёну ходимони дин ва аз табакаи шахр дар байни лавандхо (олуфтаи шахри) басе ривоч ёфта, фасоди ахлокро бештар мекард. Дар осори Чоми ва наздикони у - Навои, Хотифи, Бинои, Сухайли, Кошифи ва дигарон зарархои маънави, иктисоди ва чисмонии шаробхораги мазаммату махкум шуда, кушише рафтааст, ки мардумро аз разоилати ин пастигари эмин нигох доранд. Уувофики гуфти Чоми, шаробу май душмани аклу хуш, зоилкунандаи донишу биниш, фосидкунандаи ахлок ва сарчашмаи чумла хабисихо буда, шахси майхора наметаеонад, ки байни хубу зиш, некию бади, халолу харом, дустию душмани фарк гузорад. Бинобар ин . инсондусти олмшумул Мавлави Чоми аз ин кабохат дури чустан ва ба ин разолат нафрат доштанро таргиб мекунад ва ба хонанда хитоб менамояд:

Душмани хуш май аст, эй хушманд,
Дустро маглуби душман кам писанд!

"Бахоритон" - ро Чоми, чунон ки худ мефармояд, дар татаббуъ ва сабку усули Тулистон" эчод намуда, дар пайравии Тулистон" онро бо санъати сачъ ороиш додааст. Забони он дар баробари нигох доштани зебоихо ва фасохати сачъ соддаву равон ва фахмо буда, чумлахои муеаччзпш саршори иборaю таъбирхои халки ва порахои шеърии он шабехи гуфтору сурудахои мардумианд. Накли хикоятхо еа латифаю мутоибахои дохилии равзаихо ба хикояву латифахои дилкаши

фольклори монанданд. Мухокимаронихои фалсафи, мубодилаи афкор ва сухбатхои донишмандон, андарзу хикматхо арзиши ахлокии он асарро афзудаанд. Мавкеи устувори гуманисти низ Саъдиву Чомиро наздик мекунад ва аз умумияти касду хадафи эчодии ду суханвари нобига дарак медихад. чоми Мавзўъъхои Тулиетон" - ро дар бобати адлу инсоф, парваридани хисси масъулияти инсонию ичтимои, покии ахлоки дарвешон ва ишку мухаббату чавони вусъату идома дода, дар навбати худ ба асараш сюжетхои тозаро ворид овардааст. Наклу хикоёти Чоми дар нигориш, сюжетбанди ва низоъ рангорангтаранд.

"Бахористон": "Туркеро гуфтанд: - Кадом дусттар дори, хорати имруз *ё* **бихишти фардо? Гуфт: - Имруз даст багорат бикушоям ва хар чи ёбам, бирабоям ва фардо бо Фиръавн дар оташ дароям". Китъа**

Он шунидасти, ки турке васфи чаннат чун шунид,
Гуфт бо воиз, ки он горату тороч аст?
Гуфт: "Не". Гуфто "Батар бошад зи дузах он бихишт ,
К - андар у кугах бувад аз горату тороч даст!"

Х и к м а т

Се кор се руз зишт ояд: тунди аз подшохон ва хирс бар мол аз доноён ва бухл аз тавонгарон.

КИТЪА

Ин се кор аст, к - иш нигорад зишт
Аз се кас хомаи нигаронида:
Тундхуии подшохи кави,
Хирси донову бухли доранда.

Саволҳо ва супоришҳо барои мустаҳкамкунии мавзўъ:

1.Мавқеи А Чоми ва асарҳои ўро дар тарбияи насли наврас нишон деҳид.

2.Дар бораи асари “Баҳористон” ва сохти он маълумот диҳед.

3.Ҳикояти аз асари “Баҳористон” , ки ба синну соли мактабиёни хурдсол асос бошад ва шарҳ диҳед.

4.Аз ашъори А.Чоми намунаи аз ёд гўед ва мазмуни онро маънидод намоед

ХУЛОСА

Дар хакикат Абдурахмони Чоми яке аз бештармн шомрм замонаи худ буд. Нависандаи "Бахориетон" хаучун **шахем** халкпарвару ватандует, озодихоху адолатчу ва хайрхохи табакаи захмаиткашу мазлум пеш аз хама намудани масъалаи ичтимоиро ба миён гузошта, мувофики тасаввури асримиёнаги чамъияти инсонхоро ба ду гурух - золимон ва мазлумон таксим менамоад ва бар зидди зулму чавр ва тааддиго бедодгари исьён бардошта, давлатмандонро ба саховат ва бечорагонро ба каноат даъват намуда, бо хамин адлу инсофро таргиб мекунад ва бар заидди худбинию худписанди ва харисию хасосат, берахмию беинсофи ва чангу чидол исьён мебардорад, ин нуксонхоро сабаби фалокати чамъмят ва вайронии мамлакат дониста, аз онхо рохи халоси мечуад ва ин рохро дар сохти подшохие мебинад, ки дар он шохи одили хизматгори халк хукмрон бошад. Аз ин хикояту ривоятхои Чоми чавонон барои худ гизои маънави мегиранд, ки ин бошад барои ояндаи онхо бисьёр пандовар аст. Умуман, асархои Абдурахмони Чоми барои насли наврас ахамияти бузургеро дорад, чавонон дар амал ин муносибатхоро мебинанд ва дида истодаанд.

АДАБИЁТ

1.А. Афсахзод - "Бахористон". Душанбе, Нашриёти "Ддиб" 1987.

2. М. Муминов. "Адабиётшиноси". Душанбе, Нашриёти "Ирфон"1971.

3.А. Афсахзод. "Адабиёти тоҷик". Душанбе, Нашриёти "Адиб" 1988.

Мавзўи **Фолклори маросими мавсимї** **Маърўза**

Наќша:

1. Маросимҳои мавсимї ва тарзи иљрои онҳо.
2. Нақши ҳодисаҳои табиат дар пайдоиши сурудҳои мавсимї.
3. Љараёни ташаккули маросими мавсимї, суруду таронаҳо бахшида ба маросимҳои гуногуни мавсимї.
4. Назми мавсимї ва мавзўъҳои он.
5. Тарона ва сурудҳо дар мавзўи наврўз, гулгардонї, суманак, сустхотун, киштукор, хирманкўбї, меҳргон, барфї.
6. Мундариља ва шаклҳои шеърии онҳо.

Мафњумњои асосї: *маросимњои халќї, маросими гулгардонї, љашни Наврўз, дарав ва хирманкўбї, суманак, Љуфтбаророн, сурудњои маросимї, маросими хосилѓундорї, сайри гули лола, Сусхотун*

Ҳар як халқ аз рўи урфу одатҳои миллии худ маросимҳои анъанавї дорад, ки аксарияти онҳо бо оин, ақида ва тасаввуроти қадимии мардум алоқаманд мебошанд. Бо мурури замон, вобаста ба њодисаҳои гуногуни таърихї бисёр расму одат ва маросимҳо аз байн рафтанд, тағйир ёфтанд ва баъзеашон бо таъсири дин хусусияти динї гирифтанд.

Маросимҳои халқие, ки то замони мо расидаанд, ба се гурўҳ људо мешаванд: **маросимҳои мавсимї, маросими тўй ва маросими мотам.** Дар заминаи ин маросимҳо намудҳои гуногуни эљодиёти бадеии халқ ба вуљуд омаданд, ки онҳоро дар илми фолклоршиносї фолклори маросимї меноманд.

Фолклори маросимҳои мавсимї. Маросимҳои мавсимие, ки дар байни тољикон маъмулу машҳур будаанд, аз инњо иборатанд: маросими љашни

Наврўз (ё сари сол), маросими пешвозгирии баҳор: гулгардонї (бойчечак), сайри гули лола, сайри гули сурх, Сусхотун, маросими пешвозгирии айёми киштукор (љуфтбаророн, суманак), маросими ҳосилғундорї, (дарав, хирманкўбй) ва барфї.

Ҳамаи ин маросимҳо дар фаслҳои гуногуни сол моҳ, ҳафтаву рўзҳои људогона вобаста бо фаъолияти кишоварзии деҳқонон гузаронида мешудаанд, ки сабаби маросимҳои мавсимї ном гирифтани онҳо ҳам маҳз дар ҳамин аст.

Дар рўзҳои мо ин маросимҳо чун дар замонҳои пешина дар байни мардуми тољик мавқеъ надоранд. Ба сабаби дигаргун шудани ҳаёти сиёсї, иқтисодї ва маънавии халқ аксарияти онҳо аз байн рафта, аҳамияти пештараи худро гум кардаанд.

Гулгардонї. Гулгардонї яке аз маросимҳои пешазнаврўзї мебошад, ки ба муносибати шукуфтани гулҳои нахустини баҳорї баргузор мегардад.

Доир ба ин маросим дар фолклоршиносии тољик аввалин муҳаққиқе, ки маълумот додааст Н.Маъсумї мебошад. Ў дар бораи маросими мавсимии гулгардонии «Бойчечак», «Сиёҳгўш» ва «Гули наврўзї» таваққуф намуда, баъзе порчаҳои таронаҳои онҳоро намуна оварда, аз нигоҳи мазмуну мундариљаи ғоявї таҳлил кардааст.

Ин маросим асосан аз тарафи писарбачагон иљро мегардад. Онҳо дар аввали фасли баҳор ба кўҳу саҳро баромада гули бойчечакро љамъ менамоянд. Бегоҳирўзї як љои аниқро интихоб намуда, љамъ омада, ба ҳар як дари ҳавлии одамон рафта, суруди бойчечакро мехонанд. Бойчечакхонҳо одатан Бобои Деҳқонро хотирнишон сохта, аз номи вай аз соҳибони хона талаб мекунанд, ки инъоме диҳанд. Чор панљ сарбайтхонҳо ба сурудани таронаи бойчечак оғоз менамоянд, дигарон баробар бо овози баланд ду маротиба калимаи «Бойчечак»-ро такрор мекунанд:

Сарбайтхонҳо:

Бойчечака аслаш гул,

Гул дар макони булбул.

Ҳама:

Бойчечак бойчечак.

Сарбайтхонҳо:

Чй алам дорї дар дил,

Дар саҳроҳо нишастї?

Ҳама:

Бойчечак бойчечак.

Соҳибони ҳавлї, бештар кадбонувон, баъди поён ёфтани суруд барои гулгардонҳо аз рўи ҳиммат ва имконоти моли оилавї гандум, нахўд, наск, меваи хушк ва нону пул инъом менамуданд. Соҳибони хона гулро аз дасти сарбайтхон гирифта «Ба солу моҳи нав расем, гул барин беғам шавем, шукри Оллоҳ, ки ба баҳор расидем» барин суханони анъанавї мегуфтанд ва гулҳоро ба чашму абрўвони худ себорї молида, бўй намуда, сипас ба гулгардонҳо бармегардониданд. Маросими «Гулгардонї» то соатҳои 10-11 шаб давом мекард.

Фолклоршинос Р.Аҳмадов иброз медорад, ки «ин маросим (Маросими Гулгардонї А.Ш.) қариб дар тамоми гўшаву канори Осиёи Марказї, ки тоҷикон сукунат доштанд, бо баъзе тафовутҳо анъанавї баргузор мегардид[11].

Дар сурудҳои бойчечак аввалин гули баҳор будани он ифода меёбад. Сурудҳои бойчечак бештар ба вазъи ҳоли ҳамон хонадон равона карда мешавад. Бойчечакхонҳо орзў мекунанд, ки хонадони онҳо бартараф аз камбудиҳову норасоиҳо гардаду дар баҳори нав орзуҳои иҷронагаштаи онҳо амалї гардад ва хўшнудиҳоро истиқбол гиранд.

Наврўз.Ҷашни Наврўз як бахши ниҳоят қадимаи фарҳанги тоҷикон мебошад. Ин ҷашн бузургтарин анъана ва иди солинавии мардум аз даврони кўҳан то рўзгори мо бо як силсила маросимҳои солинавї бо шукўҳу ҳашамат ва зебоиҳову дилрабоиҳои баҳорона баргузор мегардад. Ҷашни Наврўзро мардумони мо дар масири таърихи дуру дароз бо як ҷаҳон орзу ва таманниёт барои беҳбудии рўзгор таҷлил менамоянд. Ин ҷашн паёмовари

[11] Аҳмадов Р. Фолклори маросими мавсимии тоҷикони Осиёи Марказї. –Душанбе, 2007, саҳ.157

фасли баҳор, навшавии сол, омадани фасли гармову марги сардї – зимистон ва бозоии табиат ва замони хурўљи инсон аз олами хамудагї ва пайвастан бо табиат ва шурўи ҳаёти иљтимоии дубора дар љомеа ва кори дастљамъї дар берун аз хона ва дар марзаъву боғу бўстон аст. Аз ин рў, Наврўз рўзи фархундаву муборакe мебошад, ки оғози бедории табиат ва фасли рўишу шукуфоии гулҳоро навид дода, намоише аз љовидонагии офаринишу хилқати такрори табиат мебошад. Гарчанде пайдоиши Наврўзро сарчашмаҳои бостонї рангу бори асотирї медиҳанд, вале зуҳури он марбут ба дигаргуншавї ва гардиши фаслҳои сол иртибот дорад.

Дар бораи таърихи пайдоиши Наврўз дар осори олимон ва шоирони замонњои гузашта, аз љумла дар «Осор ул-боќия»-и Абўрайњони Берунї, «Таърихи Бухоро»-и Наршахї, «Наврўзнома»-и Хайём, «Шоњнома»-и Фирдавсї ва осори бадеии шифоњиву хаттї маълумотњои судбахше мављуданд.

Дар ривоятњои бисёре давраи пайдоиши љашни Наврўзро ба шоњони Пешдодї нисбат медињанд ва гўё Љамшед чањорумин шоњи пешдодї бунёдгузори љашни Наврўз мебошад. Аз љумла олим ва файласуфи бузург Абўрайњони Берунї бунёди љашнгирии Наврўзро ба Љамшед нисбат дода, чунин менависад: «Чун Љамшед барои худ тахт бисохт, дар ин рўз ба он савор шуд ва љин ва шаётин онро њамл карданд ва ба як рўз ба кўњи Дамованд ва Бобул омад ва мардум барои дидани ин амр дар шигифт шуданд ва ин рўзро ид гирифтанд»[12].

Абулқосим Фирдавсї дар достони «Падид омадани Наврўз» ёдовар шудааст, ки ҳангоме Љамшед аз корҳои давлатдорї биёсуд, бар тахти каёнї биншаст ва тамоми бузургони кишварї ва лашкарї бар атрофи тахти ў давра нишастанд ва бар ў гуҳар пошиданд. Шоҳ Љамшед он рўзро, ки нахустин рўзи Фарвардин ва оғози сол буд, «Наврўз» номид ва љашн баргузор кард:

Ба Љамшед бар гуҳар афшонданд.
Мар он рўзро Рўзи Нав хонданд.

[12] Берунї А. Осор-ул-боқия. –Душанбе, 1990, саҳ. 332

Сари Соли Нав Ҳурмузи Фарвардин,
Бар осуда аз ранљ тан, дил зи кин.
Бузургон ба шодї биёростанд,
Маю љому ромишгарон хостанд.
Чунин рўзи фаррух аз он рўзгор,
Бимонда аз он хусравон ёдгор[13].

Аз рўи нақли Ибни Балхї ривоят ва ё афсонаи бар тахт нишастани Љамшед дар фасли баҳор ва Наврўз номидани он рўз чунин аст: «ба фармони Љамшед ҳамаи бузургон ба шаҳри Истахр, ки дар наздикии Тахти Љамшед воқеъ буд, гирд омадаанд ва дар соате, ки «Шамс ба дараљаи эътидоли рабеї расид, вақти соли гардиш, дар он сарой бар тахт нишаст ва тољ бар сар ниҳод ва он рўз љашн сохт ва Наврўз ном ниҳод. Ва он сол боз Наврўз оин шуд. Ва он рўз Ҳурмуз аз моҳи Фарвардин буд ва дар он рўз бисёр хайрот фармуд ва як ҳафта мутавотир ба нишот ва хуррамї машғул буданд»[14].

Рољеъ ба Љамшед ва бо корнамоиву фаъолияти ў таъсис ёфтани љашни Наврўз қариб дар аксари сарчашмаҳои адабиву таърихї бидуни баъзе тафовутҳои љузъї иттилоот шабеҳи ҳамдигаранд. Аз ин рў, чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки онҳо аз як манбаи таърихии махсусияти устуравї дошта ибтидо гирифтаанд.

То ҳол Наврўзро қариб дар тамоми гўшаву канорҳои Осиёи Марказї, љашн мегиранд. Рўзи дохилшавии Наврўз ба ҳисоби солшумории Шамсї (деҳқонї) якуми моҳи Ҳамал ва ба ҳисоби мелодї 21-22- юми моҳи март, ба ҳисоби Сосонї 1-уми Фарвардин мебошад.

Мардум бо мақсади сазовор пешвоз гирифтани ин љашн пешакї тайёрї медиданд. Барои пешвоз гирифтани Наврўз бо хоки сафед (оҳак) хонаҳои худро сафед мекарданд, дар девори он ҳар гуна гулу нақшу нигорҳо мекашиданд. Ду ҳафта пештар гандум, љав ва ё ягон зироати дигарро дар

[13] Абулқосим Фирдавсї. Шоҳнома.–Душанбе: Ирфон, 1964, саҳ. 25-26

[14] «Форснома»-и Ибн-ал-Балхї. Ба чоп тайёркунандагон: Ҳ.Рауфов ва М.Љалилова. Душанбе: Дониш, 1989, саҳ. 27

зарфе месабзониданд. Аз як қисми он суманак мепухтанд, қисми дигарашро ба ягон зарфе бардошта, дар хони наврўзї мегузоштанд.

Дар Мовароуннаҳр мардум кўшиш мекарданд, ки пеш аз Наврўз ба ҳамдигар чизе ҳадя намоянд. Ду соат пеш аз таҳвили Соли Нав мизи наврўзиро тартиб медоданд, ки онро «Суфраи ҳафтсин» меномиданд. Мардумони доро барои тартиб додани хони наврўзї бо ҳам мусобиқа мекарданд. Ин як роҳи намоишдиҳии шукўҳ, ғановат ва тавоної дар назди дигар давлатмандон буд. Аз ин љиҳат рўи мизи наврўзии онҳоро шамъҳои ранга, оина, ғулунгоб, нонҳои қуббадор, самбўса, мураббоҳои гуногун, суманак, сабзаи гандум, гулоб, оши палав ва ғайра зинат медоданд. Қадбонувон дар рўзи Наврўз дегҳоро то гушакаш пур карда таом мепухтанд. Камбағалон кўшиш мекарданд, ки ақалан дар Наврўз таомҳои дўстдоштаи хонаводаро омода созанд. Наршахї иброз медорад, ки «ҳануз дар асри X кишоварзон ҳар сол дар Соли Нав то фурў рафтани Офтоб дар назди қабри Сиёвуш яктої хурус оварда мекуштанд»[15]. Эҳтимол дорад, гўшти парранда, алалхусус мурғ барои тайёр кардани таоми маросимї дар Наврўз ниҳоят аз замонҳои кадим боқї монда бошад. Дар охирҳои асри XIX дар бозорҳои Самарқанд, Бухоро ва дигар шаҳрҳои марказии Осиёи Миёна дар арафаи Наврўз гўштҳои мурғ, кабк, бедона, моҳии зинда ва ғайраро мефурўхтаанд.

Дар шаҳрҳои марказї аввали сол ҳамаи хонаҳоро бо шамъҳои ранга фурўзон мекарданд. Дар вақти афрўхтани шамъ ба кабудї (сабза, оина, ба рўи зебо ва ба асп нигоҳ мекарданд, ки ин одат аз давраи Сосониён боқї мондааст. Дар болои «хонча», ки он дар байни дастурхон гузошта мешуд, сипанд, себ, санљид, сумоқ, сир, сирко, ва суманак (саману)-ро низ мегузоштанд. Инчунин гузоштани шири тоза ва тухмҳои рангаро низ фаромўш намекарданд.

Мардум чунин маросимҳоро гузаронида, орзу мекарданд, ки Наврўзро бедарду ранљ пешвоз гиранд, то Наврўзи оянда сиҳату саломат бошанд. Мувофиқи ақидаи онвақта агар шахсе дар арафаи Соли Нав гирифтори касалї

[15] Муҳаммад Наршахї. Таърихи Бухоро. –Душанбе, 1990, саҳ. 14

ё ғаму кулфат бошад, то соли оянда аз он раҳоӣ намеёфтааст. Бинобар ин бо созмон додани чунин маросимҳо одамон худро аз ҳар гуна нохушӣ ва бадбахтиҳо эмин нигоҳ доштан мехостанд.

Дар шаҳрҳои маркази Осиёи Миёна дар арафа ва рӯзҳои наврӯзӣ сайрҳои гуногуни халқӣ барпо мегардид. Устод С.Айнӣ ва Љ.Икромӣ ин гуна сайру гаштҳои мардумони шаҳри Бухоро ва гирду атрофи онро дар асарҳои худ хеле барљаста тасвир намудаанд. Устод С.Айнӣ дар қисмҳои дуюм ва чоруми «Ёддоштҳо» се бор гаштаю баргашта дар бораи Наврӯз ва сайри гул таваққуф намуда, халқӣ будани онро махсус қайд кардааст. Дар рӯзҳои наврӯзӣ сайргоҳи расмӣ-давлатӣ Ширбадан ном љое буд. Дар идгоҳ ҳаргуна мусобиқаҳои халқӣ баргузор мегардид. Паҳлавонон бо санъатҳои дастпечӣ, қалмоқӣ, қоқма, сари сурунг ва ғайра гирифта рақибони худро маглуб мегардониданд.

Идгоҳи асосии мардумони Самарқанд Афросиёб ном љое буд. Дар ин љо ба муносибати Наврӯз дуконҳои гуногуни шираворфурӯшӣ, чойхонаю ошхона барпо мекарданд. Дорбозҳо дор мебастанд. Бозиҳои гуногун, аз љумла намоишҳои аспак ва чархифалакбозӣ ташкил меёфт. Навозандагону ҳофизони машҳур дар љойҳои махсус маскан гирифта, аз суруду тарона ва оҳангҳои дӯстдоштаи халқӣ Савту Шаҳноз, Наврӯзй Аљам, Наврӯзи Хоро, Ушшоқ ва ғайраҳоро иљро мекарданд. Гӯштӣ, бузкашӣ, пойгаҳ, чаҳчаҳбозӣ, давдавакбозӣ барин бозиҳои оммавӣ барпо мегардид, ки дар онҳо љавонони чолоку далер ва пурзӯру тавоно қувваозмоӣ карда, тамошобинонро шод мегардониданд. Љашни Наврӯз дар Самарданд як ҳафта давом мекард.

Ҳамин тавр, мардуми мо чунин маросимҳоро ба љо оварда, орзу мекарданд, ки дар Соли Нав ҳама шоду масрур бошанд. Пою қадами Наврӯз мисли орд сафед бошад, ранљу кулфат ва ғаму андӯҳ ба хонадонашон роҳ наёбад, ҳосили кишти деҳқониашон фаровон шавад.

Љашни фархунда ва ҳуљастапаи Наврӯз барои мардумони мо, хосатан барои тољикон рамзҳои зиёдеро ифода мекунад. Ин љашн, пеш аз ҳама, рамзи бедории табиат, шукуфоӣ ва ифодагари љавонии Оламу Одам аст.

Наврўз дар назди мардумони мо пирўзии нур бар торикї, гармї бар сардї, хубї бар бадї, чавонї бар пирї, покиву назофат бар касифї, маърифат бар љаҳолат, доної бар нодонї, шарофат бар разолат ва дасткўтоҳї бар хайру саховат маҳсуб мешавад. Инчунин Наврўз љашни омад омади баҳор, иди такопўи Замин ва љунбиши зебоиҳои зиндагист, зоиш ва рўиши такрори табиат мебошад. Ягон иду маросимҳои мардумї чун Наврўз ба дилу дидаҳои мардум наздик намебошанд. Аз ин рў, мардуми мо ин мероси гаронмояи ниёкони бофарҳангии худро, ки се ҳазор сол қабл аз зуҳури оини зардуштї пайдо шуда буд, дар масири таърихи тўлонии фарҳанги хеш бо рангу бў ва таровату нигориши дилчасп ҳар сол таљлил менамоянд. Имрўзҳо бо шарофати истиқлолияти Ўзбекистон Наврўз бо як шукўҳ дар ҳама љои мамлакат баргузор мегардад. Рўзи Наврўз сайлҳои гуногун, мусобиқаҳо баргузор мегардад, таомҳои гуногун пухта мешавад ва тамоми мардуми мамлакат истироҳат менамоянд. Наврўз дар имрўз ба љашни умумхалқї мубаддал гаштааст.

Сурудҳои баҳорї баёнгари онанд, ки дар ҳар ҳолате баҳорро гиромї доштаанд ва ба ақидаи фолклоршинос Додољон Обидов «баҳор фасле аст, ки аз оғози соли нав, зиндагии нав, аз талошҳои тоза ва пурсамар ва махсусан аз оғози кору фаъолиятҳои нав ва љунбишҳои нав навиде меоварад ва мардумро ба сўи корнамоиҳои нав ва комёбии нав ҳидоят менамояд»[16].

Мардум, ҳамеша баҳор ва Наврўзро гиромї доштаанд ва фаро расидани ин арўси солро бо шодию хушнудї пешвоз гирифтаанд ва таровату зебогии баҳорро дар суруду таронаҳои худ бо самимият ифода намудаанд:

Фасли Наврўз омаду саҳро ҳама шуд лолазор,
Шодмонї дар дили пиру љавон шуд барқарор.
То шавад роҳат муяссар мардуми бечораро,
Бо каланду љуфт деҳқон мешавад машғули кор.

[16] Обидов Додољон. Таҳқиқи сурудҳои мавсимии тољикони Афғонистон. –Душанбе, 2009, саҳ. 20

Дар баҳор замин қолини сабзро ба бар карда, табиатро ҳусни дилангезу ботаровате мебахшад, гулҳои зарду сафед, сурху нилгуни баҳорї шукуфон шуда, табиатро боз ҳам рангинтару зеботар, оламро дилработар менамояд.

Устод Садриддин Айнї дар бораи баргузории љашни Наврўз дар Бухоро менависад: «...Ба сабаби дар аввали баҳор дар вақти ба ҳаракат даромадани рустаниҳо рост омадани ин ид (Иди Наврўз А.Ш.), табиати инсон ҳам ба ҳаракат меояд. Аз ин љост, ки тољикон мегўянд: “ Ҳамал- ҳама чиз дар амал». Дар ҳақиқат Наврўз љашни растохези олами хуфта, бедории табиат, оғози корҳои кишоварзї ва пайванди ногусастании инсон бо замин мебошад:

Баҳор омад, баҳор омад,
Баҳори лолазор омад.
Ба деҳқон вақти кор омад,
Ба чўпон тўли мол омад.
Ҳама гулҳо қатор омад,
Гули савсан савор омад.
Баҳори нав муборак бод!

Воқеан ҳам, бо омад-омади баҳор марди деҳқон синаи заминро омодаи кишт мегардонад ва бо дастони нерўманди худ ба замин дона кишт мекунад ва дар дил барои беҳрўзї ва зиндагии навине ба кори самарабахш умеде мепарварад. Бинобар ин ў омадани баҳор ва Наврўзро бесаброна интизор мешавад.

Дар сурудҳои наврўрї ва баҳорияҳо масъалаи тараннуми баҳор ва тасвири хислатҳои он мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Масалан, дар сурудҳои поён баъзе аз љиҳатҳои умдаи табиат аз қабили тозаю тар гардидани димоғи андалебон, сабзу муаттар шудан ва либоси арўсї пўшидани табиат, бо омадани Наврўз дигар шудани оламу аз хок берун баромадани гиёҳҳо инъикос ёфтааст:

Баҳор омад, димоғи андалебон тозаю тар шуд,
Либоси наварўсони чаман сабзу муаттар шуд.
Ё ин ки:

Иди наврўз омаду олам дигаргун мешавад,

Ҳар гиёҳе, ки бувад, аз хок берун мешавад.

Дар сурудҳои боло низ сухан, асосан, аз хусуси таърифу тавсифи хушгувориҳои баҳор ва фаро расидани он рафтааст. Дар ин суруд зимни шодмонии мардум аз фаро расидани баҳор, дамидани сабзаву аз хок берун шудани гиёҳҳои «бешумор» аз бўи баҳор «тоза» шудани димоғи андалебон таъкид гардидааст. Ба ифодаи дигар, дар байтҳои болої масъалаи эҳёгари воқеии табиат будани баҳор, бо омад-омади худ ба олами ҳастї љони тоза ато кардан васеътар ифода ёфтааст.

Суруду таронаҳои ба љашни наврўз ва айёми баҳор бахшидаи халқї, асосан, мазмун ва мундариљаи тавсифї доранд. Ин гуна шеъру сурудҳо табиати зебо ва манзараи сабзу хуррами баҳориро васф мекунанд. Инчунин, таронаҳои баҳорї ва наврўзї тасаввури мардумро дар хусуси табиат, рўидани сабзаву шукуфтани гул ифода менамоянд:

Себарга бигуфт: «Дар замин сабза манам»,

Бунафша бигуфт: «Љавони пурғамза манам».

Садбарг бигуфт: «Лофи беҳуда мазан,

Дар кокули ошиқони пурғамза манам».

Дар як қисми сурудҳо бо шодию нишот пазирої кардани мардум Наврўзро, ғанимат донистани лаҳзаҳои хуше, ки Наврўз ба армуғон овардааст, бозтоб гардидааст:

Наврўз фаро омада бо ахтари фирўз,

Бо ахтари фирўз фаро омада Наврўз.

Мутриб, биё сози дигар боз ба по кун,

Бошад, ки ҳар лаҳза ғанимат дар ин рўз.

Сурудҳои баҳорї ва наврўзї ба кас рўҳияи тоза, қувват ва умед мебахшанд, дилҳоро ба љўш меоваранд ва саршор аз шодмонї ва фараҳ месозанд. Дар онҳо на фақат ибрози табрику таманниёт, самимият ва эҳтироми мардум нисбат ба якдигар, балки рўҳияи хушбинї, шавқу завқ ва эҳсоси дўстдорї нисбат ба табиат доштаи онҳо васф шудаанд.

Хулоса, сурудҳои ба наврўз ва баҳор бахшидаи халқї сурудҳои нишотоваранд. Онҳо ба инсонҳо қуввату тавоної мебахшанд, ғаму андўҳро аз дилҳо дур мекунанд, умед ва шавқу завқи одамонро нисбат ба зиндагї ва меҳнат афзун мегардонанд. Ин гуна сурудҳо шукўҳи љашни Наврўзро меафзоянд, онро ба базми тарабу сурур табдил мегардонанд ва умри ин љашни пуршукўҳро бардавом месозанд.

***

Наврўз шуду лолаи хушранг баромад,
Булбул ба тамошои дафу чанг баромад.
Мурғони ҳаво љумла бикарданд парвоз,
Мурғи дили ман аз қафаси танг баромад.

Наврўз расиду шоду хуррам гаштем,
Аз рафтани дай љумла беғам гаштем,
Дидему чашидем ба сад меҳнату ғам,
Охир ба гули баҳор ҳамдам гаштем.

Наврўз шуду омад ба таманно гули раъно,
Пўшида ба бар хилъати зебо гули раъно.
Дар мавсими гул бодаи рангин чй хуш омад,
Дар соғари зар рехт ба саҳбо гули раъно.

Љуфтбаророн. Маросими мавсимии дигар Љуфтбаророн мебошад. Ин маросим ҳам қадимї буда, низ дар аввали баҳор гузаронида мешудааст. Фолклоршинос Р. Қодиров қайд мекунад, ки «дар водии Қашдадарё вақти шудгори заминро мўйсафедони пуртаљриба ва саркорони деҳа муайян мекардаанд»[17]. Ба маросими Љуфтбаророн ҳамаи аҳли деҳа-зану мард тайёрї медидаанд. Ҳар оила аз рўи будааш таом мепухтааст. Мардон меҳмонхона ё масљидро рўфта тоза мекардаанд ва аз мардуми деҳа палос чамъ карда, љои нишаст меоростаанд. Пагоҳии рўзи Љуфтбаророн ба он љо ҳар кас ҳар чй аз

[17] Ќодиров Р. Фолклори маросимии тољикони водии Ќашқадарё. Душанбе, 1963, саҳ. 41

таомҳои пухтагиаш меовардааст. Пас аз љамъ омадани аҳли деҳа яке аз куҳансолони мўътабар «кушоиши кор, баракату барор, Бобои деҳқон мададгор, якашон ҳазор шавад» гуфта фотида медодааст ва таомҳои омадаро ба деҳқонон—љуфтронҳо тақсим мекардааст. Рўзи дигар деҳқонон ба барзаговҳо яктої нон мехўронидаанд, ба шохњои онҳо равғани зағир мемолидаанд. Инчунин барои зиён нарасидан ҳазориспанд дуд карда онро «дафъи бало, дафъи бало» гўён дар гирду атрофи барзаговҳо давр мезанондаанд. Баъд барои шудгор кардани замин барзаговҳоро ба саҳро мебурдаанд. Дар баъзе љойҳо ин маросим ба таври индивидуалї, дар ҳудуди як ё ду оила гузаронида мешудааст. Рўзи аввали заминронї танҳо ду-се хат заминро шудгор карда, ба он каме гандум ё љав кошта, бармегаштаанд.

Суманак. Маросими дигаре, ки дар байни мардуми тољик ва ўзбек бошукўњ гузаронида мешавад «Суманак» ба њисоб меравад. Аз замонњои ќадим мардуми мо, аз љумла занон ва духтарон ин маросимро ба ўњда медоранд.

Истилоњи «Суманак» дар фарњангњо ва луғатномањо ба шакли «Саманў» омадааст, ки ба маънои њалвоитар, ки аз шираи гандуми сабзшуда тањия мешавад, эзоњ ёфтааст. Масалан дар «Фарњанги Муин» оварда шудааст: «Саманў» монанди њалво чизест, ки аз гандуми сабз пазанд ва дар Хуросон мутаориф аст ва гирдакон (чормаѓз) ва бодом ва писта дар он кунанд, дар урф «Суманак» гўянд[18]

Њамчунин дар «Бурњони ќотеъ» омадааст: «Саманў» чизест монанди њалвои тар ва онро аз шираи гандуми сабзшуда пазанд[19].

Истилоњи «Саманў» дар байни мардум ба шакли «Сумалак», «Суманак» талаффуз мешавад. Суманак ба аќидаи мардум љумлаи таомњои табаррук буда, пухтан ва иљрои маросими марбути онро амри савоб, фоли нек ва хушбахтї мепиндоранд. Аз њамин сабаб аст, ки суманакро дар дастурхони Наврўзї бо номи «Саманў» дар љумлаи себ, сир, санљид, сирко, самоќ ва

[18] Луғатномаи Деҳхудо, љ. 8, 1373 ҳ., с. 123
[19] Дар ҳамон љо.

сабзї ќарор медињанд ва ба гунаи таоми мутабаррук мехўранд ва агар як оила пухта бошад ба њамсояњо ва наздикони худ мефиристонанд.

Дар бораи пайдоиши суманак дар байни халќ чунин ривояте мављуд мебошад, ки мазмуни он ба тарзи зайл аст: дар замонњои ќадим занаке будааст, он якчанд фарзанд доштааст. Онњо дар хона барои хўрдан чизе надоштаанд, дар гуруснагї ба танг омадаанд. Модар ба маќсади тасаллии хотири онњо дегеро рўи оташдон гузошта, ба даруни он як миќдор сабза ва чанд дона санг андохта асту сипас ба зери дег оташ афрўхтааст. Замоне занак вориди хона шуда дидааст, ки сї малоика (фариштањо) гирди дегро ињота кардаанд, њалвои дохили дегро бо ќудрати худованд омода гардида буд, «сималак» ё «сермалак» ном гузоштааст. Сипас малоикањо тартиби пухтани суманакро ба занак ёд додаанд. Ин истилоњ бо мурури замон дар талаффузи мардум ба «Суманак» табдил ёфтааст. Аз њамон ваќт то имрўз суманак гўё ба њайси як ѓизои табаррук шинохта шуда ва маросими пухтани он њамчун љашни оѓози бањор аз тарафи занон гузаронида мешавад.

Пухтани суманак имрўз яке аз суннатњои пурифтихор ва писандидаи мардуми мо буда, низ дар Наврўз ва ё дар оѓози бањор созмон дода мешавад ва солњост, ки њамчун анъанаи дўстї, њамкорї ва дилхушии занону духтарон гардидааст. Дар гузашта бештар суманакпазиро бо њамкорї мепухтанд. Хонаводае, ки пухтани суманакро пеш мегирад як миќдор гандуми пурмаѓз ва сафеду покро љамъ карда, онро мешўяд ва сипас ба зарфе, ки он дар шакли лаганд, карсон бошад меандозад ва андаке об мезанад. Баъдан болои онро бо дока мепўшонад ва њамарўза ба он об мепошад. Нињоят, дар давоми таќрибан як њафта-дањ рўз оњиста-оњиста месабзад. Њангоме, ки сабзаи гандум ба миќдори 10-15 см нумў кард, замони гирифтани шираи он фаро мерасад. Хонаводае, ки маросими пухтани суманакро ташкил кардааст, занони њамсоя ва хешу табори худро ба хонааш даъват мекунад ва ба омадани мењмонон марњилаи суманаккубї ва гирифтани шираи гандум оѓоз меёбад. Гандуми дар зарф сабзидаро ба миён мегузоранд ва бо корд реза мекунанд ва булакчањоро ба пеши занњои дар гирди дастархон љамъшуда

мегузоранд. Сабзањои гандумро занњо ба уѓурчањо андохта мекубанд. Чанд нафар аз занони дигар порчањои куфташудаи гандумро дар элак гирифта дар зарфи бузург бо дастони худ фишурда, шираи онро берун меоранд. Кўбидан ва фушурдани сабзаи гандум чанд навбат иљро мегардад ва њар дафъа шираи он гирифта мешавад. Дар дохили шираи гандум ба миќдори муайян орди сифатнок андохта мешавад ва баъди ин ба таги дег оташ афрўхта, ќисме аз занону духтарон ба кори пухтани суманак банд мешаванд, боќимонда занон ва духтарон раќсу бозї намуда сурудњонї ва доиранавозї мекунанд. Суманакпазї аз шаб то субњ давом мекунад. Наздикињои субњ оби дег тамоман мепазад ва занону духтарон бо ниятњои нек ба дохили суманак чормаѓз, пиставу бодом мепартоянд ва ниятњои худро дар дил мегўянд.

Дар маросими «Суманак» сурудњои гуногун хонда мешавад. Аммо дар ин маросим суруди «Суманак» мавќеи асосиро ишѓол мекунад:

Суманак дар љўш, мо кафча занем,
Дигарон дар хоб, мо дафча занем.

Метавон гуфт, ки суруди мазкур ба ин маросим равобити ногусастание дорад ва аз муњимтарин љузъњои ин маросим ба њисоб меравад. Ин суруд аз аввал то охири маросими «Суманак» њамроњ ва њамнафас мебошад.

Маросимои дигари баҳорї, монанди**: сайри гули лола, сайри гули сурх, сайри гули биҳї** ва ғайра хусусияти маҳаллї дошта, дар ин ё он маҳал ба таври анъана гузаронида мешудаанд. Ба муносибати фаро расидани марҳилаҳои баҳор, яъне шукуфтани ин ё он гул созмон ёфтани ҳар гуна љашну дилхушї ва љашну маросимҳо яке аз одатҳои деринаи мардумони Осиёи Марказї мебошад. Масалан, дар Бухоро «Сайри Ширбадан», «Сайри Баҳоваддин», «Сайри чашмаи Айюб» ва «Сайри гули сурх», дар Самарқанд «Сайри оби раҳмат», «Сайри гули биҳї», дар Нурато, Панљакент, Тошканд «Сайри гули сурх» дар шаҳри Љалолободи Афғонистон «Сайри гули норинљ», ва дар шаҳри Мазори Шарифи ин кишвар «Сайри мазор» ва «Сайри гули сурх», дар Қашқадарё «Сайри қўшчинор», «Сайри лаби дарё», «Сайри гули беҳї» барпо мегарданд.

Занҳо низ љойҳои махсусро сайр мекарданд. Дар бисёр маҳалҳо идгоҳҳои занона буд. Дар Бухоро занҳо дар љашни Наврўз сайри Чашмаи Айюб мекарданд[20]. Занони Самарқанд ба Оби Раҳмат мерафтанд. Занони деҳаи Ғазғони ноҳияи Нуратои вилояти Навої љашни Наврўзро дар кўҳи Чилдухтарон мегузарониданд. Ба сайргоҳи «Чилдухтарон», асосан, духтару занон ва инчунин бачаҳои ба балоғат ва воя норасида низ мерафтанд. Баъзе модароне, ки барои писаронашон арўс интихоб кардаанд, ба арўс «Сари кўҳї» гўён тухфаҳо ҳадя менамуданд. Ҳангоми рақси духтарони номзадшуда тарафи домод тухфаҳоро ба сару китфи арўсонашон мегузоштанд.

Сусхотун. Ин маросим ба қатори маросимҳои баҳорї, Наврўз ва ё соли нав дохил намешавад. Маросими Сусхотун гарчанде бо корҳои деҳқонї ва зироат алоқаманд аст, аммо ташкили гузаронидани он ба талабот вобаста мебошад. Солҳое, ки борон дар сари вақд намеборидаасту дар натиља киштукор, зироат ва ҳосилот дар зери хатар мемондааст, маросими «Сус-хотун» гузаронида мешудааст. Мувофики ақидаи мардуми деҳот маросими Сусхотун борон меовардааст.

Маросими Сусхотунро занон ташкил медодаанд. Фолклоршинос Р. Қодиров қайд мекунад, ки дар водии Қашқадарё ҳангоми хушксолї занон љамъ шуда ва бо маслиҳат як нафар пиразани аз падару модар яккаву ягонаро ёфта, ўро розї мекунонидаанд, ки Сусхотун шавад ва ба мардум кори хайре кунад. Баъд як гурўҳ занон ба сари пиразан рўймол партофта, ўро сурудхонон кўча ба кўча ва дар ба дар давр мезанонидаанд. Як нафар аз занҳо, ки унвони «Сарбайтхон»-ро доштааст, бо овози баланд бандҳои суруди «Сусхотун»-ро мехондааст, дигарон баъди ҳар як банди суруд «Сусхотун-а, сусхотун» мегуфтаанд[21].

Сурудҳои Сусхотун низ дар назми мавсимї мавқеи хос дорад. Образи асосии ин сурудҳо абру борон, замин ва кишти деҳқонї мебошад.

Сарбайтхонҳо:

---

[20] Икромї Љ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. – Душанбе: Ирфон, 1969, саҳ. 449-451

[21] Ќодиров Р. Фолклори маросимии тољикони водии Ќашқадарё. Душанбе, 1963, саҳ. 45

Борон борад зебонда,

Алаф шавад бузонда!

Ҳама:

Сусхотун а сусхотун!

Сарбайтхонҳо:

Бузон хуран шир тиян,

Шира ба кампир тиян!

Ҳама:

Сусхотун а сусхотун!

Вақте ки суруди Сусхотун ба охир расид ҳама ба сусхотунхонҳо об мепошиданд, ба онҳо як миқдор хуроквор̣ї: чав, гандум, нон медоданд.

Дар сурудҳои Сусхотун мазмуни шикоят аз зиндагї, замона, ғарибї, қаҳтї ва марг низ ифода ёфтааст. Одамон маросими Сусхотунро қайд намуда бевосита аз зиндагии худ фикр мекарданд. Азбаски савдогарон ғаллаҳоро мавриди арзониаш харида дар анборҳо захира мемонданд ва онҳоро дар вақти хушкию қаҳтї ба нархи гарон мефурӯхтанд, Сусхотунҳо ба инҳо нафрат мехонданд:

Сусхотун а сусхотун!

Хони анбордор сӯзад!

Хони деҳқон пур шавад

Сусхотун а сусхотун.

Мардум борони баҳорро «борони найсон» меномиданд. Борони найсон барои деҳқонон оварандаи дурру гавҳар аст, дашту саҳроро файзбор гардонида ғалладонҳоро фаровон мекунад:

Эй абри найсон,

Борон фиристон.

Ҳосили моро

Фаровон гардон…

Маросими Сусхотун дар ҳар љо ҳар хел гузаронида мешудааст. Фолклоршинос Р. Аҳмадов накл мекунад, ки дар водии Сурхондарё

Қашқадарё яке аз иштироккунандагони маросим либоси љанда пўшида ва хўсае ба даст гирифта, ба зери тарнов мерафтааст, дигарон:

Сустохотун, сусхотун,
Алафакон ташна монданд,
Кампиракон гушна монданд...

гўён суруд хонда ба сари он зан об мерехтаанд, Дар Кулоб ва Ғарм ин маросимро «Ашаглон» мегуфтаанд ва ҳангоми гузаронидани он суруди зеринро мехондаанд:

Ашаглони ростина,
Аста биљунбон остина,
Ғаллаи савзум қоқ, шид,
Як бор бирез боруна.

Дар баъзе љойҳо бо сурудхонї зани сусхотуншавандаро ба лаби дарё бурда, ба об пахш мекардаанд, Сусхотун кўшиш мекардааст, ки аз дасти занҳо халос шавад, вале ўро то гиря накунад, аз об берун намекардаанд. Гўё ҳар қадаре, ки Сусхотун бисёртар гиря карда, ашк резад, ҳамон қадар борон зиёдтар меборидааст. Агар баъди гузаштани маросим борон борад, ба зани сусхотуншуда пул ва ҳар чї љамъ карда медодаанд. Дар љойҳои дигар одате низ будааст, ки мувофиқи он одамон чизҳои пурқимати бойҳои хасисро дар дарё пинҳон карда, онҳоро ба хашму ғазаб меовардаанд ва он чизҳоро танҳо баъди боридани борон ба соҳибонашон бармегардонидаанд. Дар баъзе љойҳо дар рўзи маросим занҳо дар лаби дарё чамъ омада, «ҳалиса» («ҳариса») мепухтаанд ва онро «оши борон» меномидаанд.

Дар баъзе маҳалҳо маросими Сусхотунро мардон ташкил мекардаанд. Ба яке аз мардон либоси занона пўшонда, ба сараш рафида мегузоштаанд ва ин сурудро тараннум мекардаанд:

Сусхотун, султон хотун,
Синаҳош майдон хотун.
Ба сусхотун чй даркор?
Борони шарроси даркор!

Инчунин сангпуштеро ба пояш ресмон баста, ба об мепартофтаанду дар мех ё дарахт баста мемондаанд. Танҳо баъди боридани борон сангпуштро раҳо медодаанд. Гӯё бо талаби сангпушт борон меборидааст.

Суруди «Сусхотун» вариантҳои гуногун дорад, ки матни зерин низ аз љумлаи онҳост:

Борон борон, сусхотун,
Борон равон, сусхотун,
Гандумако ташна мондай,
Гудакако гушна мондай,
Алафако сӯзон шидай,
Бузғолако ҳайрон шидай,
Борон борон, сусхотун,
Борон равон, сусхотун.

Маросими дарав ва хирманкӯбї. Дарав ва хирманкӯбї маросими тобистонї буда, ба ғунучини ҳосилот вобастагї дорад. Маълум аст, ки дар замони қадим даравидани гандум ва куфтани он яке аз марҳилаҳои душвортарини љараёни корҳои хољагии қишлоқ ҳисоб мешуд, ки онро бе дастљамъии ҳамдигар ва ҳашар анљом додан мумкин набуд. Бинобар ин маросими дарав ва хирманкӯбї дар бисёр маҳалҳо ба ҳукми анъана даромадааст.

Даравгарон ва ҳашарчиён ба сароидану нақл кардани асарҳои халқї машғул мешуданд, ки низ ба сабук ва осон шудани меҳнати онҳо ёрї мерасонид, илова бар ин сароидану нақл кардани асарҳои халқї одамонро рӯҳбаланду ғайратманд карда, ба онҳо завқи эстетикї мебахшид.

Яке аз сурудҳое, ки дар давоми дарав иљро карда мешудааст, «Ман доғ» мебошад. Ин суруд ҳам коллективона ва ҳам дар танҳої хонда мешудааст. «Ман доғ»-и коллективї одатан вақтҳои ҳашар хонда мешудааст ва дар хондани он бештар шахсони хушовоз иштирок мекардаанд. Аз байни онҳо як нафар мегуфтааст:

Гандумаки худрӯй дарав мекардуме, ман доғам, ё дӯст!

Дигарон:

Ҳе, алло, ҳе, алло, ёре, ман доғам ё дўст!...

Саркардаи суруд:

Ба холи сиёи ёр ҳавас мекардуме, ман доғам, ё дўст!

Дигарон:

Ҳе, алло, ҳе, алло, ёре, ман доғам, ё дўст!

Саркардаи суруд:

Ин беди баланд саргаҳаш корхонае, ман доғам, ё дўст!

Д игарон:

Ҳе, алло, ёре, ман доғам, ё дўст.

Саркардаи суруд:

Як љон дораме, фидои даравгароне, ман доғам, ё дўст.

Дигарон:

Ҳе, алло, ҳе, алло, ёре, ман доғам ё дўст!...

Суруди «Ман доғ» боз чанд вариант дорад, ки тарзи хониш ва иљрои онҳо низ тақрибан ҳамин гуна мебошад.

Дар замони гузашта ғалларо ба воситаи галагов мекўфтанд, ки онро «ҳўп» мегуфтаанд. Одатан ғаллаи даравидаро дар хирманљой ғарам карда, бандҳои онро гирдогирди сутуни хирманљой паҳн менамуданду чор-панљ барзагови ба ҳамдигар қатор аз гарданашон бастагиро аз болои пояҳои гандум ҳай мекарданд. Барзаговҳо гирдогирди сутун давр зада, бо пои худ донаҳои гандумро аз сарак људо ва пояҳои онро коҳ мекарданд. Аз паси барзаговҳо шахсе гашта, суруди «Майда, майда, ҳўп»-ро мехонд:

Галаговам, говронаме, майдае, майдае,

Панљ рўз будай давронаме, майдае, майдае,

Майда-майда хирманаме, майдае, майдае,

Аз дилу љон ҳайвонаме, майдае, майдае,

Тез-тез кўб, майда кўб, майдае, майдае,

Оҳ, хел-хел кўб, майда кўб, майдае, майдае,

Дони хирман ба ман фойдае, майдае майдае,

Бобои деҳқон бобомое, майдае, майдае,

Мана да кор фармудае, майдае, майдае.

Туро ба галагов фармудае, майдае, майдае,

Майда кунї, гул барин куне, майдае, майда,

Ба шамолҳо тайёр куне, майдае, майдае...

Ў дар суруди худ нобаробарии иљтимої, истисмор, беадолатї ва камбағалию нодории худро баён кардааст, ки аз мазмуни суруд ғулом ё хизматгори шахси давлатманд буданаш мушоҳида мешавад

Дар сурудҳои хирманкўбон мазмунҳои ишкї, шикоят аз бевафої, баёни ҳасби ҳол ва монанди инҳо низ ифода ёфтаанд. Одатан ин навъ сурудҳо дар асоси ин ё он жанри лирикии халқї (байт, рубої, ғазал ва ғайра) бо илова карда шудани суханони хоси анъанавии хирманкўбон «майда-майда ҳўп» шакл мегиранд. Масалан, асоси суруди зерин рубоиест, ки он дар шакли аслии худ низ суруда мешавад:

Нигоро, аз дур дидию ханда кардї-е

майдае, майдае, майдае,

Ба сад нозу карашма банда кардй-е,

майдае, майдае, майдае,

Накардй аз таи дил ошногй-е

майдае, майдае, майдае,

Миёни љўраҳо шарманда кардй-е,

майдае, майдае, майдае,

Аммо дар суруди зерин рубої ва дубайтиҳо ба таври алоҳида истифода шуда, байтҳои махсус ва доимии хирманкўбон ҳамчун нақарот баъди ҳар банд бо оҳанги анъанавиашон тараннум мешаванд:

Нақарот:

Майдо, э майдо,

Майдо кардї, майдо.

Майдо, э майдо, љонваронум, майдо!

Майдо, э майдо, ҳайвононум, майдо!

Рафтум ба саропушта, ба саҳрои љунун,

Дидум Лайло, нишаста дасто пури хун.

Гуфтум:-Лайло, чї доғ дорї дар дил?

Аҳволи дили Лайло бидонад Маљнун.

Нақарот:

Шави маҳтов ранљурї кашидум,

Чилими нуқрагї холї кашидум,

Чилими нуқрагї дар дасти мо нест?

Магар занљири ёр дар пои мо нест?...

Агар хирманкўб рубої ва дубайтиро ҳар чї ќадар зиёд донад, мумкин аст, ки суруд хамон қадар давомдор ва дароз шавад.

Барфї. Дар байни тољикон одате буд, ки баробари боридани барфї нахустин ёру љўраҳо, оилаҳо ба ҳамдигар мактуб-барфї фиристода, орзўи худро ифода мекарданд. Супоридани барфї қоидаю тартиби муайяне дошт. Барфиро шахсан ба касе супурдан лозим аст, ки он ба унвони ў навишта шудааст. Агар шахси супоранда бо барфии овардааш фош ва дастгир нашавад, дар он сурат шартҳои барфї иљро карда мешавад. Аммо дар акси ҳол нависандаи барфї ё супорандаи он қарздор шуда, шартҳои барфиашро бояд худаш иљро кунад. Ба рўи шахси бо барфї дастгиршуда сиёҳии дег мемолидаанд, ки ин исботи ба даст афтодани ў будааст. Барои қарздор нашудан ҳам шахси барфинавис ва ҳам касе, ки барфї ба номи ў навишта шудааст, баъзан аспҳои бидавро низ ба кор мебурдаанд. Барфиро ҳатто аз як деҳа ба деҳаи дигар, аз як шаҳр ба шаҳри дигар низ мефиристодаанд.

Матнҳои барфї хеле гуногунанд ва онҳо ба ихтиёри барфинавис вобаста аст. Аммо як матни халқии анъанавие ҳаст, ки онро қариб дар ҳама љо истифода мебурдаанд. Матни мазкур қарори зайл аст:

Барф меборад басе хуш, дилрабо,

Барфи нав аз мову барфй аз Шумо.

* * *

Лахта-лахта барф меборад сафед,

Як зиёфат аз Шумо дорем умед:

Сандалиро гарм созед аз алав,
Ширбиринљу шўлаву оши палав,
Нонҳои кунљидини қуббадор,
Себу ангуру дилафрўзу анор,
Ҳофизи хушхону танбуру дутор,
Наю ғижжак, љўраҳои беғубор,
Рўставу лавзу мураббою набот,
Пистаю бодому қанду қандалот,
Чормағзу тутмавизи соягї
Баҳри мо тайёр бошад, љўраљон,
Бо салому эҳтироми љўрагї.

(Имзо).

Аз ин матни машҳури халқї одамони босаводу бесавод, љавонону калонсолон истифода мебурдаанд ва дар фасли зимистон – дар рўзҳои аввали бориши барф барфї фиристодан расму одати халқї будааст.

Хулоса, маросимҳои мавсимї (календарї) ва эљодиёти бадеии ба онҳо алоқаманд хислатҳои миллї ва давраҳои таърихии халкро инъикос намуда, ба ҳамин восита аҳамияти махсуси илмиро молик гардидаанд.

Савол ва супоришот:

2. Сурудҳои мавсимї дар кадом маврид иљро карда мешаванд?
3. Сурудҳои бойчечак ва гулгардонї кай ва аз љониби киҳо иљро карда мешавад?
4. Боз дар кадом фаслҳои сол сурудҳо иљро карда мешаванд?
5. Дар бораи доираи мавзўъ ва мундариљаи сурудҳои мавсимї маълумот диҳед.
6. Хусусиятҳои сурудҳои мавсимї аз чї иборат аст?
7. Дар бораи Иди Наврўз ва сурудҳо ба ин муносибат чї медонед?
8. Сурудҳои мавсимиро навишта гиред ва аз ёд кунед

Мавзъ: Маълумот дар бораи фолкори халки узбек.

Нақша:

1. Мафҳуми фолклор.
2. Жанрҳои фолклор.
3. Мавқеи асарҳои фолклори ўзбек дар адабиёти бачагонаи точик.

Калимаҳои ёрирасон:

муборизаи халқй, сарчашма, маънави-тарбиявий, гавҳараки чашм, зарбулмасалу мақол, пўшида, талаффузи оҳангдор, қобилияти фикркунй.

Фолклор дар ҳама замон ҳам сарчашмаи эчод ҳисобида мешавад. Аз ин сабаб ҳам инсоният орзую умед, завқу шавқ муборизаҳои худро дар алла, сурудҳо, афсонаҳо ҳикоя ва достонҳо ифода карданд.

Эчодиёти даҳонакии халғ бо ранго-рангии мазмун, бо ғояҳои баланд ифода ёфтанаш боз вобастагии узви доштани у бо ҳаёти халқ, меҳнати халқ(хулоса бо бисёр тарафҳои ҳаёт бағоят боэътибор аст.

Фолклори бачагон бисёртар аз тарафи калонсолон эчод карда мешавад, дар баъзе ҳолатҳо бачаҳо дар асоси бозичаҳои худ, худи онҳо ҳам алла, суруд эчод мекунанд, Ҳамаи инҳо як шуда тарбияи хубро ташкил медиҳад.

Вобастагии эчодиёти даҳонакии халқи бачагон бо педагогика аз алла сар мешавад.

Яке аз жанрҳои аз ҳама ривочёфтаи эчодиёти даҳонакии халқ алла мебошад. Алла ба кўдаки дар гаҳвора хобида, ки ҳоло ў забони гуфтугўй надорад, хонда мешавад. Дигар хел карда гўем суруди гаҳвора ба шири модар дохил мешавад. Аллаҳо бо роҳи поэтикй ҳам ба сифати баёни ҳиссиёти дохилии модарон як намуди эчодиёти даҳонакии халқ чудо шуда мистад. Инҳоро модари кўдак ёки тарбиётгари ў мегуяд (модар, модаркалон, баъзан аз тарафи падарҳо ҳам хонда мешавад).

Аллаҳо барои оромонидани кўдак, барои хобонидани кўдак бо оҳанги маҳин ичро карда мешавад. Дар аллаи зерин, ки модар аз тахти дил гуфтааст, образи кўдак кўтоҳ, аммо бо ёрдами суханҳои сермазмун ифода карда мешавад:

Алла болам, алла.
Жоним болам, алла,
Икки кўзим алла,
Ширин сўзим алла.
Алла болам, бахти бор,
Ҳар нарсанинг вақти бор,
Жоним болам, алла,
Ширин болам, алла,

Икки кўзим алла. Дар «суруди Алла» кўдакро дар байни чамъият тарбияи хуб дида, дар тўю тамошоҳо обрўи падару модар, шуҳрати онҳо таъриф дода мешавад. Ҳамчунин дар тарбияи дурусти кўдак роли падару модар калон буданашро нишон медиҳад. Кўдак оҳанги форами сурудҳоро бо осони дарк мекунад. Алла ба кўдак завқ мебахшад, озуқаи маънавй-тарбиявй медиҳад:

Ёт, болам, ухла, қўзим,
Уйларда ўчди чироқ.
Ухлар асаларилар,
Ухлар балиқлар тинчроқ.
Кўкда ой яркирайди,
Деразадан қарайди.
Кўзларинг юмгин, кўзим,
Ёт қувончим қундузим,
Алла, алла,
Сув сепгандек, уйлар тинч
Қоронғи ҳужралар тинч'
Ҳеч дарвоза тик этмас,
Сичқон ухлар миқ этмас
Кимдир оҳ тортса унда
Не ишимиз бор унда?
Кўзларинг юмгин қўзим,
Овунчоғим, қундузим!
Алла, алла.

Зарбулмасал ва мақолҳои адабиёти бачагонаи ўзбек мисли забони точикй, сухани пандомези халқй буда, аз тачрибаи ҳаёт ҳосил шудаанд. Агар ба адабиёт, ба эчодиёти шоиру нависандагон назар афконем, аз зарбулмасалу маколҳо барои исботи фикри худ истифода бурдаанд. Зарбулмасалу мақолҳо дар гуфтугу, дар ҳаёти ҳаррўза вомехўранд. Зарбулмасал аз мақол бо он чиҳат фарқ мекунад, ки дар зарбулмасалҳо фикрҳо мачози гуфта мешаванд, дар мақолҳо бошад, ин хусусият нест.

Ёмон йўлдош ёв бўлар, Равон
йўлда ғов бўлар.

Эгри озади, тўғри ўзади.

Касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади.

Бирликсиз куч бўлмас.

Иззат тиласанг, кўп дема, Сиҳат тиласанг, кўп ема.

Одамнинг юзига боқма, сўзига боқ.
Юзим оқ бўлсин десанг, ишингни тўғри қил.

Чистонҳо яке аз жанрҳои қадимии эчодиёти даҳонакии халқ буда, кўдаконро ба фикр кардан меомузад. Дар замири ҳар як чистон ба саволи кй? чй? чавоби пинҳонй хобидааст. Ҳар як чистон бо ҳаёт, урф одат, расм ва русумҳои ҳамон халқ вобаста буда, дар байни бачагон васеь паҳм шудааст:

Тунда кўриб, чўғ дейсан, Тонгда туриб, йўқ дейсан.

(Юлдуз)

Чопса чопилмайди, Кўмса кўмилмайди.

(Соя)

Қўлсиз, оёқсиз эшик очар.

(Шамол)

Икки ажиб қулоғи бор: Бири тинглар, бири сўзлар.

(Телефон трубкаси)

Оғзи йўғу, тиши бор, Дурадгорда иши бор.

(Арра)

Бирлаштириб кийимни,
Иссик тутади сизни.

(Тугма)

Катта оппоқ дастурхон, Ер юзини қоплаган.

(Қор)

Тезгуякхо машқи нутқи даҳонй буда, ба кўдакони синни хурдсол маълум овозҳоро дуруст ва оҳангдор талаффуз карданро аз худкуниашро зиёд мекунад. Ба ин жанр -асарҳо бачаҳоро баробари азхудкуниро зиёд намудан якбора ба онҳо завқи эстетикй медиҳад,

қобилияти фикркуниашро ривоч медиҳад, хотираашро мустаҳкам мекунад:

Занжир, саржин, анжир.
Олтин ўтлоқ - оқ ўтлоқ.

Оқ чойнакка оқ қопқоқ,
Кўк чойнакка кўк қопқоқ.

Шотурсуннинг шотутини шитирлатган
шамол Шарифнинг Шафтолисини шитирлатди.

Яке аз жанрҳои ранг-баранг ва аз ҳама бои эчодиёти даҳонакии поэтикии халқ афсона мебошад. Дар афсонаҳои аз тарафи халқ эчод гардида ҳаёти ба худ хоси бачагон қайд нашудааст. Ҳатто барои бачагони синну солашон гуногун чудо бисёр афсонаҳои махсус ба вучуд овардаанд.

Яке аз хусусиятҳои муҳими афсона ин чамбарчаст вобастагии ў бо ҳаёти халқ, мубориза, таърих олами руҳӣ, чаҳонбинӣ, урф-одат мебошад. Боз аҳамияти маънавии ва ахлоқии доштан ба одамон мебошад.

Афсонаҳо аз сабаби содда ва фаҳмо буданашон ба ҳар гуна китобхон тез расида меравад. Ба воситаи онҳо, нормаҳои ахлоқӣ ичтимоии инсон шакл меёбад. Ин ҳол хусусан, дар афсонаҳои дар бораи ҳайвонҳо бахшидашуда акс ёфтааст. Дар афсонаҳои халқӣ қаҳрамонҳои халқу миллати худро чун гаҳвараки чашм нигоҳ дошта таъриф карда шудааст, ҳаққу ҳуқуқҳои занон ҳимоя карда мешавад, масофаҳои дур наздик карда мешавад, одатҳои ношоистаи одамон, иллатҳо ба зери танқид гирифта мешавад, ғояҳои сахигӣ, мардӣ меҳнатдўстӣ баланд бардошта мешавад.

Саволҳо барои мустаҳкамкунӣ:

1. Дар бораи фолклори ўзбек маълумот диҳед.
2. Жанрҳои хурди фолклори ўзбек.
3. Мавқеи фолклори ўзбек дар адабиёти бачагона чи тавр аст?
4. Аз фолклори ўзбек намунаҳо оред ва шаҳр .диҳед.

Адабиётҳо:

1. М. Жумабоев. Ўзбек болалар адабиёти. Тошкент. 2002.
2. Ўзбек фолклор очерглари. Тошкент. 1988.

3. М. Жумабоев. Ўзбек ва чет эл болалар адабиёти. Тошкент. 2005.

Модели технологияи машѓулоти маърўзавї

Вакти таълим: 2 соат	
Сохтори машѓулоти таълимї / Накшаи маърўза.	***1. Маълумот дар бораи заминањои ташаккули адабиёти бачагона.*** ***2. Эљодиёти шифоњии халќ яке аз заминањои бунёдии адабиёти кўдак.*** ***3. Адабиёти мумтози форс-тоҷик ва наќши он дар инкишофи ин адабиёт.*** ***4. Адабиёти бачагонаи ҷањон яке аз омилњои инкишофи адабиёти кўдакон.***
Маќсади асосии машѓулот:	Маълумоти назарии мукаммал дар бораи заминањои ташаккули адабиёти бачагона, наќши ин омилњои номбурда дар ташаккул ва инкишофи ин адабиёт, шарњи умумият ва тафовути ин адабиётњо аз њам.
Вазифањои педагогї:	*Натиљаи фаолияти таълим:* Маълумот дар бораи омилњои инкишофи адабиёти кўдакон, шарњу тавзењи њар як омили бунёдї, дар асоси намунањои адабии бадеї аз адабиёти шифоњї, мумтоз ва адабиёти ҷањонї собит намудани фикр, фикрњои хулосавии љамъбастї дар бораи мавзўъ.
Методњои таълим:	Маъруза, мулоќот , њуљуми аќлї, савол у љавоб
Шаклњои ташкил намудани фаолиятихониш:	Љамоа, бо гурўњњо кор кардан
Васоити таълим:	Матни маърўза, китобњои дарсї ва васоити таълимї, воситањои таълимї, кластер, љадвали инсерт, диаграмммањо.
Методњои баръакс ва роњу равиши он, хулосањои љамъбастї, илмї ва мантиќї:	Технологияи кейс, саволу љавоби дањонї, мулоќот

Харитаи технологии машѓулоти таълимї

Зинањои асосии таълим	*Мазмуни фаъолият*	
	Муаллим	***Толибилм***
Зинаи аввал. Муќаддима ва ќисми ташкилї. (10 даќиќа)	1.1.Маќсад, маром ва моњияти асосии мавзўъ ва натиљањои чашмдоштро эълон менамояд.	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволњо мурољиат менамоянд.
Зинаи дуввум: Асосї. (60 даќиќа)	2.2. Дар бораи мавзўи нав нуктањои асосї, истилоњоти тоза ва мафњумњои муњимро таъкид менамояд; дар бораи омўзиши мавзўъ рўйхати адабиётњои асосї ва иловагї эълон карда мешавад; дар бораи омўзиши мавзўи нав замина муњайё карда мешавад; мазмун, маќсад ва моњияти мавзўъ аз љониби муаллим фањмонда мешавад; мавзўъ ба як чанд ќисми асосї таќсим карда мешавад; бобати омўхтани мавзўъ вазъиятњои муаммої мавриди муњокима ќарор дода мешавад ва дар бораи роњњои њаллу фасли онњо тамоюлоти муайян ба миён гузошта мешавад; Њар як ќисми мавзўъ дар асоси пайвандии мантиќї бо њамдигар дар вобастагї њаллу фасл карда мешавад, слайдњое, ки моњияти мавзўъро дар худ акс кунонидаанд ташрењ дода мешавад ва дар њамин замина асбобњои айёнї, кластерњо ва жадвалњо бамаврид шарњу эзоњ дода мешаванд; ќисматњои асосї ва нуктањои мураккаби мавзўъ такрор ба такрор фањмонида мешавад; дар љараёни дарс аз маълумоти маълум то ба маълумоти номаълум ва ё аз маълумоти кўњна то ба маълумоти наву тоза ботадриљ, дар сурати оњиста зина ба зина мегузарад; дар љараёни маърўза аз методњои интерфаъол ва анъанавї истифода бурда мешавад; дар љараёни маърўза муносибати баръаксро мунтазам барќарор намуда барои таъмини самаранокии дарс тавассути савол ва љавобњои имухталиф истифода бурда мешавад; дар асоси њар як ќисмати дарс хулосаи љамъбастї ва мантиќї бароварда мешавад.	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволњо мурољиат менамоянд,ба мулоќот ворид мешаванд, дар бораи масъалањои асосии мавзўъ муносибатњои шахсии худро баён менамоянд.
Зинаи саввум: Нињої – Љамъбасти натиљањо. (10 мин)	3.1. Дар асоси мавзўъ хулоса менамояд, ба нуктањои муњимтарини мавзўъ диќќати толибилмонро бори дигар љалб менамояд, дар бораи ањамияти амалии мавзўъ дар фаъолияти касбии толибилмон . 3.2. Фаъолияти гурўњ ва ё фаъолияти иштирокчии	Дар ин ќисмати дарс худро бањо додан, санљидани донишњои худ, бо саволњо мурољиат

	алоњида арзиш дода мешавад, дар ин хусус хулосаҳо эълон карда мешаванд. 3.3. Дараљаи ба маќсадњои муайяни таълимї ноил гардидан ва муњиммияти мавзўъ дар амал тањлил карда мешавад, ва арзиш дода мешавад. 3.4. Дар асоси мавзўъ вазифа ва супоришот дода мешавад.	намудан мумкин аст.

Фикрњои муќаддимавї

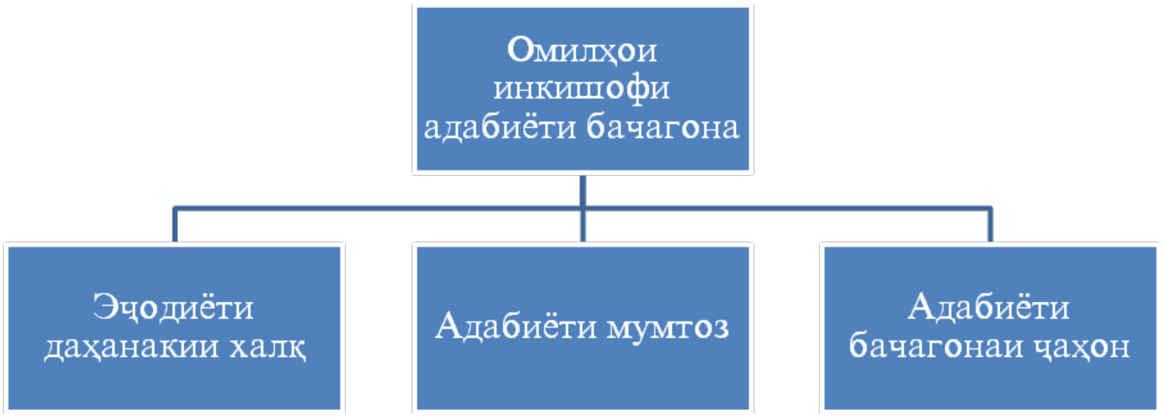

1. **Эҷодиёти шифоњии халќ.** Яке аз сарчашмањои муњими адабиёти бачагон фолклор аст. Эҷодиёти шифоњии халќ барои инкишофи ин адабиёт сањми босазо дорад. Дар аввалин намунањои адабиёти бачагона низ аз намунањои шеърњои бачагонаи халќї истифода мешуд. Минбаъд њам дар пайравии эҷодиёти дањанакии халќ асарњо офарида, жанрњои халќии чистону латифа ва афсонањоро ба кор бурданд.

Эљодиёти даҳанакии бачагон як соҳаи нисбатан қадимаи фолклор аст. Фолклори бачагон як қисмати эљодиёти даҳонакии халқ буда, барои бачагон офарида шудааст. Ба ин гурўҳи эљоди бадеї сурудҳоеро, ки дар фаслҳои гуногуни сол доир ба ҳодисаҳои гуногуни табиат, ҳайвоноту наботот гуфта шудаанд; сурудҳои алла ва дигарҳоро дохил намуд. Яъне фолклори назмии бачагон низ аз рўи мундариљаву мазмун гуногунрангу ғанї аст.

Гузашта аз ин, афсонаҳое низ мављуданд, ки аз љониба халқ бо назардошти табиати бачагон ва бо мақсади тарбияти онҳо офарида шудаанд. Махсусан афсонаҳои тамсилиро ба ин гурўҳ метавон дохил намуд, чунончи, «Бузаки љингилапо», «Бибигамбусак», «Рўбоҳи ҳилагар»… Тезгўякҳо, ки хурдтарин жанри эљодиёти бадеии халқ ҳастанд, барои равон кардани талаффуз ва нутқи бачагон офарида шудаанд. Ба ғайр аз ин дар фолклори бачагон бозиҳои халқии бачагона мавЧуд аст. Ин бозиҳоро халқ барои истироҳат ва инкишофи қувваи љисмонии бачагон эљод намудааст.

Ҳарчанд фолклори бачагон як қисмати таркибии эљодиёти даҳонакии халқ аст, ки ҳанўз пурра омўхта нашудааст.

Азбаски асарҳои фолклорї барои бачагон аз љониби калонсол офарида шудаанд, ба истиснои ифодаи баъзе љиҳатҳои забони бачагон, лаёқат, табиат ва синну соли онҳо дар љараёни офариниши асарҳо, чунонки дар адабиёти хаттии бачагон шартаст, пурра риоя нашудааст.

Дар жанрҳои фолклории бачагон мавзўъҳои табиат, ҳайвонот, ҳодисаҳои гуногуни ҳаётї ифодаи худро ёфтаанд. Дар байни ин жанрҳо бештар дар шеъру сурудҳои бачагона хусусияти хоси забони кўдакон нигаҳ дошта шудааст. Истифодаи фаровон аз қофияву радиф, ҳиссачаву нидоҳо, такрор, калимаҳои тақлидї хусусияти муайяни забонии фолклори бачагонро нишон медиҳад. Ин хусусияти забониро дар шеъру суруди бачагонае чун «Зоғи ало», «Мусичаи бегунох», «Се дугона», «Дар таги анљир», «Момољурғотак», «Сарак-сарак», «Шабпарї», «Арғунчак» ва ғайраҳо мушоҳида кардан мумкин аст.

Ба ғайр аз воситаҳои муоссири забон, ки дар боло овардем, санъатҳои такрор, истиора, саволу љавоб, сифатчинї дар ин жанрҳои фолклории бачагон истифода шуда, боиси таъсирбахшї ва хотирмонии шеъру таронаҳои бачагона мешаванд.

«Дастёри додо»

Додо, калонак шудаям,

Кўчадавонак шудаям,

Китобхонак шудаям…(Санъати сифатчинї)

Тезгўякҳо низ жанрҳои хурди фолклорї буда, бештар барои буро гардонидани талаффузи бачагон кўмак менамояд. Сар тезгўякҳо мазмун набуда, шакл аҳамияти аввалиндараља доранд. Тезгўякҳо одатан аз калимаҳои таркиб меёбанд, ки аз калимаҳои дар талаффуз ба ҳам монанд, ё дорои якчанд ҳамасадоҳои яксони ҳастанд.

Сармои сахт шиша шикаст,

Шохи шамшод шилшила баст.

Як силсила асарњои бачагонаи М.Миршакар, ки дар солњои ҷанг ва баъд аз он аз нашр баромадаанд, дар равияи афсона эҷод шудаанд, чунончи, афсонањои манзуми «Гунҷишкак»(1942), «Се гурбачаву як гург»(1941), манзумаи «Чистонњои Бобосалом». (Тарбият на бо панд, балки бо тасвири ахлоќу одоб ва рафтори неки бачагон)

2. **Адабиёти мумтоз –** Адабиёти классикии форсу тоҷик, ки анъанањои беш аз њазорсоларо дар худ муҷассам намудааст, дар инкишофи адабиёти муосири тоҷик, аз ҷумла, адабиёти кўдакон мавќеи муњим дорад. Адабиёти муосири тоҷик дар асоси анъанањои азалии адабиёти классикї ривоҷ ёфта, баъзе дастовардњои он дар адабиёти кўдак њам истифода шудаанд ва боиси инкишофи ин адабиёт гаштаанд, чунончи аз ҷониби М.Миршакар офарида шудани манзумаву достонњои бачагона мисоли ин аст. Њамчунин дар баъзе шеърњои бачагонае, Ки Айнї, Лоњутї, Пайрав,

Турсунзода офаридаанд, шакли ѓазал, маснавї риоя шудаанд. Ин хусусияти рўњияи классикї доштан ба шеърњои давраи аввали адабиёти бачагона бештар хос аст:

Намак дар комњо ширинтар аз шањду шакар гардад.

Ҷигарњо хун шавад то як писар мисли падар гардад.

Падар аз шавќи дил дар кўдакї дасти писар гирад,

Ба уммеде, ки дар пирї писар дасти падар гирад. (Лоњутї)

Њамчунин адабиёти классикї мавзўъњои тарѓиби панду ахлоќ, илму дониш, тасвири манзарањои табиат ва дигарњоро ба адабиёти имрўза, аз ҷумла адабиёти кўдакону наврасон интиќол додаст. Гузашта аз ин баъзе намунањои адабиёти классикї барои хониши бачагона ањамиятнок аст. Чанд намуна аз осори бузургони классикї меорем.

1.Зи ањди падар ёд дорам њаме.

Ки борони рањмат бар ў њар даме,

Ки дар тифлиям лавњу дафтар харид,

Зи бањрам яке хотами зар харид.

Бадар кард ногањ яке муштарї,

Ба хурмое аз дастам ангуштарї.

Чу нашносад ангуштарї тифли хурд.

Ба ширинї аз вай тавонанд бурд.

Ту њам ќимати умр нашнохтї.

Ки дар айши ширин барандохтї! ***(Саъдї)***

***

2.Волидайн аз њар касе хушнуд шуд,

Он кас аз шоистаи маъбуд шуд.

Волидайн аз њар кї дар озор шуд,

Осї аст, аз ў Худо безор шуд…

Њар кї бо модар-падар эњсон кунад,

Кори боѓу ҷаннату ризвон кунад.

Хидмати ишон куну фармон бикаш,

Гар ба хидматгордорї дастрас.

Чун сухан гўї ба ишон нарм гўй,

Бо њаёву рифќу њилму шарм гўй. ***(Аттор)***

***

3.Ба пирї хидмати модар-падар кун,

Ҷавонию ҷунун аз сар бадар кун.

Машан таъна бар эшон аз дили сер,

Ки гар ёбї замон, гардї ту њам пир.

Ки парвардаст модар дар канорат,

Падар буд солњо тимордорат.

Биҷў дилшон ба хулќу хубрўї,

Ки ин аст, эй бародар, некхўї. ***(Носири Хисрав)***

***

Он рўз, ки ту њафтсола будї,

Чун гул ба чаман њавола будї.

Акнун, ки ба чордањ расидї,

Чун сарв ба авҷ сар кашидї,

Ѓофил манишин, на вақти бозист,

Ваќти њунар асту сарфарозист.

Дониш талабу бузургї омўз,

То бењ нигаранд рўзат аз рўз.

Мекўш ба њар варақ, ки хонї,

К-он донишро тамом донї.

В-он шуѓл талаб зи рўи њоҷат,

К-аз карда набошадат хиҷолат. (Низомии Ганҷавї)

3. **Адабиёти бачагонаи ҷањон –** ин адабиёт яке аз омилњоест, ки барои дар сатњи нав инкишоф ёфтани адабиёти бачагонаи тоҷик хидмат намудааст, махсусан, адабиёти бачагонаи рус.

Солњои 30-юм як зумра тарҷумонњои хуб, мисли Рањим Њошим, Абдушукур Пирмуњаммадзода, Абдусалом Дењотї, Њаким карим, Ҷалол Икромї, Эмонуил Муллоќандов, Њамид Баќозода, Њасан Ирфон ба воя расиданд, ки мањз бо зањмати онњо асарњои тарҷумавї аз адабиёти русї ва халќњои ҷањон аз нашр баромаданд.

Дар зарфи 2-3 сол бисёр намунањои осори классикони рус ва ба воситаи тарљумањои русї осори баргардонишии тоҷикии адибони мамлакатњои ҷањон аз нашр баромаданд. Ин тарҷумањо барои вусъати ҷањонбинї ва маълумот пайдо кардани бачагони тоҷик ањамият дошт. Аз рўњи тарҷумаи китобњо нависандагон дарси мањорат меомўхтанд.

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи заминањои ташаккули адабиёти бачагона маълумот диҳед.

2. Эҷодиёти шифоњии халќ яке аз заминањои бунёдии адабиёти бачагона

3. Адабиёти мумтози форс-тоҷик ва наќши он дар инкишофи ин адабиёт.

4. Адабиёти бачагонаи ҷањон яке аз омилњои инкишофи адабиёти бачагона

Модели технологияи машѓулоти маърўзавї

Ваќти таълим: 4 соат	
Сохтори машѓулоти таълимї / Наќшаи маърўза.	1. Зарбулмасал ва мақолҳо. 2. Байт, дубайтӣ ва рубоиёти халқӣ. 3. Суруд, тарона ва ашуллаҳои халқӣ. 4. Чистонҳо. Латифа, афсона ва ривоятҳои халқӣ. 5. Достони «Гурўғлӣ».

	6. Қиссаҳои ривоятии халқӣ. 7. Намоишномаҳо - драмаҳои халқӣ.
Маќсади асосии машѓулот:	Доир ба зарбулмасал, мақол, байт, дубайтї, суруд, тарона, ашула, чистон, латифа, афсона, достон, кисса маълумоти назарї додан.
Методњои таълим:	Маъруза, мулоќот , њуљуми аќлї, саволу љавоб
Шаклњои ташкил намудани фаолияти хониш:	Љамоа, бо гурўњњо кор кардан
Васоити таълим:	Матни маърўза, китобњои дарсї ва васоити таълимї, воситањои таълимї, кластер, скелети моњї, љадвали инсерт, диаграмммањо.
Методњои баръакс ва роњу равиши он, хулосањои љамъбастї, илмї ва мантиќї:	Технологияи кейс, саволу љавоби дањонї, мулоќот

Харитаи технологии машѓулоти таълимї

Зинањои асосии таълим	***Мазмуни фаъолият***	
	Муаллим	***Толибилм***
Зинаи аввал. Муќаддима ва ќисми ташкилї. (10 дақиќа)	1.1.Маќсад, маром ва моњияти асосии мавзўъ ва натиљањои чашмдоштро эълон менамояд.	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволњо мурољиат менамоянд.
Зинаи дуввум: Асосї. (60 дақиќа)	2.2. Дар бораи мавзўи нав нуктањои асосї, истилоњоти тоза ва мафњумњои муњимро таъкид менамояд; дар бораи омўзиши мавзўъ рўйхати адабиётњои асосї ва иловагї эълон карда мешавад; дар бораи омўзиши мавзўи нав замина муњайё карда мешавад; мазмун, маќсад ва моњияти мавзўъ аз љониби муаллим фањмонда мешавад; мавзўъ ба як чанд ќисми асосї таќсим карда мешавад; бобати омўхтани мавзўъ вазъиятњои муаммої мавриди муњокима ќарор дода мешавад ва дар бораи роњњои њаллу фасли онњо тамоюлоти муайян ба миён гузошта мешавад; Њар як ќисми мавзўъ дар асоси пайвандии мантиќї бо њамдигар дар вобастагї њаллу фасл карда мешавад, слайдњое, ки моњияти мавзўъро дар худ акс кунонидаанд ташрењ дода мешавад ва дар њамин замина асбобњои айёнї, кластерњо ва жадвалњо бамаврид шарњу эзоњ дода мешаванд; ќисматњои асосї ва нуктањои мураккаби мавзўъ такрор ба такрор фањмонида мешавад; дар љараёни дарс аз маълумоти маълум то ба маълумоти номаълум ва ё аз маълумоти кўњна то ба маълумоти наву тоза ботадриљ, дар сурати оњиста зина ба зина мегузарад; дар љараёни	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволњо мурољиат менамоянд,ба мулоќот ворид мешаванд, дар бораи масъалањои асосии мавзўъ муносибатњои шахсии худро баён менамоянд.

	маърўза аз методњои интерфаъол ва анъанавї истифода бурда мешавад; дар љараёни маърўза муносибати баръаксро мунтазам барќарор намуда барои таъмини самаранокии дарс тавассути савол ва љавобњои имухталиф истифода бурда мешавад; дар асоси њар як ќисмати дарс хулосаи љамъбастї ва мантиќї бароварда мешавад.	
Зинаи саввум: Нињої – Љамъбасти натиљањо. (10 мин)	3.1. Дар асоси мавзўъ хулоса менамояд, ба нуктањои муњимтарини мавзўъ диќќати толибилмонро бори дигар љалб менамояд, дар бораи ањамияти амалии мавзўъ дар фаъолияти касбии толибилмон . 3.2. Фаъолияти гурўњ ва ё фаъолияти иштирокчии алоњида арзиш дода мешавад, дар ин хусус хулосањо эълон карда мешаванд. 3.3. Дараљаи ба маќсадњои муайяни таълимї ноил гардидан ва муњиммияти мавзўъ дар амал тањлил карда мешавад ва арзиш дода мешавад. 3.4. Дар асоси мавзўъ вазифа ва супоришот дода мешавад.	Дар ин ќисмати дарс худро бањо додан, санљидани донишњои худ, бо саволњо мурољиат намудан мумкин аст.

ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛ

Зарбулмасал ва мақол – сухани кӯтоҳи образноки ба итмом расидаест, ки дар он мушоҳида ва андешаҳои халқ дар бораи љиҳатҳои гуногуни ҳаёти реалї ба таври хулоса ифода шудаанд.

Хусусияти жанрии зарбулмасал ва мақол. Зарбулмасалу мақол аз жанрҳои маъмул ва машҳури эљодиёти бадеии халқ буда, ҳам дар забони гуфтугуй ва ҳам дар адабиёти хаттї истифода карда мешаванд. Зарбулмасалу мақолҳо љиҳатҳои гуногуни муносибатҳои байни одамонро акс намуда, фикру зикри халқро оид ба ҳодисаҳои гуногуни иљтимой ва табиї ба таври кӯтоҳ ва дар шакли рехтаю суфта ифода менамоянд. Чунончи, «Аввал андеша, баъд гуфтор»; «Аз дӯсти нодон душмани доно беҳ»; «Дарро задам, девор кафид»; «Давидани гусола то каҳдон»; «Буз дар ғами љону қассоб дар ғами љарбу»; «Оби дари хона қадр надорад; «Моргазида аз ресмони ало метарсад» ва ғайра.

Зарбулмасалу мақолҳо. Зарбулмасалу мақолҳо натиља ва љамъбасти таљрибаю мушоҳидаҳои ҳаётии оммаи халқанд. Дар онҳо, ки дар давоми асрҳои зиёд гаштаю баргашта таҳрир ёфтаю сайқал хӯрда ҳамчун намунаи ҳайратангези осори адабиёти даҳанакї то замони мо боқї мондаанд, ҳикмати халқ, фазлу хиради халқ ва љахонбинию фалсафаи халқ инъикос ёфтааст. Нависандаи бузурги пролетарї А. М. Горький ба зарбулмасалу мақолҳо баҳои

баланд дода, гуфтааст: «Маҳз зарбулмасал ва мақолҳо тафаккури оммаи, халқро мукаммал, махсусан, пандомез ифода менамоянд... Умуман, зарбулмасал ва мақолҳо тамоми таљрибаҳои зиндагї ва иљтимої таърихии халқї меҳнатиро ба таври ибратангез баён мекунанд».

Гарчанде ки зарбулмасал ва мақолҳо дар алоҳидагї ҳам фикри расо ва маънои муайянеро ифода мекунанд, вале аҳмияти онҳо, моҳият ва қимати онҳо дар нутқи гўянда ё матни нависанда бештар ва барљастатар аён мегардад. Бинобар ин зарбулмасал ва мақолҳоро аз фазилатҳои забон ва боигарию образнокии он ҳисоб кардан мумкин аст.

Воқеан, зарбулмасалу мақолҳо бо хусусияти бадеии худ аз ҳамдигар фарк мекунанд. Зарбулмасалҳо бештар дорои маънои мачозї буда, дар онҳо мақсад ва фикри асосї ба воситаи киноя ифода мегардад. Маънои зохирї ва бевоситаи зарбулмасалҳо ё калимаю ибораҳои дар зарбулмасал истифодашуда шакли бадеие мебошанд, ки танҳо барои ифодаи мақсад ва ғоя истиороамез хизмат мекунанд. Чунончӣ, «Забони мурғонро мурғон медонанд»; «Об аз сар лой»; «На сих сўзад, на кабоб»; «Як задани оҳангару сад задани, сўзангар».

Мо маънои зохирї ва бевоситаи ин зарбулмасаҳоро ба назар намегирем ва ба фаҳми мо маънои мачозї ва истиоравии онҳо зудтар мерасад. Дар ҳақиқат дар ин мисолҳо мақсад забони мурғонро донистани мурғон, аз сари љўй ё дарё лойолуд шуда омадани об, насухтани сиху кабоб, ба як задани болғаи оҳангарї баробар будани сад задани болғачаи сўзангар набуда, он ба маънои аслї-мачозї ва ғоявї марбут аст: 1. бо роҳи ишорат, ё гуфтугўи махсус ба ҳамдигар маълум шудани фикри тарафайн, 2. аз ибтидо вайрон ё бад будани кор, амалиёт ва ғайра, 3. нараnљонидани ду тараф (ё ду шахс), муросокорї, бералї, бепринципӣ, 4. муқоисаи қувва, кору амалиёт ва ҳоказо

Фарқи зарбулмасал аз мақол

Зарбулмасал. Дар зарбулмасалҳо образи предметҳо, ҳодисаю амалиёт ба воситаи тавсиф, ташбеҳ, истиора, киноя, маљоз, ташхис ва дигар санъатҳои каломп бадеї ифода мешавад. Бинобар ин дар байни маънои зоҳирї ва дохилї-маљозии онҳо муносибати мантиқї мављуд аст, ки он ҳамчун ҳодисаи поэтикї хусусияти жанрии зарбулмасалро муайян менамояд.

Масалан, зарбулмасалҳои «Сари дарахти мевадор ҳам аст» ё «Санги вазнинро об намебарад»-ро гирем. Пеш аз ҳама, дар ин ду зарбулмасал

предметҳо ва ҳодисаҳои интихобшуда реалї мебошанд, яъне бе маънои маљозй ва киноявиашон ҳам равшан аст, ки сари дарахти меводор хам асту санги вазнинро об намебарад. Дар баробари ин ҳодиса ва хислати монандшаванда, яъне маънои аслии зарбулмасал (маънои маљозї, киноявї) низ реалї буда, ба мо мефаҳмонад, ки одами доною боакл, ки вай хоксор аст ва одами ботамкину бомулоҳ иза, ки рафтори шоёни таҳсин мекунад, аз љиҳати аломату хислатҳо ва вазъияти ҳол ба дарахти меводор ва санги вазнин монандие доранд. Бинобар ин метавон гуфт, ки маънохои зоҳирї ва дохилии зарбулмасалҳо бемуносибат нестанд, онҳо мантиқан ба ҳамдигар алоқамананданд.

Мақол. Аммо хусусияти мақол дигархелтар аст. Дар мақол маънои маљозї, киноявї мушохида намешавад. Мақол мақсад ва ғояро бидуни истифодаи монандкунї барин санъатҳои бадеї, ки хоси зарбулмасаланд, ифода мекунад. Дар мақол предмет,ҳодиса, амалиёт ва ғайра дар љои худ, дар маънои худ ошкоро, бепардапушї, бе хаёлоти бадеї ва берун аз параллелизми психологию предметї ва мантикї меояд. Бинобар ин мақол нисбат ба зарбулмасал аз љихати шакл ва мундарича содда, беобу ранги бадеї аст.

Баёни максаду ғоя дар мақол конкрет буда, қариб ҳамеша ба мазмун ва таркиби лексикии нутқ, ва матн пурра мувофиқат мекунад. Чунончї, **«Дар ҳама кор машварат бояд, кори бемашварат накў наояд»; «Дили нохоҳам, узри бисёр»; «Дидї, ки нашуд, мон, ки равад»; «Дили одаткарда балои љон»; «Кори имрўзаро ба фардо магузор»** ва ғайра.

Вале зарбулмасал ва мақол аз љихати образнокии сухан ва санъатҳои бадеї аз ҳамдигар фарқ кунанд ҳам, аз лиҳози сохти синтаксисї ва хусусияти мазмунй (пандуҳикматнокї, ахлоқомузї, тарбиявї, фалсафї, ичтимої ваҳоказо) ба ҳам хеле наздиканд ва дар якљоягй як жанри мустақили фолклори точикро ташкпл медиханд. Онҳо инчунин аз нуқтаи назари вазифа низ ба ҳамдигар бисёр монананд, яъне ҳам зарбулмасал ва ҳам мақол, хох дар нутки гуфтугуй бошаду хоҳ дар забони адабї, бештар бо мақсади пурқуввату нишонрас шудани сухан ва беҳтару гуворотар ифода гардидани фикр ба кор бурда мешавад.

Бояд гуфт, ки бисёр зарбулмасалу мақолҳои точикї аз љиҳати маъно ва ғоя ба зарбулмасалу мақолҳои халқҳои дигар ҳамранг мебошанд. Масалан, зарбулмасали тољикї: «Дар хонае, ки офтоб надарояд, табиб медарояд». Зарбулмасали албанї (тарчумаи русиаш): «Куда не входит сонце, туда потом приходит врач», зарбулмасали тољикй: «Ба умеди худо нашаву буттаро дор». Зарбулмасали латыҳо (тарчумаи русиаш): «Бога дожидаясь, с голода умрешь». Зарбулмасали тољиї: «Хар кас дарди худро гуфта менолад». Зарбулмасали русї: «У кого что болит, тот о том и говорит»: Зарбулмасли тољикї: «Дўст гирёнда гап мезанад, душман хандонда». Зарбулмасали узбекї: Дўст ачитиб гапирар, душман кулдириб» ва амсоли инҳо.

Чунин монандї, агар аз як тараф, ба ҳамрангии тараққиёти сохти љамъиятї, шароитҳои умумии ҳаёт ва ягонагии фикрию психологии ин халқҳо вобаста бошад, аз тарафи дигар, ба робитаҳои мадані, таърихї. сиёсї ва иқтисодии онҳо зич алоқаманд аст.

Зарбулмасал ва мақолҳои точикї таърихї кадимї доранд. Таърихї зарбулмасал бо таърихї ташаккули халқи точик ва забони точикї алокаманд аст. Як миқдор зарбулмасал ва мақолҳое, ки то замони мо махфуз мондаанд, ҳазор сол пеш аз ин ҳам вучуд доштанд. Мављудияти таърихии онҳоро аз руи осори хатї ва эљодиёти классикони адабиёти тољик муайян кардан мумкин аст.

ЧИСТОН

Чистон

Чизи пинҳон дошташуда, ба воситаи ташбеҳ, истиора, киноя, мањоз, муболиға, тасвир мешавад. Сифат, хосият, аломат, нишона, хислат, ҳолат, ҳаракат барин љиҳатҳои барљастатарини љавоби чистон – предмети пинҳондошташуда зикр мешаванд, то ки ёбандаи чистон аз рўи онҳо он предметро тасаввур карда тавонад.

Чистон аз савол ва љавоб иборат аст. Дар қисми савол сурати маљозии ашё ва ҳодисаҳои зиндагӣ тавсиф шуда, дар қисми љавоб маънии аслии ашё ва ё ҳодисаҳо ифода карда мешавад.

Чистонҳо, ки саволи басо нозуку оқилонаро дар замир доранд, барои инкишофи зиракӣ, ақлу заковат, нозукфаҳмӣ, ҳозирљавобӣ ва дигар хислатҳои неки инсонӣ ёрӣ мерасонанд. Чистонҳо аз таљрибаҳои бои халқ ҳосил шудаанд.

Чистонгӯй дар гузашта бештар дар байни деҳқонон ва ҳунармандон одат буд. Одамони меҳнатӣ чистонро шабона — дар вақти истироҳат ва рӯзона ҳангоми дамгирӣ мегуфтанд.

Чистон дар байни бачаҳо низ хеле бисёр истифода мешавад. Ёбанда ва кушояндаи чистон бояд тамоми хосиятҳои предметҳоро донад.

Гоҳо барои ёфтани љавоби чистонҳои нисбатан мураккаб саволҳои иловагӣ талаб карда мешавад. Ёбанда ва гӯяндаи чистон дар хусуси љондору бељон, хурду калон будани ашёи пинҳон дошташуда ва дигар љиҳатҳои ба худ хоси он як қатор саволҳо дода, бо ёрии онҳо аломат ва хусусиятҳои онро равшантар менамояд. Вақте ки љавоби ин саволҳо гирифта шуд, ёбанда фикрашро ба як тараф равона мекунад ва чизи пинҳоншударо пайдо карда метавонад.

Дар чистон баъзан масъалаҳои математикӣ ҳам дода мешаванд. Дар ин гуна чистонҳо ёбанда дар бораи ташбеҳу истиораҳо фикр накарда, бевосита ба муайян намудани ин ё он адади номаълум диққат мекунад.

Чистонҳои халқӣ одатан, аз ду-чор сатр зиёд нестанд. Чистонҳои дар як сатр гуфташуда зоҳиран наср бошанд ҳам, ботинан ба қонунҳои назм тобеъанд.

Дар байни бачаҳо як навъи чистонгӯй ҳаст, ки онро чистон-булбулон мегӯянд. Онро як навъ бозии бачагона гуфтан ҳам мумкин аст.

Рафти ин бозӣ чуни наст:

Саволдиҳанда бошандагони хонаеро интихоб карда, савол медиҳад:

— Чистон, чистон, булбулон хонаи кист?

Бачаҳои дигар мепурсанд:

— Чанд марду чанд зан?

Саволдиҳанда миқдори зану мардҳои хонаи дар назар доштаашро мегӯяд. Дигарон хонаҳои деҳаашонро як-як ба хотир оварда, муайян мекунанд, ки саволдиҳанда кадом хонаро дар назар дорад. Каси љавоби аниқ гуфта навбат мегирад. Агар ёфта натавонад, ба чистонгӯй «таслим шуда»,

қишлоқашро «пешкаш» мекунад, яъне «шаҳрашро медиҳад», яъне бозиро бой медиҳад. Чистонгӯй: «Ман бихӯрам қанду асал, шумо бихӯред ғӯраи талх, ман биафтам рӯи зар, шумо биафтед ба поруи хар», гуфта ҳарифонашро мазаммат мекунад ва пас љавоби чистонро мегӯяд.

Чистон аз љиҳати мавзӯъ ва мундариљаи ғоявӣ ҳамеша ба ҳақиқати зиндагӣ, ҳодиса ва ашёҳо вобаста аст. Чистонҳо, асосан оиди олоту воситаҳои меҳнатӣ, асбобу ашёҳо, табиат ва ҳодисаҳои он, љирмҳои осмонӣ, зироату сабзавот, ҳайвоноту паррандагон, узвҳои одамӣ ва ғайра гуфта шуда, дар онҳо ташбеҳ, киноя, истиора барин воситаҳои тасвири бадей истифода мегарданд.

Як қатор чистонҳое ҳастанд, ки онҳо хусусияти афсонавӣ доранд. Чунин чистонҳоро чистон-афсона мегӯянд.

Ғайр аз чистонҳои хурдакаки кӯтоҳмисраъ боз чистон-шеърҳое низ мављуданд, ки ба тавсифи ин ё он предмет, ҳайвон ё инсон бахшида шудаанд. Ин гуна шеър-чистонҳо бештар дар адабиёти хаттӣ дучор мешаванд ва муаллифи муайян доранд. Онҳо нисбат ба чистонҳои халқӣ калонтар мебошанд. Ба ин чистонҳои Восифӣ «Шоҳмот», «Шафтолу», «Шатранљ», «Офтоб» чистони Лоҳутӣ «Тӯдаи булбулон», чистонҳои Деҳотӣ «Трактор», Латофат Кенљаева «Нилуфар» ва монанди инҳоро дохил кардан мумкин аст.

БАЙТ, ДУБАЙТЇ ВА РУБОИЁТИ ХАЛҚЇ

Байт аз забони арабӣ гирифта шуда, маънояш хона, хонаи истиқоматї гуфтан аст. Дар шеърият ду мисраъ як байтро ташкил мекунад. Ҳаљми шеърҳоро одатан бо байтҳо ҳисоб мекунанд. Зеро як мисраъ шеъри мукаммал шуда наметавонад.

Чунончи суруди зерини халқӣ аз ду байт иборат аст:

1. Баҳор омад, баҳор омад,
Ба деҳқон вакти кор омад.
2. Ба бӯстон гул қатор омад,
Баҳори нав муборак бод!

Рубой ва дубайтӣ. Рубой аз жанрҳои паҳншудатарини адабиёти хаттиву даҳанакии халқи точик мебошад. Он аз калимаи арабии «арбаа», ки маънии луғавиаш чоргона, чор гуфтан аст, сохта шудааст. Рубой жанри мӯъчази лирикӣ аст, ки аз чор мисраъ ё ду байт ташкил меёбад. Аз чиҳати шакл рубой се мисраи ҳамқофия ва як мисраи беқофия (мисраи сеюм) дорад, ки инро дар шакли нааба ифода намудан мумкин аст. Масалан, рубоии зерини халқї низ дар ҳамин шакл қофиябандӣ шудааст.

Ёри манна бин мошинаша мерона, (а)
Рӯймолчаи дастакша меларзона, (а)
Рӯймолчаи дастакша худум духта будум,, (б)
Аз минаи шоферо хуш карда будум. (а)

Вале рубоиҳое ҳам ҳастанд, ки қофиябандиашон дар шакли аааа буда, онҳоро рубоиҳои тарона меноманд.

Мазмуни рубоиҳои халқї гуногун мебошад. Рубоиҳои халқиро ҳангоми мувофиқи мавзўъ бо мавзўъҳои иљтимої ва маишї тақсим намудан мувофиқи мақсад аст. Дар рубоиҳои китобатї низ мазмуни фалсафӣ, ичтимой, ишқӣ, панду ҳикмат ва ғайра ба назар мерасанд. Рубой дар давоми асрҳо қариб дар тамоми эчодиёти шоирони гузаштаамон дида мешавад. Рубой дар назми имрӯза ва эчодиёти даҳанакии халқи точик низ мавқеи калон дорад.

Аз рўи масъалаҳои асосии љамъиятї ва ҳаётї, ки рубоиҳо дахл кардаанд, онҳоро ба якчанд гурўҳ људо кардан мумкин аст, ки ин гурўҳҳо дар навбати худ боз ба як қатор қисматҳои алоҳида људо мешаванд:

1. Рубоиҳои ишқї.
2. Рубоиҳои оид ба никоҳи маљбурї ва камбағалї.
3. Ғарибї.
4. Дар бораи марг.
5. Оид ба тақдир.
6. Оид ба зулми иљтимої.

Қисми зиёди сурудҳои халқӣ дар шакли рубой гуфта шудааст. Зеро ин шакл дар эљодиёти даҳанакии халқ, яъне фолклори тољик хеле қадима буда, бинобар ин ҳам дар мавзўъҳои гуногуни ишқӣ,, оилавӣ фаровон истифода бурда мешавад. Аз ин љихат рубой барои ифода намудани ҳиссу фикри одамон бисёр мувофиқ буда, дар байни халқ хеле васеъ паҳн шудааст. Онро ба осонӣ эљод кардан, ба тезӣ ба хотир гирифтан мумкин аст. Рубоиҳоро ҳама — хурду калон медонанд. Дар љамъомадҳо онро одатан бо дутор, думбура барин асбобҳои (созҳои) мусиқӣ месароянд. Мардум ба воситаи рубоиҳо дар бораи масъалаҳои гуногуни замона ва зиндагӣ фикру мулоҳизаҳои худро баён мекунанд.

Дубайтӣ ҳам жанри лирикӣ мебошад. Ба мисли рубой дубайтӣ ҳам аз чаҳор мисраъ (ду байт) иборат аст. Аз нуқтаи назари қофиябандӣ ҳам дубайтӣ ба рубой монанд аст. Яъне аксаран сохти қофияи дубайтӣ ҳам ааба мешавад.

Дубайтӣ аз рубой дар масъалаи вазн фарқ мекунад. Мисраъҳои дубайтї ҳамеша бо **мафоилун** сар мешавад. Мисраъхои дубайтӣ ҳеч гоҳ бо ҳичои дароз оғоз намеёбад. Дубайтӣ дар як вазни анъанавӣ навишта мешавад. Ин вазни **ҳазачи мусаддаси мақсур** (ё маҳзуф) мебошад, ки баробари мафоилун // мафоилун// фаўлун (У---//У---//У--) ду бор дар ҳар байт мебошад. Рубой бошад, баръакс асло бо ҳичои кўтоҳ сар намешавад. Одатан рукнҳои аввали мисраъҳои он дар шакли **ахрам ё ахраби баҳри ҳазач** сурат мегирад. Ҳамин тавр, дубайтї ва рубой дар як баҳри шеъри арузй - ҳазач гуфта шаванд ҳам, аммо дар шохаҳои тамоман мухолифи ҳамдигар эчод мешаванд.

Дубайтӣ дар таъсирбахш ифода намудани эҳсосоти қалбию андешаи қаҳрамони лирикӣ хеле мувофиқ аст. Дубайтӣ асосан мазмуни ишқӣ дорад. Вай дар адабиёти мумтози форсу точик низ мавқеи калонро соҳиб буд. Шоири маъруфи асри Х1 Бобо Тоҳири Урён дар ин дубайтӣ ҳиссиёти самимонаи худро дар мавзўи ишқу муҳаббат ин тавр таъсирбахш баён кардааст:

Диле дорам харидори муҳаббат,
К-аз ў гарм аст бозори муҳаббат.
Либосе бофтам бар қомати дил
З-и пуди меҳнату тори муҳаббат.

Ин жанри кўҳна, ки асосаш халқӣ аст, дар лирикаи садаи ХХ-и точик ҳам мавқеи калонро соҳиб буд. Аз шоирони ин давр махсусан Абулқосим Лоҳутй, Аминчон Шукуҳй, Лоиқ Шералй, Гулназар дар ин жанр муваффақият пайдо кардаанд.

Дар давоми асрҳо бисёр шоирони форсу тољик низ дар рубоисарой шўҳрат пайдо кардаанд. Аз љумла, Умари Хайём, Бедил, Аминљон Шукўҳй, Лоиқ ва дигарон бо рубоиёти худ хеле машҳуранд, ки он рубоиҳо имрўз низ вирди забони мардуми шеърдўсти мо мебошанд.

АФСОНА ВА ХЕЛҲОИ ОН

Афсона яке аз қадимтарин ва маъмултарин намуди эљодиёти даҳанакаии халқ мебошад. Афсонаҳое, ки ҳоло ҳам дар байни мардум ҳастанд, гувоҳй медиҳанд, ки таърихи онҳо ба замонҳои қадим рафта мерасанд. Дар афсонаҳо ҳодисаю воқеаҳои бофтаю хаёлй ва саргузаштҳои аљоибу ғароиб тасвири худро ёфтаанд. Асоси онҳоро боварй ба ғалабаи қувваҳои некй бар бадй, љомаи амал пўшидани орзую умеди мардум, беҳтар шудани зиндагй, тарғиби накўкорй ва инсофу адолат, даъват ба мубориза барои озодии инсон ташкил медиҳанд.

Дар илми фолклоршиносии тољик зимни истилоҳи «афсона» як навъ асарҳо ҳикояҳои эпикии дар шакли наср ва ба таври шифоҳї эљодшудаи халкї, ки маъмулан мазмунҳои рамзию тамсилї, сеҳромезї ва саргузаштию маишї доранд ва сюжети онҳоро ҳодисаҳои бофтаю хаёлї ва тасвирҳои фантастикию ғайриоддї ташкил медиҳанд, дар назар дошта мешаванд. Вале љой доштани ин гуна ҳодисаҳои бофтаю хаёлї ва тасвирҳои ғайриоддию аз ақл берун ҳаргиз маънои онро надорад, ки афсонаҳо аа унсурҳои ҳаётию воқеї маҳруму бебаҳраанд. Баръакс, дар онҳо аз хурдтарин масъалаҳои зиндагї сар карда, то муҳимтарин ҳодисаю руйдодҳои ҳаётї сиёсї, иљтимої, иқтисодї ва фарҳангии инсонҳои давраҳои гуногуни таърихї инъикос ёфтаанд. Халқ дар афсонаҳо дар бораи касбу кор ва талаботу дархостҳои дар пеш гузоштаи худ, инчунин дар хусуси муборизаҳои бар зидди қувваҳои зараровари табиат ва љамъият бурдааш, суханҳо мегўяд. Қариб ҳамаи афсонаҳо бо ғалабаи қувваи некї - бо пирўзии намояндаи халқи заҳматкаш ба охир мерасад, ки ин ифодаи ҳамон орзую ормонҳои аҳли заҳмат дар бораи зиндагии осудаю ором ва ба љои беадолатї пойдору устувор гардидани адлу инсоф мебошад. Гузашта аз ин дар афсонаҳо тарзи зиндагонї, муносибатҳои шахсию љамъиятї ва фаъолиятҳои меҳнатии одамон муфассалтар инъикос ёфта, ҳиссиёт, фикр ва андешаю љаҳонбинии оммаи халқ барљастатар љамъбаст гардидааст.

Афсонаҳои тољикї дорои навъҳои гуногунанд, ки муҳимтаринашон инҳоянд: якум афсонаҳои тамсилї ё афсонамасалҳо; дуюм - афсонаҳои сеҳромез; сеюм - афсонаҳои ҳаётї-маишї ва чаҳорум - афсонаҳои ишкї-романтикї. Ин навъи афсонаҳо бо вижагиҳои хоси худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки ин тафовут ғолибан дар тарзи инъикоси воқеаҳо, системаи образҳо ва дар истифодаи унсурҳои услубию воситаҳои тасвири бадеии онҳо эҳсос мегардад.

Афсонаҳои тамсилӣ ё афсонамасалҳо.

Ин навъи афсонаҳо хеле қадимаанд ва яқинан бо таъсири ақидаҳои тотемистию анимистии одамон ба вуҷуд омадаанд. Онҳо аксаран хусусияти рамзӣ доранд ва ба воситаи маҷоз ва образҳои рамзӣ (дар сурати ҳайвонот, парандагон. ҳашарот, наботот ва ашёҳо) хислатҳои гуногуни инсониро бозтоб менамоянд. Масалан, рубоҳ, ки аз ҷумлаи ҳайвоноти вахшӣ аст, дар афсонаҳо ҳамчун рамзӣ макру фиреб, найрангу риёкорӣ, дуруғгӯӣ, бевафоӣ. ҳарисӣ, чашмгуруснагӣ ва назири инҳо амал мекунад. Гург бошад, ҳамчун рамзӣ гуливу нодонӣ, ҳамокат, кундзеҳнӣ, содалавҳӣ, зудбоварӣ ва ғайра пеши назар меояд. Кӯтохандешӣ, қадрношиносӣ, бераҳмӣ, ҷинояткорӣ ва ҳарисию баднафсӣ низ аз хислатҳои умдаи гурганд.

Дар афсонаҳои тамсилӣ боз як силсила ҳайвоноти аҳлию вахшӣ аз қабили шер, паланг, шағол, хирс, саг, харгӯш, бузғола, мурғ, мурғобӣ, акка, каждум, мӯрча, қурбоққа ва амсоли инҳо ба ҳайси персонажҳои асосӣ ширкат меварзанд, ки ҳар кадоме аз онҳо низ бо рафтор ва кирдори худ ин ё он хислати муайяни одамиро таҷассум менамоянд. Чунончи, дар аксарияти афсонаҳо шеру палангу шағол ҳамчун рамзи бераҳмию хунхорӣ ва ҳарисию чашмгуруснагӣ, хирс ҳамчун рамзи танбалию коргурезӣ ва зӯроварӣ, харгӯш ҳамчун рамзи буздилию тарсуӣ, саг ҳамчун рамзи садоқату вафодорӣ, мурча ҳамчун рамзи заҳматкашиву тифоқӣ, фароштурук ҳамчун рамзи дӯсти одамизод ва каждум, ҳамчун рамзи бадкинӣ намудор мешавад.

Як ҷиҳати қобили мулоҳизаи афсонаҳои тамсилӣ ин аст, ки онҳо аксаран моломоли ғояҳои пандомӯзианд. Хусусан, эҳсоси эҳтирому садоқат нисбат ба онҳое, ки меҳнатдӯстӣ, ростию накӯкорӣ, вафодорӣ, олиҳимматӣ ва дӯстию бародариро пешаи худ қарор додаанд, аз ғояҳои асосии ин навъи афсонаҳо ба ҳисоб мераванд. Дар ин

Афсонаҳои сеҳромез. Ба ин силсила афсонаҳое мутааллиқанд, ки дар онҳо тасвири ҳодисаҳои бофтаю хаёлї, лаҳзаҳои ғайритабиї, фавқулодда ва корнамоиҳои аљоибу ғароиб љойгоҳи мумтозе доранд. Дар онҳо аксар вақт љодугарон ва махлуқҳои тахайюлию фавқуттабиа аз қабили дев, аждаҳо, парї, аспи болдор, рубоҳи заррин, мурғи сухангў, симурғ ва як силсила ашёҳои сеҳрнок, монанди гилеми худпар, ойинаи љаҳоннамо, дастархони неъмат, ангуштарин, шамшер, асо, сўзан, мўй ва ғайра амал мекунанд, одамон аз ҳолати одамиашон ба қолаби ҳайвонї дароварда мешаванд, ҳайвонҳо бо забони одамї гап мезананд ва аз худ ҳар гуна муъљизаҳо нишон медиҳанд.

Чунин ҳол, яъне љой доштани тасвирҳои хаёлию бофта ва дар образҳои фантастикї - тахаюлию типҳои мавҳум (абстракт) инъикос намудани ҳодисаҳо љиҳати ба худ хоси афсонаҳои сеҳромез буда, иддаои ба ҳаёти воқеї алоқаи мустаҳкам доштани онҳоро ҳељ гоҳ инкор намекунад.

Азбаски афсонаҳои сеҳромез дар даврони љамъияти ибтидоии бесинфї эљод гардидаанд, зимнан афкор, ақоид ва оламшиносию љаҳонбинии одамони ҳамон давронро ифода менамоянд. Ба сухани дигар, дар афсонаҳои сеҳромез тасаввуроту ақидаҳои қадимии одамон дар бораи некию бадї ва орзую умедҳои оид ба ҳаёти осудаю ором доштаи онҳо, ки ба анимизм, тотемизм, фетишизм, магия ва ғайра алоқамандананд, баён гардидаанд.

Қисми зиёди ин афсонаҳо афсонаҳо хусусияти саргузаштї доранд ва қаҳрамонони онҳо аз паи иљрои вазифаҳои азиму шартҳои муҳим дар шаҳрҳою мамлакатҳои бегона ва дар кўҳу биёбонҳои пурхатару дурдаст

оворагардї мекунанд, бо кўмаки ёрдамчиёни мўъљизакору вафодори худ ба осмон мераванд, ба зери замин медароянд, бар зидди дев. аждар ва кўрбарзангї барин махлуқҳои бадҳайбату фавқуттабиа ва инчунин ба муқобили подшоҳони золиму худсар ва дигар одамони маккору ҳарис мубориза бурда, бар онҳо ғолиб меоянд, асиронро аз зиндонҳо озод мекунанд, ба камбағалон ва хољатмандон ёрї мерасонанд ва ғайра.

Афсонаҳои сеҳромез мавзўъҳои гуногунро аз бар кардаанд. Вале ташкили оила ва пойдору устувор намудани бунёди он аз мавзўъҳои асосї ва хеле доманадори ин навъи жанри афсона аст.

Афсонаҳои ҳаётї-маишї. Ин афсонаҳо аз он љиҳат љолибанд, ки дар онҳо фикру андешаҳои иљтимої ва мафҳумҳои ахлоқии одамон равшантар ифода ёфта, масъалаҳои муҳимми шахсию љамъиятї ва муносибатҳои хаёти оилавї бештар ва барљастатар бозтоб мешаванд.

Амалиёт дар ин афсонаҳо на дар ким-кадом мамлакати дурдасти хаёлї ва манзилҳои мавҳум (абстракт), балки дар љойҳои муайяну мушаххас - ҳавлии бой ё мулло, дар хонаи деҳқони камбағал, дар муҳит ва шароитҳои муқаррарї ба миён омада, низ дар ҳамин гуна љойҳо ва муҳиту шароитҳо ба охир мерасад. Ба воситаи симоҳои иљтимої ва образҳои асосноку воқеї нишон додани муносибатҳои шахсию љамъиятии одам он ва ифода намудани ҳиссиёт, љаҳонбинї, орзую умед ва мафҳумҳои ахлоқии табақаҳои гуногуни љомеа низ аз љиҳатҳои хоси ин қабил афсонаҳо аст.

Қаҳрамонони афсонаҳои ҳаётї-майшї, ки аксаран аз табақаҳои поёни љамъиятанд, одамони нисбатан фаъолу ташаббускоранд. Онҳо мушкилиҳои пешомадаро на бо ёрии кувваҳои ғайр ва ашёҳои мўъљизакору сеҳрнок, балки танҳо ба туфайли чусту чолокї ва зиракию ўҳдабароии худ бартараф намуда, ба мақсад мерасанд. Илова бар ин онҳо монанди қаҳрамонони афсонаҳои сеҳромез дар љустуљўи шоҳдухтари зебо ба сафарҳои дуру дарози пурхатар намераванд. ба тољу тахти подшоҳї соҳиб шуда. қасру боғҳои пурҳашамат иамесозанд ва дар роҳи иљрои вазифаҳои азиму шартҳои муҳим бар зидди душманони фантастикї - дев, аждар, мори ҳафтсар ва кўрбарзангї барин махлуқҳои бадҳайбати бадбахтиовар мубориза намебаранд, баръакс мазмуну муҳтавои амалиёт ва вазифаи асосии онҳоро муборизаи зидди душманони реалї-иљтимої ва пойдору устувор гардонидани адлу инсоф дар ҳар љое, ки лозим аст. эҳтиво менамояд.

Қобили ёдоварист. ки дар як қисми калони афсонаҳои ҳаётї-майшї **ҲАЉВ** ва тасвирҳои ҳаљвии ҳодисаҳои зарарноки давраҳои гузашта мавқеи бузург дорад. Дар ҳаљви ин афсонаҳо на танҳо эътироз ва хашму ғазаби халқ нисбат ба ҳама гуна љабру зулми љисмонї ва маънавї баён ёфтааст, балки рўҳи оптимистї -орзую умедҳои он дар бораи ҳаёти хушбахтона низ ифода гардида аст. Ҳаљв ва тамасхўру истеҳзо хусусан дар силсилаи афсонаҳое, ки ба саргузашти машҳуртарин қаҳрамони мусбати ин афсонаҳо -кал алоқамандaнд ва дар онҳо золимї, фиребгарї, хасисї, беадолатї, муфтхўрї, дурўягї, бехирадї, бадахлоқї ва фосиқии намояндагони синфи ҳоким - подшоҳ, бой, қозй, мулло ва амсоли инҳо маҳкуму мазаммат карда мешаванд, басе пуркувват мебошад.

Аммо на ҳамаи афсонаҳои мавриди назар дорои ҳаљви иљтимоианд. Дар байни ин намуди насри шифоҳї асарҳое низ ҳастанд, ки дар оҳанги ҳаљвиёти онҳо ба љои тамасхўру истеҳзои тезу тунд ва писханду кинояҳои нешдор юмор-ҳазлу шўхиҳои нарму сабук падид омада, барои танкид намудани гуливу нодонї, танбалию фориғболї, шитобкорї, зудбоварї ва дуруғгўию буздилї барин нуқсону камбудиҳои намояндагони људогонаи худи халқ, ки ин иллатҳо ва нуқсону камбудиҳо дар айни замон характери умумиинсонї доранд, хизмат мекунад. Вазифа ва ҳадафи ин навъ афсонаҳо, ки як гурўҳи махсусро ташкил медиҳанд ва силсилаи афсонаҳои марбут ба Лаку Пак аз ҳамин қабиланд, маҳз аз ислоҳ намудани нуқсонҳои номбаршудаи халқ иборат асту бас.

Афсонаҳои ишқї-романтикї. Ин гурўҳи афсонаҳо низ дар силсилаи асарҳои насрии халқї љойгоҳи намоёнро ишғол менамоянд. Гурўҳи мазкур аз нуқтаи назари мавзўъ, образ ва истифодаи унсурҳои услубї ва воситаҳои тасвири бадеї ба афсонаҳои ҳаётй-маишї шабоҳати зиёд доранд, яъне дар онхо низ тарзи зиндагонї ва муносибатҳои шахсию љамъиятии одамон, ҳиссиёт, љаҳонбинї ва мафҳумҳои ахлоқии табақаҳои гуногуни љомеаи синфї на дар образҳои хаёлию бофта ва типҳои мавҳум, балки дар симоҳои иљтимої ва образҳои асосноку воқеї ба тасвир омадаанд. Асоси мундариљаи ин навъ афсонаҳоро низ мавзўъҳои иљтимої ва масъалаҳои муҳиме, ки дар заминаи ҳаёти воқеии љамъияти феодалї ба миён омадаанд, ташкил медиҳанд. Дар ин қабил афсонаҳо асосан муҳокимаю баррасии мавзўъҳои марбут ба ишқу ошиқї, тараннуми муҳаббати поку самимии инсонї ва талошу љонфидоиҳои дилдодагон дар роҳи ташкили оила ва зиндагонї якљояи заношўї мавқеи

устуворе дорад. Воқеаҳое, ки дар ин гурўҳ афсонаҳо васфу ситоиш меёбанд, яке аз дигаре дилработару ҳаячонбахштаранд. Дар афсонаҳои мазкур изҳори ишқ, дарди дил ва максаду мароми дилдодагони кўи ишқ-ошиқон ва маъшуқаҳои некниҳоду покният аксаран тавассути суруду таронаҳо ва дубайтиҳои дилнишину хотирмон ба зуҳур меоянд. Истифодаи чунин асарҳои ошиқонаи манзум нақли афсонаро ба саҳнаи драмавии шавковар табдил медиҳад ва муҳтавои онро ғанӣ мегардонад.

Афсонаҳои ишқї-романтикї, ки «Тоҳир ва Зўҳро», «Фарҳоду Ширин», «Тошї», «Ориф ва Олим», «Девонаҳусайнї» ва «Девонанаљмон» аз љумлаи онҳоянд, комилан ба бевичдонї, сустиродагї, бадахлоқї, булҳавасї, зудбоварї, бераҳмї, фиребгарї ва маишатпарастї барин ахлоқи вайрону кирдорҳои мопоку нафратовари табақаҳои ҳокими љамъияти феодалї муқобил гузошта шудаанд.

Ва ҳамин тариқ, афсонаҳо дар адабиёти шифоҳии мардуми мо љойгоҳи махсусро ишғол менамоянд ва яке аз кадимтарин ва маъмултарин анвои ин адабиёт ба шумор мераванд. Ин падидаҳои завқию бадеї, ки дар заминаи таљрибаҳои дуру дарози зиндагї, муборизаҳо, талошҳо ва афкори демократии оммаи заҳматкаш дар шароитҳои муайяни сиёсї ва иљтимої бо мазмуну ғояҳои гуногун эљод гардида, дар тамоми давру замонҳо бо хаётї моддї, фарҳангї ва фаъолиятҳои меҳнатии одамон равобити ногусастание пайдо карда омадаанд, аз маънавиёти волои инсонї аа рўҳияи бузурги оптимистї серобу саршоранд. Дар онҳо алалхусус ғояҳои дорои аҳамияти умумиинсонї ва ақидаҳои башардўстона гаштаю баргашта таъкид гардидаанд.

Афсонаҳо ба мо имконият медиҳанд, ки тарзи зиндагонї, расму оинҳо, касбу кор, ақидаҳои сиёсї, рўҳия, ахлоку одоб, фарҳанг ва таърихи бойи халқамонро амиқтар дарк намоем. Беҳуда нест, ки афсонаҳои тољикї кайҳо боз диккати муҳаккиқони риштаҳои гуногуни илм - муаррихон, адабиётшиносон, мардумшиносон ва донишмандони соҳаҳои забон, фолклор, санъат ва ғайраро ба худ љалб карда меоянд. Ба вуљуд омадани асарҳои илмї-тадқиқотии фолклоршиносони тољик дар бораи баъзе навъҳои ин жанри фолклорї ва дар шакли маљмўаҳои хурду калон бо теъдоди зиёд ба забонҳои тољикї, русї ва ғайра чоп шудани намунаҳои афсонаҳо баёнгари он аст, ки жанри мазкур ҳамчун василаи муҳими тарбиявї ва маърифатї аҳамияти махсусро доро аст.

Ҳар гуна афсонае, ки маҳсули эљодиёти даҳанакии халқ аст, қатъи назар аз кй ва чй будани қаҳрамонаш марому мақсад ва орзуву ҳавас, хуллас ақидаҳои халқиро ифода мекунад.

Афсона дар адабиёти хаттй ҳам дида мешавад. Нависандагоне ҳам ҳастанд, ки бо афсонапардозии худ машҳур гардидаанд.

Аз адибони давру замонҳои гуногуни олам Низомии Ганљавй, Салмони Соваљй, Бедил, Пушкин, Лермонтов, Толстой,, бародарон Гримм, Андерсен, Горкий ва дигарон афсонаҳои зиёде навиштаанд. Аз адибони муосири тољик Адаш Истад бо афсонапардозии худ машҳур аст. Дар китоби «Чароғи сеҳрнок» беҳтарин афсонаҳои ин нависандаи самарқандй чоп шудааст.

Гарчанд афсонаҳо бо тасвирҳои муболиғанок гуфта ва ё навишта мешаванд, вале дар замири онҳо ҳақиқати ҳаёт ниҳон аст. Бисёр афсонаҳо дар заминаи умеду орзуҳое, ки халқ дар дил мепарваранд, ба вуљуд омадааст. Аз ин љост, ки дар бораи воқеа ва шахсони таърихй, аз қабили Эраљи тилисмшикан, Шерак, Спи-тамен, Искандар, Ибни Сино, Фирдавсй, Навой, Улуғбек ва дигарон афсонаҳо офарида шудаанд.

Мавзӯи | **АБӮАБДУЛЛОИ РӮДАКӢ** | **Маърӯза**

Модели технологияи машғулоти маърӯзавӣ

Вақти таълим: 2 соат	
Сохтори машғулоти таълимӣ / Нақшаи маърӯза.	1. Тарҷимаи ҳолӣ Рӯдакӣ ва масъалаҳои баҳсноки он. 2. Мероси адабии Рӯдакӣ ва жанрҳои он. 3. Мавзӯъҳои асосӣ ва мундаричаи ғоявии осори шоир. 4. Таҳлилии ғоявӣ-бадеии қасидаҳои “Васфи Бухоро”, “Шикоят аз пирӣ”, ва “Модари май”. 5. Афкори панду ахлоқии шоир.
Мақсади асосии машғулот:	Принсипҳои таснифоти методҳои анъанавии таълим, маълумоти назарӣ дар бораи мафҳуми метод, шакл ва намудҳои методҳои анъанавии таълим, гурӯҳи методҳои анъанавии таълим, методҳои анъанавии таълим ва мушаххасоти онҳо, мавқеи методҳои анъанавии таълим дар дарсҳои адабиёти точик, роҳ ва усулҳои тадбиқи методҳои анъанавӣ дар чараёни

	таълими таърихи адабиёти точик, афзалият ва нуқсонҳои ин методҳо.
Вазифаҳои педагогӣ:	*Натичаи фаолияти таълим:* Моҳияти асосии мафҳуми методи анъанавии таълим, таснифоти методҳои анъанавӣ ва хусусиятҳои муҳимтарини онҳо, фаҳмиши методҳои таълим, методҳои шифоҳии таълим, методҳои мантиқии таълим, методҳои психологӣ ва педагогии таълим, методҳои илюстративӣ, методҳои демонстратсионӣ, аҳамияти методҳои анъанавӣ дар чараёни таълими адабиёти точик, маврид ва тарзу равиши истифодаи методҳои анъанавии таълим, шарҳ ва тафсири хусусиятҳои асосии методҳои анъанавии таълим, маърӯза ва хусусиятҳои муҳимтарини он, афзалият ва нуқсонҳои методҳои анъанавӣ, дарачаи мутобиқати методи анъанавии таълим дар чараёни таълими адабиёти точик ва тамоюлоти асосии он, принсипҳои истифодабарии модели анъанавии таълим ва методҳои асосии он дар чараёни таълими адабиёти точик.
Методҳои таълим:	Маъруза, мулоқот , ҳучуми ақлӣ, савол у чавоб, мунозира
Шаклҳои ташкил намудани фаолиятихониш:	Чамоа, бо гурӯҳҳо кор кардан
Васоити таълим:	Матни маърӯза, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ, воситаҳои таълимӣ, кластер, скелети моҳӣ, чадвали инсерт, диаграмммаҳо.
Методҳои баръакс ва роҳу равиши он, хулосаҳои чамъбастӣ, илмӣ ва мантиқӣ:	Кластер, саволу чавоби даҳонӣ, мулоқот

Харитаи технологии машғулоти таълимӣ

Зинаҳои асосии таълим	***Мазмуни фаъолият***	
	Муаллим	***Толибилм***
Зинаи аввал. *Муқаддима ва қисми ташкилӣ.*	1.1.Мақсад, мааром ва моҳияти асосии мавзӯъ ва натичаҳои чашмдоштро эълон менамояд.	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволҳо мӯрочиат

(10 дақиқа)		менамоянд.
Зинаи дуввум: Асосӣ. *(60 дақиқа)*	2.2. Дар бораи мавзӯи нав нуктаҳои асосӣ, истилоҳоти тоза ва мафҳумҳои муҳимро таъкид менамояд; дар бораи омӯзиши мавзӯъ рӯйхати адабиётҳои асосӣ ва иловагӣ эълон карда мешавад; дар бораи омӯзиши мавзӯи нав замина муҳайё карда мешавад; мазмун, мақсад ва моҳияти мавзӯъ аз чониби муаллим фаҳмонда мешавад; мавзӯъ ба як чанд қисми асосӣ тақсим карда мешавад; бобати омӯхтани мавзӯъ вазъиятҳои муаммой мавриди муҳокима қарор дода мешавад ва дар бораи роҳҳои ҳаллу фасли онҳо тамоюлоти муайян ба миён гузошта мешавад; Ҳар як қисми мавзӯъ дар асоси пайвандии мантиқӣ бо ҳамдигар дар вобастагӣ ҳаллу фасл карда мешавад, слайдҳое, ки моҳияти мавзӯъро дар худ акс кунонидаанд ташреҳ дода мешавад ва дар ҳамин замина асбобҳои айёнӣ, кластерҳо ва жадвалҳо бамаврид шарҳу эзоҳ дода мешаванд; қисматҳои асосӣ ва нуктаҳои мураккаби мавзӯъ такрор ба такрор фаҳмонида мешавад; дар чараёни дарс аз маълумоти маълум то ба маълумоти номаълум ва ё аз маълумоти кӯҳна то ба маълумоти наву тоза ботадрич, дар сурати оҳиста зина ба зина мегузарад; дар чараёни маърӯза аз методҳои интерфаъол ва анъанавӣ истифода бурда мешавад; дар чараёни маърӯза муносибати баръаксро мунтазам барқарор намуда барои таъмини самаранокии дарс тавассути савол ва чавобҳои имухталиф истифода бурда мешавад; дар асоси ҳар як қисмати дарс хулосаи чамъбастӣ ва мантиқӣ бароварда мешавад.	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволҳо мӯрочиат менамоянд,ба мулоқот ворид мешаванд, дар бораи масъалаҳои асосии мавзӯъ муносибатҳои шахсии худро баён менамоянд.

Зинаи саввум: *Ниҳой – Чамъбасти натичаҳо.* *(10 мин)*	3.1. Дар асоси мавзўъ хулоса менамояд, ба нуктаҳои муҳимтарини мавзўъ диққати толибилмонро бори дигар чалб менамояд, дар бораи аҳамияти амалии мавзўъ дар фаъолияти касбии толибилмон . 3.2. Фаъолияти гурўҳ ва ё фаъолияти иштирокчии алоҳида арзиш дода мешавад, дар ин хусус хулосаҳо эълон карда мешаванд. 3.3. Дарачаи ба мақсадҳои муайяни таълимй ноил гардидан ва муҳиммияти мавзўъ дар амал таҳлил карда мешавад, ва арзиш дода мешавад. 3.4. Дар асоси мавзўъ вазифа ва супоришот дода мешавад.	Дар ин қисмати дарс худро баҳо додан, санчидани донишҳои худ, бо саволҳо мўрочиат намудан мумкин аст.

Тарчимаи ҳоли Рўдакй ва масъалаҳои баҳсноки он

Абўабдулло Чаъфар ибни Муҳаммади Рўдакй соли 858 дар деҳаи Рўдак, ки аз қарияҳои ҳамон вақтаи Самарқанд буда, ҳоло тобеъи ноҳияи Панчакенти Чумҳурияти Точикистон аст, ба дунё меояд. Аз кадом табақаи ичтимои буданаш то алҳол равшан маълум нест. Аз ишораҳои дар шеърҳояш рафта бармеояд, ки вай дар оилаи деҳқони камбағал ба дунё омадааст.

Бино ба маълумоти Авфии Бухорой дар «Лубоб ул - албоб» Чаъфар аз модар нобино таваллуд ёфтааст. Илми адабиётшиносй аз олими асри Х1Х олмон Ҳерман Эте то имрўз оиди ин масъа

Давраи чавонии шоир дар зодгоҳаш мегузарад. Вай аз чавонй бо шеъргўй, сурудхонй ва навохтани асбобҳои мусиқй шўҳрат меёбад. Пас, чунон ки олимон муайян кардаанд, ба Самарқанд омада таҳсили комили илм гирифта ва ҳамчун шоир шинохта мешавад. Ба дарбори Сомониён кашида шудани Рўдакй ҳам маҳз дар Самарқанд воқеъ мегардад. Пас шоир ба Бухоро ба дарбори Амир Насри 11 таклиф мешавад. Рўдакй дар дарбори Сомониён шухрат ва сарвати фаровоне меёбад. Вай ба шоирони зиёди даврааш пуштибонй ва сарварй карда ба унвони "малик уш-шуаро"-и дарбори Сомониён мушарраф мегардад. Зиндагии осудаҳолона ба шоир то охири умраш насиб намекунад. Вай дар ҳолати пирию нотавонй аз дарбор ронда мешавад ва ба ривояте ба чашмонаш мил кашида кўр ҳам мекунанд. Вафоти шоир соли 941 дар қишлоқаш Рўдак содир гаштааст. Муайян сохтани зодгоҳи шоир ва оромгоҳаш, ки муаррихону адабиётшиносони пешин онро дар атрофи Бухоро ё Нафас ва ё Самарқанд мепиндоштанд, ба С.Айнй муяссар гашт.

Рўдакй беҳтарин, хубтарин ва сермаҳмултарин шоири давраащ буд. Маҳсули эчодии ўро баъзе аз олимон дар асоси гуфтаҳои Рашидии Самарқандй як миллиону сесад ҳазор байт ё мисраъ медонанд:

Гар сарй ёбад ба олам кас ба некўшоирй,

Рўдакиро бар сари он шоирон зебад сарй.

Шеъри ўро ман шумурдам сездаҳ раҳ сад ҳазор,

Беҳтарин далел гуфтаҳои Асадии Тӯсй аст, ки аз рӯи он маҳсули эчодии шоир дар атрофи 180000 байт аст. Аз ин мероси гаронбаҳои ӯ то ба мо андаке зиёдтар аз 1000 байт боқй мондаасту халос. Вале аз ҳамин ашъори пароканда ҳам бузургии шоир ба хубй эҳсос мешавад. Шеърҳои то ба мо расидаи шоир дар шаклҳои қитъа, қасида, рубой, ғазал ва маснавй эчод шуда, дар онҳо мазмунҳои ишқу ошиқй, панду ахлоқй ва шикояти ичтимоию ҳасби ҳол бо маҳорати баланди шоирй ифода ёфтаанд. Рӯдакй ба чуз он ки «Калила ва Димна»-ро ба риштаи назм кашидаст, «Синбоднома», «Даврони офтоб» барин чанд маснавии дигар ҳам таълиф кардааст.

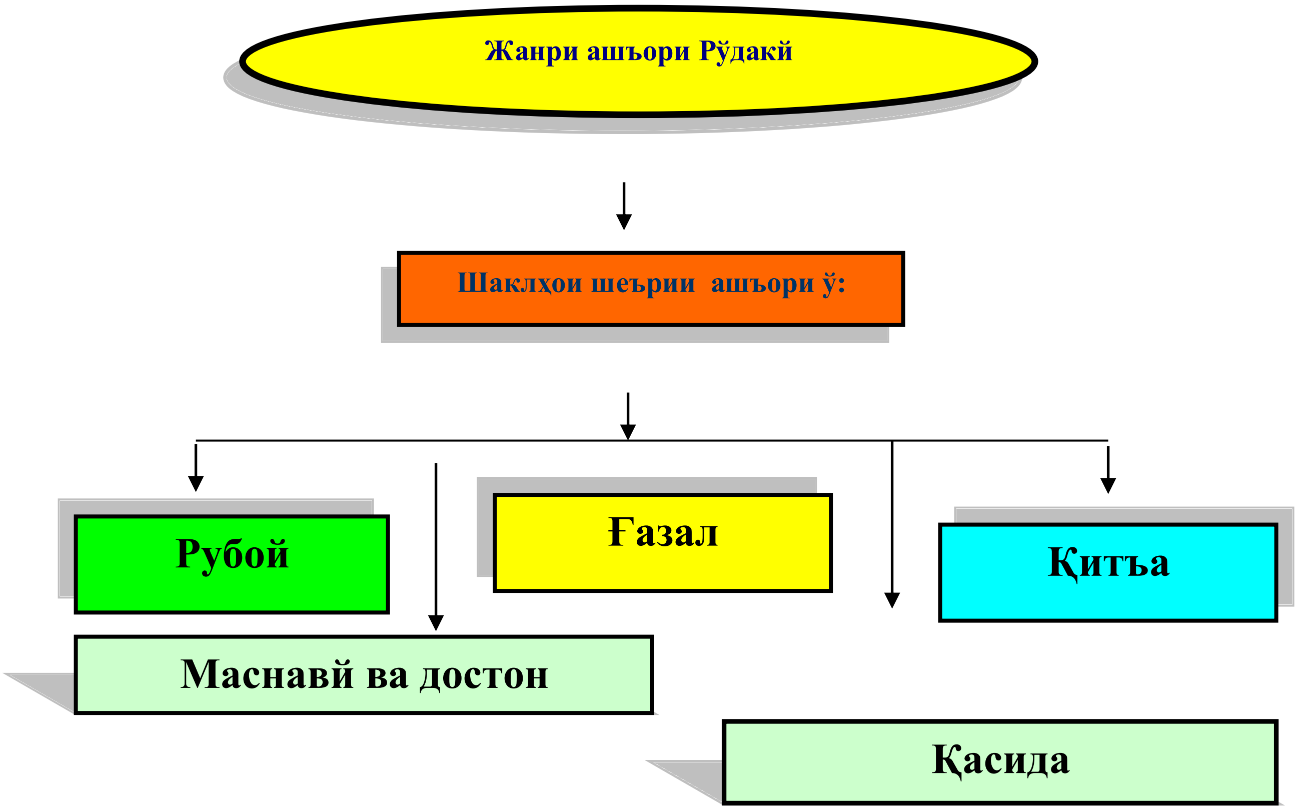

Тадқиқотчиёни эчодиёти Рӯдакй нӯҳ маснавй ва достон доштани ӯро қайд кардаанд, ки номи баъзе аз онҳо маълум аст: "Калила ва Димна", "Синдбоднома", "Даврони офтоб", "Ароис ун-нафоис".

1. «Калила ва Димна» - аз арабй ба форси дарй ба назм даровардааст Ин асари машҳур дар мавзўи панду ашлоқ буда, Рўдакй боз ба он иловаҳо карда.

2. «Синдбодднома» - аз «Қиссаи Синдбод», аз ҳикояти шаби дуюми шаби чоруми «Алф-ал-лайла ва лайла» оварда шудааст, ба ин маснавй тааллуқ дорад.

3. «Даврони офтоб» мебошад, ки мазмуни асосии ин достон ва соли таълифи он маълум нест.

Китоби луғати Рўдакй «Точ-ул-масодир. Фи луғатил-фурс» ном доштааст, ки дар давраи ташаккули забони адабии точикй-дарй тартиб додани луғатро талаб мекард, ки Рўдакй онро навистааст.

Қасидаи мадҳии ў, ки бо номи **«Бўи чўи Мўлиён» ёки «Васфи Бухоро»** машҳур аст, то ба мо ба тариқи нопурра расидааст. Устод С.Айнй қайд мекунанд, ки ин қасида аз беҳтарин ва қасидаҳои мадеҳавй мебошад.

Қасидаи дигари мадеҳавии Рўдакй **«Модари май»** аст. Ин қасидаро дар адабиётшиносй қасидаи ҳамрияи мадҳия низ меноманд. Қасидаи ҳамрия қасидаест, ки ба таърифи май, мачлисҳои базму тараб бахшида шудааст. Аз сабаби он ки дар қисми ташбиби қасида дар 22 байт васфи май ва роҳи тайёр кардани он тасвир ёфтааст, онро ҳамрия меноманд.

Қасидаи дигари Рўдакй бо номи **«Шикоят аз пирй»** шўҳрат дорад. Ин қасида дар айёми пирии шоир, дар айни авчи кашмакашиҳои дарунии давлати Сомониён навишта шудааст. Дар ин қасида Рўдакй лаҳзаҳои муҳимтарини ҳаёти аз сар гузаронидаашро, пастию баландй, шодию ғамҳои худро бо эҳсоси баланд тасвир кардааст. Асоси қасидаро баёни тазоди ҳаёти шоир, гузаштаи ширин ва ҳозираи талхи ин ҳаёти ў ташкил мекунад.

Панду ҳикмат дар ашъори Рўдакй

Рўдакй қимати амалй ва ҳаётии пандҳои ў дар ин аст, ки аз ҳаёт омўхтанро мероси зиндагии одамон донистааст ва гуфтаи ў дар замони ҳозира қиммати боз ҳам баландтарй кас кард:

Бирав зи тачрибаи рўзгор баҳра бигир,

Ки баҳри дафъи ҳаводим туро ба кор ояд.

Рўдакй омўзиши фарҳангро на танҳо барои одами имрўза зарур, балки

дар гузошта ба он эҳтиёҷ доштан ва омӯхтани инсонҳоро низ нисбат кардааст:

> То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,
>
> Кас набуд аз роҳи дониш бениёз

Некукорӣ ва дӯстӣ асоси пандҳои хирадмандони шоирест, ки олами ботинии вай беинтиҳост.

> Ин ҷаҳонро нигар бо чашми хирад,
>
> Не бад-он чашм, к-андар ӯ нигар.
>
> Ҳамчу дарёст, в-аз накӯ корӣ

Як силсила шеърҳои ошиқонаи Рӯдакӣ, ки дар он хаёли бадеӣ ва образнокӣ мақоми баланде дорад, зебоии инсон сароида

> Зиҳӣ фузуда ҷамоли ту зебу ороро,
>
> Шикаста сунбулу зулфи ту мушку сороро.

Дар ин байтҳо бештар нафосату зебоии шаклу берунӣ-зоҳирии ёр, ки мисли рангҳо ва бӯйҳои хуш дилкашу дилфиреб ва роҳатбахшу ҷонфизо мебошад тасвир ёфтааст. Зебоӣ ҳамчун нафаси баҳор нозук ва дар айни замон беинтиқост. Шоир онро ба баҳр ташбеҳ кардааст, ки дар он тӯфоне, хатаре, ҳамчун офати ҷони ошиқ низ пинҳон аст.

> Рӯят – дарёи ҳусну лаълат-марҷон,
>
> Зулфат-анбар, садаф-даҳон, дурр-дандон.
>
> Абр-пиштиву чини пешонӣ-маву,

Дар боигари [illegible] ан Рӯдакиро “соҳибқирони шои [illegible] номиданд. Ҳамин тавр, шеърҳои Рӯдакӣ аз ҷиҳати зебоӣ, образҳо ва ифодаҳои бадеӣ, вазн ва оҳангнокӣ содда равшан ва равон буда, дар он оҳангнокӣ ва ҳаяҷони ҳиссиёт хеле пурқувват мебошад. Чунин услубро дар гузашта “саҳли мумтанеъ” номиданд.

Абӯабдулло Рӯдакӣ асосгузори **сабки хӯросонӣ** буда намунаи беҳтарини онро эҷод намудааст. Рӯдакӣ бештар дар ду тарзи услуби баён асар эҷод кардааст. **Услуби бадеӣ ва услуби илмӣ.** Ба услуби бадеӣ

шеърҳои лирикӣ ва достонҳо. Ба услуби илмӣ бештар панду ҳикмат ва парчаҳои фалсафӣ кор фармуда шудааст.

Ҳамин тавр Рӯдакӣ баъди истилои араб аввалин шоири бузургест, ки комёбиҳои назми асри 8-9 ро ба пояи баланд бардошта, асоси шеъри нави форсӣ-дариро гузошта, анъанаи хуби онро барқарор кардааст ва барои барқарор шудани забони адабии точик, ки дар мубориза бо ҳукмронии забони араб устувор шудааст, ки дар муборизаи бо ҳукмронии забони араб устувор шудааст, асос гузошт. Вай дар тамоми давраи таърихӣ аз асри X то имрӯз ҳамчун шоири миллӣ ва умумчаҳонӣ аҳамияти бузург дорад.

Савол *ва супоришот:*

1. ***Тарчумаи ҳол ва ҳаёти шоир.***
2. ***Фаъолияти шоир.***
3. ***Ҳаёти шоир дар дарбори сомониён***
4. ***Маълумот дар бораи қасидаҳои шоир***
5. ***Мавзӯи панду ҳикматҳои Рӯдакӣ.***
6. ***Моҳияти панду ҳикматҳо.***
7. ***Аҳамияти шеърҳои шоир дар замони ҳозира***

Мавзӯи 8	**АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ**	Маърӯза

Модели технологияи машғулоти маърӯзавӣ

Вақти таълим: 2 соат	
Сохтори машғулоти таълимӣ / Нақшаи маърӯза.	1. Чараёни зиндагии Фирдавсӣ. 2. Таълифи “Шоҳнома” ва тақдири он. 3. Мазмун ва мундаричаи ғоявии “Шоҳнома”. 4. Силсилаи достонҳои “Шоҳнома”.
Мақсади асосии машғулот:	Принсипҳои таснифоти методҳои анъанавии таълим, маълумоти назарӣ дар бораи мафҳуми метод, шакл ва намудҳои методҳои анъанавии таълим, гурӯҳи методҳои анъанавии таълим, методҳои анъанавии таълим ва мушаххасоти онҳо, мавқеи методҳои анъанавии таълим дар дарсҳои адабиёти точик, роҳ ва усулҳои тадбиқи методҳои анъанавӣ дар чараёни таълими таърихи адабиёти точик, афзалият ва нуқсонҳои ин методҳо.
Вазифаҳои педагогӣ:	*Натичаи фаолияти таълим:* Моҳияти асосии мафҳуми методи анъанавии таълим, таснифоти методҳои анъанавӣ ва хусусиятҳои муҳимтарини онҳо, фаҳмиши методҳои таълим, методҳои шифоҳии таълим, методҳои мантиқии таълим, методҳои психологӣ ва педагогии таълим, методҳои илюстративӣ, методҳои демонстратсионӣ, аҳамияти методҳои анъанавӣ дар чараёни таълими адабиёти точик, маврид ва тарзу равиши истифодаи методҳои анъанавии таълим, шарҳ ва тафсири хусусиятҳои асосии методҳои анъанавии таълим, маърӯза ва хусусиятҳои муҳимтарини он, афзалият ва нуқсонҳои методҳои анъанавӣ, дарачаи мутобиқати методи анъанавии таълим дар чараёни таълими адабиёти точик ва тамоюлоти асосии он, принсипҳои истифодабарии модели анъанавии таълим ва методҳои асосии он дар чараёни таълими адабиёти точик.
Методҳои таълим:	Маъруза, мулоқот , ҳучуми ақлӣ, савол у чавоб, мунозира
Шаклҳои ташкил намудани фаолиятихониш:	Чамоа, бо гурӯҳҳо кор кардан
Васоити таълим:	Матни маърӯза, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ, воситаҳои таълимӣ, кластер, скелети моҳӣ, чадвали инсерт, диаграмммаҳо.

Методҳои баръакс ва роҳу равиши он, хулосаҳои чамъбастӣ, илмӣ ва мантиқӣ:	Кластер, саволу чавоби даҳонӣ, мулоқот

Харитаи технологии машғулоти таълимӣ

Зинаҳои асосии таълим	***Мазмуни фаъолият***	
	Муаллим	***Толибилм***
Зинаи аввал. *Муқаддима ва қисми ташкилӣ.* *(10 дақиқа)*	1.1.Мақсад, маором ва моҳияти асосии мавзӯъ ва натичаҳои чашмдоштро эълон менамояд.	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволҳо мӯрочиат менамоянд.
Зинаи дуввум: Асосӣ. *(60 дақиқа)*	2.2. Дар бораи мавзӯи нав нуктаҳои асосӣ, истилоҳоти тоза ва мафҳумҳои муҳимро таъкид менамояд; дар бораи омӯзиши мавзӯъ рӯйхати адабиётҳои асосӣ ва иловагӣ эълон карда мешавад; дар бораи омӯзиши мавзӯи нав замина муҳайё карда мешавад; мазмун, мақсад ва моҳияти мавзӯъ аз чониби муаллим фаҳмонда мешавад; мавзӯъ ба як чанд қисми асосӣ тақсим карда мешавад; бобати омӯхтани мавзӯъ вазъиятҳои муаммой мавриди муҳокима қарор дода мешавад ва дар бораи роҳҳои ҳали онҳо тамоюлоти муайян ба миён гузошта мешавад; Ҳар як қисми мавзӯъ дар асоси пайвандии мантиқӣ бо ҳамдигар дар вобастагӣ ҳал карда мешавад, слайдҳое, ки моҳияти мавзӯъро дар худ акс кунонидаанд ташреҳ дода мешавад ва дар ҳамин замина асбобҳои айёнӣ, кластерҳо ва жадвалҳо бамаврид шарҳ дода мешаванд; қисматҳои асосӣ ва нуктаҳои мураккаби мавзӯъ такрор ба такрор фаҳмонида мешавад;	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволҳо мӯрочиат менамоянд,ба мулоқот ворид мешаванд, дар бораи масъалаҳои асосии мавзӯъ муносибатҳои шахсии худро баён менамоянд.

	дар чараёни дарс аз маълумоти маълум то ба маълумоти номаълум ва ё аз маълумоти кӯҳна то ба маълумоти наву тоза ботадрич, дар сурати оҳиста зина ба зина мегузарад; дар чараёни маърӯза аз методҳои интерфаъол ва анъанавӣ истифода бурда мешавад; дар чараёни маърӯза муносибати баръаксро мунтазам барқарор намуда барои таъмини самаранокии дарс тавассути савол ва чавобҳои мухталиф истифода бурда мешавад;	
Зинаи саввум: *Ниҳой – Чамъбасти натичаҳо.* *(10 мин)*	3.1. Дар асоси мавзӯъ хулоса менамояд, ба нуктаҳои муҳимтарини мавзӯъ диққати толибилмонро бори дигар чалб менамояд. 3.2. Фаъолияти гурӯҳ ва ё фаъолияти иштирокчии алоҳида арзиш дода мешавад, дар ин хусус хулосаҳо эълон карда мешаванд. 3.3. Дарачаи ба мақсадҳои муайяни таълимӣ ноил гардидан ва муҳиммияти мавзӯъ дар амал таҳлил карда ва арзиш дода мешавад. 3.4. Дар асоси мавзӯъ вазифа ва супоришот дода мешавад.	Дар ин қисмати дарс худро баҳо додан, санчидани донишҳои худ, бо саволҳо мӯрочиат намудан мумкин аст.

Чараёни зиндагии Фирдавсӣ

Номаш Мансур, номи падараш Ҳасан аст. Лақаби фаҳоиаш «Абулқосим» тахаллуси шоиронаш «Фирдавсӣ» мебошад. Фирдавсӣ соли 934 дар деҳаи Бож, Воияи Разон, ноҳияи Табарон, музофоти Тӯси кишвари Хӯросон таваллуд шудааст. Фирдавсӣ соҳиби замину боғ будааст, ки ба ӯ аз падар мерос монда буд, Фаъолияти адабии Фирдавсӣ чӣ навъе дида мешавад, дар асри Х ба вучуд омада, дар ҳамаи аср такомил ёфтааст. Асоси асари човидонаи ӯ «Шоҳнома» низ дар асри Х гузошта шуда буд. Бинобар он осори Фирдавсиро мумкин аст, асосан маҳсули асри Х самараи бедории миллӣ-халқӣ точик ва дигар мардуми Мовароуннахр ва Хӯросон ҳисоб кард.

Соли навиштани «Шоҳнома» маълум нест ва аз рӯи маълумоте, ки дар болои «Шоҳнома» сӣ сол кор кардааст. Фирдавсӣ тахминан дар 58 солагӣ (992) варианти аввали назми «Шоҳнома» ро ба анчом расонидааст ва умед кардааст, ки ин нома ёдгории абадӣ аз ӯ хоҳад монд. Ин солҳо айёми замони задухӯрдҳои дохилии давлати Сомониён буд. Чӣ тавре ки худи Фирдавсӣ хотирнишон сохтааст, ӯ «Шоҳнома»-ро ба шоҳон пешкаш менамуд. Аммо дар солҳои навадуми асри Х Фирдавсӣ дар тахти амирони Сомонӣ ва кишвари Хӯросон каси арзандаеро намедид, ки ӯ сазовори ин «Шоҳнома» бошад ва мачбур шудааст, ки «Шоҳнома»-ро ба касе носупорида, бист сол сабр кунад, “Шоҳнома”-ро ба Маҳмуд Ғазнавӣ пешниҳод кард ва се бор “Шоҳнома”-ро аз нав кор карда баромад ва ба қасидаи муносиб ба номи Султон Маҳмуд навишт. “Шоҳнома” ба шоҳ ва шоирони маддоҳи дарбораш маъқул нашуд, вале ҳам барои наранчондани шоири куҳансол ва ҳам барои шӯҳрати ӯро боло

набардористан ба ӯ инъоми ночизе – ба қавли тазкиранависон бист ҳазор дирҳам танга ҳаққи қалам додааст.

Мероси адабӣ:

Мероси адабии шоири бузург аз достони «Шоҳнома», «Мадҳия ба Султон Маҳмуд» ва қасидаи ҳачвия иборат аст. Микдори байтҳои «Шоҳнома» ро Фирдавсӣ дар ҳачми 60 ҳазор байт – 120 мисраъ муайян кардааст.

“Шоҳнома” аз қисматҳои зерин иборат аст:

«Шоҳнома» аз муқаддима ва се қисми асосӣ иборат аст. Дар муқаддима ҳамду ситоиш, гуфтор андар хирад, офариниши чаҳон ва мардум, офтор ва моҳ, ситоиши пайғамбарон дохил шудааст.

Қисми якуми «Шоҳнома» аз мубориза ду қувваи асосии чаҳон Аҳурамаздо – Ҳурмиз ва Аҳриман.

Қисми дуюми «Шоҳнома» аз он сар мешавад, ки Фаридун абераи худро ба тарбияи Сом, ки аз феодали бузурги Сиистон буд, месупорад.

Қисми сеюм давраи таърихӣ аст, ки дар он давраи сулолаи Хоҳаманишиҳо ё ки Каёниён, мағлуб шудани охирин подшоҳи ин сулола Доро ва Эронро забт кардани Искандар тасвир

Ғояи асосии “Шоҳнома”

Ғояи асосии «Шоҳнома» мубориза барои озодӣ, хушбахтӣ ва осудаҳолии инсонҳо, ғалабаи аҳлу дониш бар чаҳолат, истиқлолияти ватан ва халқ, мубориза барои ба вучуд овардан ва нигоҳ доштани давлати ягона аст. Ҳамаи ин дар сар то сари «Шоҳнома» давом мекунад, вале бо мағлубияти онҳо тамом шудааст.

Чӣ Дақиқӣ ва чӣ Фирдавсӣ дар навиштани «Шоҳнома»-и худ аз сарчашмаҳои зиёди хаттӣ ва фолклорӣ фоида бурдаанд.

Сарчашмаҳои асосии “Шоҳнома”:

Мифология ва афсонаҳои қадими халқӣ

Бештарини онҳо дар китоби «Авесто» чамъоварӣ карда шудаанд. Масалан, афсонаҳоро дар

Савол ва супоришот:

1. *Доир ба чараёни зиндагии Фирдавсӣ маълумот диҳед.*
2. *Таълифи “Шоҳнома” ва тақдири он.*
3. *Мазмун ва мундаричаи ғоявии “Шоҳнома”.*
4. *Тарғиби ғояҳои ватандӯстӣ, инсондӯстӣ ва худшиносии миллӣ дар образҳои мусбии асар.*
5. *Силсилаи достонҳои “Шоҳнома”-ро номбар намоед.*
6. *Аҳамияти «Шоҳнома” дар замони мо.*

Мавзӯи | **Тарчимаи ҳол ва мероси адабии Низомӣ** | **Маърӯза**

Модели технологияи машғулоти маърӯзавӣ

Вақти таълим: 2 соат	
Сохтори машғулоти таълимӣ / Нақшаи маърўза.	1. Чараёни зиндагӣ ва мероси адабии Низомӣ. 2. "Ҳамса"-и Низомӣ ва таркиби он. 3. Мавзўъ ва мазмуни ғоявии маснавиҳои "Ҳамса" 4. Фарқи «Ҳамса»- и Ганчавӣ аз "Ҳамса"-и шоирони дигар.
Мақсади асосии машғулот:	Маълумоти назарӣ ва амалӣ дар бораи моделҳои нави таълим. Муайян кардани мавқеи модели наву ноанъанавии таълим дар чараёни таълими ҳамагонӣ, мафҳуми дарси ноанъанавӣ ва айнияту тафовутҳои он аз дарси ноанъанавӣ, нишон додани арзиши дарсҳои ноанъанавӣ дар таълими адабиёти точик, таснифи методҳои асосии дарсҳои ноанъанавӣ, афзалият ва нуқсонҳои ин методҳо.
Вазифаҳои педагогӣ:	*Натичаи чараёни таълим:* Моҳияти асосии мафҳуми методи ноанъанавии таълим, таснифоти методҳои ноанъанавӣ ва хусусиятҳои муҳимтарини онҳо, фаҳмиши моделҳои ноанъанавии таълим, методҳои мантиқии ноанъанавии таълим, методҳои психологӣ ва педагогии таълим, методҳои илюстративӣ ва методҳои демонстратсионӣ дар моделҳои нонаъанавии таълим, аҳамияти методҳои ноанъанавӣ дар чараёни таълими адабиёти точик, маврид ва тарзу равиши истифодаи метод ва моделҳои ноанъанавии таълим, шарҳ ва тафсири хусусиятҳои асосии методҳои ноанъанавии таълим афзалият ва нуқсонҳои методҳои ноанъанавӣ, дарачаи мутобиқати методи ноанъанавии таълим дар чараёни таълими адабиёти точик ва тамоюлоти асосии он, принсипҳои истифодабарии модели ноанъанавии таълим ва методҳои асосии он дар чараёни таълими адабиёти точик.
Методҳои таълим:	Маъруза, мулоқот , ҳучуми ақлӣ, мунозара, сўҳбат, савол у чавоб, мунозира
Шаклҳои ташкил намудани фаолиятихониш:	Чамоа, бо гурўҳҳо кор кардан
Васоити таълим:	Матни маърўза, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ, воситаҳои таълимӣ, кластер, скелети моҳӣ, чадвали инсерт, диаграммmaҳо.

Методҳои баръакс ва роҳу равиши он, хулосаҳои чамъбастӣ, илмӣ ва мантиқӣ:	Кластер, саволу чавоби даҳонӣ, мулоқот

Харитаи технологии машғулоти таълимӣ

Зинаҳои асосии таълим	***Мазмуни фаъолият***	
	Муаллим	***Толибилм***
Зинаи аввал. *Муқаддима ва қисми ташкилӣ.* *(10 дақиқа)*	1.1.Мақсад, мааром ва моҳияти асосии мавзӯъ ва натичаҳои чашмдоштро эълон менамояд.	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволҳо мӯрочиат менамоянд.
Зинаи дуввум: Асосӣ. *(60 дақиқа)*	2.2. Дар бораи мавзӯи нав нуктаҳои асосӣ, истилоҳоти тоза ва мафҳумҳои муҳимро таъкид менамояд; дар бораи омӯзиши мавзӯъ рӯйхати адабиётҳои асосӣ ва иловагӣ эълон карда мешавад; дар бораи омӯзиши мавзӯи нав замина муҳайё карда мешавад; мазмун, мақсад ва моҳияти мавзӯъ аз чониби муаллим фаҳмонда мешавад; мавзӯъ ба як чанд қисми асосӣ тақсим карда мешавад; бобати омӯхтани мавзӯъ вазъиятҳои муаммой мавриди муҳокима қарор дода мешавад ва дар бораи роҳҳои ҳали онҳо тамоюлоти муайян ба миён гузошта мешавад; Ҳар як қисми мавзӯъ дар асоси пайвандии мантиқӣ бо ҳамдигар дар вобастагӣ ҳал карда мешавад, слайдҳое, ки моҳияти мавзӯъро дар худ акс кунонидаанд ташреҳ дода мешавад ва дар ҳамин замина асбобҳои айёнӣ, кластерҳо ва жадвалҳо бамаврид шарҳу эзоҳ дода мешаванд; қисматҳои асосӣ ва нуктаҳои мураккаби	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволҳо мӯрочиат менамоянд,ба мулоқот ворид мешаванд, дар бораи масъалаҳои асосии мавзӯъ муносибатҳои шахсии худро баён менамоянд.

	мавзўъ такрор ба такрор фаҳмонида мешавад; дар чараёни дарс аз маълумоти маълум то ба маълумоти номаълум ва ё аз маълумоти кўҳна то ба маълумоти наву тоза ботадрич, дар сурати оҳиста зина ба зина мегузарад; дар чараёни маърўза аз методҳои интерфаъол ва анъанавй истифода бурда мешавад; дар чараёни маърўза муносибати баръаксро мунтазам барқарор намуда барои таъмини самаранокии дарс тавассути савол ва чавобҳои имухталиф истифода бурда мешавад; дар асоси ҳар як қисмати дарс хулосаи чамъбастй ва мантиқй бароварда мешавад.	
Зинаи саввум: *Ниҳой – Чамъбасти натичаҳо.* *(10 мин)*	3.1. Дар асоси мавзўъ хулоса менамояд, ба нуктаҳои муҳимтарини мавзўъ диккати толибилмонро бори дигар чалб менамояд. 3.2. Фаъолияти гурўҳ ва ё фаъолияти иштирокчии алоҳида арзиш дода мешавад, дар ин хусус хулосаҳо эълон карда мешаванд. 3.3. Дарачаи ба мақсадҳои муайяни таълимй ноил гардидан ва муҳиммияти мавзўъ дар амал таҳлил карда мешавад, ва арзиш дода мешавад. 3.4. Дар асоси мавзўъ вазифа ва супоришот дода мешавад.	Дар ин қисмати дарс худро баҳо додан, санчидани донишҳои худ, бо саволҳо мўрочиат намудан мумкин аст.

Тарчимаи ҳоли Низомй

Чалолиддин Илёс бинни Юсуф Низомии Ганчавй аз шоирони номи достонсарои асри XII Эрону Озарбайчон мебошад. Худи ў модарашро мансуб ба халқи курд ба қалам додаст.

Гар модари ман раисаи курд,

Модарсифатона пеши ман мурд.

Дар бораи маҳалли товаллуди ӯ фикрҳо мухталиф аст. Яке шаҳри Гунчаро (Кирабоди ҳозираи Озарбайжон)-ро дигаре, деҳаи Тафраши Кӯҳистони шаҳри Қум (Эрони Шимолӣ)-ро зодгоҳи ӯ донистанд ва ин байтҳоро аз номи ӯ нақл кардааст:

Ақидае ҳаст, ки падару модари ҳ барои зиндагӣ кардан аз Эрони Шимолӣ ба Ганча хичрат кардаанд ва ӯ низ ҳмроҳи онҳо омадааст. Пас, чои таваллуд Тафраш буда, чои зиндагии доимӣ ва дафнаш Ганча аст:

Низомӣ аз хурдӣ аз падар чудо шуда, бори зиндагиро ба сари худ афтода буд. Тарб фарзандонро модараш ба зима гирифтааст ва ин таассурот дар асарҳои Низомӣ нақши муаі дорад. Вай бо ёрии модараш таҳсили мадраса кардааст ва аз илмҳои фалсафаи исл «калом», «риёзиёт» ва фанни Юнон бохабар будааст. Дар баробари ин косиби шоҳибо касби падаристро низ ихтиёр кардааст.

Вай аз шоирони номии замонаш бо Ҳоқонӣ дӯстӣ доштааст. Ӯ ҳамиша дар шаҳри Ганча зиндагӣ карда, ба чуз як бор аз шаҳри худ берун нарафтааст.

Муҳаққиқон дар сини ҳаштоду чорсолагӣ вафот ёфтани ӯро қайд кардаанд. Мақбараи боҳашамати Низомӣ ҳоло зиёратгоҳи оламиён аст.

Мероси адабӣ

Он чӣ Низомиро машҳури чаҳон гардонидааст, як маснавӣ ва чор достони ӯст, ки «Ҳамса» ном дорад.

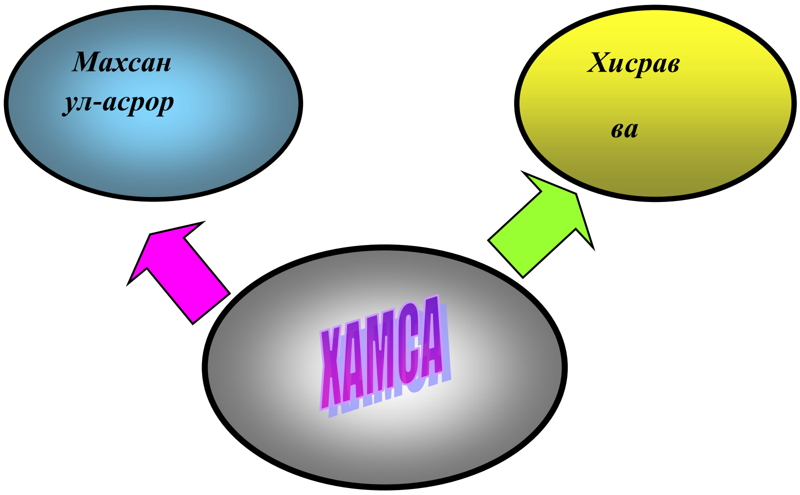

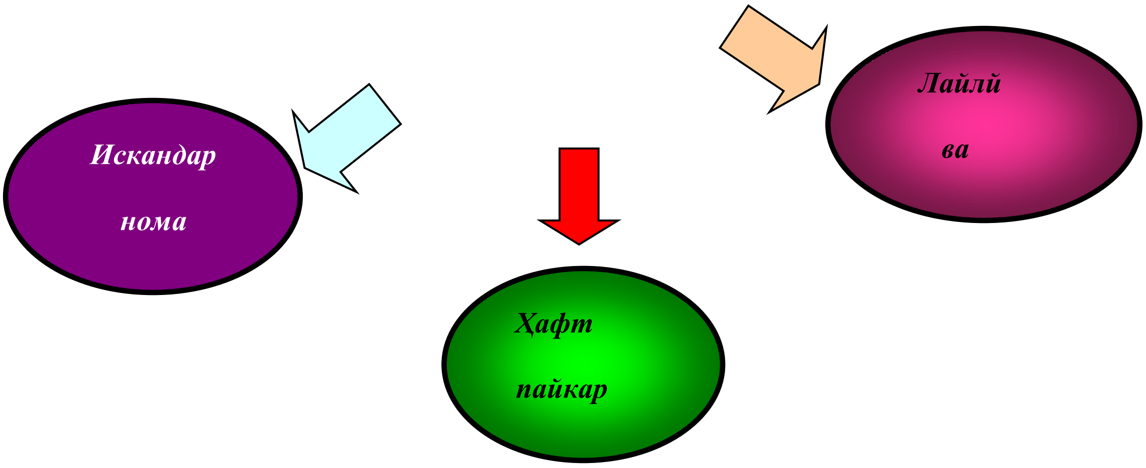

«Махсан-ул-асрор». Маснавии «хазинаи сирҳо», ки дар худуди 2260 байт буда, ба Фаҳоиддини Баҳромшоҳ (1225) подшоҳи Арзангон, ки тобеи султони Салчуқин Осиёи Хурд Қилич Арслон буд, бахшидааст. Он соли 1274 таълиф шудааст.

Маснавии мазкур аз чиҳати ғоявӣ як навъ тазмин ба асари сӯфии асри XI-XII Саноии Ғазнавӣ "Ҳадиқат ул-ҳақойиқ" аст. Маснавӣ аз бист мақола иборат буда, сюжети ягона надорад ва аз масъалаҳои чугонаи ақидавӣ иборат аст. Ин асар аз қисми муқаддимавӣ анъанавӣ, қисми асосӣ ва хотима иборат.

Дар муқаддима ситоиши худову муночот, се наъти пайғамбар, сифати меъроч, дар бораи сухани манзум ва одоб, шинохтани ҳақ ва чор масъалаи дигари сӯфиёна аз қабили расидон ба пири ҳақиқӣ, мақоми лоҳут (нести) ва ғайра баҳс менамояд.

Достони «Хисраву Ширин». Низомӣ ба василаи маснавии «Махзан-ул-асрор» ҳамчун шоири носеҳ, порсо ва хирадман ном баровард. Ҳокими Дарбанд канизеро тӯҳфа фиристод, вале аз вафоти бемаҳали ӯ шоири инсондӯст дар дил хун дошт. Вай ҳиссиёти дӯстдории худро дар достони «Хисраву Ширин» дар тимсоли Офоқ акс кунонд ва дар тимсоли Ширин Офоқи худро тасаввур кунонидааст.

Достони «Хисрав ва Ширин» дар соли 1184 ба номи Атобак Шамсиддин Муҳаммад чаҳонпаҳлавони Элдигиз ба назм даровардааст. Қиссаи «Хисрав ва Ширин» и аз қиссаҳои давраи охирини хонадони подшоҳони сосанӣ буда, дар китоби «Ал-маҳосин ва ал-аздод»-и нависандаи араб, Чоҳиз «Ал-ахбор-ул-мулук-улфурс»-и Саолиой, ва «Шоҳнома» и Фирдавсӣ нақл ёфтааст.

Дар китобҳо Ширин канизаки арманӣ буда, баъд аз занони ҳарамсарои Хисрав зикр ёфтааст. Аммо дар достони Низомӣ шоҳдухтари Арман аст. Миқдори умумии байтҳои достон 6550 аст. Достон дотсони ишқӣ буда, дар бораи ишқи Хисраву Ширин меравад.

Лайлӣ ва Мачнун. Дар соли 1188 намояндаи саворaи подшоҳи Шервоншоҳӯ Абдулмуззафар Ахситон ба назди Низомӣ омад ва аз номи ҳокими худ арз кард, ки қиссаи «Лайлӣ ва Мачнун»ро ба назм даровард. Дар мактуб таъкид шудааст, ки шоҳ ба қадрешиносии асари шоир рафтори туркона нахоҳад кард. Аз он сабаб ки ӯ аз насаби баланди аристократияи эронист, ба ӯ сухани баландсанъати баландмазмун бояд гуфт:

Низомӣ қиссаи «Лайлию Мачнун»-ро дар соли 1188 дар муддати камтар аз чор моҳ дар ҳачми 4700 байт анчом расонид. Достон аз муқаддима, сюжети асосӣ ва хотима иборат аст. Сюжети достон аз 57 боб в аду ҳикоя иборат аст. Сюжети асосии достон аз ошиқии Мачнун (Қайс) ба Лайлӣ дар мактаб иборат аст.

Қаҳрамонҳои асосии достон Лайлӣ, Мачнун. Мачнун писари ягонаи Сайид Омирӣ аст. Вай чун як чавони покизаахлоқ, некусифат, якишқа, аз ҳама чиз ишқи худро боло мегузорад. Образи Лайлӣ духтари зоҳиран зебо ва ботинан покест, ки танҳо як ишқро медонад ва дар сидқу вафо устувор аст.

Достони «Ҳафт пайкар». Низомӣ дар назми ин достон аз нав дунёи қадим мӯрочиат кардааст. Ӯ асари мазкурро дар соли 1197 ба номи Алоуддин Карн Арслон- подшоҳи Мароға ба анчом расинидааст. Низомӣ ин достонро дар ҳачми 5136 байт хотима додаст. Ин дар таърих ба номи «Баҳромнома» ва «Ҳафт пайкар» низ машҳур аст.

Сюжети «Ҳафт пайкар» аз қиссаҳои давраи асосии буда пеш аз Низомӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ омадааст. Аммо Низомӣ онро аз нав пур кард ва бо он лаҳзае, ки пешгузаштаи худ эътибор надода буд, назари ошиқ кард вале хизмати Фирдавсиро фаромуш накардааст.

Во

Қаҳрамони асосии достон танҳо худи Баҳром буда, персонажҳои эпизоди вобаста

ба кушодани ин ё он хислати қаҳрамони асар оварда шудааст. Аз ин рӯ достон аз Баҳроми Гӯр оғоз ёфта, ба ғайб задании ӯ дар ғор анчом меёбад.

Достони «Искандарнома». Ин достон дар «Ҳамса»-и Низомӣ чои панчумро ишғол кардааст. «Искандарнома» солҳои 1200-1201 нишон дода шудааст.

Қисми аввали достон, ки «Иқболнома» аст, ба писари Чаҳон Паҳлавони илди Нусратаддин Бешкин бахшида шудааст. Қисми дуюм достон «Шарафнома» аст. Дар ин к номи ҳокими Мусул малик Масъуд зикр шудааст. Дар болои ин асар аз сабаби заъфи пир беморӣ якчанд сол кор кардааст.

Низомӣ барои эчоди асари мазкур вариантҳои гуногунии қисса оид ба Искандарро хондааст, вале онҳоро чамъ карда достони худро аз асарҳои дигари оид ба Искандар афзал дониста, хостааст, ки чунин асаре офарид, ки на ба як гурӯҳи халқ, масал ба аристократия балки ба ҳамаи халқ хизмат кунад.

Сюжети мухтасари «Искандарнома» аз он иборат, ки дар Юнон Македония Файлақус ном шоҳи чавон буд, ки ба шоҳ Дорои Эрон хироч медод, вале вакте, ки Искандар шоҳ меравад саркаши мекунад. Аз он рӯзе, ки Искандар дар даргоҳи падарш Файлақус калон мешавад то давраи камолот тасвир ёфтааст.

Чанги байни Дорову Искандар, ба худ тобеъ кардани давлатҳои Осиёи Миёна, зангири Искандар ба духтари суғдӣ Равшанак инъикос ёфтааст. Образи Сикандар аз хурдӣ бачаи хушёру зирак, ки ба бозиву илмҳои дунё ҳавас дошт, тасвир ёфтааст. Ҳамин тавр, Искандар ба муқобили Доро шоҳи одил, раиятпарвар ва озодиоварандаи қхо маънидод шудааст.

Искандар дар масъалаи эътиқод ба эрониён зулм кард, зеро оташкадаро сӯхт, динашро таъқиб кард, табиист, ки пайравони дини зардӯштиро, ки дини миллӣ, низ таъқиб намуд кушт.

Савол ва супоришот:

1. ***Чараёни зиндагӣ ва мероси адабии Низомӣ.***
2. ***“Ҳамса”-и Низомӣ ва таркиби он.***
3. ***Мавзӯъ ва мазмуни ғоявии маснавиҳои “Ҳамса”***
4. ***Фарқи «Ҳамса»- и Ганчавӣ аз “Ҳамса”-и шоирони дигар.***

Мавзӯи 6 | **Низомиддин Убайди Зоконӣ (ваф. 1370)** | **Маърӯза**

Модели технологияи машғулоти маърӯзавӣ

Вақти таълим: 2 соат	
Сохтори машғулоти таълимӣ / ***Нақшаи маърӯза.***	1. Зиндагӣ ва осори Убайди Зоконӣ. 2. Дарачаи омӯхта шудани Убайди Зоконӣ дар адабиётшиносии точик. 3. Тарчимаи ҳоли Убайди Зоконӣ. 4. Зиндагии ӯ дар Шероз ва Бағдод. 5. Рӯзгори бенавоёнаи шоир дар давраи пирӣ. 6. Мероси адабии Убайд. Таркиби куллиёти ӯ.
Мақсади асосии машғулот:	Принсипҳои таснифоти методҳои анъанавии таълим, маълумоти назарӣ дар бораи мафҳуми метод, шакл ва намудҳои методҳои анъанавии таълим, гурӯҳи методҳои анъанавии таълим, методҳои анъанавии таълим ва мушаххасоти онҳо, мавқеи методҳои анъанавии таълим дар дарсҳои адабиёти точик, роҳ ва усулҳои тадбиқи методҳои анъанавӣ дар чараёни таълими таърихи адабиёти точик, афзалият ва нуқсонҳои ин методҳо.
Вазифаҳои педагогӣ:	*Натичаи фаолияти таълим:* Моҳияти асосии мафҳуми методи анъанавии таълим, таснифоти методҳои анъанавӣ ва хусусиятҳои муҳимтарини онҳо, фаҳмиши методҳои таълим, методҳои шифоҳии таълим, методҳои мантиқии таълим, методҳои психологӣ ва педагогии таълим, методҳои илюстративӣ, методҳои демонстратсионӣ, аҳамияти методҳои анъанавӣ дар чараёни таълими адабиёти точик, маврид ва тарзу равиши истифодаи методҳои

	анъанавии таълим, шарҳ ва тафсири хусусиятҳои асосии методҳои анъанавии таълим, маърӯза ва хусусиятҳои муҳимтарини он, афзалият ва нуқсонҳои методҳои анъанавӣ, дарачаи мутобиқати методи анъанавии таълим дар чараёни таълими адабиёти точик ва тамоюлоти асосии он, принсипҳои истифодабарии модели анъанавии таълим ва методҳои асосии он дар чараёни таълими адабиёти точик.
Методҳои таълим:	Маъруза, мулоқот , ҳучуми ақлӣ, савол у чавоб, мунозира
Шаклҳои ташкил намудани фаолияти хониш:	Чамоа, бо гурӯҳҳо кор кардан
Васоити таълим:	Матни маърӯза, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ, воситаҳои таълимӣ, кластер, скелети моҳӣ, чадвали инсерт, диаграмммаҳо.
Методҳои баръакс ва роҳу равиши он, хулосаҳои чамъбастӣ, илмӣ ва мантиқӣ:	Кластер, саволу чавоби даҳонӣ, мулоқот

Харитаи технологии машғулоти таълимӣ

Зинаҳои асосии таълим	***Мазмуни фаъолият***	
	Муаллим	***Толибилм***
Зинаи аввал. *Муқаддима ва қисми ташкилӣ.* *(10 дақиқа)*	1.1.Мақсад ва моҳияти асосии мавзӯъ ва натичаҳои чашмдоштро эълон менамояд.	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволҳо мӯрочиат менамоянд.
Зинаи дуввум: Асосӣ. *(60 дақиқа)*	2.2. Дар бораи мавзӯи нав нуктаҳои асосӣ, истилоҳоти тоза ва мафҳумҳои муҳимро таъкид менамояд; дар бораи омӯзиши мавзӯъ рӯйхати адабиётҳои асосӣ ва иловагӣ эълон карда мешавад; дар бораи омӯзиши мавзӯи нав замина муҳайё	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволҳо мӯрочиат менамоянд,ба мулоқот ворид мешаванд, дар бораи

	карда мешавад; мазмун, мақсад ва моҳияти мавзӯъ аз чониби муаллим фаҳмонда мешавад; мавзӯъ ба як чанд қисми асосӣ тақсим карда мешавад; бобати омӯхтани мавзӯъ вазъиятҳои муаммой мавриди муҳокима қарор дода мешавад ва дар бораи роҳҳои ҳали онҳо тамоюлоти муайян ба миён гузошта мешавад; Ҳар як қисми мавзӯъ дар асоси пайвандии мантиқӣ бо ҳамдигар дар вобастагӣ ҳаллу фасл карда мешавад, слайдҳое, ки моҳияти мавзӯъро дар худ акс кунонидаанд ташреҳ дода мешавад ва дар ҳамин замина асбобҳои айёнӣ, кластерҳо ва жадвалҳо бамаврид шарҳу эзоҳ дода мешаванд; қисматҳои асосӣ ва нуктаҳои мураккаби мавзӯъ такрор ба такрор фаҳмонида мешавад; дар чараёни дарс аз маълумоти маълум то ба маълумоти номаълум ва ё аз маълумоти кӯҳна то ба маълумоти наву тоза ботадрич, дар сурати оҳиста зина ба зина мегузарад; дар чараёни маърӯза аз методҳои интерфаъол ва анъанавӣ истифода бурда мешавад; дар чараёни маърӯза муносибати баръаксро мунтазам барқарор намуда барои таъмини самаранокии дарс тавассути савол ва чавобҳои имухталиф истифода бурда мешавад; дар асоси ҳар як қисмати дарс хулосаи чамъбастӣ ва мантиқӣ баровarда мешавад.	масъалаҳои асосии мавзӯъ муносибатҳои шахсии худро баён менамоянд.
Зинаи саввум: *Ниҳой – Чамъбасти натичаҳо.* *(10 мин)*	3.1. Дар асоси мавзӯъ хулоса менамояд, ба нуктаҳои муҳимтарини мавзӯъ диққати толибилмонро бори дигар чалб менамояд . 3.2. Фаъолияти гурӯҳ ва ё фаъолияти иштирокчии алоҳида арзиш дода мешавад, дар ин хусус хулосаҳо эълон карда мешаванд. 3.3. Дарачаи ба мақсадҳои муайяни таълимӣ ноил гардидан ва муҳиммияти мавзӯъ дар амал	Дар ин қисмати дарс худро баҳо додан, санчидани донишҳои худ, бо саволҳо мӯрочиат намудан

	таҳлил карда ва арзиш дода мешавад. 3.4. Дар асоси мавзўъ вазифа ва супоришот дода мешавад.	мумкин аст.

Фикрҳои муқаддимавй

Убайди Зоконї дар дењаи Зокони атрофи Ќазвин, дар оилаи вазири собиќ таваллуд шудааст. Тањсили ибтидоиро дар Зокон, олї-мадрасагиро дар Баѓдод гирифтааст. Баъди хатми мадраса ба мансаби ќозигї таъин мешавад. Инро як шеъраш, ки дар он аз њар гўшаву канори мулк ба вай расидани пешкашу инъомњо ишора шудааст, ба восита гўё тасдиќ тасдиќ мекунад. Аммо ба сабаби ба мо номаълум аз мансаб озод шуда, муддате бисёр ќашшоќона зистааст.

Нест дар дастам кунун аз хушку тар,
З-он чї ваќте дар шуморо омадї
Ѓайри ман дар хонам чизе намонд,
Њам намондї гир ба коре омадї.

Убайди Зоконї соли 1329 дар мавзўи панду њикмат ба забони арабї бо номи «Наводир-ул-амсол» навишта, ба дарбори Султон Абўсаиди Элхонї (1315-1335) бурд, вале он ќабул нашуд. Убайд донист, ки њокимони давр барои кайфу сафо, айшу ишрат, ба масхарабозњо, хонандаву навозандаву раќќосњо бештар ниёз доранд, на ба донишмандон:

Эй хоља, макун то битавонї талаби илм,
К-андар талаби ротиби њаррўза биминї.
Рав масхарагї пеша куну Мутрибї омўз,
То диди худ аз мењтару кењтар бистонї.

Убайд соли 1341 аз Боѓдод ба Шероз омада, ба хидмати дарбори Хоља Абўисњоќи Инљуй (1340-1354) даромад. Ў дар дарбор бештар ба навиштани ќасидањои мадњия машѓул шуд. Муњити дарбор фаъолияти эљодии њаљвии ўро мањдуд карда буд. Солњои хидмат дар доираи адабии Хоља Абўисњоќ ва Шоњшуљоъ солњои нисбатан осудаи њаёти Убайд буданд.

Аммо соли 1353 њокими вилояти Кирмон Муборизиддин ибни Муњаммад Шерозро гирифт. Абўисњоќ гурехт. Муборизиддин амири золим, мутаассиб буда, бо маслињати рўњониёни иртиљої кор мебурд. Вай доираи адабии Шерозро пароканда кард. Њаёти одамони озодфикру поквиљдон зери хавф монд. Убайд барои худро аз хавфи њуљум ва таъќиби љањолатпарастон омон дида «ќасидаи узрхоњї ва авфи гуноњ» ба номи Муборизиддин навишта, аз њолати танг, ѓарибї, орзуи ёру диёр ва сахтии зиндагиаш шикоят карда, марњамат хостааст. Вале маъзарат ва аљзу ниёзи Убайд фоидае надод, охир маљбур Шерозро тарк кунад.

Роњи Боѓдодро, ки нисбатан осоишта буд, пеш гирифт. Ў соли 1356 аз Шероз дилу бедилон, пешомадро надониста бод или кашол ба Шероз ба сафар баромад. Пораи шеъри зерин далели рўњияи онрўзаи шоир аст:

Рафтам аз хиттан Шерозу ба љон дар хатарам,
Ваз к-аз ин рафтани ночор чї ояд ба сарам?!
Меравам дастзанон бар сару по андар гил,
З-ин сафар то чї шавад њолу чї ояд ба сарам?

Убайд дар Боѓдод ба доираи адабии дарбори султон Увайси Љалоирї (1354-1373) мурољиат кард ва бинобар ин баъзе ќасидањои мадњияаш ба номи ўст. Дар Боѓдод ањли дарбори султон Убайдро наѓз напазируфтанд, зеро аз як тараф бо доираи адабии Шероз раќобат доштанд ва аз тарафи дигар аз њаљвњои љон гудозаш ранљидахотир буданд ва метарсиданд. Салмони Соваљї, ки малик-уш-шуарои доираи адабии ин дарбор буд ва эътибори калон дошт. Убайдро дар ќитъае њаљв кард:

Љањоннамию њиљогў Убайди Зоконї,
Муќаррар аст ба бедавлатию бединї.
Агарчи нест зи Ќазвину рустазод аст,
Валек мешавад андар њадис Ќазвинї.

Убайдро, ки бе даъват ба Боѓдод омада буд, аз рўи таъна «гадои Боѓдод», «сару по бараҳнаи Шероз» меномиданд. Худи Убайд њам ба ин ишорате дорад:

З-ин касе будем, имрўз дар ин кишвар,
Мо љумраи[22] Боѓдодем, мо биграви[23] Шерозем.

Њамсўњбатии одамони доираи адабии Боѓдод ба Убайд њам маъќул наафтод. Вай ин љо худро бегона њис мекард ва ёру диёрашро бо њасрат ба ёд меовард:

Гузида сўњбати бегонагон, ногањон,
Зи ќавми кишвару ањли табори худ.

Илова бар инњо султон Увайс ба Убайд ягон кўмак нарасонд.

Дар ин ваќт дар Шероз табаддулоти давлатї рўй дод: соли 1359 писари Муборизиддин – Шоњшуљоъ падарашро аз салтанат барафканда, ба тахт нишаст. Дар Шероз ањвол андаке бењтар шуд. Убайд аз Баѓдод боз ба Шероз омад ва дар дарбори Шоњшуљоъ худ оромї ёфт. Дар ашъори Њофиз ва Убайд Шоњшуљоъ ба сифатњои хуб ситоиш шудааст. Дар ин муддат муносибати Шоњшуљоъ бо бародараш Шоњмањмуд вайрон шуда, Шоњмањмуд бо ёрии асарони муѓул ба Шероз њуљум карда, Шоњшуљоъро аз шањр танг карда баровардааст. Убайд ба муносибати ин мењмонњои нохонда шеъре навишта, аскарони муѓул ва Шоњмањмудро сарзаниш кардааст:

---

[22] Љумра – гадо.
[23] Биграв – табоњ, вазоеъ.

Ин кист, ки боз пеши мо меояд?
Чун мо-ш нахондем, чаро меояд?
Ин тўдаи вањшат зи куљо мељунбад?
В-ин вазъи мукаррар зи куљо меояд?

Шоњшуљоъ маљбуран чанд ваќт ба вилояти Кирмон рафт ва Убайдро низ њамроњ бурд. Шоњшуљоъ соли 1367 дубора фатњ кард ва Убайд боз ба Шероз баргашт.

Солњои охири умри Убайд чандин равшан нест, вале аз ќасидае, ки ба муносибати Исфањонро фатњ кардани Шоњшуљоъ навиштааст, соли 1367 дар ќайди њаёт будани ў маълум мешавад.

Убайд умри зиёд дида, пири фартуту беморї шудааст. Барои боз њам равшантар шудани охири умри Убайд њуљљати зерин љолиби диќќат аст. Убайд 21 моњи муњаррами соли 768 њ (28-январ 1366 м) «Ашљор ва асмор» ном китоби дар илми тиб навиштаи Алишоњи Хоразмиро рўйнавис кардааст ва ин сана дар китоб бо ќалаби худи ў ќайд шудааст. Ѓайр аз ин дар санаи 772 (1370) Исњоќ ном писари Убайд ба ў мерос расидани китоби мазкурро ќайд кардааст. Аз ин масъалаи мерос, ки бевоситаи баъди вафоти шахс рўй медињад, соли 1370 ё андак пештар дар Шероз фавтидани Убайдро метавон тахмин кард. Аз рўи ин њисоб 91 ё ин ки 101 сол умр дидааст.

Мероси адабии Убайд ба шакли «Куллиёт» боќї мондааст, ки аз асарњои зерин иборат аст: рисолаи «Ахлоќ-ул-ашроф», «Садпанд», «Дањ фасл», «Дилкушо», «Ришнома», достони «Ушшоќнома», «Мушу гурба», «Фолномаи буруљ», «Фолномаи вуњуш ва туюр» (номатбўъ ва њоло ба даст надаромадааст), ќасидањо, ѓазалњо, ќитъањо ва рубоињо, ки дар њаљми як девонанд. «Наводир-ул-амсол» низ номатбўъ ва њоло ба даст надаромадааст.

Аз нависандагон ва шоирони мумтоз бештар асарњои Убайди Зоконї дар жанр ва шаклњои гуногун эљод шудаанд. Њарчанд ки ў дар боби панд, ишќ ва њаљв равияи хоссаи эљодиёти ўст. Аз ин рў Убайди Зоконї дар таърихи адабиёт мисли Фирдавсй, Низомй, Саъдй, Хофиз сохиби равияи хоссаи адабй мебошад.

Асарњои ў ба шакли насру назм навишта шудаанд. Аммо насри вай хусусияти хоссае дорад. Дар асарњои њаљвии ў тарзи баёни бадеї, илмї-муњокамавї, публисистї мушоњида мешавад.

Савол ва супоришот:

1. *Дар кадом асос Убайдро нависандаи ҳачнигор мегўем?*
2. *Дар ҳачвнигорӣ сабаби ба наср мурочиат кардани Убайд дар чист?*
3. *Ҳачвиёти Убайт аз ҳачвиёти шоирони гузашта чӣ фарқ дорад?*
4. *Ҳачви ичтимоии Убайдро чӣ хел мефаҳмед?*

Мавзўи 6 **Низомиддин Убайди Зоконй (ваф. 1370)** **Маърўза**

Модели технологияи машғулоти маърўзавй

Вақти таълим: 2 соат	
*Сохтори машғулоти таълимй / **Нақшаи маърўза.***	7. Зиндагй ва осори Убайди Зоконй. 8. Дарачаи омўхта шудани Убайди Зоконй дар адабиётшиносии точик. 9. Тарчимаи ҳоли Убайди Зоконй. 10. Зиндагии ў дар Шероз ва Бағдод. 11. Рўзгори бенавоёнаи шоир дар давраи пирй. 12. Мероси адабии Убайд. Таркиби куллиёти ў.
Мақсади асосии машғулот:	Принсипҳои таснифоти методҳои анъанавии таълим, маълумоти назарй дар бораи мафҳуми метод, шакл ва намудҳои методҳои анъанавии таълим, гурўҳи методҳои анъанавии таълим, методҳои анъанавии таълим ва мушаххасоти онҳо, мавқеи методҳои анъанавии таълим дар дарсҳои адабиёти точик, роҳ ва усулҳои тадбиқи методҳои анъанавй дар чараёни таълими таърихи адабиёти точик, афзалият ва нуқсонҳои ин методҳо.
Вазифаҳои педагогй:	*Натичаи фаолияти таълим:* Моҳияти асосии мафҳуми методи анъанавии таълим, таснифоти методҳои анъанавй ва хусусиятҳои муҳимтарини онҳо, фаҳмиши методҳои таълим, методҳои шифоҳии таълим, методҳои мантиқии таълим, методҳои психологй ва педагогии таълим, методҳои илюстративй, методҳои демонстратсионй, аҳамияти методҳои анъанавй дар чараёни таълими адабиёти точик, маврид ва тарзу равиши истифодаи методҳои анъанавии таълим, шарҳ ва тафсири хусусиятҳои асосии методҳои анъанавии таълим, маърўза ва хусусиятҳои муҳимтарини он, афзалият ва нуқсонҳои методҳои анъанавй, дарачаи мутобиқати методи анъанавии таълим дар чараёни таълими адабиёти точик ва тамоюлоти асосии он, принсипҳои истифодабарии модели анъанавии таълим ва методҳои асосии он дар чараёни таълими адабиёти точик.
Методҳои таълим:	Маъруза, мулоқот , ҳучуми ақлй, савол у чавоб, мунозира

Шаклҳои ташкил намудани фаолияти хониш:	Ҷамоа, бо гурӯҳҳо кор кардан
Васоити таълим:	Матни маърӯза, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ, воситаҳои таълимӣ, кластер, скелети моҳӣ, ҷадвали инсерт, диаграмммаҳо.
Методҳои баръакс ва роҳу равиши он, хулосаҳои ҷамъбастӣ, илмӣ ва мантиқӣ:	Кластер, саволу ҷавоби даҳонӣ, мулоқот

Харитаи технологии машғулоти таълимӣ

Зинаҳои асосии таълим	***Мазмуни фаъолият***	
	Муаллим	***Толибилм***
Зинаи аввал. *Муқаддима ва қисми ташкилӣ.* *(10 дақиқа)*	1.1.Мақсад ва моҳияти асосии мавзӯъ ва натиҷаҳои чашмдоштро эълон менамояд.	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволҳо мӯроҷиат менамоянд.
Зинаи дуввум: Асосӣ. *(60 дақиқа)*	2.2. Дар бораи мавзӯи нав нуктаҳои асосӣ, истилоҳоти тоза ва мафҳумҳои муҳимро таъкид менамояд; дар бораи омӯзиши мавзӯъ рӯйхати адабиётҳои асосӣ ва иловагӣ эълон карда мешавад; дар бораи омӯзиши мавзӯи нав замина муҳайё карда мешавад; мазмун, мақсад ва моҳияти мавзӯъ аз ҷониби муаллим фаҳмонда мешавад; мавзӯъ ба як чанд қисми асосӣ тақсим карда мешавад; бобати омӯхтани мавзӯъ вазъиятҳои муаммой мавриди муҳокима қарор дода мешавад ва дар бораи роҳҳои ҳали онҳо тамоюлоти муайян ба миён гузошта мешавад; Ҳар як қисми мавзӯъ дар асоси пайвандии	Мешунаванд, муайян мекунанд, бо саволҳо мӯроҷиат менамоянд,ба мулоқот ворид мешаванд, дар бораи масъалаҳои асосии мавзӯъ муносибатҳои шахсии худро баён менамоянд.

	мантиқӣ бо ҳамдигар дар вобастагӣ ҳаллу фасл карда мешавад, слайдҳое, ки моҳияти мавзӯъро дар худ акс кунонидаанд ташреҳ дода мешавад ва дар ҳамин замина асбобҳои айёнӣ, кластерҳо ва жадвалҳо бамаврид шарҳу эзоҳ дода мешаванд; қисматҳои асосӣ ва нуктаҳои мураккаби мавзӯъ такрор ба такрор фаҳмонида мешавад; дар чараёни дарс аз маълумоти маълум то ба маълумоти номаълум ва ё аз маълумоти кӯҳна то ба маълумоти наву тоза ботадрич, дар сурати оҳиста зина ба зина мегузарад; дар чараёни маърӯза аз методҳои интерфаъол ва анъанавӣ истифода бурда мешавад; дар чараёни маърӯза муносибати баръаксро мунтазам барқарор намуда барои таъмини самаранокии дарс тавассути савол ва чавобҳои имухталиф истифода бурда мешавад; дар асоси ҳар як қисмати дарс хулосаи чамъбастӣ ва мантиқӣ бароварда мешавад.	
Зинаи саввум: *Ниҳой – Чамъбасти натичаҳо.* *(10 мин)*	3.1. Дар асоси мавзӯъ хулоса менамояд, ба нуктаҳои муҳимтарини мавзӯъ диққати толибилмонро бори дигар чалб менамояд . 3.2. Фаъолияти гурӯҳ ва ё фаъолияти иштирокчии алоҳида арзиш дода мешавад, дар ин хусус хулосаҳо эълон карда мешаванд. 3.3. Дарачаи ба мақсадҳои муайяни таълимӣ ноил гардидан ва муҳиммияти мавзӯъ дар амал таҳлил карда ва арзиш дода мешавад. 3.4. Дар асоси мавзӯъ вазифа ва супоришот дода мешавад.	Дар ин қисмати дарс худро баҳо додан, санчидани донишҳои худ, бо саволҳо мӯрочиат намудан мумкин аст.

Фикрҳои муқаддимавӣ

Убайди Зоконї дар дењаи Зокони атрофи Ќазвин, дар оилаи вазири собиќ таваллуд шудааст. Тањсили ибтидоиро дар Зокон, олї-мадрасагиро дар Баѓдод гирифтааст. Баъди хатми мадраса ба мансаби ќозигї таъин мешавад. Инро як шеъраш, ки дар он аз њар гўшаву канори мулк ба вай расидани пешкашу инъомњо ишора шудааст, ба восита гўё тасдиќ тасдиќ мекунад. Аммо ба сабаби ба мо номаълум аз мансаб озод шуда, муддате бисёр ќашшоќона зистааст.

Нест дар дастам кунун аз хушку тар,
З-он чї ваќте дар шуморо омадї
Ѓайри ман дар хонам чизе намонд,
Њам намондї гир ба коре омадї.

Убайди Зоконї соли 1329 дар мавзўи панду њикмат ба забони арабї бо номи «Наводир-ул-амсол» навишта, ба дарбори Султон Абўсаиди Элхонї (1315-1335) бурд, вале он ќабул нашуд. Убайд донист, ки њокимони давр барои кайфу сафо, айшу ишрат, ба масхарабозњо, хонандаву навозандаву раќќосњо бештар ниёз доранд, на ба донишмандон:

Эй хоља, макун то битавонї талаби илм,
К-андар талаби ротиби њаррўза биминї.
Рав масхарагї пеша куну Мутрибї омўз,
То диди худ аз мењтару кењтар бистонї.

Убайд соли 1341 аз Боѓдод ба Шероз омада, ба хидмати дарбори Хоља Абўисњоќи Инљуй (1340-1354) даромад. Ў дар дарбор бештар ба навиштани ќасидањои мадњия машѓул шуд. Муњити дарбор фаъолияти эљодии њаљвии ўро мањдуд карда буд. Солњои хидмат дар доираи адабии Хоља Абўисњоќ ва Шоњшуљоъ солњои нисбатан осудаи њаёти Убайд буданд.

Аммо соли 1353 њокими вилояти Кирмон Муборизиддин ибни Муњаммад Шерозро гирифт. Абўисњоќ гурехт. Муборизиддин амири золим, мутаассиб буда, бо маслињати рўњониёни иртиљої кор мебурд. Вай доираи адабии Шерозро пароканда кард. Њаёти одамони озодфикру поквиљдон зери хавф монд. Убайд барои худро аз хавфи њуљум ва таъќиби љањолатпарастон омон дида «ќасидаи узрхоњї ва авфи гуноњ» ба номи Муборизиддин навишта, аз њолати танг, ѓарибї, орзуи ёру диёр ва сахтии зиндагиаш шикоят карда, марњамат хостааст. Вале маъзарат ва аљзу ниёзи Убайд фоидае надод, охир маљбур Шерозро тарк кунад. Роњи Боѓдодро, ки нисбатан осоишта буд, пеш гирифт. Ў соли 1356 аз Шероз дилу бедилон, пешомадро надониста бод или кашол ба Шероз ба сафар баромад. Пораи шеъри зерин далели рўњияи онрўзаи шоир аст:

Рафтам аз хиттан Шерозу ба љон дар хатарам,
Ваз к-аз ин рафтани ночор чї ояд ба сарам?!
Меравам дастзанон бар сару по андар гил,
З-ин сафар то чї шавад њолу чї ояд ба сарам?

Убайд дар Боѓдод ба доираи адабии дарбори султон Увайси Љалоирї (1354-1373) мурољиат кард ва бинобар ин баъзе ќасидањои мадњияаш ба номи ўст. Дар Боѓдод ањли дарбори султон Убайдро наѓз напазируфтанд, зеро аз як тараф бо

доираи адабии Шероз раќобат доштанд ва аз тарафи дигар аз њаљвњои љон гудозаш ранљидахотир буданд ва метарсиданд. Салмони Соваљї, ки малик-уш-шуарои доираи адабии ин дарбор буд ва эътибори калон дошт. Убайдро дар ќитъае њаљв кард:

Љањоннамию њиљогў Убайди Зоконї,
Муќаррар аст ба бедавлатию бединї.
Агарчи нест зи Ќазвину рустазод аст,
Валек мешавад андар њадис Ќазвинї.

Убайдро, ки бе даъват ба Боѓдод омада буд, аз рўи таъна «гадои Боѓдод», «сару по барањнаи Шероз» меномиданд. Худи Убайд њам ба ин ишорате дорад:

З-ин касе будем, имрўз дар ин кишвар,
Мо љумраи[24] Боѓдодем, мо биграви[25] Шерозем.

Њамсўњбатии одамони доираи адабии Боѓдод ба Убайд њам маъќул наафтод. Вай ин љо худро бегона њис мекард ва ёру диёрашро бо њасрат ба ёд меовард:

Гузида сўњбати бегонагон, ногањон,
Зи ќавми кишвару ањли табори худ.

Илова бар инњо султон Увайс ба Убайд ягон кўмак нарасонд.

Дар ин ваќт дар Шероз табаддулоти давлатї рўй дод: соли 1359 писари Муборизиддин – Шоњшуљоъ падарашро аз салтанат барафканда, ба тахт нишаст. Дар Шероз ањвол андаке бењтар шуд. Убайд аз Баѓдод боз ба Шероз омад ва дар дарбори Шоњшуљоъ худ оромї ёфт. Дар ашъори Њофиз ва Убайд Шоњшуљоъ ба сифатњои хуб ситоиш шудааст. Дар ин муддат муносибати Шоњшуљоъ бо бародараш Шоњмањмуд вайрон шуда, Шоњмањмуд бо ёрии асарони муѓул ба Шероз њуљум карда, Шоњшуљоъро аз шањр танг карда баровардааст. Убайд ба муносибати ин мењмонњои нохонда шеъре навишта, аскарони муѓул ва Шоњмањмудро сарзаниш кардааст:

Ин кист, ки боз пеши мо меояд?
Чун мо-ш нахондем, чаро меояд?
Ин тўдаи вањшат зи куљо мељунбад?
В-ин вазъи мукаррар зи куљо меояд?

Шоњшуљоъ маљбуран чанд ваќт ба вилояти Кирмон рафт ва Убайдро низ њамроњ бурд. Шоњшуљоъ соли 1367 дубора фатњ кард ва Убайд боз ба Шероз баргашт.

Солњои охири умри Убайд чандин равшан нест, вале аз ќасидае, ки ба муносибати Исфањонро фатњ кардани Шоњшуљоъ навиштааст, соли 1367 дар ќайди њаёт будани ў маълум мешавад.

[24] Љумра – гадо.
[25] Биграв – табоњ, вазоеъ.

Убайд умри зиёд дида, пири фартуту беморї шудааст. Барои боз њам равшантар шудани охири умри Убайд њуљљати зерин љолиби диќќат аст. Убайд 21 моњи муњаррами соли 768 њ (28-январ 1366 м) «Ашљор ва асмор» ном китоби дар илми тиб навиштаи Алишоњи Хоразмиро рўйнавис кардааст ва ин сана дар китоб бо ќалаби худи ў ќайд шудааст. Ѓайр аз ин дар санаи 772 (1370) Исњоќ ном писари Убайд ба ў мерос расидани китоби мазкурро ќайд кардааст. Аз ин масъалаи мерос, ки бевоситаи баъди вафоти шахс рўй медињад, соли 1370 ё андак пештар дар Шероз фавтидани Убайдро метавон тахмин кард. Аз рўи ин њисоб 91 ё ин ки 101 сол умр дидааст.

Мероси адабии Убайд ба шакли «Куллиёт» боќї мондааст, ки аз асарњои зерин иборат аст: рисолаи «Ахлоќ-ул-ашроф», «Садпанд», «Дањ фасл», «Дилкушо», «Ришнома», достони «Ушшоќнома», «Мушу гурба», «Фолномаи буруљ», «Фолномаи вуњуш ва туюр» (номатбўъ ва њоло ба даст надаромадааст), ќасидањо, ѓазалњо, ќитъањо ва рубоињо, ки дар њаљми як девонанд. «Наводир-ул-амсол» низ номатбўъ ва њоло ба даст надаромадааст.

Аз нависандагон ва шоирони мумтоз бештар асарњои Убайди Зоконї дар жанр ва шаклњои гуногун эљод шудаанд. Њарчанд ки ў дар боби панд, ишќ ва њаљв равияи хоссаи эљодиёти ўст. Аз ин рў Убайди Зоконї дар таърихи адабиёт мисли Фирдавсй, Низомй, Саъдй, Хофиз сохиби равияи хоссаи адабй мебошад.

Асарњои ў ба шакли насру назм навишта шудаанд. Аммо насри вай хусусияти хоссае дорад. Дар асарњои њаљвии ў тарзи баёни бадеї, илмї-муњокамавї, публисистї мушоњида мешавад.

Савол ва супоришот:

5. *Дар кадом асос Убайдро нависандаи ҳачнигор мегўем?*
6. *Дар ҳачвнигорй сабаби ба наср мурочиат кардани Убайд дар чист?*
7. *Ҳачвиёти Убайт аз ҳачвиёти шоирони гузашта чй фарқ дорад?*
8. *Ҳачви ичтимоии Убайдро чй хел мефаҳмед?*

Аминљон Шукўњї

(таваллуд-1923)

Аминљон Шукўњї аз насли он зумра адибонест, ки солњои пурошўби Љанги Бузурги Ватанї ба арсаи адабиёт омадаанд. Вай моњи июни соли 1923 дар дењаи Рўмони нољияи Хўљанди Љумњурии Тољикистон дар хонаводаи марди дењќон ба дунё омада, таълими ибтидоиро дар мактаби дењааш гирифтааст. Муњаббаташ ба адабиёт ўро ба шеъргўї водор карда, нахустин

намунаҳои шеъраш дар соли 1942 ба чоп расидааст. Маҷмӯаи аввалини ӯ соли 1948 бо номи «Суруди чашмасор» чоп шуд. Шеърҳои ин маҷмӯа дар сатҳи умумии назми он солҳо меистоданд. Шоир ғояи озодӣ ва саодатро васф мекард.

Маҳз шеърҳои дар ҳамин давра эҷодкардаи ӯро ба назар гирифта, устод Айнӣ дар қатори Толис ва Фарҳат ӯро «чизи дигаред» гуфта буд, ки гувоҳи эътирофи ҳунари шоирии ӯст. Айнӣ дар ҳамон мактуби таърихие, ки ба номи Пӯлод Толис навишта буд, ба Шукӯҳӣ фотиҳа ҳам дод.

Соли 1950 китоби дуюми ашъори шоир бо номи «Ватани сулҳ» чоп мешавад. Баъд аз ин маҷмӯаҳои дигари ӯ «Садои дил» (1956), «Нафаси гарм» (1962), «Кӯчабоғи ошиқон» (1962), «Арзи қалам» (1967), «Чормағз» (1973), «Ашъори мунтахаб» дар ду ҷилд (1977-1979), «Мухаммас бар ғазалиёти Саъдӣ ва Сайидои Насафӣ» (1979), «Розҳои обшор» (1979), «Парии ҷазира» (1973), «Печутоби роҳҳо» (1978-1979) паси ҳам чоп мешаванд.

Дар солҳое, ки Аминҷон Шукӯҳӣ ба эҷоди шеър шурӯъ кард, аллакай шеъри Турсунзода дар байни хонандагон шӯҳрат дошт. Ба хусус, «Қиссаи Ҳиндустон»-и шоир ҳамчун кашфиёти бадеӣ эътироф шуда буд. Ҳаминчунин Мирсаид Миршакар бо достонҳои «Қишлоқи тиллоӣ» ва «Панҷи ноором» шӯҳрат ёфта, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Муҳиддин Аминзода, Абдусалом Деҳотӣ, Боқи Раҳимзода низ дар ҳунари шеъргӯӣ маъруф буданд. Дар ин контекст ашъори Лоҳутӣ ва Ҳабиб Юсуфӣ низ ҷойгоҳи хос дошт. Аминҷон Шукӯҳӣ дар матни шеъри ҳамин давра бо дарназардошти эҳтиёҷоти маънавии муосиронаш шеър мегуфт ва тадриҷан симои эҷодии худро муайян мекард.

Дар ибтидои фаъолияти эҷодиаш вай дар мавзӯъҳои гуногун шеър мегуфт. Дар яке аз шеърҳои индавраинааш, ки «Орзу дорам, ки нависам шеърҳои хуб» ном дошт, шоир нияташро аз шеъру шоирӣ чунин баён кардааст:

Ба завќу шавќ мехоњам, ки шеъри хуб бинвисам,

Ба њаќќи дўстону кишвари мањбуб бинвисам,

Зи кору бори худ як сухан њам-роњ бинмуда,

Пас аз он бар рафиќон боз як мактуб бинвисам

Суханро аз чї бояд сар кунам… ин фикр пайдо шуд,

Ба пеши дидаам боѓи тасаввур њам њувайдо шуд,

Нигањ кардам ба тиреза дурахшон моњ метобад,

Ва њар зебо ситора дар назар дањчанд зебо шуд.

Ва бо њамин диди воќеъбин дар мавзўъњои гуногун шеър гуфт, вале шеърњои ошиќонааш бо назари тоза ва тасвирњои воќеї љолибтар буданд. Дар ин гуна шеърњо ба ифодаи Аскар Њаким «эњсосоту таассуроте, ки дар шеърњо суруда мешуданд, људо аз шоир вуљуд доштанд, худро ба олам омехтан, олами мављударо аз рўи таассуроту њиссиёти худ ба ќалам кашидан, зарур буд» (А. Њаким. Дар ќаламрави сухан.-Душанбе: Ирфон; 1982). Дар шеърњои баъдинааш А. Шукўњї тавонист, ки дар шеър шахси худ, таассуроту њиссиёти фардї ва нотакрори худро ифода карда, асрори дил ва андешаи худро кушояд. Ин тарзи худифшої хусусияти аслии ашъори лирикии ўро муайян кард. Дар шеъри «Маро тањњо ту бинмудї фаромўш» ў худро шоир кашф кард. Шеъри мазкур чунин бандњои таъсиргузоре доштанд:

Хатамро хондаю биншастї хомўш,

Дигар њољат набошад бар саволе.

Аљаб не, кардаї пайњо фаромўш,

Маро чун нуктаи хобу хаёле.

Парешаб ман аз он роњe, ки њарду-

Њамерафтем як ваќте, гузаштем.

Ба зери он дарахту он лаби љў,

Туро бар ёд оварда нишастам.

Ба ёдат њаст оё як шаб инљо

Чихо гуфтем мо њар ду нишаста.

Ба рўям мезадї њар гоњ љоно,

Ба шўхї шохи райњонро шикаста.

Ин шеър намунаи шеъри тасвирии воќеист, ки шоир њунармандона гуфта буд. Дар он њиссиёт тару тоза ва нотакрор аст. Эњсости воќеї ва усули тасвир њаќиќист. Шеърро шоир дар чизњои одї кашф кардааст. Муњаќќиќон ин тарзи эљодро «сухани тозае дар шеъри ошиќона» (А. Њаким) таъбир карданд.

Њамин тариќ, дар ибтидои роњи эљодиаш Шукўњї симои худро бештар дар шеърњои ошиќона муайян мекард. Дар ин гуна шеърњои ў таассуроти лирикї аввалу охир дошта, ањволи ќањрамон равшан ба назар мерасад, табиат бо њама зебоињояш дар он умри дубора пайдо мекунад. Вай бештар ба баёни андеша ва таассуроти шахсї такя дошт. Баъдтар таљрибаи эљодиашро такмил дода, ба василаи таассурот ва андешањои фардї афкори умумиятёфтаро ифода мекард. Шоир акнун ба гуфтани лирикаи иљтимої шурўъ кард ва бо ин роњ тадриљан пеш рафт. Дар ин замина шеърњояш дар мавзўъњои кўњна тозагие дошт. Њатто зарбулмасалу маќол дар ин ќабил шеърњои ў маънои тоза ва иљтимої касб карда буданд, ки намунааш ќитъаи зер аст:

Ватан ба роњи ту замон меравад,

Замон сўи бахти љањон меравад.

Зи дил ишќи покат чи сон меравад?

Ба шир омадаст он, ба љон меравад!

Аминљон Шукўњї дар ин солњо саъй кардааст, ки таркиби шеър, образу тасвирњо ва тарзи ифодааш тоза ва пурмаънї бошад. Бинобар ин њам аксари шеърњояшро дар шакли чањорпора мегуфт.

Ба эътирофи мунаќќидон ба майдон омадани силсилаи шеърњои «Муњаббат ва оила», шоирро машњуртар карданд. Ин силсила аз се шеър - «Ба ту ман дил намебандам», «Ба занбури беасал» ва «Њусн» иброат буда, шоир дар онњо мавзўи муњаббатро бо андешањои ахлоќї ба њам пайвастааст. Шоир дар ин шеърњо дар баробари тавсифи муњаббат, масъалањои ахлоќии муносибати инсониро ба миён мегузорад. Зимни њимоя аз ахлоќи нек шоир масъалаи покии ахлоќро аз муњимоти зиндагї мешиносад ва суруди садоќатро дар инкори муњаббат менависад. Меъёри назари ў дар шинохти муњаббат ин аст, ки муњаббати пок ва самимї дар ивази худ фаќат муњаббат, самимият ва ба инсон озодї ва ќувваи парвоз ато мекунад. Ќањарамони лирикии шоир дар ин силсила њарчанд дар ишќварзї аз љињати ахлоќ мањдуд аст, вале иродаи озод ва аќли корсоз дорад.

Дар эљодиёти Шукўњї аз њамин силсила сар карда, оњанги покизагии ахлоќ маќом пайдо мекунад. Ин мазмуну оњанг минбаъд дар достони ў «Кўчабоѓи ошиќон» низ таќвият ёфта, аз масъалаи асосии эљодиёташ мегардад.

Ќањрамони асосии достони «Кўчабоѓи ошиќон» Малоњат рамзи покизагии ахлоќ, равшании хонадон ва садоќату собитќадамии як нафар љинси латиф мебошад. Шоир вазъи ин ќањрамонашро мушкилтар нишон медињад. Агар дар «Муњаббат ва оила» ќањрамони лирикї ба ишќи дувум дучор шуда, аз он канора гирифта бошад, Малоњат ин корро бояд ба ишќи

аввали худ мекард. Вале вай низ ба муњаббати худ содиќ мемонад. Садоќати ў њам ба худаш аст, њам ба хонадонаш.

Достони «Кўчабоѓи ошиќон» дар бораи иштироки писари тољик Содиќ дар Љанги Бузурги Ватанї ва пас аз љанг фидокорона дар колхоз кор кардани ў мебошад. Мавзўи ин достон барои адабиёти солњои шасти тољик анъанавї бошад њам, вале тарзи њалли он тоза буд.

Дар мавзўи љанг шоирон бештар достони ќањрамонї менавиштанд. Ин достон дар мазўи љанг бошад њам, дар он сухан аз ќањрамонї хеле кам аст. Персонажи асосї Содиќ аз љанг на чун ќањрамон, балки дар њоле бар мегардад, ки ба рўњ ва њастии ў зиллати гароне расидааст. Ў њамчун асири љангї дигар майдони ќањрамонї надорад. Барои Содиќе, ки дар дасти душман асир буд ва аз он халосї ёфта, пас аз љанг ба зодгоњаш, ба назди ягона модараш бармегардад, зиндагии навро оѓоз мекунад, вале ба душворї. Вазъи душвори рўњии ў шоирро во доштааст, ки ба кашфи андеша ва хислати инсонии ў пардозад.

Шоир ќањрамонашро дар мушкилтарин лањзањои зиндагї ба тасвир мегирад. Ќањрамон дар баробари таънањои мардум, ки ишора ба асорати ў буд, мемурду мезист. Шоир ба воситаи гурезњои лирикї, ифодаи андешањои ботинии Содиќ, тасвири рањпоињои модар, симои ахлоќии шахсияти достонашро камол мебахшад.

Достон сужети муайян дошта, драматизми он дар андешањои ќањрамонон нуњуфтааст. Шахсиятњои асар Содиќ, Малоњат ва Санавбар сарнавишт ва андешањои бо њам зид ва пурихтилоф доранд.Сањнањое мисли аз хостгории модари Содиќ ба шўр омадани Санавбар ва бо Содиќ ситеза кардану ўро асир, хоин гўён тањќир кардани ў хеле дарднок ва таъсиргузоранд.

Зиндагии пурмоҷаро Содиқро бо кору меҳнат ва ҷомеа мепайвандад. Дар ниҳояти корд или зебо ва хислатҳои неки инсонии ӯ Санавбарро мафтун мекунад. Малоҳате, ки ишқи аввали Содиқ буд, ҳарчанд ба ҳасрат бошад ҳам, аз муҳаббати ҳардуи онҳо шод гашта, ба худ ва хонадони худ содиқ мемонад. Сарнавишти поку беолоиши Содиқ сабаб мешавад, ки мардум ба ӯ дил банданд.

Агар тавсифи ҷомеъ ва воқеие дар ҳаққи Аминҷон Шукӯҳӣ лозим бошад, метавон гуфт, ки ӯ шоири торҳои муҳаббати поки инсонӣ аст, муҳаббате, ки инсонро бо одамон ва олами ҳастӣ мепайвандад. Олами таассуроти ошиқонаи ӯ равшан ва дилкушост. Ӯ шоире буд, ки комилан аз хушбахтии инсонҳо сухан мегуфт ва хушбахтии насли одамро мехост. Дар ҳикояи лирикии «онҳо ду кас буданд» ҳамин ҳадафи ғоявии нависанда равшан зоҳир шуда буд. Ҳатто тасвири манзараҳои табиат дар ин ҳикоя ҳамсони саодатмандии инсонанд, балки бо хушбахтӣ таносуби комил пайдо мекунанд. Инсон, ишқ ва табиат ба ҳам меомезанд ва аз идомати зиндагӣ пайғом медиҳанд.

Шоир дар сурудани ишқномаҳояш самимӣ ва бетакаллуф аст. Вай танҳо ишқи инсонӣ ва мушкилоти рӯҳиву маънавии онро ба тасвир накашидааст, балки ҳарфи муҳаббати ӯ аз Ватан низ ҳаст. Муҳаббати Ватан дар эҷодиёти шоир содаю самимию табиӣ ва ҳам пурмазмуну таъсирбахш баён шудааст. Вай дар ҳар ашёи бороят ба қадр меҳри Ватанро мебинад. Муҳаббати шахсиятҳои шеъри ӯ бар Ватан қалбӣ, рӯҳӣ ва ҷонӣ буда, зиндагии онҳоро рӯшанӣ мебахшад. Ин муҳаббат, ки поку самимист, фарзандон низ ҳамчунон меросбари онанд.

Назар афканда ба ҳар фарзандам,

Ба рухи Поки Ватан дилбандам.

Дар боби хусусияти шеърї ин шоир Мирзо Турсунзода боре гуфта буд: «Хусусияти ашъори Аминљон Шукўњї ба дарё монанд аст, ки аз миёни дашти васее љорї гардида дар зоњир ором, вале љараёни зери сатњи он хеле пурљўш ва пурѓалаён аст» Ќитъаи зер бо тасвири ботаннї ва пурмаънї дар тасдиќи гуфтањои долост:

Ватанро бењтар аз љон ёд кардам,

Шавад то мушкил осон, ёд кардам,

Агар борон биёяд, дон, ки ман њам

Варо бо чашми гирён ёд кардам.

Ин ќитъа намунаи шеъри дилкаш ва равшани ў дар ин мавзўъ аст. Шоир дар бораи Ватан бо суханњои маъмулї шеър мегўяд.

Њамаи шеърњои ў ба њалќањое монанданд, ки ба њамдигар пайваста, силсилаеро ба вуљуд меоваранд ва аз ин силсила сўњбат, хулоса ва андешањои шоир пурмаънї ба гўш мерасанд. Дар ин замина муњимтарин хусусияти ашъори Шукўњї он аст, ки вай кадом њиссиёт ва таассуротро, ки сарояд, самимона ва ошиќона месарояд.

Шеъри ў навъе монологи ботинии инсон дар бораи худ, дигарњо ва зиндагист. Ин фикрро маљмўаи дубайтињои шоир «Чормаѓз» низ собит мекунад. Њарчанд дубайтињои ин китоб дар њолатњои гуногун гуфта шудаанд, онњо дар якљоягї рўњи љомеъи шоири зиндагидўстро ифода мекунанд. Аз онњо табиат ва ботини инсон, инсоне, ки маќсади муайяни зиндагї ва хислатњои писандида дорад, дарк карда мешавад. Шоир дар ин дубайтињояш низ ба дунё ба чашми ошиќ менигарад. Аз љумла, нигоњи ў дар дубайтии зер ба дунё чунин аст:

Сањаргањ нолаи ошиќ шунида,

Љањон бо чашми булбул дида будам.

Меъёри назар шоир дар бораи муњаббат, одаму одамгарї ва саодатмандии инсонњо ягона ва бетағйир аст. Ватан ва хушбахтии инсонњо меъёри аслии диди ахлоќии ўст. Барои шоир њељ хушбахтие болотар аз саодати Ватан нест. Саодат ва озодию ободии Ватан рамзи хушрўзии инсонњост.

Сафар бар роњњои дур кардам,

Назар бар ќасрњои нур кардам.

Вале аз бахти одам чун сухан рафт,

Ватан, номи ту бо он љўр кардам.

Шукўњи дар тамоми осораш ба љањон, ба зиндагї бо диди ошиќона менигарад. Ин ќувваи зиндагисоз ба шеъраш самимият бахшида, диќќати хонандаро ба худ љалб мекунад ва ў дар шеъри шоир ормонњои инсониашро дармеёбад. Ба ифодаи дигар, самимияти гуфтори шоир хонандаро асир карда, рўњияи ў таъсир мегузорад:

Бароят њастиямро бохтам ман,

Зи худ афсонањое сохтам ман.

Дар оина сањар карда назора,

Худамро дидаву нашнохтам ман.

Ишќ дар тасвири шоир зебоист. Зебої нигањдори љавонї буда, љавониро њифз мекунад. Дар ин маврид шоир ба зебоии зоњирї гирифтор нест, балки зебоии маънавиро асоси њастии инсони саодатманд медонад. Љавонї ва зебої дар тафаккури шоиронаи ў њамдигарро месозанд, бинобар ин њам шоир онњоро ғанимати умр мешиносад ва бо дили пурармон аз он ёд мекунад:

Агар рўзе љавони чун бањорон боз меомад,

Ба мисли об андар љўйборон боз меомад,

Чу марљони гул андар шохсорон боз меомад,

Туро мељустаму меёфтам аз нав,

Ба мўят ќиссањо мебофтам аз нав.

Шоири соњибзавќ дар ин шеър ва бисёре аз шеърњои дигараш бо чашми дил ба љањон менигарад, онро зебо мебинад ва умри љовидонаи зебоиро тараннум мекунад. Њамин хусусият зебопарастї шеъри шоирро хушнаво ва дилчасп карда, боиси ба суруд табдил ёфтани бисёре аз шеърњои ў шудаанд. Њисситёи зебо ва таркибњои хушоњанг омили аслии сурудгуна шудани ашъори шоиранд.

Шукўњи аз оѓоз махсус суруд нанвиштааст. Хусусияти тараннумї ва мазумуни шеърњои шоир диќќати бастакорон ва њофизонро ба худ љалб карда, боиси њамчун суруд шўњрат ёфтани ќисме аз ошъори ў шудаанд. Аз љумла, шеъри «Ман шаб васли туро мекобам» њанўз соли 1947 эљод шуда, њофизони зиёде онро сурудаанд ё њанўз месароянд, ашъори ошиќона ва иљтимоѓ њастанд. Шеърњои «Диламро бурдию манро набурдї», «Мо тарафдори сулњем», «Эй суруди ман», «Мўи тиллорангу чашмони кабуд», «Интизорї», «Насими анбарафшон» ва ѓайра њамчун сурудњои дилчасп њанўз њам шўњрат доранд.

Аминљон Шукўњї дар сурудани шеъри бачагона низ мањорати тамом дошт ва нахустин маљмўањои бачагонаи ў «Баррачаи гурезпо» ва «Ил-18 омад» зуд дар байни хонандагони хурдсол шўњрат ёфт. Ин гуна ашъорашро ў асосан барои хурдтараконии синну соли томактабї навиштааст. Шеърњои бачагонаи шоир, пеш аз њама арзиши ахлоќї доранд, ба хурдсолон дарси одамият меомўзанд.

Мавзўъњои сўњбати шоир бо хурдсолон гуногун аст. Шоир ба воситаи ин гуна шеърњо муњаббати хурдсолонро ба табиат, гиёњу сабзањо, долу

дарахтон, паррандаю њайвонот афзуда, дар онњо рўњияи муносибати солимро ба табиат парвариш медињад. Шеърњои «Баррачаи гурезпо», «Савол ба навнињол», «Мурѓобии ман», «Аккаи думдароз» ва ѓайра бо њамин хусусияти худ миёни наврасон шўњрат доранд.

Аминљон Шукўњї дар давоми фаъолияти эљодиаш дар эљоди наср низ ќувва озмуда, дар ин замина низ муваффаќ шудааст. Дар ибтидо насри ў хусусияти шоирона дошт ва насри лирикї буд. Аввалин њикояњояшро ў ба њамин усул эљод кардааст ва њикояњои лирикии «Тарљумони дил», «Шоњтут», «Номи кўча», «Онњо ду кас буданд», «иншо», «Лолаи аввалин» ва ѓайра аз њамин ќабиланд. Ин гуна њикояњои ў дар маљмўаи «Нияти наѓз» чоп шуда ва дар ваќташ писанди хонандагон шуда буданд. Дар ин гуна њикояњо њиссиёти гуворо ва дилнишин, муњаббати соф ва самимї, њусни ахлоќ, љавонї ва нашъаи муњаббат, покизагию иффат тараннум шудаанд.

Адабиётшинос Аскар Њаким лиризм ва зарофатнокиро аз хусусияти муњими сабки нависандагии Шукўњї дониста, дар ин равиш њикояњои «Шањло» ва «Ѓалабаи бекоршуда»-ро мисол меоварад. Воќеан њам нависанда дар ин гуна осораш бештар ба он кўшидааст, ки ба воситаи ошкор сохтани њиссу њаяљони ќањрамонон сифатњои инсонии онњоро падид оварда, ба ин васила ба хонанда дарси одамшиносї медињад. Њикояи «Шањло»-ро нависанда бо њамќаламии Њилолиён Аскар навишта, баъдтар онро такмил медињад ва бо номи ќиссаи «Шањло ва Шифо» чоп мекунад.

Ќисса аз саргузашти љавононе наќл мекунад, ки муњаббати самимї онњоро то дами марг аз њам људо накардааст. Ќањрамонони асосии ќисса Шањло ва Бањодур њамдигарро самимона дўст медоранд, вале ба њукми таќдир ва ба сабаби бемориаш, ки гузаранда аст, Шањло худро аз Бањодур дур мегирад. Баъди гузашти солњо, пеш аз фавти Шањло, бо хоњиши ў Бањодур дубора ба дидори ў мерасад, вале дер шуда буд.

Дар ин ќисса Шукўњї ба покии дили пурмуњаббати ду љавон ва устуворию собитќадамии онњо таъкид карда, бо тасвири сарнавишти пурмољарои хоњари Шањло Шифо идомаи зиндагии пурмояи «ёри аз даст рафта»-ро дар мисоли Шифо таъкид мекунад. Дар ќисса симои инсонии Шањлову Шифо, маънавиёти олии онњо њунармандона тасвир шудааст.

Шањло ва Шифо тимсоли инсонњое њастанд, ки бори гирифторињои худро бар дўш кашида, дар роњи хидмат ба љомеа поймардї ва фидокорї нишон додаанд. Сарнавишти ќањрамонони асар воќеияти солњои љанг ва ибтидои солњои шасти асри гузаштаро бозгў кунад њам, масъалањои муњими ахлоќие, ки нависанда ба миён гузоштааст, имрўз њам барои љомеаи мо арзишманд аст.

Аминљон Шукўњї бо таълифи повести «Имзои шахсї» ба эљоди осори бадеии реалистї љиддан шурўъ мекунад. Ин повест аз зиндагї ва корномањои истењсолии Ќањрамони Мењнат Саидхоља Ўрунхољаев ва ашхоси дигари таърихї наќл карда, хонандаро бо пастию баландии зиндагии мардуми мењнаткаши даврони Шўравї ошно мекунад. Дар офариниши ин образ нависанда, пеш аз њама, ба падид овардани фаъолияти иљтимоии ќањрамонаш, ки шахси таърихист, эътибор дода, хўю хислат, амалу кирдори ўро дар оинаи воќеияти давр бо камоли даќиќназарї тасвир мекунад. Он чи ки аз сарнавишти ин ќањрамон барои наслњо ва замонњои баъд намунаи ибрат аст, одамият ва фидокорињо дар роњи бењдошти зиндагии моддї ва маънавии мардуми одї ва мењнаткаш мебошад. Баътар нависанда ин асарро такмил дода, њамроњи Њилолиён Аскар романи пурвоќеаи њуљљатии «Печутоби роњњо»-ро таълиф кард, ки њамчун нахустин романи њуљљатии адабиёти навини тољик эътироф шудааст.

Шукўњї баъдтар повестњои «Парии љазира», «Достони Муллолатиф» ва ќиссањои бачагонаи «Асад ва Самад» ва «Об аз куљо меояд»-ро таълиф карда, бо ин маќомашро њамчун нависанда дар адабиёт устувор месозад.

«Парии љазира» асари замонавї буда, дар он масъалањои муносибати наву кўњна, шахс ва љомеа, адолат ва разолат, ростї ва фиреб, муњаббат ва хиёнат, далерї ва буздилї ба миён гузошта шудаанд. Нависанда дар тасвири симои инсонии шахсиятњои асар Ќурбоналиву Зариф, Абдусамаду Азиза, Њидоятхону Рухсатхон, Воњиду Вангу Мирќурбон, Домуллои Љинчароѓу Одил- саркор ва дигарон муваффаќ шуда, хислатњои инсонии онњоро бо камоли мањорат ба тасвир мегирад.

Аскар Њаким барљастатарин хусусияти ин повестро дар «гуманизми амиќ ва фаъол» дида, аз љумла менависад: «Њамаи воќеаю њодиса ва масъалањое, ки ба миён меоянд, аз назари манфиати онњо барои инсон ба андешаю муњокима гирифта шуда, мањз ба хотири хушии ањволи ў њал карда мешаванд. Сабаби зиддияти асосї миёни раиси колхоз Ќурбоналиев ва сарагрономи Зариф њам аз њамин сар мезанад, ки аввалї манфиати љамъиятро то андозае яктарафа мефањмад ва ба хубї њис карда наметавонад, ки ѓамхорї ба њар фард ѓамхорї ба кор ва манфиати љамъият аст» (А. Њакимов. Дар ќаламрави сухан.-Душанбе: «Ирфон», 1982, с. 144-145). Ѓояи повест њиссаи фардро барои пешрафти љомеа таъкид карда, њама гуна худхоњї ва манфиатљўиро мањкум мекунад.

Аминљон Шукўњї фарзанди даврони пуровозаи шўравї буд ва дар матни воќеияти њамон замон шеър гуфт, њикояву ќиссаву роман эљод кард. Вале он чи ин шоир ва ин нависанда навишт њељ гоњ бо гузашти замон ва низомњои дигари сиёсї кўњна намешавад. Љавњари инсонпарварона ва ватанхоњонаи осори манзуму мансури ў барои инсон њамеша чун сабаќи коршоями зиндагї ба кор хоњад рафт.

Пулод Толис - нависандаи тавоно

Адибоне њастанд, ки осори онњо таќозо мекунад, ки онро ду бор - аввал дар даврони бачагї, сониян дар давраи баркамолї бояд хонд. Зеро ба фањмиши амиќи эљодиёти ин гуна адибон њам боварии наврасї лозим асту њам хирад ва таљрибаи инсони баркамол.

Толис барои насли мо њамин гуна нависанда буд. Бархурди аввалини мо бо эљодиёти у ба солњои шастум рост меояд, ки он ваќт хеле љавон будем ва ба воќеияти адабї нигоњи њарисонаи наврасї доштем. Он ваќтњо мактуби Айнї Толисро - он нависандаи боистеъдодро барои мо муаррафї мекард. Ин мактубро устод Айнї ба Толис замоне навишта буд, ки ў њамагї нуздањ сол дошт. Вале аввалин навиштањояш диќќатангез ва ќобили мулоњиза буданд. Беш аз ин барои мо навиштањои Толис аз он љињат диќќатангез буданд, ки вай гўё сарнавишти насли моро, падару бобоёни моро ќисса мекард. Воќеияти дунёи навро бо рангу равѓани тоза барои мо боз менамуд Дар даврони бачагї ваќте ки инсон аввалин ќадамхояшро ба дунёи пурмољаро ва њайратангез, ки адабиёт ном дорад, мегузорад, филњои асири кишвари орзуву омол, дарду ранљ ва хушбахтиву бадбахтињо мегардад. Ин њама аз сифатњои китоби нависанда ба пеши чашми мо меояд. Мо ин асарњоро хонда, он ваќт бузургии муаллифашонро эњсос намекардем. Аз паи ќањрамони нависанда мерафтем, ба пайронањои кўњиву зиндагї гузар мекардем, аз он чи ба сари ќањрамонон меомад, ба риккат меомадем ва бисёр мехостем, ки ин мољароњо поён надошта бошад. Вале нињоят як рўз дарк кардем, ки айёми наврасиву фањмишњои соддагароёнаи мо низ поён пазируфтааст ва он ваќт яќин кардем, ки барои дарёфти сирри адабиёти асил танњо шавќи наврасї кифоят намекардаст.

Мулоќоти аввалин ва соддагароёнаи мо бо ин нависандаи тозаписанд низ якљоя бо наврасиамон ба анљом расид. Вале ин анљомро оѓози дигар ва бобаракате пеш омад. Вохўрии дуввуми мо бо ин нависанда воќеан драммавї буд. Аввалин эњсосе, ки баъди такроран хондани осори нависанда пайдо шуд, ин њиссиёти ѓайрат ва ѓайри чашмдошт буд. Ба назар чунин расид, ки

ин шахсе, ки мо дўсти хуби даврони бачагї шинота будем, аз оинаи зангхўрдаи эњсосу андешааш, аз чорчўбаи бемористони хаёлњояш пурандўњ ба мо нигариста будааст. Вай ба ќалами ба хуни орзуњо олуда аз зиндагї ба мо сарнавиштњо сохтааст. Мо тасаввур карда наметавонем, ки ин инсоне, ки нахустин навиштањояш таваљљўњи Айниро ба худ кашидаанд ва устод «ќобилияти баланди Толисро иќрор» кардаанд дар муњити хафакунандае зиста ва эљод кардааст. Ва ин муњит коргардони фољеаи ў будааст. Ин адибе, ки достони муњаббати зиндагиро, «Љавонї» -ро суруда, рангњои пурљило ва хотирмони «Тобистон»-ро падид овардааст, дар муњити хеш танњо будааст. Барои вай, ки умри кўтоње диду ранљи зиёде кашид, ягона воситаи дилхуши эљод будааст.

«Толис худашро овехтааст!» -ин паёми шумро он ваќт чун бењгўшї ба мо расонида, буданд. Ва мо низ дар зењни худ суоли «Чаро?» -ро шарњ медодем. Вале он солњо шарњи ин фољеаро гуфтану шунидан мамнўъ буд. Мутаассифона, имрўз низ савол њамон асту љавобњо гуногун. Вале ягона чизе, ки тағйири шаклу мазмун накардааст ва аз сарнавишти соњиби ѓўрамаргашон ба мо достон мезанад, њамоно хикояву ќиссањои шўрангези ин адиби љоннисори адабиёт аст.

Толис бењтарин асарњояшро дар як муддати кўтоњ офарид. Ин айёмро мо чун умри безаволи адиб таъбир мекунем, ки вай дар фурсати нињоят кўтоњ онро тањия кардааст. Њикояву повестњои ў эљоди як нафасанд, љузъи комили як зиндагианд.

Ў ба адабиёт назари хос дошт. Вуљуди њамин гуна назар буд, ки навиштањояшро аз эљоди муосиронаш тафовут медод. Дар таъризи «Эшмат ва Тошмат» фикри бадеии ў дар боби њикояњои сусту беѓоя хеле равшан акс ёфтааст. Дар ин навишта вай њар чизеро, ки арзиши бадеї ва ѓоявї надорад, таъриз кардааст. Ба пайбурди сањењи адабиётшиноси тољик Атохон Сайфуллоев нависанда дар ин таъриз «њикоятњои каммазмуну бесифат ва ба

њамдигар шабењро сахт танќид мекунад, роњњои нави љустуљўи эљодиро талќин менамояд, нависаандагонро барои эљоди асарњои пурмазмун, олисанъат даъват менамояд. Ќувваи чунин фелетон аз бисёр маќолањои бењунаронаи танќидї бештар ва таъсираш зиёдтар аст»[26].

Аз ин љињат андешањои ў имрўз њам барои адабиёт ва муосирон арзиши фаровон доранд. Толис консепсияи аниќи адабии эстетики худро ба вуљуд оварда буд ва худ ба принсипњои тасдик кардааш то охирин лахзањои зиндагї ва эљодаш содиќ буд. Чунин мурољиати ў ба њамќаламонаш, яъне «навиштаи њар рўз, чоп кардан гоњ-гоњ» аз њадафњои усули нависанда буд. Худи Толис ба чопи асарњояш шитоб намекард, онњоро ба устодону дўстони њамќаламаш мехононд ва пас аз тањриру такмили љиддї ба чоп мерасонид. Яке аз дўстони наздики ў, нависандаи забардасти тољик Фазлиддин Муњаммадиев чунин фазилатњои адибро ба ёд оварда, таъкид мекунад, ки «Толис њар коре, ки мекард, њамаи њушу ёди диќќати худро сафарбар ва сарф карда мекард».

Принсипи дигареро, ки Толис њангоми эљоди асари бадеї ба миён гузошта буд, суоли «чї бояд навишту чї тарз бояд навишт?» матрањ месозад. Аз њамин мавќеъ вай суханбофї ва сохтакориро дар адабиёт намеписандид, балки ин амалро чун хуккабозї таъбир мекард. Зиндагиро сарманшаи андеша ва ѓояи нависандагї мешинохт. Балки њаќиќати зиндагї барояш волотар ва њаќиќати сохта буд. Дар ин замина бадеият низ барои ў арзиши воло дошт. Дар ин хусус ба њамќаламони худ мурољиат карда, боре гуфта буд; «модом ки вазифаи мо нависандагон тасвир кардани њаёт ва моњияти халќ бошад, пас дар њаќиќат бояд дар байни омма гардем, дар деги њаёт биљўшем, њамдами њаёт ва њамнафаси халќ бошем». Ва Толис дар тули умри кўтоњаш ба њамин принсип содиќ монд. Нависанда дар чунин мавќеъ дуруст ќарор, ки дошт, ќањрамононаш низ бо боварии тамом «аз китоб ба њаёт ќадам» мегузоштанд.

[26] Атохон Сайфуллоев. Тафаккур ва образ. Душанбе: «Ирфон», 1968, сањ.154

Њамин гуна принсип роњи эљодии Толисро муайян кард ва бењуда набуд, ки устод Айнї мањорати нависандагии ўро эътироф карда, ба номаш мактуби хос навишт. Баъдтар Толис бо таълифи асари љиддї ва барои адабиёти тољик мухим – «Тобистон» -ро собит кард, ки дар адабиёт шахси тасодуфї набудааст. Ин повестро мунаќќидону адабиётшиносон чун «асари марњилавии адабиёти тољик» (Љ. Баќозода) эътироф карданд, ки бархак аст.

Њанўз пештар аз ин арзёбї Мирзо Турсунзода дар анљумани чоруми нависандагони Тољикистон ба ин асар бањо дода, гуфта буд, ки «ман метавонам «Тобистон» ном асари насрнависи боистеъдоди мо Толисро, ки њоло аз ќаламронии ў камолоташ зоњир мегардад, мисол оварам, дар ин повест тиллорезањои характери инсонї бисёр хуб љамъоварї карда шудаанд, ќањрамонони хурду калонсол ба таври зинда тасвир ёфтаанд… Толис њаќиќатан њам ба суханронї ва тасвиркашї заргар шудааст. Мо њар як сањифаи асари ўро бо халоват хондем».

Баъдтар дар пленуми сеюми Иттифоќи нависандагони Тољикистон низ Мирзо Турсунзода таъкид кард, ки «ман мехоњам такроран ќайд кунам, ки повести «Тобистон»-и Толис ба адабиёти мо чї чизро ато кардааст. Ба ѓайр аз хубии забон, муайян будани характеристикаи ќањрамонон, мустањкам будани риштаи сужетї ва њаячономезу самимї тањрир ба ѓайр аз инњо Толис ба адабиёти мо аз љињати психологї кушода додани образи ќањрамононро дароварда аст. Диќќат кунед, ки нависанда моро ба њељ чиз маљбур намекунад, моро ташвиќ намекунад, балки ба њамаи чизњо худи мо пурра ќаноат њосил мекунем. Тамоми њаракатњои дил ва фикру орзуњои Њасани хурдсол ва таѓои ханноти вай Абдулатиф ана њамин хел хеле нозук ва даќиќ тасвир ёфтаанд».

Повести Тобистон махсули давраи дуюми эчодиёти адиб аст, ки муњаќќиќон оѓози онро ба соли   1954   нисбат медињанд. Ва давраи аввали фаъолияти ў аз соли 1946 то ба авали солњои панљоњум аст. Дар давраи

аввали эљодиёташ Толис бештар нобанди сунннатњои адабї ва принсипњои бадеию эстетики адабиёти њамон рўзгор буд. Дар давраи дуюми фаъолияти эљодиаш бештар ў чун нависандаи суннатшикан ва тозаљўю нављў арзи индом мекунад. Муњимтарин љустуљўњои адабии Толис ба њамин давраи фаъолияти эљодиаш рост меояд.

Барои он, ки чењраи комили њунарии ин нависандаро пеши назар орем, иљмолан бояд ќадамњои аввалини ўро дар сањнаи адабиёт арзёбї кунем.

Хикояњои «Бародарон», «Модар», «Кацо», «Падарон ва писарон» аз аввалин навиштањои нависанда аст. Табиист, ки мавзўъњои аксари њикояњои дар ин давра навиштаи адиб - љанг ва оќибатњои он аст. Воќеан, њам Толис ваќте ба майдони адабиёт ќадам нињод (1946), ки халќи шўравї захмњои чангро табобат мекард. Бинобар ин њам, чун дар тамоми адабиёти шўравї ин мавзўъ дар эљодиёти Толис низ нуфуз пайдо кард.

Моњияти њикояњои дар ин давра таълиф кардаи нависандаро тањлилу таќриз карда, мунаќќид Љура Баќозода навишта буд, ки «аксар њикояњои ба мавзўи љанг бахшидаи нависанда аз бозгашти њаяљонангези љанговарон-ќањрамонони майдони љанг бањс мекунад. Табиист, ки дар он офаридањо њанўз осори камтаљрибагї њис мешавад. Онњо аксар аз тасвирњои яктарафа ва пардозњои бемаќсад иборатанд. Бояд гуфт, ки чунин тарзи тасвир хоси адабиёти он давр буд. Маќсад аз ин сатрњо нишон додани мањдудияти имконоти бадеию эстетикї ва љустуљўњои эљодии адабиёти он солњо намебошад. Танњо њаминро таъкид кардан лозим аст, ки дар аксари асарњо наќл љои тасвирро мегирад ва баъзан бунёди асар бар тасодуф асос ёфтааст ва асарњои Толис низ аз ин норасоии бадеї ноистисно нест»[27].

Бештари ин норасоињо мањсули назариянњои барѓалати адабие буданд, ки махсусан солњои баъди љанг дасту пои адибонро баста медоштанд ва иродати онњоро зери таъсири султаи фармонраво нигањ медоштанд. Толис

[27] Љ. Баќозода. Нависанда ва идеали замон. -Душанбе: Адиб, 1987, сањ. 175.

низ аз ин гирдоб берун набуд. Мо дар њикояњои «Писарон», «Падарон ва писарон», «Модар» ва ѓайра саъйи нависандаро танњо дар воќеънигории мањз мебинем. Муњимтарин санад дар њикояи «Писарон» ин аст, ки писари хурди Шариф аз љанг меояд, вале модар аз фарзанди калонї Ханиф хати сиёњ мегирад. Вале њамон шаб Њаниф зиндаву саломат бармегардад. Ин њам воќеияти љанг буд дар њикояи «Падарон ва писарон» низ чунин воќеа рух медињад; писари фавтидаи Бобо Зокир низ зиндаву саломат аз љанг бармегардад.

Дар ин њикояњо тасвирнокї барои нависанда кори муњим нест, балки ў дар падид овардани њолатњои рўњиву ќалбии ќањрамонон низ чандон кўшиш надорад. Танњо муњимтарин воќеаву њодисањо дар њаёти инсонњо нависандаро гирифтор медорад ки аз назари њунаршиносї чандон муњим нест.

Баъзе њикояњои Толис, ки дар ин мавзўъ эљод шудаанд, танњо арзиши иљтимої доранд. Нависанда дар њикояњои «Кацо», «Дар бурон», «Писари ў» ба сабабњои пирўзии халќи шўравї бар фашизм таваљљўњ кардааст.

Замоне, ки нависанда ба эљоди чунин асарњо машѓул буд, замони аз будаш зиёд нишон додани воќеияти сохти сусиалистї буд. Њизбу давлат пардозгарї ва рўњбаландкуниро аз њадафњои асосии дастгоњњои таблиѓии хеш шинохта буданд. Бинобар ин њам дар асарњои индавраинаи Толис эњсоси рўњбаландиву ифтихорї аз будаш зиёд назаррас аст.

Бо вуљуди ин камбудињо асарњои дар ин давра эљод кардаи Толис чун њуљљати адабии таърихї аз воќеияти он рўзгор ба мо ќисса мегўяд. Вале чунон ки фармуданд, ќисса аз бањри дафъи малолат нест. Дар он ќассањо низ њиссае аз сарнавишти таърихии мардум њаст. Аз ин љињат чунин навиштањои адиб барои дарки рўњи бунёдкоронаи замон, корнамої ва мењнати љонсупоронаи мењнаткашон арзиши бадеиву таърихї доранд. Дар

ин замона њикояњои «Љавонони завод», «Ишќи касб», «Устои ман» ва ѓайра љолиби диќќатанд.

Толис аз зумраи нависандагоне буд, ки ба таќозои айём љавоб мегуфт. Яъне њадафњои рўзмарра дар навиштањои ў таъкид мешуд. Дар њамин замина вай консепсияи ахлоќиву иљтимоии хешро муайян мекард. Дар ин равиш њикояњои «Рањмат, додар» ва «Муњаббат ва илм»-ро бояд ёдрас кард. Дар њар ду њикоя њам сухан аз мавќеияти иљтимоии шахс меравад. Алї («Рањмат, додар») рўзи дуввуми аз љанг баргаштан ба кори колхоз мебарояд. Хайрию Нўъмон то хатми институт издивољи хешро мавќуф мегузоранд. Дар нигоњи аввал чунин амал сохтаю содда ва аслан бехадаф аст. Вале ин луќмаро низ ба адабиёт воќеияти равон дод. Ваќт эњсоси хотирљамъиро, ки бар зарари пешрафти љомеа буд, намепарварид. Чунин рўњияи зарарноки холабеѓамї ва хатирљамъї як ќисми љавононро фаро гирифта буд. Адабиёт воситаи таблиѓие дар дасти њизбу давлат буд, ки дар ислоњи ин вазъият ба дастгоњњои ќудратї кумак мекард.

Ќисми дигари њикояњои Толис, ки низ хусусияти таблиѓгарї доранд, дар мавзўи љалби љавонон, хоса духтарон ба касбомўзї навишта шудаанд. Дар ин равиш метавон њикояњои «Студентшавандањо», «Мењри модар», «Муњаббат ба илм» -ро ёд кард. Дар ин њикояњо нависанда кўшидааст, ки аз воќеагароии мањз то њадде халосї ёфта, рўњия ва тазодњои ќалбии персонажњоро падид оварад.

Муњаќќиќони таърихи адабиёт дањ соли баъди љангро дар адабиёти тољик, хоса дар наср давраи бонизоъї таъбир мекарданд. Воќеан њам дар ин давра дар асарњои нависандагон низоъ ва задухўрди љиддї, бархўрди фикру аќидањои мухталиф ќариб мушоњида намешавад. Навиштањои ин давраинаи Толис низ аз ин камбудї холї нестанд. Тањо дар баъзе аз њикояњои ў оиди ин ё он масъала байни ќањрамонон нофањмї рух медињад, ки баробари барњам хўрдани ин зиддияти љузъї мушкилот ба амал омада низ њал

мегардад. Дар њикояњои «Бањор», «Студентњо», «Оташи ѓайрат», «Хеши дур», «Дар лаби дарё» ва «Дар сари роњи калон» мо њамин гуна њолатњоро мушоњида мекунем. Дар ин њикояњо зиддиятњои рўњї, ки заминаи иљтимої дошта бошанд, ба назар намерасанд. Сиёсати давр ба нависандагон имкон њам намедод, ки ба жарфои воќеияти љомеаи сусиалистї сар фуру баранд ва тазодњои маънавии ахлоќии ин муњитро падид оваранд. Толис низ аз чањорчубаи вазъшуда берун буда наметавонист. Камбудињои ин давраи осори ў камбудињои давраи тамоми шуравї буданд.

Бо вуљуди ин њикояњои зикршуда ва баъзе асарњои дигари дар ин давра таълиф кардаи нависанда билкул беарзиш нестанд. Онњо ќабл аз њама арзиши ахлоќї дошта, масъалањои маънавиёти љавононро низ њаллу фасл кардаанд. Повестњои «Мањмуд» ва «Љавонї» низ дар њамин давра навишта шуда, аз арзиши зикршудаи эљодиёти адиб берун нестанд.

Повести «Махмуд» дар мавзўи истењсоли - синфи коргар навишта шуда, аз ду ќисм иборат аст. Дар њар ду ќисми асар нависанда асосан ба наќли воќеа машѓул шуда, хонандаро ба мањали кори персонаж, технологияи кори матбаа ва љараёни кор дар дастгоњи хуруфчинї шинос мекунад. Ин повест аз тасвир, бархурдњои њаётї ва ифшои њолати инсон орї мебошад. Ба њамин далел муњаќќиќони адабиёти ин давра ин ќиссаро «мањсули давраи навќаламию шогирдии Толис»[28] донистаанд.

Повести «Љавонї» аз сарнавишти колхозчиёни барќарор, Соњиб-амак ва Ашраф-партизан наќл мекунад. Масъалаи истењсолие, ки адиб пеш мегузорад, обод кардани заминњои навкорам аст. Тамоми низоъњои асар низ дар њамин замина њалу фасл гардидааст. Ин асар низ њам аз љињати мавзўъ ва њам интихоби ќањрамонон дар асоси схемаи дар он замон маъмул таълиф шудааст, ки ин њодисаи нописандидаи адабї ба сиёсати таблиѓотии њизбу давлат дар соњаи адабиёт сахт алоќаманд буд. Толис низ дар навиштањои ин

[28] Ниг.: Љ. Баќозода. Нависанда ва идеали замон. –Душанбе: Адиб, 1987, сањ. 179

давраэш ин гуна сиёсатро дастгирї ва пайравї мекард. Ба таќозои сиёсати њизбиву давлатї дар адабиёти ин давра ду чиз мавќеи хос пайдо кард; аввалин мавзўи истењсолї, махсусан бунёди кархонањо ва ободонии заминњои навкорам, дигар офаридани образњои роњбарони њизбиву давлатї.

Толис ба таќозои њамин равиш дар повести «Љавонї» образи парторги колхоз, маъюби љанг Мањмудро офарид. Мањмуд монанди дањњо ќањрамонони ин гуна адабиёти фармуда фаъолу масулиятшинос аст. Ин повест комилан ба таќозои принсипњои бадеию эстетики адабиёти солњои баъди љанг таълиф шуда, аз љињати бадеият ва масъалагузорињо чандон баќувват нест. Дар асар низои ќобили мулоњиза, ки асоси иљтимоиву сиёсї дошта бошад, низ ба назар намерасад.

Камбудии љиддии адабиёти ин davraро муњаќќиќон дар он дидаанд, ки адибон дар асарњои худ аз инъикоси пањлўњои мураккабу душвори воќеият, характери инсон то андозае худдорї кардаанд. Беш аз ин адабиёт диќќати асосиро ба тасвири бадеии рўњи бунёдкоронаи замон, ба фидокорию корнамоињои мењнатии халќ нигаронида, ба душворию норасоињои мављуда танњо ишора кардаасту бас. Бо вуљуди ин назар ба мушоњидаи адабиётшинос Љ. Баќозода «камбудии асосии асарњои истењсолї дар он аст, ки дар ин гуна офаридањо ќайду шарњи касбию техникї љои тадќиќи бадеии инсонро гирифтааст. Табиист, ки чунин усули баён асарро аз инкишофи мантиќи сужет мањрум кардааст. Аз асарњои истењсолї бозёфтњои эљодї, характери инсонро љустан нашояд. Аз онњо воќеиёти пас аз љангро пеши назар овардан мумкин аст»[29].

Њикояи «Муаллим»-ро (1953) аксари онњое, ки доир ба эљодиёти Толис сухан кардаанд, сањифаи тозаи эљоди ў шинохтаанд, ки дуруст аст. Толис бори аввал дар ин њикоя барои падид овардани њолоти рўњии ќањрамон кўшидааст. Дар ин њикоя мисли навиштањои ќаблии ў наќл љои

[29] Љ. Баќозода, њамон љо, сањ.181

асосиро ишѓол намекунад. Нависанда аз наќли зоњирии воќеаву њодисањо худдорї карда, аз рафтору амалиёти ќањрамононаш маънї берун меоварад. Тамоми унсурњои тасвир барои ошкор сохтани њолати ботинии инсон истифода шудаанд. Ин њикоя заминае буд барои густариши тасвири психологї дар эљодиёти нависанда.

Давраи дуюми фаъолияти эљодии Толис ба дараљае рост омад, ки дар њаёти маънавию иќтисодии халќи шўравї дигаргунињои љиддие рух дод. Ин њодиса ба адабиёт низ бетаъсир намонд. Нависандагон хаддалимкон ба масоили ахлок, маънавиёти инсон, шахсият ва масоили ба он вобаста тавањљўњ карданд. Ин таѓирот ба адабиёти тољики ин давра нињоят таъсири мусбат гузошт. Дар ќатори дигар нависандагон назари Толис ба воќеияту, масоили ахлоќи муосирон, муњити маънавї дигар шуд.

Муњаќќиќон дигаргунињои куллиро дар њунари нависандагии Толис баъди таълифи њикояи «Духтар» ва повести «Тобистон» ба мушоњида гирифтанд.

Дар њикояи «Духтар» нависанда сарнавишти занеро ба тасвир гирифтааст, ки њаёти каммояе дорад. Унсурхои тасвири психологй дар ин хикоя мавкеи мухим дорад. Барои амик бурдани тасвири психологй нависанда дар хикоя ду типии аз чихати маънавият ва ахлок хилофи хамро офаридааст. Симои маънавию ахлокии Саломатро ба воситаи ба амал водоштани Гавхар комилан мекушояд. Баъди мунозираи ин ду хонанда ба хулоса меояд, ки Саломатро вокеан хам на ёди падари фавтида, балки кимкадом нияти нопок ба деха овардааст. Ботинии чехраи Саломат низ маънии хастии инсонй ва ахлокии уро хеле дакик ифода мекунад. Аз ин чихат образи чупон аз хикояи «Лолачинй» низ чолиби диккат буда, ин образро адабиётшиносон «яке аз характерхои ачиби адабиёти точик дар нимаи солхои панчохум» ба шумор овардаанд.

Повести толис «Тобистон» соли 1959 ба чоп расид ва чун ходисаи мухимми адабй диккати ахли адабро ба худ кашид.

Нависанда дар ин повест вокеахои замони Чанги Бузурги Ватанй диккат духтааст. Яъне тагиротхои ахлокиву маънавии мухити чомеа тавaччухи уро ба худ кашидааст. Вай ба мо дар бораи ашхоси неку баде сухан мегуяд, ки рафтору кирдорашон сазовори тахаммул аст. Мухимтарин ва фаъолтарин шахсияти ин асар Хасан аст. Нависанда аз нигохи у ба мухит ва рафтору кирдори одамон менигарад, ба сарнавишти ахлокй ва инсонии онон бахо медихад. Ин усул ба нависанда имкон додаст, ки дунёи маънавии кахрамонашро хеле амик ва равшан ифшо кунад.

Дар повест вокеахое накл шудаанд, ки хангоми таътили тобистон аз сари Хасан гузаштаанд. Зимни тасвири ин вокеахо нависанда омилхои асосии ташаккули характери кахрамонон ва таъсири он афродеро, ки бо ибрати мусбат ва ё манфии худ чашми Хасанро ба вокеият кушодаанд ва боиси пайдоиши назари хоси у ба вокеият шудаанд, бо тааннй нишон медихад, ки арзиши фаровони бадей доранд.

Нависанда муваффак шудааст, ки хислати Хасанро тадричан дар рафти инкишофи вокеахо ошкор созад. Хасан аз вокеият натича мегирад, аз рафтору кирдори одамон хулоса мебардорад, мазмуни зиндагй ба амали одамон уро ба андеша во медорад. Ин хама дар ташаккули хислати Хасан роли мухиме бозида, уро чун кахрамон таъмимй махбуби хонанда месозад. Хасани сездахсола дили орзуманде дорад. Мехост сарбози Ватан шавад. Вале такдир уро ба тагояш- Абдулатиф рубару месозад. Нависанда симои зохирй ва ботинии шахсияти мураккаби бадеии Абдулатифро бо камоли махорат тасвир кардааст. Хасан харчанд чашми мушохидакор ва акли даррок дошта бошад хам, зуд ба мохияти мехрубонихои тагояш сарфахм намеравад. Мебинад, ки одамони Зарчашма ба тагояш мухаббат надорад, вале сабаби инро дарк карда наметавонад. Нависнад тадричан Хасанро ба

холе меоварад, ки дар натичаи мушохидаю мукоисаву мукобила ба мохияти аъмоли одамон сарфахм мерафтагй мешавад. Дар натичаи киёс у дармеёбад, ки Шокир-тарошаю Косимчону Карим дигаранду тагояш Абдулатиф дигар. Ин шахсиятхо сабаби рахоии Хасан аз бунбасти зиндагй мешаванд.

Дар тасвири образи Шокир-тароша нависанда хам сухан ва хам тасвирро сарфа кардааст. Ин образ хеле мухтасар аст, вале бори зиёди гоявию бадей мекашад. Шокир-тароша шахси фаъолу тавоно ва хакшинос буда, ба сарнавишти инсон бепарво буда наметавонад. Вай худро дар назди такдири хамаи инсонхо масъул мешиносад. Ба Косимчон мохияти рисолати инсонро дар чомеа фахмонда, ба у таъсири мусбат мерасонад, ба у талкин мекунад, ки хубу зишт ва неку бадро аз хам фарк кунад, ба кадри зиндагй бирасад. Шокир – тароша Хасану Косимчонро аз банди Абдулатиф рахй бахшида, ба ин адлу дод одамият ва ахлоки покро химоят мекунад ва ин боиси пирузии вай мегардад. Хасан дар муносибат бо одамони атрофаш дар бораи инсон ва мавкеи вай андешаи хоси худро пайдо мекунад. Бо таъсири ин ашхос чашмаш ба вокеият кушода мешавад. Вай дар симои одамони нек поядорони зиндагиро мебинад ва ба онхо хусни таваччух пайдо карда, озими рохи интихоб кардаи онон мешавад.

Дар анчоми повест нависанда кахрамонашро дар мурофиа бо худашон танхо мегузорад. Ин мурофиаи чиддй хеле устодона дарёб ва тасвир шудааст. Хасан дар фароварди асар хеле амик меандешад; «Бале, хама маътали гапи ман. Ман бояд чавоб дихам. Пул гирифтан ё нагирифтани Косимчон ба хамин чавоби ман вобаста аст.

Аммо на танхо ин. Ман хис мекадам, ки чавобе, ки хозир мегуям, ба худам низ дахл дорад. Мефахмидам, ки гуё дар пеши ду рох истодам; яке рохи Абдулатиф, Одил- магазинчй ва ин Султоналихон, дигаре рохи Шокир –тароша, Косимчон, чураам Карим.

Ман мебоист аз ин ду рох якеро интихоб кунам.

Охиста аз чоям бархестам».

Хонанда нихоят кор Хасанро дар мавкеияте шинохт, ки мехост ва меписандид.

Вокеияти замона ба бисёр чизхо дасти тахрир ворид кард. Танкиди адабй ба такозои дастурхои сиёсиву ахлокии чомеаи сусиолистй меъёрхои ахлокиеро, ки нависанда аз онхо химоят чустааст, тасвир карда, дастовардхои гоявию бадеии адибро хоси мухити маънавии ин чамъияти ба истилох мутараккй таъбир карда буд.

Хушбахтона, бо дигар шудани меъёрхои назар ба адабиёти ин давра мохияти адабиёти асил, минчумла, бехтарин навиштахои Толис дигар намешавад. Бисёр маколаву рисолахое, ки дар боби эљодиёти Толис навишта шудаанд, бояд тањрир кард. Вале арзишњои ѓоявию бадеї ва ахлоќии осори ин нависанда, ки дар заминаи арзишњои умуминсонї тарњ ёфтаанд, имрўз низ арзиши хешро аз даст надодаанд.

Ќањрамонони Толис дар рољи таљдиди зиндагї њамрољи њамзамонони мо гом мебардоранд. Навиштањои ин нависандаи тавоно оинаи беѓуборест, ки мо дар он њастии хешро, муосиронро дар ќиёси хубу зишт ва баду нек амиќтар мебинем.

ЉАНБАИ ТАРБИЯВИИ АШЪОРИ ГУЛЧЕЊРА

Мавзўъ ва мўњтавои кулли осори бадеии Гулчењра Сулаймониро дар маљмўъ масъалаи тарбияи инсони асилу комил, босаводу соњибмаърифат, ватандўсту худогоњу башарпарвар, нотарсу далер ва адолатпарвару њаќталош ташкил додааст. Шоира тавассути шеърњояш инсони кўчаки хешро дар муњити кўдакистону мактаб, дар кўча ва муњити оила, дар

муносибат бо волидайн, бобову бибї, хоњару бародар, дўстону пайвандон ва дар љомеа, дар муносибат ба муњити атроф, ба олами набототу њайвонот ва дар оѓўши Ватани хурду бузург тарбият кардан хостааст. Њар кадом аз ин аљзоъ дар тарбияи инсон наќше доранд ва шоира аз ин њама воситаву љузъиёт њаддалимкон истифода кардааст.

Мусаллам аст, ки дар њама давру замонњо барои тамоми халќияту миллатњо бобову бибињои зинда охирин намоянда ва нишона, номбардору идомадињандаи аљдоду авлод, аслу насаб, њифозаткунандаву нигоњдорандаву барандаи анъанаву суннатњо, урфу одатњо, таљассумгари фарњангу тамаддун, интиќолдињандаи њама андўхтаву таљриба, дастовард, хуллас, бењтарин намунаи нишон додани ибрати шахсї дар рафтору кирдори нек, офарандагию бунёдкорї, фидокорию накўкорї, мењрубонию навозиш ва роњбару рањнамо, устоду муаллим, маслињатдењи беминнат буданду мемонанд. Ва бидуни машварату маслињат ва фотињаву рањнамоии онњо барои оѓози ягон навъи кору кирдор ва фаъолият иќдоме нахоњад шуд ва њар амале, ки бо фотињаи онњо сурат гирифтааст, ба хубї анљом ёфтааст. Инро таљрибаи зиндагии мардум борњо собит кардааст.

Дар ашъори Гулчењра, ки дар ситоиши бобову бибињо гуфта шудаанд, њамин сифат, њамин рисолати онњо бо мењру самимияти тамом зикру баён ва ташвиќу тарѓиб шудааст. Гулчењра нахустин шоираи тољикест, ки дар сифати бобо силсилаи шеърњо навиштааст («Бобоям омад», «Хонаи бобом», «Њадя ба рањгузар», «Ман писари бобом», «Бобои нуктагирам», «Бобоям хоб надорад», «Турна омад»). Ин бобоњо бењтарин сифатњои инсонї дошта, рисолаташон дар зиндагї њалолу пок кор кардану обод намудан ва њамеша номбардору барандаи бењтарин сифатњои аљдодони худ будан аст. Бояд гуфт, ки бењтарин шеърњои адабиёти атфоли тољик дар васфи бобо («Хонаи бобом») ва бибї («Бибиљонам меояд») мањз ба ќалами ин суханвари њунарманд тааллуќ дорад.

Дар шеъри «Ман писари бобоям» ќањрамони кўчаки шоира боифтихор хештанро фарзанди бобо ва љадди бузургашро роњбару рањнамои худ донистааст:

Ман писари бобоям,
Бобоям-рањнамоям.
Ман њам мисли бобоям,
Кори бисёре дорам.
Ба хона чун бобоям,
Файзу баракат орам.
Њоло набзи заминро,

Чун бобоям санљидам.
Бо чашмони бобоям
Фардои онро дидам.
Бобоям марди њунар,
Хока гирад, гардад зар.

Дар шеъри дигар («Сафар») ин ќањрамони хурдсол мехоњад, ки дар кору зиндагї њамеша пайрави бобояш бошад:

Њар гањ бароям
Сайру тамошо,
Мањкам гирифта
Аз дасти бобо…
Бо ифтихоре
Ќадам мемонам,
Ќадам чун бобо
Бардам мемонам.

Дар шеъри «Бобо-Назар» бобои њунарманду мењнатдўсте васф шудааст, ки дар дењ якто буда, њар панљааш пур аз њунар ва гулдасти бењамтост. Агар ба боѓи бунёдкардаи ў мењмон шавед, аз аќли даррок ва мањсули дасти бунёдкори ў, бешубња, њайрон мешавед:

Дар боѓи колхозии мо
Боре агар мењмон шавед,
Дар њар нињол дасти варо
Чун дида, њайрон мешавед,
Толорњои ангураш
Чашми шуморо мебарад.
Ноку анору олуро
Бобо аљаб мепарварад.
Оянд бањри маслињат
Аз дуру наздик одамон,
Оянд мактаббачањо,
Оянд, њатто, олимон!

Чунонки мебинем, дар шеърњои шоира образи бобоњои мењрубону љонсўз ва мењнатдўсту њунарманд мавќеи муњим дорад. Шоира бењтарин сифатњои характери инсониро бо маќсади таъсири маънавї расонидан ба кўдакон ва тарбияи маънавии онњо тасвир мекунад. Серѓайратї, мењнатдўстї ва њунармандї барин хислатњои неку баргузидаи бобоњо, ки дар шеърњои фавќуззикр бо рангу бори расои бадеї тасвир ёфтааст, аз як тараф, мењру муњаббати кўдаконро нисбат ба бобоњои хеш ќувват дињад, аз љониби

дигар, њусни таваљљўњи онњоро ба мењнат ва њунари дасти инсон афзун мегардонад.

Аз дидгоњи эстетикии Гулчењра мањз бобову бибињо охирин нишонаи зиндаи аљдоданд, ки бо рафтору кирдору гуфтори нек ва амалњои шоиста ба кўдакону наврасон намунаи ибрату пайравї њастанд ва њама корњои наљиб, њама ибтикороту пирўзињо намунаю нишона ва њосили аќлу фаросат ва таљрибаи ѓании зиндагии онњост. Бо ин роњ Гулчењра ба ќањрамононаш гуфтан мехоњад, ки «Бе пир марав ту дар амонї, Њарчанд Сикандари замонї» ва њамеша аз пирони кор, пирони ботадбир бояд омўхт, ба гуфтаашон бояд гўш доду тибќи гуфтору насињаташон амал кард.

Дар шеъри манзаравии «Борон», ќањрамони марказї Бобо рањнамову насињатгару маслињатдењи наберааш Наргис аст, ки боридани борони пайдарпаю зиёд ба табъаш нафорида, зидди ин њодисаи табиї нафрате пайдо кардааст, тасвир шудааст. Бобо ба саволњои бењисоби набера («Кай бас мекунад борон?», «Кай мешавад тобистон?», «Офтоб кай мебарояд?», «Кай замин хушк мешавад?», «Кай кўча мебароям, Пеши дугонањоям?») чунин љавоби оќилонаю пурњикмат дода, нафъу ањамияти боронро барои инсону табиат бозгў кардааст:

Оѓўш гирифта бобо,
Наргиси хурдакакро.
Гуфто, ки ин борона,
Њар донааш дурдона.
Мон, ки биборад борон,
Дар фасли навбањорон!
Агар наборад борон,
Хафа мешавад дењќон.
Намешавад тобистон,
Ин ќадар њам мењрубон.
Намешавад тирамоњ,
Зебо мешавад атроф!
Кўчањои шањрамон,
Оина барин рахшон.
Баъди борон кўњу дашт,
Шавад боби сайргашт.
Сабза расад то миён,
Он гањ, бубин, Наргисљон.
Бозии гўсоларо,
Барраву бузѓоларо.

Њама хушу њама шод,
Ин ќадар хуб аст њаёт!
Пур аз мева, дону коњ,
Њама хушку њама зард.
Њама пур аз чангу гард,
Гулзор-бе гул, љў-бе об,
Анњоли замин хароб.
Медонї, баъди борон,
Ана, он навнињолон.
Пањн карда шоху бар,
Калон мешавад зудтар.
Њаво беѓубору соф.
Мурѓон серу молњо сер,
Фаровон ширу панир.
Мон, ки андар бањорон,
Наѓзакак борад борон!

Бояд гуфт, ки мавзўи борон дар шеъри дигари шоира-«Борони найсон» идома ёфта, муаллиф дар ин суруда аз нигоњи эстетикии хеш зарурати ин њодисаи табииро равшану возењ шарњу эзоњ дода ва бад-ин минвол љанбаи маърифатии шеърро таќвият бахшидааст.

Образи пирони рўзгордида ва, умуман, шахсони калонсол аѓлаби ашъори Гулчењра равшан ба назар мерасад. Чунончи, дар шеъри «Хазинаи Мадина», ки бо услуби анъанавии «Давидему давидем» оѓоз гардидааст, момое тасвир шудааст, ки ба хазинадорї машњур асту кўдакон барои дидани ин хазина рафта, вале ба хазинаи бузурги маънавии ў рў ба рў шудаанд ва ин маъхази бебањо ганљинаест, ки бибии Мадина «тамоми умр» љамъ кардааст: «Љамъ кардаму зам кардам, Аз момоям гирифтам, Аз бобоям гирифтам, Аз шиносу ношинос, Бо њазорон илтимос, Гирифтаму зам кардам, Тўдаву ѓарам кардам, Њамаро як љо кардам, Машњури дунё кардам». Мадина – ин момои афсонасаро бо хоњишу талаби кўдакони маъсум ба гуфтани афсонањо, ки дурри ягонаанд, оѓоз кардааст:

Ин чї афсонае буд,
Дурри ягонае буд!
Љавононаш пањлавон,
Мисли Рустами достон,
Духтаронаш нозанин,
Кўдаконаш гул барин,
Хурду калонаш шоир

Сурудашон беохир...
Момо афсона мегуфт,
Њар љо тарона мегуфт.
Њикмату маќол мегуфт,
Барои мисол мегуфт.
Байту таронањо гуфт.
Ќиссањои худро гуфт.
Аз паи баъзеи он
Мерафтем то Њиндустон…

Ин момо, воќеан, кони афсонаю њикмату панду андарз буд ва таассурот аз њамнишинию унсият бо ин бибии хирадманд чунин аст: «Чењраи хуррами ў, Садои форами ў, Забони ширини ў, Баёни рангини ў, Гуфтањои зебояш, Суханњои тиллояш, Њикматњои аълояш, Њар панди бебањояш, Моро моту њайрон кард, Њайрону безабон кард».

Ин Мадина – тимсоли хазинабону хазинадори фарњанги Бухорои Шариф аст, ки њам Гулчењра, њам падари бузургвораш ва дигар нобиѓањои моро тарбия кардаву сабаќи маънавию ахлоќї, дарси саводу маърифат ва одаму одамгариро омўзондаанд. Шоира тавассути чунин асарњои маърифатї аќлу хирад ва маънавияти халќро ба кўдакон нишон додан ва ба онњо омўзонидан хостааст.

Мусаллам аст, ки пас аз бобову бибиву волидайн ва ањли байт наздиктарину азизтарин шахс барои кўдак мураббию муаллим-устод аст. Бењуда нагуфтаанд, ки «Љабри устод бењ зи мењри падар аст» (Саъдї) ва «Њаќќи устод аз падар пеш аст, В-аз падар устод дар пеш аст» (Биної). Мавлоно Абдуррањмони Љомї низ чунин андеша дорад:

Агар дар љањон набвад омўзгор,
Шавад тира аз бехирад рўзгор.

Ин бинишу афкори классикони адабиёти тољик дар шеъри Гулчењра «Муаллима» равшан баён шудааст. Шоира дар симои ќањрамони хеш, дар нигоњи ин духтари баобрўи дењотї дурахшидани «аќлу одобу вафо» -ро эњсос намуда, таъкид сохтааст, ки мардуми ќишлоќ барои сифатњои наљиб, аќлу заковату мењрубонї ва зањматкашињову ѓамхорињояш дар њаќќи кўдакон–шогирдонаш ўро азизи худ медонанд:

Аз калон то хурд дар ќишлоќи мо
Дўст медоранд, њурмат мекунанд.
Ман шунидам ин ки шогирдони ту
Орзу доранд монандат шаванд.
Орзу доранд монандат шаванд

Хоксору тезфаҳму нуктадон.
Боирода, босадоқат, ростгӯ,
Меҳрубон устод баҳри бачагон.

Ин зани заҳматкаши деҳотї ба хотири ба шогирдонаш додани саводу маърифати бештаре то ними шаб ва баъзан то субҳ дар паси мизи корї нишаста, ба ҳар дарсаш омода мешавад, аз китобҳо худ меомӯзаду ба шогирдон меомӯзонад, таълиму тарбияи инсони асил медиҳад. Ин муаллимаи заҳматкашу меҳрубону масъулиятшинос ҳар ҳарфу ҳиљои ёдгирифтаву навиштаи шогирдонашро бодиққат санљидаву натиљагирї карда, бо фараҳу шодї «панљ»-у «чор» баҳогузорї мекунад. Шабу рӯз, шому саҳар мехоҳад шогирдонаш «наслҳои лоиқи даврони мо» шаванд. Ба ин мақсаду нияту ҳадафҳои наљиб ба мактаби азизаш ҳар саҳар ҳамроҳи худ меоварад:

Фикри нав, маънии нав, эљоди нав,
Нақши нав, роҳҳои нав ба нав...

Аз диди эстетикии Гулчеҳра на танҳо муаллим, балки дигар кормандони мактаб низ мӯнису меҳрубону ғамхори кӯдакон ҳастанд ва яке аз чунин ашхос мураббї (сарвожатий) Содиқ аст, ки симои дилкашу нуронї ва достони қаҳрамониаш дар шеъри ҳамноми «Содиқ» хеле самимї ва бо меҳру муҳаббати бепоён тасвир шудааст:

Қади болову чашмони дурахшон,
Нигоҳи шӯхи хандонаш,
Љилои ҳалқаи мӯяш,
Ва тарҳи дилкаши рӯяш,
Сурудаш, нағмаи тораш –
Ҳама меҳру садоқат буд,
Ба ҳар кас дарси ибрат буд...
Чї хуш Содиқ рафиқу сарвари мо буд...
Ба дилҳо меҳри ӯ љо буд,
Чї хуш дунёи зебо буд.
Бирафту бурд бо худ љамъи дилҳоро,
Ҳама ҳуши парешон гаштаи моро...
Ба мисли марди майдон рафт...
Миёни дуду оташ, сели тӯпу тир,
Ҳуљуму ҳамлаи шабгир,
Даруни хандақ, андар сӯҳбати ёрон
Ба вақти бастани паймон...
Ба љанги вопасин андар талоши хунини пуркин,

Бишуд ќурбон чу марди номвар Содиќ...
Ва дар њар хонаи мо зинда Содиќ,
Зинда номи ў, мароми ў, маќоми ў...
Ба ёди кўдакї, ёди висоли ў,
Ба ёди орзуњову хаёли ў,
Ба наздаш сар фуруд орем –
Чун бар машъали љовид!

Аз тасвири шоира чунин бармеояд, ки ашхоси поку наљиб, нотарсу далер, зањматкашу мењрубон ва ба кор содиќ мисли Содиќ дар њама кору фаъолият намунаи ибратанд. Љамъияти инсонї мањз бо кору кирдор ва рафтору амалњои шоёни онњо пойдору барќарор хоњад буд.

Дар манзумаи «Боғи умед» аз Дашти Боло ном дењаи ободе сухан рафтааст, ки мардумаш ањли њунаранду хока гиранд, зар мегардад ва дар байни ањли дењ боз мўйсафеде низ кору зиндагї мекунад, ки ба хотири зањматкашиву ободгариву бунёдкориаш ва ба сабаби эътиќоду имонаш ба њамяроќони дар љанг ќурбоншуда мардуми дењ пеши пояш сари таъзим фуруд меоранд. Ин мўйсафед њар дарахти ин боғро ба хотири њамяроќонаш шинонида, гўё њар рўз аз субњ то шом бо ин њайкалњо сўњбат мекунад ва хотираашонро дар дилу дидааш зинда нигоњ медорад:

Бобои мо
Умри худро
Сарфи боғ мекунад,
Аз сањарї ёронашро
Гўё суроғ мекунад.
Баъди салом,
Бо њар кадом
Ин боғи дилоро
Мекунад ў пурсуљў
Бо «полки» худ
Мекунад ў гуфтугў.
Боз аз паи хотирањо
Меравад ў то куљо!

Дарахтон рамзи њайкалњои аскарони дар љанги Гермон њалокшуда њастанд ва ин мавзеъ њоло ба боғи шањидон табдил ёфта, зиёратгоњи пиру љавон ва хурду калони дења ва мањалњои дигар гаштааст. Гўё њар яке аз ин дарахтони Боғи Боло бо чашми гирён ва дилњои пур аз дарду армон мегўянд:

Бо мардумони љањон,
Бо њама хурду калон:

Аз нори љанг,
Тиру туфанг
Алњазар, эй одамон!
Бањоратон
Бодо њаме бехазон!

Аз мазмуну мўњтаво ва ѓояи ин манзума чунин бармеояд, ки маќсаду ният ва њадафи ягона–њимояи Ватану таъмини оромию осоиши ањли башар намояндагони халќњои мухталифро бо њам чунон дўсту бародар гардонида буд, ки пас аз маргашон низ аз ёду хотирањои зиндагон, аз љумла ин Бобо фаромўш намешавад ва ў њар рўз, њар шому сањар ба њар дарахти боѓоташ назар кардаву сўњбат ороста, «полк»-ашро ба ёд меорад. Њамин тавр, мењру муњаббати њамяроќон як гўшаи ноободи ватанро обод кардааст ва мардуми дења ба бунёди он санову ањсант гуфтаанд. Ба андешаи мо, чунин тарзи арљгузории хотираи њамяроќон, дўстону пайвандони ќурбоншуда, ки дар ин асар баён шудааст, дар адабиёти мо сухан ё андешаи нав аст.

Асри XV яке аз дурахшонтарин давраҳои таърихи адабиёти форсу точик мебошад. Ин ба фаъолияти адабии хеле сермаҳсули ду намояндаи барчастаи адабиётҳоямон – Абдурҳмон Чомӣ ва Алишер Навой руҳ додааст. Дар ин давр ба туфайли ҳимоят ва дастгирии онҳо натанҳо дар назм, балки дар соҳаҳои дигари санъат-мусиқӣ, наққошӣ, меъморӣ асарҳои шоиста офарида, ба тараққиёти баланд ноил шуданд. Инчунин асарҳои илмӣ – таърихии зиёде ба майдон омад.

Алишер Навой дар баробари он хизмати бузурге, ки дар асоси гузоштан ба назми олии ӯзбек дорад, дар тарғибу ташвиқи осори адибони пеш аз вай гузаштаи форс – точик низ хизматҳои шоистае кардааст. Ӯ шоирони форсӣ-точикигӯи замони худро ҳимоя ва дастгирӣ намуда, ба пешрафти маҳорати бадеии онҳо устодона ғамхорӣ кардааст. Навой дар инкишофи тақрибан ҳамаи соҳаҳои маданияти халқи точик, хоса дар инкишофи адабиёти бадей, илмҳои адабиётшиносӣ ва таърихшиносӣ хизматҳои шоистаи таҳсин кардааст. Камолиддин Беҳзод, Ғиёсиддин Хондамир, Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ барин даҳҳо олимону адибон ва санъаткорони точик маҳз ба туфайли ғамхориҳои падаронаи Навой ба камол расидаанд ва асарҳои пурбаҳо навиштаанд.

Навой дар асарҳои машҳури худ «Насоим – ул - муҳаббат» ва «Маҳбуб – ул-қулуб» дар хусуси намояндагони барчастаи соҳаи илм ва адабиёти форс – точик бо муҳаббати фаровоне сухан ронда, ба осори онҳо баҳои баланде медиҳад. Дар тазкираи бисёр пурарзиши худ «Мачолис – ун - нафоис» бисёр шоирони форсӣ – точикгӯи замони худро ёд карда аз осори онҳо намунаҳое меоварад, ки аксари он адиб ва шоирон гумном шуда, осорашон аз байн рафтааст ва мо фақат ба шарофати ҳамин ёддоштҳои ин ҳомии қавии адабиёт дар бораи вучуд доштан ва кӣ будани онҳо тасаввуроте пайдо карда метавонем.

Дар асри XV Ҳирот маркази ҳақиқии илму адабиёт буд. Дар маҳфилҳои адабии он ба назми форсии ҳиндустонӣ, хоса ба эчодиёти намояндаи барчастаи он Хусрави Деҳлавӣ эҳтироми баланд зоҳир мегашт. Дар ин шаҳри илму адабпарвар чамъ омадани тақрибан ҳама намояндагони барчастаи назми форс точики он аср ва дар он чо аз тарафи Навой гузошта шудани таҳкурсии бинои азимӣ адабиёти ўзбек дар ин давра чи қадар аҳамият пайдо кардани алоқаҳои маънавии халқҳои ин қисми қитъаи Осиёро нишон медиҳад.

Ду ҳомии қавии адабиёт – Чомӣ ва Навой кўшиш мекарданд, ки каломи ҳар шоири чавону навқаламро шунида, ба навиштаҳои онҳо баҳо диҳанд. Асарҳои хуб таъриф ва тақдир карда шуда, асарҳои аз чиҳати мазмун ва шакл суст коҳиш карда мешуданд. Дар ин мачлисҳо шоирон бо ҳисси масъулият рафтор мекарданд.

Ба ҳамин тариқ як муҳити дўстӣ, ҳамкорӣ ва робитаи амалан муфиде ба вучуд оварда шуда буд, ки амсоли онро таърихи адабиёти гузаштаи мо кам қайт кардааст.

Дар ду забон – дар забони ўзбекӣ ва форсӣ – точикӣ асарҳои бисёр зебо ва олӣ офаридани Навой, ки дар таърихи адабиёти Шарқ, сазоворона ба унвони бисёр пурифтихори шоири зуллисонайн мушарраф гардидааст, дар адабиёти халқҳои ўзбек ва точик анъанаи дар ду забон шеър гуфтан – дузабонагиро ба вучуд овард. Бо пайравӣ ба ин машъали дурахшони назм бештари шоирони доираи адабии Ҳирот дар ду забон асар офарида, маҳсули эҳсосот ва тафаккури бадеии худро ба хонандагони ҳар ду забон дастрас гардонидаанд, ки оғозкунандаи ин анъанаи начиб Алишер Навой мебошад ва тақрибан тамоми шоирони бузурги баъдина ба вай пайравӣ кардаанд. Ин дар

мустаҳкам шудани муносибат ва алоқаи адабии халқҳои ўзбеку точик яке аз омилҳои муҳим мебошад.

Амир Низомиддин Шайх Аҳмад, ки тахаллуси адабиаш **Суҳайлӣ** аст, аз шоирони боиқтидори асри XV мебошад. Сарчашмаҳои адабӣ маълумот медиҳанд, ки ў ба ду забон-точикию ўзбекӣ эчод кардааст. Суҳайлӣ ҳанўз ҳангоми ҳаёт буданаш девони ашъори худро тартиб додааст. Ризоқулихони Ҳидоят дар «Мачмаъ–ул-фусаҳо» ном асари худ чунин менависад: «Амир Низомиддин Аҳмад… ду девон: ба туркӣ ва форсӣ тамом карда ва тахаллус аз Шайх Озари Тўсӣ дошта ва маснавии «Лайлӣ ва Мачнун» наз тамом намуда».

Адабиётшинос Р. Воҳидов маълум мекунад, ки ду нусхаи девони ашъори точикию форсии шоирдастрас шудааст. Яке аз онҳо дар ганчинаи

шўъбаи шарқшиносӣ ва осори адабии А Ф Точикистон ва нусхаи дигараш дар захираи дастхатҳои Китобхонаидавлатии Санкт Петербург, ба номи Салтыков- Щедрин маҳфуз аст. Аз мероси ўзбекии Шайхам Суҳайлӣ бошад, то кунун ҳамагӣ се байт маълум асту бас («Ҳақиқати Ўзбекистон», 1970, 27 январ).

Дар ин хусус адабиётшинос А. Афсаҳзод низ фикри чолиби диққате дорад, ки чонибдорӣ мехоҳад: «Дар аксари манбаъҳои адабӣ ва таърихӣ Амир Шайхам Суҳайлӣ чун шоири зуллисонайн номбар мешавад, ки худаш дар замони зиндагӣ девонашро мураттаб карда будааст. Вале Навоӣ ба шеъри туркӣ аҳёнан майл кардани ўро хотирнишон менамояд. Давлатшоҳи Самарқандӣ менависад: «Ва ҳоло ин амири кабири фозил соҳиби ду девон аст, Яке ҳотамаш музайяни девони туркии султони азам аст ва яке қаламаш муҳаррири девони ашъор, ки сафинаи баҳри ҳақоиқ ва ганчинаи рамузи дақоиқ аст, байт:

Ҳотамаш кори чаҳоне ба даме рост кунад,

Қаламаш ганчи маъонӣ ба даме афшонад».

Тазкиранависони минбаъда аксар шояд дар асоси ҳамин гуфтаи Давлатшоҳ бошад, дар туркӣ ва форсӣ ду девон тамом кардани Суҳайлиро зикр мекунанд, вале баъзеҳо танҳо девони туркӣ доштани ўро ном мебаранду бас. Ба ҳар ҳол ашъори туркӣ доштани ў рост буда, аз осори туркии вай то имрўз танҳо 12 байт дастраси мо гардида, гумон меравад (дар ососи гуфтаи

Навой), ки шояд ӯ бо вучуди гоҳ-гоҳешеъри туркӣ гуфтан аслан девони туркӣ надошта бошад:»

Аз мероси ўзбекии Шайхим Суҳайлӣ бошад, то кунад ҳамагӣ се байт маълум асту бас («Ҳақиқати Ўзбекистон», 1970, 27 январ)

Гуфтан лозим аст, ки нусхаи китобхонаи ба номи Салтыков- Щедрин бо бисёрии адади байтҳо, бой буданаш аз маълумотҳои тоза доир ба тарчимаи ҳоли шоир чолиби диққат аст. Дар оғози девон маснавие оварда мешавад, ки оиди зиндагии шоир баъзе маълумотҳо дода метавонад. Чунончи:

К – аз таку пўям сипеҳри баланд,

Чониби Шайх Озарӣ афганд.

Он сухансанч пири соҳибҳуш,

Дошт бар гавҳари ҳадисам гўш…

Чун шуд аз васфи шеърам суда,

Кардамаш илтимоси нобуда.

Битфол мучаллиде бикшод,

Ба Суҳайлӣ башоратам дардод.

Салом аз ёздаҳ набуд фузун

Ки мулаққаб шудам бад–ин мазмун.

Баъди соле аз ин сухан ё кам,

Ачоибҳо намуд афлокам.

Шоҳ Бобур хидеви арсаи даҳр,

К- аз ақолими сабъа будаш баҳр.

Ҳар чи дар муддати ҳаёт андўхт,

Ба газе дар ду газ замин бифрўхт.

Аз ин порчаи шеърӣ маълум мегардад, ки ҳангоме вай бо маслиҳати шоири маъруфӣ асри XV Шайх Ориф Озарӣ тахаллуси Сухайлиро интихоб мекунад, синнаш ба ёздаҳ расида будааст. Аз тарафи дигар, пас аз як соли ин

воқеа шоҳ Бобур, яъне Абулқосим Бобур, ки писари Бойсунғур Мирзо буд, аз олам чашм мепӯшад. Таърих маълум мекунад, ки шоҳ Бобур моҳи марти соли 1457 аз олам гузаштааст. Аз ин фаҳмида мешавад, ки агар Суҳайлӣ дар ин сол дувоздаҳсола бошад, пас ӯ дар соли 1444-1445 таваллуд ёфтааст. Мувофиқи маълумоти тазкиранависон Шайхим Суҳайлӣ солҳои дароз дар даргоҳи Султон Абӯсаид Мирзо, пас дар дарбори Султон Ҳусайн Бойқаро мулозимӣ кардааст. Ӯ бо вучуди аз аҳли дарбор будан мисли Навой, ки низ аз вазирони Ҳусайн Бойқаро буд, каси ахлоқаш ҳамида ва шоиру адабпарвар буда, аксари вақти худро дар сӯҳбати аҳли камол, хидмати олимон ва адибон мегузарондааст ва бо Чомиву Новой, Хусайн Воизи Кошифӣ, Осафӣ, Беҳзод ва дигарон дӯсту ҳамнишин будааст. Инчунин мутахассисон таъкид мекунанд, ки Суҳайлӣ ҳамеша дар маркази воқеаву ҳодисаҳои адабии замонаш меистодааст ва дар муҳокимаю баҳсҳои адабӣ мавқею манзалати хосе доштааст. Вай монанди Чомиву Навой “Ҳамса”ро чавоб гуфтааст ва дар пайравии қасидаи “Дарёи аброр”-и Хисрави Деҳлавӣ, ки ба он чандин шоирони асри XV, аз он чумла Чомӣ ва Навой назира навиштаанд, қасидае эчод кардааст. Суҳайлӣ чор писар доштааст, ки паси ҳам аз олам чашм мепӯшанд ва шоири аз ғаму андӯҳи фарзандонаш фартутгардида дар синни 56-57 солагӣ вафот кардааст.

Хулоса бо вучуди ин адабиёти ин давраи халқҳоямон рангу бӯи хоса дорад. Аз ин рӯ ҳақ ба чониби устоди насри точик Сотим Улуғзода аст, ки чунин менависад: «Санъату адабиёти ӯзбекҳо ва точикҳо бо вучуди ҳамреша ва ҳамранг будан боз ҳар кадом «таъм» - и хоси худро дорад. Инҳо ба масал ду бародаре мебошанд, ки бо вучуди монандии шаклу шамоил боз ҳар кадоме овози хос, тобишҳои рӯҳиёт ва маънавиёти хос, шахсияти хосе доранд. Гули садбарги сурх ва сафед ҳар ду гуланд, аммо нашъаи ҳар кадомашон боз дигар аст. Гулистон агар танҳо аз гули сурх ё танҳо аз гули сафед иборат мебуд, чандон диловез намеафтод. Зебой ва деловезии гулистони маданияти Ватани мо ба рангорангии он аст. Оё ҳусн ва таровати баҳор рангу бӯҳои мухталифи он нест? Омоли мо, маром ва маслаки мо як аст, ҳамаи мо зебоиро ба як андоза мепарастем, вале зебоиҳоро бо обу рангҳои хос ва нигориши хоси миллии худ меофарем. Ба масал, хати настаълиқ (агар моддаи ташбеҳро аз ҳунари хушнависии алифбои собиқамон бигирем) якест, вале боз ҳар хушнавис хоси худро дорад».

Асосгузори адабиёти ӯзбек, мутафаккири бузург Алишери Навой бо мероси бои худ – панч достони «Хамса», чор девони ашъор, даҳҳо асарҳои

илмӣ ба худ дар дили халқ мучассамаи бузург гузоштааст. Ин аст, ки беш аз панч аср боз чароғи умру мероси ӯ забона мезанад, дар дилу дидаи мардум меҳру сафо меёбад.

Ин суханвари мумтоз ва боистеъдод, ки дар майдони адабиёт ҳамеша роҳи навро чустучӯ мекард, бо адабиёти халқҳои ҳамсоя, аз чумла бо адабиёти бою куҳани точик наздикӣ ва ҳамдастии адабии ибратангезе дошт.

Адабиёти бои точик дар ташаккул ва такомули маҳорати шоирӣ ва олимии Алишер Навой роли чудогонае бозидааст. Навой асарҳои бадеии суханварони точику форсро суботкорона меомӯхт. Аз сюжету образҳо, ғояву мавзӯъҳо, жанру тарзи нигориши адабиёти точику форс баҳраманд гашта, адабиёти туркизабонро сайқал медод. Ин буд, ки минбаъд Навой дар таъсири «Хамса»-и Низомӣ «Хамса»-и худро эчод мекунад. Аз 2600 ғазали худ қариб 600 тоашро зери таъсири фараҳбахши Ҳофиз ба забонҳои точикӣ ва ўзбекӣ суруда, мақому мартабаи Ҳофизи Шерозиро дар жанри ғазал такрор ба такрор қадршиносона ба қалам мегирад. Чи тавре ки олими муаррих Хондамир ёдоварӣ мекунад. Навой дар солҳои охири ҳаёти худ, баъди таълифи тақрибан ҳамаи асарҳои барчастааш, чун шогирд ба дарсҳои олими адабиётшиноси точик Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ иштирок кардааст. Баъди гӯш кардани дарсҳои Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ асарҳои «Мачолис-ун-нафоис», «Муҳокамат-ул-луғатайн», «Мизон-ул-авзон»-ро аз нав таҳриру такмил додааст.

Президент И.А.Каримов дар китоби нави худ «Маънавияти воло – нерӯи мағлубнопазир» дар бораи ин суханвари хирадманд – Алишер Навої, ки ба ташаккули олами маънавии халқамон таъсири ниҳоят пурзӯр ва самаранок расонидааст, бо фахр сухан гуфтаанд. Сарвари давлатамон ба ин зоти бузург, ки дар таърихи шуури тафаккур ва маданияти бадеии халқи мо як давраи томро ташкил додааст, чун ба авлиёи авлиёҳо, мутафаккири мутафаккирҳо, султони шоирон таъриф додаанд.

Адабиёти бои точик дар ташаккул ва такомули маҳорати шоирӣ ва олимии Алишер Навой роли чудогонае бозидааст. Навой асарҳои бадеии суханварони точику форсро суботкорона меомӯхт. Аз сюжету образҳо, ғояву мавзӯъҳо, жанру тарзи нигориши адабиёти точику форс баҳраманд гашта, адабиёти туркизабонро сайқал медод. Ин буд, ки минбаъд Навой дар таъсири «Хамса»-и Низомӣ «Хамса»-и худро эчод мекунад. Аз 2600 ғазали худ қариб 600 тоашро зери таъсири фараҳбахши Ҳофиз ба забонҳои точикӣ ва ўзбекӣ суруда, мақому мартабаи Ҳофизи Шерозиро дар жанри ғазал такрор ба

такрор қадршиносона ба қалам мегирад. Чи тавре ки олими муаррих Хондамир ёдоварӣ мекунад. Навой дар солҳои охири ҳаёти худ, баъди таълифи тақрибан ҳамаи асарҳои барчастааш, чун шогирд ба дарсҳои олими адабиётшиноси точик Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ иштирок кардааст. Баъди гӯш кардани дарсҳои Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ асарҳои «Мачолис-ун-нафоис», «Муҳокамат-ул-луғатайн», «Мизон-ул-авзон»-ро аз нав таҳриру такмил додааст.

Алишери Навой дар достони «Ҳайрат-ул-аброр» боифтихор қайд менамояд, ки дар майдони адабиёт ӯро Низомии Ганчавӣ, Хисрави Деҳлавӣ, Абдураҳмони Чомӣ барин суханварони бузург мададгоранд:

Чун ниҳодам бар раҳи матлаб қадам,
Дорам уммеде агар гирам қалам,
Кошкї бошад Низомӣ раҳбалад,
Даррасад аз Хисраву Чомӣ мадад.

Ё ин дар достони «Фарҳод ва Ширин» дар бораи бузургӣ ва маҳорати баланди шоирии ин намояндагони адабиёти точик чунин менависад:

Ду пил бошад агар Хисрав, Низомӣ,
Бувад сад пил, бал аз он беш Чомӣ.
Худашро як чаҳони бекарон дон,
Чу худ рушду камолаш як чаҳон дон.

Алишер Навой на танҳо аз мактаби адабии точику форс баҳра бардошт, балки дар рушду камоли он низ саҳми муносиб мегузошт. Вай ҳамчун вазир ва арбоби барчастаи давлат ба илму фан, санъату адабиёти асри ХУ сарпарастӣ мекард, ба бисёр чавонон, аз чумла ба шоири боистеъдоди точик Аҳлии Шерозӣ, Хондамири муаррих, Камолиддин Беҳзоди наққош маслиҳатгару ҳимоятгар буд. Ба ғайр аз ин Навой як қисмати фаъолияти илмию шеърияти худро ба назми точику форс бахшидааст. Дар ин бобат алалхусус «Муҳокамат-ул-луғатайн», ки дар он забонҳои ӯзбекию точикӣ қиёсан омӯхта шуда, хазинаи ин ду забон тадқиқ карда мешавад, ё худ «Мачолис-ун-нафоис», ки дар бораи шоирони асри ХУ-и точик маълумоти бебаҳо медиҳад, мақоми хосе доранд. Навой бо ашъори точикии худ, ки дар «Девони Фонӣ» гирд оварда шудаанд, ба ривочи шеъри точикӣ-форсӣ саҳми муносиб мегузорад. ғазалҳои точикии ӯ ҳамчун дурдонаҳо хазинаи назми точикро зеб медиҳанд.

Ҳангоме ки сухан аз дӯстии халқҳои аслан бародари точику ӯзбек меравад, албатта, номи фарзандони асили ин ду халқ - Чомӣ ва Навой бо эҳтиром ба забон гирифта мешавад. Зеро дӯстии Алишер Навой ва Абдураҳмони Чомӣ дар китоби ибратангези ин халқҳо саҳифаи дурахшон ва босафо ҳисоб меёбад.

Дӯстии сафобахши Чомию Навой дар масъалаҳои гуногун, дар шаклҳои рангоранг ба назар мерасад. Тачассуми ин дӯстии ибратангезро ҳам дар масъалаҳои оддии зиндагии шахсӣ, ҳам дар масъалаҳои муҳими сиёсию ичтимоӣ, ҳам дар соҳаи эчоди бадей, ҳам дар парваришу маслиҳатгари

адибону олимони чавон будан ва ғайра равшан мушоҳида кардан мумкин аст. Ин мутафаккирони бузург дар асарҳои худ доир ба ҳамдигар суханони оличаноби самимӣ гуфтаанд, бо маслиҳати ҳамдигар асарҳои илмию адабӣ таълиф намудаанд, ба ҳамдигар асарҳо бахшидаанд, бо маслиҳати ҳамдигар ба корҳои муҳими чамъият камар бастаанд. Ин аст, ки Навой дар «Мачолис-ун-нафоис» зикри устоди худро ин тавр ба қалам мегирад: «То чаҳон боқист хотираи мунаввари эшон аз аҳли чаҳон коста нахоҳад шуд ва то сипеҳри гарданда боқист, дили равшани эшон аз фавоиди халоиқи даврон бардошта нахоҳад шуд…

Ё раб, ҳама дурри маъниро уммоне,
Бар гавҳари фазлу илму дониш коне.
Бар аҳли чаҳон чу кардӣ онро чоне,
Ин чон ба чаҳониён бикун арзонӣ».

Ё ин ки Навой дар «Маҳбуб-ул-қулуб» дар бораи устоди худ Чомӣ бо самимияти хос чунин менависад: «… дар ҳар боби назм беназир буданд, чунки дар маҳорати шеъргўй ба таъриф намеғунчиданд, лекин дар ҳар услуби шеър чаҳонгир буданд. Ва дар назм бо ҳар шеър оташи ишқ ба олам меафканданд. Бо ҳар байти шеър олами дилу аҳли чонро месўхтанд»,

Навой Чомиро дар «Арбаин» ном асараш пири худ, устоди худ, қиблаи худ меномад. Ин эътироф ва эҳтироми бузург аз қаъри дили соф, бо тамоми дилу чон гуфта шудааст. Он шаҳодати садоқат ва самимияти бепоёну бекина ва шогирдонаю дўстона аст:

Бар сафокешҳо покфарчоме,
Покфар чому покфар Чомӣ.
Дар сари ҳар фано дастгир моро,
Қиблаву устоду пир моро.
Ки чаҳонро гирифта таснифаш,
Назмдевону насртаълифаш.

Ҳамин меҳри бепоён, беғашу бекинаи устоду шогирд буд, ки Навой асари устоди худ «Нафаҳот-ул-унс»-ро ба ўзбекӣ тарчима ва мукаммал сохта, бо номи «Насойим-ул-муҳаббат» таҳия мекунад, «Дар васфи эшон (яъне мавлоно Нуриддин Абдураҳмони Чомӣ - А.С.) забони хома лол ва хомаи забон шикастамақол аст» гўён устоди худро васф мекунад.

Ин дўстии устоду шогирд тарафайн буд. Абдураҳмони Чомӣ шогирди туркизабони худ – Алишери Навоиро бо устодони бузурги сухан Низомӣ, Хисрави Деҳлавӣ баробар қадр карда, асарҳои ўро маҳсули баланди шоирӣ меҳисобад. ¤ дар хотимаи «Хираднома и Исандарӣ» назми гуҳаррези шогирди худро ин тавр қадршиносӣ мекунад:

Ба туркизабон нақше омад ачаб,
Ки чодудамонро бувад мўҳри лаб.
Зи чарх офаринҳо бар он килк бод,
Ки ин нақши матбў аз он килк зод!
Бубахшид бар форсигавҳарон,
Ба назми дарӣ дурри назмоварон.

Ки гар будӣ он ҳам ба лафзи дарӣ,
Намонди мачоли сухангустарӣ.

Оре, дӯстӣ ва ҳамдастии адабии ин ду адиби бузург басо ибратангез аст. Баъди вафоти Чомӣ Навой бо номи «Хамсат-ул-мутаҳаййирин» китобе таълиф менамояд, ки он аз муътамадтарин манбаъҳост дар бораи Абдураҳмони Чомӣ. Ё ин марсияи Навой ба муносибати вафоти Чомӣ аз марсияҳои дилгудозтаринест дар адабиёти классикиамон. Дар он дили ҳассоси Навой аз чудоии устод, аз марги ҳамрози самимӣ ва дӯсти наздики худ реш-реш ба қалам омадааст.

Ҳамин тавр, дӯстӣ ва бародарии ин ду нобиғаи даврон саршори мисолҳои ибратангезанд. Аз ҳама муҳимаш он аст, ки онҳо ҳамкорӣ-ҳамдастии адабии ин ду халқи аслан аз як гил сириштаро қадру шукӯҳи тозае бахшидаанд. Ба халқҳоямон, ки аз қадим дар як сарзамин камол ёфта, асрҳои аср ҳамнафасона умр ба сар мебаранд, дӯстии самимона, беғашу беғуборро мерос гузоштанд.

Бузургтарин шоири мутафаккири ӯзбек Алишер Навої бо мероси бои худ – панљ достони «Хамса», чор девони ашъор, даҳҳо асарҳои илмиаш дар дилу дидаи халқҳо ошён гузоштааст. Ин аст, ки беш аз панљ аср боз чароғи умру мероси ӯ фурӯзон аст, дар дилу дидаи мардум меҳру сафо меёбад.

Президент И.А.Каримов дар китоби нави худ «Маънавияти воло – нерӯи мағлубнопазир» дар бораи ин суханвари хирадманд – Алишер Навої, ки ба ташаккули олами маънавии халқамон таъсири ниҳоят пурзӯр ва самаранок расонидааст, бо фахр сухан гуфтаанд. Сарвари давлатамон ба ин зоти бузург, ки дар таърихи шуури тафаккур ва маданияти бадеии халқи мо як давраи томро ташкил додааст, чун ба авлиёи авлиёҳо, мутафаккири мутафаккирҳо, султони шоирон таъриф додаанд.

Ин суханвари мумтоз ва хушсалиқа бо сад ҳазор байти эљодкардаи хеш аз љиҳати сифату миқдори ашъор ҳамчун пешқадамтарин шоири асри XV эътироф шудааст. Ӯ аз оғоз ба ду забон асарҳо эљод намудааст. Ин аст, ки аз се як қисми эљодиёташ ба форсї-тољикї мебошад. Ба ин маънї устоду дӯсти бемислаш Абдураҳмони Љомї дар «Баҳористон» менависад: «…вайро ба ҳасби қуввати табиат ва вусъати қобилият ҳар ду навъи шеър – туркї ва форсї муяссар аст».

Дар ташаккул ва таҳаввули маҳорати эљодии Алишер Навої таъсири пурфайзи назми чандинасраи форсї-тољикї ва эљодиёти суханварони барљастаи он ниҳоят калон мебошад. Мегӯянд, ки ӯ ҳанӯз дар сесолагї як ғазали Саидқосими Анворро дар ҳузури меҳмонони шеършиносу шоиртабъи падараш азёд хонда, ҳозиронро қоил карда будааст. Минбаъд муҳити

шеърпарвари оилавї ба вусъати маҳорати форсигўии Алишери хурдсол мусоидат кард. Табъи шоирии ўро сайқал дод, шавқу завқ ва майлу рағбаташро ба шеъри форсї-тољикї зиёда намуд. Ин буд, ки аз синни ҳаштсолагї ба эљодиёти Саъдї, Фаридаддини Аттор дилбастагї пайдо карда, китобҳои «Бўстон» ва «Гулистон», «Мантиқут-тайр»-ро гаштаю баргашта ҳарисона мутолиа намуд, ба сухангустарии муаллифони онҳо меҳри беандоза баст. Кор ба љое расида буд, ки аз таъсири «Мантиқут-тайр» гоҳо худашро гум ҳам мекард. Падари соҳибзавқаш аз ин ҳолат тарсида, китобро руст кард. Аммо Алишербеки ҳаштсола бо матни ёдшудаи ин китоб шабро рўз мекард. Таъсири ин китоб ба ў чунон рўзафзун буд, ки дар поёни умраш онро бо номи «Лисон-ут-тайр» ба ўзбекї тарљума намуд. Минбаъд ашъори гуҳаррези Низомї, Хусрави Деҳлавї, Фирдавсї, Камоли Хуљандї, Ҳофиз, Љомї ва дигарҳоро паи ҳам ёд кард, зина ба зина аз латофату малоҳати онҳо бархурдор гардид. Ба ин маънї дар оғўши шеъри форсї-тољикї зисту дар заминаи он камол ёфт. Ба ин забон бо тахаллуси Фонї ашъори дилкаше офарид, ки рангу бўи хоса дорад.

Ашъори ба забони форсї-тољикї офаридаи Фонї дар «Девони форсї» -аш гирд оварда шудааст. Қисмати зиёди ин ашъор дар тазмину љавоб ва татаббўъи суханварони номдори форсу тољик эљод шудаанд. Шоир дар як қитъаи худ оиди назираву татаббўъоти хеш андеша ронда, бо камоли шикастанафсию хоксории ба худ зебанда ин тавр мегўяд:

Татаббўъ кардани Фонї дар ашъор

На аз даъвию не аз худнамоист,

Чу арбоби сухан соҳибдилонанд,

Муродаш аз дари дилҳо гадоист. [3)]

Дар «Девони форсї љавобияҳои ў ба Шайх Саъдї, Шайх Камол, Амир Хусрав, Хоља Ҳофиз, Саидқосими Анвор, Маҳдумї (Љомї) дар шакли ғазалиёти рангину хотирнишин љой гирифтаанд. Онҳо гувоҳї медиҳанд, ки Фонї дар асри XV – «асри ғазал» ба забони форсї-тољикї ашъори дилангез эљод карда, дар ин «марвориди сухан» (таъбири Љомї-А.С.) ба тозагуфторию комёбиҳои беназир соҳиб шудааст.

Як љавобияи Фонї ба ғазалиёти Саъдї «Татаббўъи ҳазрати Шайх» унвон гирифтааст. Матлаи он (Чашмам чу бар он рўи чу рашки қамар афтод,

- Аз чашм давид анчуму бар рӯй дарафтод) мавзӯи ишқи заминӣ доштани шеърро ёдрас мекунад. Дар байтҳои минбаъда ин мавзӯъ тасвири љамоли маъшуқа, кайфияти рӯҳонии ошиқ, азоби љонгудози ҳиљрон, меҳнати дурӣ ва монанди инро фаро мегирад. Шоир баёни ваъдахилофии маъшуқа, ғами људоӣ (Шомам, ки зи ҳиљрони ту шуд рӯзи қиёмат, - Чун рӯз шудам, ваъда ба рӯзи дигар афтод), ормонҳои ошиқ (Дар ҳасрати бӯсе, ки ба љонам зи лабат буд, - З-он лаъл чи хунҳо, ки маро дар љигар афтод) ва дигар лаҳзаҳои ишқро бо беҳтарин алфози тарабангез ба қалам мегирад. Дар байти ҳафтум бошад, эҳтирому самимияташро ба ғазалҳои Саъдӣ зоҳир намуда, пайрави ӯ буданашро хоксорона ифода мекунад:

Фонӣ ба раҳи Саъдӣ агар зад қадаме чанд,

Бо ӯ суханаш бин, ки чу ширу шакар афтод.

Байти мақтаъи ғазал ҳусну љамоли оламгири маъшуқаро хотирмон карда, чун санъати раддулматлаъ мазмуни байти аввалро ба тарзи баргардониш пурқувват менамояд. Яъне шоир мегӯяд, ки аз лаҳзаи хурсандибахши дидор, аниқтараш аз партави иксири вуљуди маҳбуба (иксир љавҳари афсонавиест, ки гӯё ба воситаи он мисро ба тилло табдил додан мумкин аст – А.С.), хок ҳам ба зар табдил ёфту замону макон ҳам рангу бӯи дигар гирифт. Ба ин маънӣ, ишқ манбаи ғаму шодӣ, хамирмояи сиришту пайванди ҳастӣ мебошад, мегӯяд шоир:

Не-не, чӣ ҳад он гаҳ, ки дарояд ба муқобил,

К-аз партави иксири вай ин хок зар афтод.

Ғазали дигари Фонӣ, ки дар татаббӯъи Саидқосими Анвор гуфта шудааст, матлаъи суфтаю пухта ва пурмазмуну зебо дорад:

Нигори турки тољикам кунад сад хона вайрона

Бад-он мижгони тољиконаву чашмони туркона.

Аз байтҳои дигари ғазал низ љанбаҳои ҳиссу шавқ ва шӯру иштиёқи қаҳрамони лирикиро, аз љумла ормонҳои ширини ошиқро (Муродам ин бувад, то чашми худ бар зулфи ӯ монам, - Агар хоҳӣ, ки ӯро созам аз мижгони худ шона) барчидан мумкин аст. Ҳамчунин, дар баъзе байтҳо тарғибу ташвиқи бодаву май ба назар расида, беҳтарин фикрҳо дар равияи ақоиди риндӣ гуфта мешаванд. Ба ин маънӣ ибораҳои «пири муғон», «фурӯғи бода»,

«кунљи майхона», «зуннор», «соғар», «хуми май» ва дигарҳо корбаст шуда, ғазал бо оҳанги насиҳати сӯфиёна анљом меёбад:

Гарат тира-ст хилват, рав сӯи пири муғон, эй шайх,

Ки бошад аз фурӯғи бода равшан кунљи майхона.

Ба чурми дин буте барбаста гардонад ба зуннорам,

Чу бахшад нақди динро, гирадам аз баҳри чурмона.

Ба ман паймона деҳ, соқї, чу бо риндон диҳї соғар,

Хуми майро вале баҳри дили ман соз паймона.

Насиҳатгӯи Фонї ҳам зи ойини хирад дур аст,

Касе, к-аш ақл бошад, кай даромезад ба девона!

Ҳамин рӯҳия дар чавобияе, ки ба татаббӯъи Маҳдумї (Љомї) гуфта шудааст, низ ба назар мерасад. Аммо дар ду байти аввали ғазал васфи зебоиҳои табиат, аз қабили рӯйдоди барқ ва аз он мунаввар гаштани гирду атроф, билхосса гулҳои баҳорї (Зи абри тира барқе част тарфи кӯҳсоронро, - Ки равшан кард ҳар сӯ шамъи гулҳои баҳоронро), љомаи заррин пӯшидани наргису ба қиёфаи соғари ёқут даромадани лола ва ба хушбошї даъват кардани мурғи чаман (Чу наргис љоми зар бигрифту лола соғари ёқут, - Салои бода зад мурғи чаман парҳезкоронро) бо тобиши хаёлпардозона ба қалам гирифта шудааст.

Дар байти сеюм шоир ба «пири дайр», ки шояд ишора ба устоди маънавии худ – Мавлоно Љомї бошад, муроҷиат карда аз ӯ чунин хоҳиш мекунад: бо як сархушї дар чунин фасл майгусоронро аз кунљи майкада ба сӯи чаман даъват созад:

Ту низ, эй пири дайр, андар чунин фасле ба сармастї

Зи кунљи майкада сӯи чаман каш майгусоронро!

Дар байтҳои дигар бошад, тарғиби бодаву май, шодиҳои рӯзгор, ғанимат донистани лаҳзаҳои зиндагї, даргузар будани дунё басо шоирона ифода ёфтааст:

Сабӯҳи айш бо ёрон қадаҳ хӯр, нест чун маълум,

Ки ёбандат шаби оянда ёрон ё ту ёронро!

Дар ин саҳро зи боди ҳодиса ҳар сӯй чун лола

Ба хок афтода бин точи ғурури комгоронро.

Дар байтҳои охирини ғазал беҳтарин фикрҳои пешқадами фалсафӣ ва таълимии шоир аз забони қаҳрамони лирикӣ гуфта мешаванд, ки дар ҳамон оҳанги насиҳатомези сӯфиёна ин тавр садо медиҳанд:

Сафоли кӯҳна пурмай созу љоми Љам бидеҳ номаш,

Дар ӯ наззора кун аҳволи давру рӯзгоронро.

Чу охир љуз фано коре нахоҳад буд, эй Фонӣ,

Дар ин дайри фано бигзор айби чуръахоронро!

Дар ин ғазали Фонӣ истилоҳоти сӯфиёнаи «май», «майкада», «майгусорон», «муғбача», «фано», «чуръахорон» истифода шудааст, ки дар ифодаи мақсадҳои ирфонии ӯ бори маънӣ кашидаанд. Ҳамин гуна истилоҳот дар љавобияҳои ӯ ба дигар ғазалҳои Љомӣ низ ба назар мерасанд. Ба ин чанд байт, ки тасдиқи ин фикр аст, таваљљӯҳ фармоед:

Дар дайри муғон, Фонӣ, як љом хӯрад акнун,

Як љоми дигар хоҳад бо нолаи ёрабҳо.

***

Биё, ки пири муғон дар сабӯ шароб андохт,

Ҳавои муғбача дилҳо дар изтироб андохт.

***

Азбаски сабӯи дари майхона кашидам,

Шуд чун кафи дасти шутури маст маро дӯш.

Дар як ғазали љавобияи худ Фонӣ бо эҳтиром таъкид месозад, ки борҳо аз устоди худ мавлоно Љомӣ таълими сухан гирифтааст. (З-ин назми нав чархи куҳан якбора гӯ ҳайрат макун, - Фонӣ, чу таълими сухан, дорад зи Љомӣ борҳо). Аз ин рӯ Фонӣ дар татаббӯъоти ғазалиёти Љомӣ устоди худро бо унвонҳои ифтихории «пири муғон», «пири дайр» бо камоли эҳтиром ба забон

гирифта, худро «љуръакаш», «љуръахор» - шаробнўш, шаробандози Љомї медонад, ки маънии шогирд, давомдиҳандаи ғояҳои тасаввуфии ўро дорад. Ба ин маънї, Љомї ҳамчун яке аз саромадони майкада – пири тариқат, раҳнамои ғояҳои сўфиёна бо эҳтиром ба забон гирифта мешавад.

Тавҳезан бояд гуфт, ки дар асри XIV ғояи сўфиёнаи тариқати Баҳоваддини Нақшбанд ба миён омаду он дар шиори ин тариқат – «дил ба ёру даст ба кор» асос ёфт. Ин таълимот тарафдорони зиёде пайдо кард. Аз љумла Абдураҳмони Љомї, ки дар замони худ яке аз роҳбарони тариқати сўфиёна буд, ҳамчун суханвари забардаст ғояҳои ин тариқатро тарғибу ташвиқ намуд ва ба назари умум ҳамчун яке аз саромадони ин тариқат шўҳратёб шуд. Алишер Навой, ки аз хурдсолї бо эљодиёти адибони мутасаввиф, аз қабили Фаридаддини Аттор, Љалолиддини Румї ва дигарон сару кор дошт, ғояҳои тараққипарвари Љомиро на танҳо љонибдорї кард, балки ҳамчун шогирди садоқатманд бо нерўи тоза густариш дод. Аз ин љост, ки худ дар офаридаҳои бадеиаш Мавлоно Љомиро низ чун пиру қиблаву раҳнамои худ бо эҳтиром ба забон мегирад.

Ҳамин тавр, Алишер Навої – Фонї тавассути «Девони форсї»-и худ ҳунари бадеии суханварони забардасти адабиёти тољику форс Саъдї, Ҳофиз, Камол ва билхосса устоди бебадалаш Мавлоно Љомиро эътирофу эҳтиром намуда, ҳар як мисраву байти љавобияҳояшро заргарона хотамкорї мекунад, онҳоро бо љавоҳироти лафзию маънавї ороста, хаёли мухлисони шеъри Аљамро бедор мекунад, ба онҳо олам-олам завқи бадеї мебахшад.

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи таъсири назми форсу тољик бар эљодиёти Атої, Саккокї, Лутфї, Гадої маълумот диҳед.
2. Дар бораи Суҳайлї, Осафї барин шоирони соҳибистеъдоди ин давр нақл кунед.
3. Мероси эљоди бадеии Алишер Навоиро маънидод кунед.
4. Маҳорати шоирии Навоиро дар мисоли ашъори тољикиаш муайян намоед.
5. Масъалаи таъсири адабиро дар заминаи татаббўъоти Навої бар ғазалиёти Ҳофизу Љомї маънидод намоед.
6. Дар бораи дўстї ва ҳамкории эљодии Навої ва Љомї нақли хаттї нависад.

Амалиёт (коркарди машѓулиятњои амалї ва семинарї, тавсияњо доир ба гузаронидани онњо)

Чи тавре дар наќшаи таълим зикр ёфтааст, аз рўи фанни «Забони модарй ва адабиёт» барои дарсҳои амалї 84 соат људо карда шудааст. Маълуми ҳамагон аст, ки дар љараёни машғулиятҳои амалї толибилмон бо роҳбарии устодон донишҳои назарии худро дар амал месанљанд, яъне донишҳои худро зимни баён ва ҳаллу фасли масъалаҳои назарї ва таҳлили осори бадеъ зина ба зина дар амал татбиқ менамоянд. Ин қобили қабули умум асту афзалиятҳои зиёде дорад. Зеро ягонагї ва пайвастагии доимии илму амал шарти аввалиндарачаи донишандўзї, вусъати љаҳонбинї, заковат ва равнақи камолоти маънавї аст. Ин аст, ки шоир барҳақ дуруст таъкид намудааст:

Илмат ба амал чу ёр гардад,
Қадри ту яке ҳазор гардад.

Дар љараёни гузаштани машғулиятҳои амалї ба донишљўён ёд додани тарзи омўзиши сарчашмаҳои илмию назарї, усули сабти манбаъҳо ва махсусан роҳҳои таҳлили асари бадеї маҳаки асосї мебошад. Аз ин рў, донишљўёнро лозим аст, ки ҳангоми тайёрї дидан ба машғулиятҳои амалї ба ин нуктаҳо эътибори љиддї диҳанд. Ба ҳамин мақсад дар маљмўаи мазкур мазкур аз рўи ҳар як мавзўъ барои амалиёт масъалаҳои муҳиме људо карда шуданд, ки онҳоро донишљў бояд амиқ сарфаҳм равад ва моҳияташро равшан баён кунад. Барои иљрои ин вазифа ўро лозим аст, ки манбаъҳоро бодиққат мутолиа кунад, ба саволҳои худ аз онҳо љавоби саҳеҳ ёбад.

Дар феҳрасти адабиёти тавсияшуда номгўи асарҳои бадеї низ тавсия шудаанд. Ин барои он лозим аст, ки донишчў мулоҳизаҳои назарии хешро дар асоси ҳамин асарҳои бадеї пурқувввват кунад ва ҳангоми шарҳи масъалаҳо аз онҳо мисолҳо биёрад.

Сари вақт ва пухта тайёрї дидан ба машғулиятҳои амалї талаботи љиддист, ки дар асоси он сатҳи дарсазхудкунї ва муваффақияти донишљў муайян мегардад. Устод аз сифати тайёрии донишљў фаҳмида метавонад, ки толиби илм материали тавсияшударо ба кадом дараља аз худ кардааст.

Ҳоло ба диққати шумо мавзўъҳои машғулоти амалї ва семинарї бо нуктаҳои муҳимашон ин тавр пешниҳод карда мешаванд.

Мазмуни мавзўъҳои машғулоти амали - 84 соат дар давоми 4-5 сместр

№	***Мавзўъҳои машғулоти амалй,***	***Мақсади машғулоти Амалй***	***Натичаи чашмдошт (пешбинишуда)***	***Ҳачми соат***
1	***Робитаи байниҳамд игарии фолклор ва адабиёти бачагон***	Ошно намудани толабагон бо намунаҳои адабиёти хаттиву даҳонакии бачагона	Маълумот пайдо кардан ва идрок намудани умумият ватафовути ин ду адабиёт аз чониби донишчўён	6 соат
2	***Самтҳи асосии инишофи адабиёти бачагона дар давраи истиқлол.***	Шинос намудан бо эчодкорон ва майлҳои нав дар адабиёти бачагонаи точик.	Ҳосил кардани малакаи таҳлил ва таҳқиқи асари бадеии бачагона ва ошно шдан бо шоирони кўдаки имрўз	4 соат
3	***Баъзе умумият ва фарқиятҳои адабиёти бачагонаи точик ва чаҳон.***	Муайян кардани умумият ва мушаххасоти адабиёти бачагонаи точик ва чаҳон.	Фарқ карда тавонистани арзиши бадей – эстетикии осори бачагонаи точик ва чаҳон .	6 соат
4	***Жанрҳои адабиёти бачагонаи точик.***	Маълумот додан доир ба жанрҳои адабиёти бачагона ва хусусияти онҳо.	Муайян карда тавонистани қонуниятҳои жанрҳои адабй	4 соат

5	***Хизмати шоир ва адибони точик дар инкишофи адабиёти бачагон***	Муайян кардани мавқеи шоир ва адибони точик аз қабили А.Лоҳутӣ, М.Миршакар, У.Рачаб, А.Баҳорӣ, П.Толис, А.Истад …	Муайян кардани аҳамият ва арзиши бадеии осори ин эчодкорон	6 соат
6	***Ташаккули публисистикаи бачагонаи точик***	Маълумот додан доир ба фаъолияти публисистии устод С.Айнӣ ва саҳми ӯ тдар инкишофи публисистикаи бачагонаи точик	Муайян кардани нашрияҳои бачагонаи имрӯза	4 соат
7	***Ташаккули насри бачагонаи точик***	Маълумот пайдо кардан доир ба жанрҳои асосии насри бадеии адабиёти бачагонаи точик, принсипҳои асосии асрофарӣ барои бачагон. Инкишофи насри бадеии бачагон дар солҳои 60-80	Муайян кардани жанрҳои асосии насри бадеии адабиёти бачагонаи точик, принсипҳои асосии асрофарӣ барои бачагон.	6 соат
8	***Жанри повест ва инкишофи он дар давраи баъд аз чанг***	Ҳикояҳои П. Толис, Б.Ортиқов ва мазмуну мундаричаи онҳо. Хизматҳои А. Истад ва нависандагони дигар дар	Пайдо кардан ва мутолиа намудани осори адибони бачагонаи точик	4 соат

		ташаккули насри бачагонаи точик.		
9	***Назми бачагони точик ва жанрҳои асосии он***	Хизматҳои А.Лоҳутӣ, ММиршакар, У.Рачаб, А.Деҳотӣ, М. Турсунзода, А. Шукӯҳӣ, Г. Сулаймонӣ ва дигарон дар ташаккули назми бачагонаи точик	Мутолиа ва огоҳӣ аз намунаҳои эчодии шоирони бачагонаи точик	6 соат
10	***Адабиёти бачагони точик дар замони истиқлолият (амалӣ)***	Самтҳои тозаву асосии инкишофи адабиёти бачагона дар даҳсолаҳои охир. Мазмуну мундаричаи ғоявии осори адибони давр	Мутолиа кардани жанрҳои фолклории бачагона	4 соат
11.	***Фолклори маросими бачаҳо***	Урфу одатҳо ва маросимҳои бачаҳо	Мутолиа кардани жанрҳои фолклории бачагона	6 соат
12.	***Фолклори мавсими***	Бо мавсимҳои сол ошно шуда дар бораи фолклори бачагонаи он мафҳум пайдо кардан.	Суруду бозиҳои бачагонаро аз худ кардан.	6соат
13	***Чистон ва* тезгуякҳо**	Бо пайдоиши чистон ва хусусияти тезгӯякҳо шинос	Огоҳи аз китоби “Чистон”-и А. Сӯфиев	4 соат

		шудан		
14	***Афсона ва хелҳои он***	Моҳияти тарбияви доштани афсона	Шиносои бо хелҳои афсона	4 соат
15	***Зарбулмаса лу мақолҳо***	Тафовути байни зарбулмасалу мақолҳо	Мавзўъ ва моҳияти зарбулмасал	4соат

Намуна азашъори Дилрабо Насимї:

ТЎҲФА БА МОДАР
Дар зодрўзи модарам,
Чї тўҳфа бар ў харам?
Ба дастам буд андак пул,
Гулфурўш надод як гул.
Рафтам сўи магазин,
Марде гуфто: “ҳељ чиз ин”
Дасти холї баргаштам,
Лек аз раъям нагаштам.
Хостам бо ин баҳона,
Рўфтурўб кунам хона.
Ҳама љоро озода,
Карда будаст Шаҳзода.
Кори муносиб ба худ
Аммо ман наёфтам зуд.
Рафтам сўи ошхона,
Ҳељ кас набуд дар хона.
Дар деги калон шўрбо,
Мељўшид карда ғавғо.
Ана акнун бачаҳо,
Ёфтам ба модар савғо.
Фикр карда дидам андак,
Ба ош зарур аст намак.
Намакдон аз намак пур,
Ба дег андохтам дилпур.

Албатта модарљонам,
Хурсанд шавад аз корам.

Супориш. *Аз эҷодиёти адибони тоҷикзабони бачагони ҷумњурї мутолиа намуда, ҷараёни инкишофи ин адабиётро дар њавзаи мазкур муайян кунед.*

Зебуннисои Тоҳириён соли 1965 дар оилаи нависанда ва рӯзноманигор Баҳодур Файзуллоев таваллуд шудааст. Зебуннисои Тоҳириён овони кӯдакӣ, наврасӣ ва ҷавониашро дар Душанбе гузаронидааст. Зебуннисо факултети таърихи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистонро хатм намуда, дер боз шеър мегӯяд. Шеърҳояш дар рӯзномаву маҷаллаҳои Тоҷикистон ва Ӯзбекистон чоп шудаанд.

Дар эҷодиёти ӯ шеърҳои ба кӯдакон ва хурдсолон бахшида мавқеи алоҳида доранд. Чунин шеърҳояш дар маҷмӯаи "Кадбону" (Тошканд, 2000) гирд оварда шудаанд.

Зебуннисо ҳоло муҳаррири бахши тоҷикии нашриёти "Ӯзбекистон" аст. Вай дар табъу нашри китобҳои дарсӣ ва бадеӣ хидмати муносиб мегузорад.

ШЕЪРЧИСТОНҲО

Шакле дорам, бас хушрӯ,
Сару танам ҳаст сермӯ.
Аслан ман аз Африқо,
Вале ёбед дар ҳар ҷо.
Ҳастам шабеҳи инсон,
Ҳамчу себи дукафон.
Номе дорам чанд гуна,
Яке аз он — *(ҳамдуна).*

Шавад ба ман кас савор,
Ба манзилаш барам бор.
Хӯрҷини ман доим пур,
Дӯстӣ дорам бо шутур.
Дар китобҳо бо адаб,
Номамро гиранд *(маркаб)*

Соҳибамро тобисгон,
Эмин дорам аз тасфон,
Дар баҳору зимисгон,
Аз барфҳову аз борон.
Дастаке дорам симин,
Болопӯшам матоъгин.

Номам хонед пас аз сатр,
Басо зебо, яъне *(чатр).*

ҚИССАЕ АЗ ТАЪРИХ

Бибиҷони ҷони ман,
Бибиҷони сухандон.
Қиссае бигӯедам,
Аз ҳиссаи фаровон.
Ҳиссае бигӯедам,
Аз торихи ину он.
Бигӯед, ки ин коса,
В-ин пиёлаи хоса.
Ин ҷойники нигинӣ,
Ҳам лаъличаи чинӣ,
Аз куҷо шуданд пайдо,
Кӣ офарида онро?

Бимӣ гуфто: — Бачекам,
Бачекам, баррачекам.
Шунав гӯямат қисса,
Балки аз қисса ҳисса.
Дар Машриқ дар як замон,
Густурда фарох домон.
Як мардуми ҳунарманд,
Ба ақлу хирад пайванд,
Манзил гузида дар Чин,
Ҳозира Хитойзамин.
Гилро хонданд ҳамчу зар,
Карданд андар об тар.
Омехтанд гиёҳ бар он,
Ба гуҳар табдил ёфт он.
Аз он лаълиҳо сохтанд,
Дар танӯраш бигдохтанд.
Бишуд лаълӣ сап-сафед
Дар тобиш ҳамчу хуршед.
Шуд нафису ҷилодор,
Аҷоиб ҳил-ҳилодор.
Баъд аз он ҷон бачекам,
Малламуй баррачекам,
Тоҷирони роҳгузар,
Ёфтаанд аз он хабар.
Бубаста қофила чанд,
Ба сӯи Мағриб бурданд.

Он то ба мо ҳам расид,
Зебову маҳкам расид.
Бо номи чинӣ ин дам,
Онро медонад олам,
Шунидӣ? Бачаи чон,
Бибият ба ту қурбон!
Ин моли чинии мо,
Бурда аз Чин ибтидо!

Ҷон бибиҷон, ҷони ман,
Бибиҷони меҳрубон.
Қиссае боз шифоҳӣ,
Аз он торихи "шоҳӣ",
Бигӯед аз бароям.
То донише физоям.

Бимӣ гуфто: — Бачекам,
Бачеки баррачекам.
Қиссаҳое, ки гуфтам,
Ба беҳуда нагуфтам.
То имрӯз аҳли олам,
Дар ҳайратанд з-он дам,
Он роҳе, ки тоҷирон,
Аз Чину аз Ҳиндустон,
Бо "чинӣ" -ву "шоҳӣ"-шон,
Карда корвонро равон.
Дар таърих монд ҷовидон,
Чун "Роҳи шоҳӣ" алъон.
Ту ҳам бидон, ҷони ман,
Нури дидагони ман..

САВОЛҲОИ НАЗОРАТИ НИҲОӣ

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo'nalish: 5141600-Boshlang'ich ta'lim
O'quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 1

1. Жанрҳои хурди фолклор.
2. Аҳамияти тарбиявӣ "Баҳористон"- и Ҷомӣ
3. **Латифа чист?**
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. Афсона ва хелҳои он.

Kafedra mudiri: F.F.N. F. Shodiev.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo'nalish: 5141600-Boshlang'ich ta'lim
O'quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 2

1. **Латифаҳо ва** аҳамияти он
2. **Маълумот** дар бораи С. Айнӣ ва адабиёти бачагона.
3. Моҳияти эҷодиёти Фирдавсӣ дар тарбияи насли наврас.
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. **Аҳамияти** тарбиявии адабиёти классикӣ.

Kafedra mudiri: F.F.N. F. Shodiev.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo'nalish: 5141600-Boshlang'ich ta'lim
O'quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 3

1. Маълумот дар бораи У. Зоконӣ ва адабиёти бачагона.
2. **Маълумот дар бораи** жанрҳои хурди фолклор.
3. **Мавқеъи** эҷодиёти Ҳ.В.Кошифи дар тарбияи насли наврас.
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. А. Рӯдаки ва адабиёти бачагона

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo'nalish: 5141600-Boshlang'ich ta'lim
O'quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 4

1. Афсона ва хелҳои он.
2. Маълумот дар бораи китобхони бачагон.
3. Маълумот дар бораи "Гулистон"-и С. Шерозӣ ва аҳамияти тарбиявии он.
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. Аҳамияти тарбиявии достони "Муш ва Гурба"-и У.Зоконӣ

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo'nalish: 5141600-Boshlang'ich ta'lim
O'quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 5

1. Аҳамияти тарбиявии адабиёти бачагона.
2. Моҳияти эҷодиёти Фирдавсӣ дар тарбияи насли наврас.
3. Давраҳои инкишофи адабиёти бачагонаи тоҷик.
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. Аҳамияти тарбиявии қасидаи "**Шикоят аз пири**"-и А. Рздакти.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim
O’quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 6

1. Чистон чист?
2. Жанрҳои хурди фолклор.
3. Сюжети мураккаб чист?
4. Дар бораи адиби дўстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. Ҳаётт ва фаъолияти Н. Ганҷавӣ.

Kafedra mudiri : *F.F.N. F. Shodiev*

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim
O’quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 7

1. Чистонҳо ва аҳамияти онҳо.
2. Маълумот дар бораи С. Шерозӣ.
3. Сюжет чист?
4. Дар бораи адиби дўстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. Достони “**Рустам ва Сўҳро**”-и А. Фирдавсӣ ва аҳамияти тарбивии он.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim
O’quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 8

1. Бадеҳа чист?
2. Маълумот дар бораи Нӣ Хисрав.
3. Достони “Рустам ва Суҳроби”-и А. Фирдавсӣ.

4. Дар бораи адиби дўстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.

5. “**Қобуснома**”-и У. Кайковус ва аҳамияти тарбиявии он.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim
O’quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 9

1. Адабиёти классикӣ - манбаи адабиёти бачагона.

2. Маълумот дар бораи Н. Ганҷавӣ.

3. Асари “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва аҳамияти тарбиявии он.

4. Дар бораи адиби дўстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.

5. У. Кайковус ва адабиёти бачагона.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim
O’quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 10

1. Афсона ва хелҳои он.

2. Аҳамияти тарбиявии “Қобуснома”-и У. Кайковус.

3. Асари “Рушноинома”-и Н. Хисрав

4. Дар бораи адиби дўстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.

5. “**Гулистон**”-и С. Шерозӣ ва аҳамияти тарбиявии он.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim
O’quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 11

1. Маълумот дар бораи зарбулмасал ва мақолҳо.
2. Маълумот дар бораи У. Кайковус.
3. Аҳамияти тарбиявии "Баҳориёт"-и С. Насафӣ.
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. "Афсона" ва аҳамияти тарбиявии он.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo'nalish: 5141600-Boshlang'ich ta'lim
O'quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 12

1. Адабиёти бачагона ва вазифаҳои он.
2. Маълумот дар бораи С. Насафӣ.
3. Асари "Бадоеъ-ул-Вақоеъ"-и Восифи ва аҳамияти тарбиявии он.
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. "Хирадномаи Искандари" ва аҳамияти тарбиявии он.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo'nalish: 5141600-Boshlang'ich ta'lim
O'quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 13

1. Тезгӯяк ва моҳияти он.
2. В.М. Восифӣ ва адабиёти бачагона.
3. Асари " Саодатнома"-и Н. Хисрав ва аҳамияти тарбиявии он.
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. .Баҳористони ва аҳамияти тарбиявии он.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim
O’quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 14

1. Хелҳои афсона
2. А. Ҷомӣ ва адабиёти бачагона.
3. Асари “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва аҳамияти тарбиявии он
4. Дар бораи адиби дўстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. “Мушу Гурба”-и У Зоконӣ ва аҳамияти тарбиявии он.

Kafedra mudiri: F.F.N. F. Shodiev.

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim
O’quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 15

1. Мафҳуми адабиёт.
2. Маълумот дар бораи У. Кайковус.
3. “Хусрав Ширин”-и Н. Ганҷавӣ ва аҳамияти тарбиявии он.
4. Дар бораи адиби дўстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. “Аҳмади дониш” ва аҳамияти тарбиявии он.

Kafedra mudiri: F.F.N. F. Shodiev.

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi

. Samarqand davlat universiteti

Fakultet: Pedagofika **Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim**

O’quv yili: 2019-2020 **Kurs: 3. K/B** **semester: 5**

Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 16

1. Бадеҳа чист?
2. Маълумот дар бораи Нӣ Хисрав.
3. Достони “Рустам ва Суҳроби”-и А. Фирдавсӣ.
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. Манбаҳои адабиёти т оҷик.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi

. Samarqand davlat universiteti

Fakultet: Pedagofika **Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim**

O’quv yili: 2019-2020 **Kurs: 3. K/B** **semester: 5**

Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 17

1. Фарқи зарбулмасал аз мақол.
2. Маълумот дар бораи А.Дониш.
3. Мавқеъи “Хамса”-и Н. Ганҷавҷ дар адабиёти бачагона.
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. “Шоҳнома” ва аҳамияти тарбиявии он.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi

. Samarqand davlat universiteti

Fakultet: Pedagofika **Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim**

O’quv yili: 2019-2020 **Kurs: 3. K/B** **semester: 5**

Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 18

1. Пайдоиши адабиёти бачагонаи тоҷик.
2. Маълумот дар бораи С. Шерозӣ.
3. Мавқеъи “Шикоят аз пирӣ”-и А. Рӯдаки дар тарбияи насли наврас.
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.

5. “Бадоеъ ул ваҷоеъ” ва аҳамияти тарбиявии он .

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim
O’quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 19

1. Н. Хисрав ва аҳамияти эҷодиёти он.
2. Аҳамияти тарбиявии шеъри “Дониш талаб” Н. Ганҷавӣ.
3. **Фолк**лор чист?
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. Маълумот дар бораи У. Кайковус.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim
O’quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 20

1. **Фолк**лор чист?
2. Маълумот дар бораи А. Фирдавсӣ.
3. “Хамса”-и Н. Ганҷавӣ ва аҳамияти тарбиявии он.
4. Дар бораи адиби дӯстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. Хусрав Ширин”-и Н. Ганҷавӣ ва аҳамияти тарбиявии он.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika Yo’nalish: 5141600-Boshlang’ich ta’lim
O’quv yili: 2019-2020 Kurs: 3. K/B semester: 5
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 21

1. **Тезгўякҳо чӣ** гуна аҳамият доранд?
2. Фирдавсӣ ва адабиёти бачагона.
3. Фасидаи "Шикоят аз пирӣ"-и А. Рўдакӣ ва аҳамияти тарбиявии он
4. Дар бораи адиби дўстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. "**Бўстон**"-и С. Шерозӣ ва аҳамияти тарбиявии он.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika **Yo'nalish: 5141600-Boshlang'ich ta'lim**
O'quv yili: 2019-2020 **Kurs: 3. K/B** **semester: 5**
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 22
Variant № 2

1. *Дар бораи ҳаёт ва фаъолияти Бобур маълумот диҳед.*
2. *Асқар Мухтор маълумот диҳед.*
3. *Мазмуни шеъри "Шукрона айт" - ро шарҳ диҳед.*
4. Дар бораи адиби дўстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. "Кова ва Заҳҳок" ва аҳамияти тарбиявии он.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lin vazirligi
. Samarqand davlat universiteti
Fakultet: Pedagofika **Yo'nalish: 5141600-Boshlang'ich ta'lim**
O'quv yili: 2019-2020 **Kurs: 3. K/B** **semester: 5**
Fan: Bolalar adabiyoti va folklor.

Variant № 23

1. Чистонҳо ва аҳамияти онҳо.
2. Мавқеъи панду насиат дар ашъори А. Рўдакӣ.
3. Асари "Рушноинома" ва "Саодатнома"-и Н. Хисрав ва аҳамияти тарбиявии он.
4. Дар бораи адиби дўстдоштаи бачагонаатон маълумот диҳед.
5. "Баҳористон" ва аҳамияти тарбиявии он.

Kafedra mudiri: *F.F.N. F. Shodiev.*

Мавзўъҳои машғулоти мустақилона ва ҳачми он (96 соат)

Мукаммал ва эчодкорона дар муддати муайян ичро намудани корҳои мустақилона талаботи муҳим аст. Сифати ичрои кори мустақилона аз он далолат медиҳад, ки донишчў моҳият ва мароми мавзўъро фаҳмида метавонад, ки толиби илм вазифаи тавсияшударо ба кадом дарача аз худ кардааст. Дар чараёни ичрои кори мустақилона ба инобат гирифтани шаклҳои зерини кор тавсия карда мешавад.

-дар асоси китобҳои дарсй ва васоити таълимй боб ва мавзўъҳои фанро аз худ кардан;

- дар асоси маводҳои иловагии пешниҳодшуда қисматҳои маърўзаро аз худ намудан;

- аз рўи адабиёти махсус дар болои қисмат ва мавзўоти фан кор кардан;

- усулҳои навини таҳлили асари бадей, муайян кардани бадеият ва ҳунари асарофарии адибонро омўхтан;

- вобаста ба ичрои корҳои таълимй- илмй-тадқиқотии донишчў боб ва мавзўъҳои муайяни фанро чуқур аз худ намудан;

- аз услуби таълиму тадриси фаъол ва проблемавй истифода бурдан;

.**Аз рўи фанни адабиёти бачагона мавзўъҳои зерин барои рефератнависи пешниҳод карда мешаванд**:

1.Арзиши илмй - назарии тадқиқотҳои мунаққид Р. Амонов дар ташаккули адабиёти бачагона.

2. Ч.Бобокалонова ва арзиши илмию интиқодии тадқиқотҳои ба осори бачагона бахшидаи ў.

3. «Таҳзиб-ус-сибён» ва мазмуну мундаричаи ғоявии он.

4.Ташаккули осори назмй дар адабиёти бачагона ва марҳилаҳои асосии он.

5.Назми ахлоқй-тарбиявй ва нуфузи он дар адабиёти бачагона. 6.Осори насрии адабиёти бачагона ва марҳилаҳои асосии инкишофи он.

7.С.Улуғзода ва инкишофи насри бадеии бачагон.

8. Асарҳои Пӯлод Толис ва хусусиятҳои бадеию ғоявии он.

9.Таҳлили осори ба бачагон бахшидаи Болта Ортиқов.

10.Таҳлили осори назмии бачагона ва принципҳои асосии он.

11. Адаш Истад ва насри фантастикии ӯ.

12.Насим Рачаб ва ташаккули насри бадеии бачагон.

13.Вазъи нашри ашъори бачагона дар солҳои охир дар Точикистон.

14. Вазъи нашри ашъори бачагона дар солҳои охир дар Ӯзбекистон.

15. Вазъи нашри насри бачагона дар солҳои охир дар Точикистон.

16.Вазъи нашри ашъори бачагона дар солҳои охир дар Ӯзбекистон.

17.Хусусияти бадеиву эстетикӣ ва аҳамияти тарбиявии ашъори бачагонаи Гулчеҳра Сулаймонова.

18. Хусусияти бадеиву эстетикӣ ва аҳамияти тарбиявии ашъори бачагонаи Убайд Рачаб.

19. Жанри афсона омили пайдоиши асарҳои фантастикӣ.

20.Эчодиёти даҳонакии халқ яке аз омилҳои инкишофи адабиёти кӯдакон.

Барои муайян кардани дарачаи дониш, савия, малака ва маҳорати толибилм инчунин мутобиқати он ба Стандарти давлатии таълим назоратҳои зерин гузаронида мешавад.

- **назорати чори (НЧ)** - услуби муайян кардани дониши ва малакаи амалии донишљӯ дар асоси мавзӯъҳо. Назорати чори аз хусусиятҳои фан бармеояд ва дар љараёни машғулоти амали дар шакли даҳони, саволҳои тест, хатти, кори назорати, каллоквиум, сӯҳбат, санчиши вазифаҳои хонаги гузаронида мешавад.
- **назорати маррави (НМ)** - дар давоми семестр (дар асоси як чанд мавзӯъҳои ҳамтип), поении қисмат ва ё параграфҳои муаяни маводи таълимї барои санљиши дониши назарии талаба ва малакаи амалии ӯ гузаронида мешавад. назорати марравї дар як семестр ду маротиба дар шаклҳои хаттї,

даҳонї, тест ва ғайраҳо дар асоси ба инобат гирифтани ҳаљми умумии соатҳои фан гузаронида мешавад.

❖ **назорати ниҳои (НН) -** дар поёни семестр барои санчиши тамоми дониши назарии толибилмон, малакаву таљрибаҳои амалии онҳо ташкил карда мешавад. Назорати ниҳои дар асоси силсиласаволномаҳои такяви дар шакли кори хаттї гузаронида мешавад.

НМ бо пешниҳод ва иштироки комиссияи аз таркиби кафедра ташкилкардашуда ва назорати мунтазами онҳо бояд гузаронида шавад. Натиљаҳои назорати марравї аз љониби ин комиссия бекор карда шуданаш мумкин аст. Дар ин ҳол он бояд аз нав гузаронида шавад.

Бо нишондод ва фармони ректори донишгоҳ ва раҳбарияти он, комисияи назорати дохилї тарзи гузаронидани назорати ниҳоиро идора мекунад ва ин љараён омўхта мешавад. Дар ҳолати вайрон кардани қоидаҳо ин шакли назорат аз нав гузаронида шуда, натиљаҳои қаблии он бекор карда мешавад.

Дониш, малака, маҳорат ва савияи донишљу дар асоси системаи рейтинг аз рўи фан бо балҳо ифода карда мешавад. Аз рўи фанни «Забон ва адабиёт» дониши хонандагон дар асоси 100 балл муайян карда мешавад.

100 бали мазкур дар шакли зерин тақсим карда мешавад.

Н.Н.- 30 балл, НМ-35 балл, НЧ-35 балл.

Балл	**Баҳо**	**Дарачаи дониши талаба**
86-100	Аъло	Қабул карда тавонистани қарор ва хулоса баровардан. Тафаккури эљодї. Мушоҳидаҳои мустақилона ва фардї, дар амал татбиқ кардани донишҳои худ, Донистан, гуфта додан, ба тасаввуроти муайян соҳиб будан.
71-85	Хуб	Мушоҳидаҳои мустақилона ва фардї, дар амал татбиқ кардани донишҳои худ, Фаҳмонидани

		моҳияти масъала, Донистан, гуфта додан, ба тасаввуроти муайян соҳиб будан.
55-70	Қаноатбахш	Фаҳмонидани моҳияти масъала, Донистан, гуфта додан, ба тасаввуроти муайян соҳиб будан.
0-50	Ғайриқаноат	Ба тасаввуроти дуруст соҳиб набудан, надонистан

Аз рўи фан бали интихобї-минималї - 55 балл аст. Балли аз ин меъёр поён дар дафтари рейтинги толибилм қайд карда намешавад.

Ҳиссаи корҳои мустақилонаи толибилмон дар љараёни назоратҳои чори, маррави, ниҳой дар асоси супоришоти муаллимон бояд ба инобат гирифта шавад.

Рейтинги толибилмон аз рўи фан дар қарори зерин муайян карда мешавад. ***R=V.O`/100.*** Дар ин чо: V- тамоми соатҳои барои фан људошуда, O` - дараљаи азхудкунии толибилм.

- Агар аз рўи фан талаба аз ҳисоби умумии баллҳо аз 55 % камтар балл љамъ карда бошад, ў ба назоратҳои ниҳої иљозат дода намешавад.
- Агар талаба аз рўи фан дар ҳисоби умумї 55 балл ва аз он болотар нишондодро соҳиб бошад, ҳуқуқи ба назорати ниҳої (бо ризоияти худаш) надаромадан дорад.
- НМ ва НН дар асоси нақшаи календари муйян, дар асоси љадвали рейтингии деканат гузаронида мешавад. НН дар охирон ду ҳафтаи семестр гузаронида мешавад.
- Агар толибилм аз НЧ ва НН аз 55% дар асоси сабабаҳои муайян камтар балл љамъ карда бошад, ва бо сабабаҳои муайян ба назоратҳо иштирок накарда бошад, то муддати ояндаи назоратҳои мазкур, агар ба

назоратҳои охирони љориву марравї иштирок накарда бошад, то назорати ниҳої барои аз нав супоридан иљозат дода мешавад.

- Агар талаба аз рўи фан дар асоси љамъбасти назоратҳои љориву марравї аз 55 % камтар балл љамъ карда бошад, талаба қарздори академикї ҳисоб мешавад.
- Агар талаб аз натиљаҳои назоратҳо норизо бошад, дар муддати як шабонарўз ба деканат бо ариза мурољиат мекунад. Дар ин ҳолат дар асоси тақдимномаи декани факультет бо фармони ректори донишгоҳ комиссияи аппелляционї (на камтар аз се нафар аъзо) ташкил карда мешавад.
- Комиссияи апелаляционї дар як рўз бояд хулосағҳои хешро ба донишљў маълум кунад.
- Баҳогузорї ва тартибу интизоми он аз љониби декани факультет, мудири кафедра, шўъбаи корҳои услубї-таълимї инчунин назорати дохилї ва корҳои мониторингї назорат карда мешавад.

Мезони намунавии баҳогузори ба НЧ -ии донишчўён

№	**Нишондодҳо**	**Баллҳои НЉ**		
		Макс	**НЧ-1**	**НЧ-2**
1	Дараљаи иштироки донишљў ба дарсҳо, Фаолии ў дар љараёни маърўзаҳо, мављудї ва ҳолати дафтарҳои конспект ва пуррагии он	15	0-7	0-8
2	Дараљаи иљрои корҳои мустақилона ва сифату савияи корҳои донишљў дар ин бора	10	0-5	0-5
3	Корҳои назоратї, саволу љавобҳо, корҳои хаттї, тестҳо ва ғайра	10	0-5	0-5
Чамъи баллҳо		35	0-17	0-18

Мезони намунавии баҳогузори ба НМ -ии донишчўён

№	Нишондодҳо	Баллҳои НМ		
		Макс	**НМ-1**	**НМ-2**
1	Дараљаи иштироки донишљў ба дарсҳо, Фаолии ў дар љараёни машғулотҳои амалї, мављудї ва ҳолати дафтарҳои машғулоти амалї ва пуррагии он	15	0-7	0-8
2	Дараљаи иљрои корҳои мустақилона ва сифату савияи корҳои донишљў дар ин бора. Иљрои вазифаҳои хонагї ва дараљаи иљрои он	10	0-5	0-5
3	Корҳои назоратї, саволу љавобҳо, корҳои хаттї, тестҳо ва ғайра	10	0-5	0-5
Чамъи баллҳо		35	0-17	0-18

Назорати ниҳої агар дар шакли хаттї муқаррар карда шуда бошад, пас назорат дар асоси 30 балл дар шакли кори хаттї гузаронида мешавад.

Мезони баҳогузори ба «Корҳои хатти» -и назорати ниҳои

Назорати ниҳої агар дар шакли хаттї муқаррар карда шуда бошад, назорат дар асоси силсиласаволномаҳо ва вариантҳои мухталиф гузаронида мешавад. Ҳар як вариант аз ду саволи назарї ва се саволи характери амалидошта бояд таркиб ёбад. Саволҳои назарї дар асоси ибораҳо ва истилоҳоти такявии фан сохташуда, тамоми мавзўъҳои назариро бояд фаро гирад.

Ҳар як саволи назарї ва амалї дар атрофи 0-6 балл бояд арзиш ёбад. Талаба ба дараљаи максималї то 30 балл љамъ карда метавонад.

Тамоми баллҳое, ки донишљў дар асоси назорати хаттии ниҳої фаро гирифтааст, љамъ карда шуда балли умумии ў аз назорати ниҳої муайян карда мешавад.

Руйхати адабиёт:

1. И.А.Каримов. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тошкент, «Шарқ», 1997.

2.Кадрлар тайёрлаш миллий дастури «Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Тошкент, «Шарқ», 1997.

И.А.Каримов. Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат мафкураси. Тошкент, Ўзбекистон, 1996.

И.А.Каримов. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Тошкент, Ўзбекистон, 2000.

5.Айн° С. Забони точики. Роҳбари дониш. 1925. №11- 12.
6. Айн° С. Оид ба вазъияти забоншиносии точик. Шарки   сурх. 1952.№ 6.
7. Афсахов А. Каҳоров Т. Хат ва пайдоиши он.- Душанбе. Маориф. 1979.
8. Аҳроров Х. К. Форс тили. Душанбе, «Маориф», 1992.

9. Бозидов Н. Муқаддимаи забоншинос°. Душанбе. 2001.

10. Грамматикаи забони то¿ик°. Душанбе.”Дониш”.1985-1987.(кисми 1-2).

11. Ғафуров Р. Нависанда ва забон. Душанбе, 1977.

12. Давлатова Р. Мирзоев Р. Материалхои дидактик° оид ба грамматика, имло ва инкишофи нутқ барои синфи 3 ва 4. Душанбе. Маориф. 1988- 1990.

13. Қурбонов М. Вохидов З. Таълими масъалаҳои душвори имло дар синфҳои 5. Душанбе. Маориф. 1986.

14. Қурбонов М. Методикаи таълими забони точикӣ дар мактаби миёна. Қисми 1. Душанбе. 1983.

15. Қоидахои асосии душвори имлои забони адабии то¿ик Душанбе. Ирфон. 1982.

16. Қаландаров К.К. Корхои амалº аз забони то¿икº. Душанбе. Маориф. 1987.

17. Лутфуллоев М. Методикаи таълими забони то¿икº. Душанбе. Маориф. 1985.

18. Лутфуллоев М. Алифбо. Тошканд. Ўзбекистон. 2000.

19. Маъсумº Н. Очеркхо оид ба инкишофи забони адабии точик. Сталинобод. Нашр. Дав. То¿. 1959.

20. Маъсумº Н. Чаҳонбинº ва маҳорат. Душанбе. Ирфон. 1966

21. Маъсумº Н. Асарҳои мунтахаб. Душанбе. Ирфон. 1980.

22. Мирзоев А. Доир ба масъалахои таснифи пешояндхои забони то¿икº. Дониш. 1970.
23.Муллоқандов Э. Забон дар тӯли замон. Душанбе. «Маориф», 1985.
24.Ф.Морозова, Б.Зайнутдинова. Сборник упражнения по орфографии и пунктуации. Душанбе. «Маориф», 1987.

25. Мухаммадиев М. Принсипхои асосии калимасозии то¿ик. Душанбе. Ирфон. 1967.
26. Рустамов К. Таълими пешояндҳо дар синфи 6. Душанбе. «Маориф». 1967.

27. Ризоев О. Ўзбек тилидан дарс тиллари. «Ўқитувчи» .Тошкент. 1976.

28. Эгамбердиев Р.. Методикаи таълими забони то¿икº. Самарқанд. 1981.

29. Ҳочиев С.. Масъалаҳои муҳими таълими забони модарӣ дар синфҳои 4-8. Душанбе. «Маориф». 1987.

30.Ҳусейнов Х. Пунктуатсияи забони адабии хозираи точик. Душанбе. «Маориф». 1989

31. Шукуров М. Ҳар сухан ¿оеву ҳар нуқта мақоме дорад. Душанбе. 1986.

32. Шукуров М. Забони мо – ҳастии мо. Душанбе, 1994.

33. Қоидахои асосии душвори имлои забони адабии то¿ик Душанбе. Ирфон. 1982.

34. Қаландаров К.К. Корхои амалº аз забони то¿икº. Душанбе. Маориф. 1987.

35. Лутфуллоев М. Методикаи таълими забони то¿икº. Душанбе. Маориф. 1985.

36. Лутфуллоев М. Алифбо. Тошканд. Ўзбекистон. 2000.

37. Маъсумº Н. Очеркхо оид ба инкишофи забони адабии точик. Сталинобод. Нашр. Дав. То¿. 1959.

38. Маъсумº Н. Чаҳонбинº ва маҳорат. Душанбе. Ирфон. 1966

21. Маъсумº Н. Асарҳои мунтахаб. Душанбе. Ирфон. 1980.

39. Мирзоев А. Доир ба масъалахои таснифи пешояндхои забони то¿икº. Дониш. 1970.
40.Муллоқандов Э. Забон дар тӯли замон. Душанбе. «Маориф», 1985.
41.Ф.Морозова, Б.Зайнутдинова. Сборник упражнения по орфографии и пунктуации. Душанбе. «Маориф», 1987.

42. Мухаммадиев М. Принсипхои асосии калимасозии то¿ик. Душанбе. фон. 1967.
43. Рустамов К. Таълими пешояндҳо дар синфи 6. Душанбе. «Маориф». 1967.

44. Ризоев О. Ўзбек тилидан дарс тиллари. «Ўқитувчи» .Тошкент. 1976.

45. Эгамбердиев Р.. Методикаи таълими забони то¿икº. Самарқанд. 1981.

46. Ҳочиев С.. Масъалаҳои муҳими таълими забони модарӣ дар синфҳои 4-8. Душанбе. «Маориф». 1987.

47.Ҳусейнов Х. Пунктуатсияи забони адабии хозираи точик. Душанбе. «Маориф». 1989

48. Шукуров М. Ҳар сухан ¿оеву ҳар нуқта мақоме дорад. Душанбе. 1986.

49. Шукуров М. Забони мо – ҳастии мо. Душанбе, 1994.